Mezőváros új szerepben

Forray R. Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő (Szerk.)

HTSART–ÚMK

Forray R Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő (Szerk.)

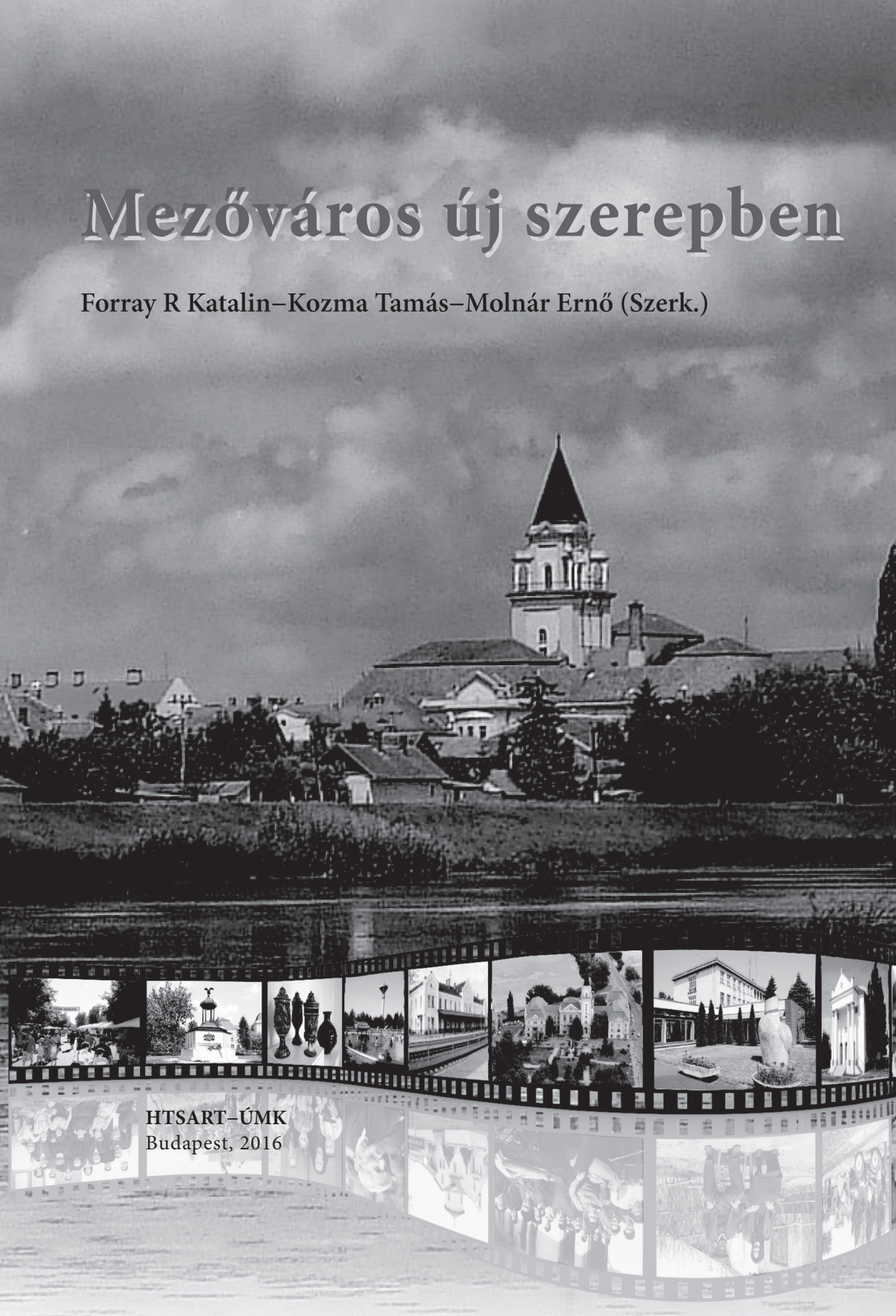
Mezőváros új szerepben

A kötet megjelenését támogatta:
Mezőtúr Város Önkormányzata

Mezőváros új szerepben

Forray R Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő (Szerk.)

HTSART–ÚMK
Budapest, 2016

© Achs Károly, Bartha Júlia, Bodorik Sándor, Csurgó Bernadett, Fehérvári Anikó, Forray R. Katalin, Gombás István, Kiss Andrea, Kovách Imre, Kozma Tamás, Molnár Ernő, Nagy Erika, Nagy Gábor, Négyesi Gábor, Papp István, Plásztán József Zsolt, Süli-Zakar István, Tolnay Gábor, Tóth Csaba, Túri Zoltán, authors, 2016.

© Forray R Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő, editors, 2016.

Lektorálta: Dr. Gazsó Ferenc, egyetemi tanár

HTSART–ÚMK

Felelős kiadó Németh István
Felelős szerkesztő Nemeskery Artúr
Layout Duma Attila
Készült a HTSART nyomdában
Felelős vezető Halász Iván

ISBN 978-615-80411-1-9

Tartalom

Előszó (Forray R. Katalin, Kozma Tamás, Molnár Ernő) *7*

Kisváros a tájban

Kovách Imre: A vidéki közösség *11*

Süli-Zakar István: Miért maradtak periferián az alföldi mezővárosok? *23*

Tóth Csaba–Plásztán József Zsolt–Négyesi Gábor–Túri Zoltán: Mezőtúr természeti viszonyai *37*

Nagy Gábor–Nagy Erika: Mezőtúr az alföldi városhálózatban – településfejlesztési vázlat *73*

Molnár Ernő: Gazdasági alapok és népességmegtartó képesség a 21. századi Mezőtúron *97*

Az alföldi kisváros társadalmi-gazdasági átalakulása

Forray R. Katalin–Kozma Tamás: Menekülés az iskolától *115*

Achs Károly: Te komolyan gondolod, hogy Mezőtúron? *127*

Fehérvári Anikó: Szakképzés és munkapiac *139*

Papp István: Pártok *153*

Csurgó Bernadett: Vásári forgatag, vidékimázs, turizmus és helyi közösség: a mezőtúri Túri Vásár és az őriszentpéteri Őrségi Vásár esete *163*

Mozaikok a város életéből

Bartha Júlia: Közgyűjtemény és polgárosodás – a Túri Fazekas Múzeum példája *183*

Gombás István: A kórház története *189*

Bodorik Sándor: Hagyomány és korszerű műveltség A mezőtúri református egyház és iskolái az utóbbi évtizedekben *203*

Kiss Andrea: Cigányok Mezőtúron *217*

Papp István: Az utolsó zsidó *229*

Tolnay Gábor: Két ember barátsága a 19. századi Mezőtúron *235*

A szerzők *248*

Előszó

Az *alföldi kisváros* sokat kutatott, ámde az utóbbi időben kissé *háttérbe szorult*, illetve *módosult hangsúlyokkal* tárgyalt téma. Ma elsősorban a magyarországi településhálózat fejlődése, illetve a területi gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek kontextusában pozícionált kérdésnek tekinthető. Indokolt-e vajon *napjainkban „alföldi" városokról* beszélni? Pusztán területi lehatárolás kérdése az alföldiség, avagy mai napig jelenlévő *strukturális kérdés* is? Indokolható-e Erdei Ferenc magyar városának közelebbi vizsgálata a szocialista időszak homogenizáló törekvéseit követő időszakban, amikor nemcsak a településfejlődés hajtóerői alakultak át, de a globalizáció folyamatába kapcsolódás eddig még nem tapasztalt léptékű külső dimenziókat teremtett területi-települési fejlődési folyamataink értelmezésére?

Mit tudunk az alföldi kisvárosról? *Hosszabb távú fejlődésük*, akár a huszadik század egészére kivetítve, akár a rendszerváltás utáni időszak átalakulási tendenciáit vizsgálva, az esetek jelentős részében *nem sikertörténet*. Ez a települések relatív helyzetének változásában – számos szempont, például gazdasági erő, társadalmi háttér, innovációs képesség, városhierarchiában elfoglalt pozíció alapján – sajnos megállapítható. A *fejlődési pályák hátterében* számos *közös vonás* lelhető fel: alföldi „jegyekben" – ilyen a szegényedő településképlet gazdaságában, társadalmában és épített környezetében; ilyen a hosszabb távon belterjesebb irányba mozduló mezőgazdálkodás, funkcionálisan homogenizáló iparosítás, infrastruktúra hiányosságainak felszámolása. De ott vannak a *különbségek* is, melyek e városok eltérő fejlődési pályáit jelentős mértékben okozzák. A differenciálódás alapja egyrészt a *földrajzi fekvés*, másrészt a változó körülményekhez való alkalmazkodás eltérő sikeressége. Ennek alapja egy *kollektív helyi tanulási folyamat*, lecsapódása pedig mérhető a helyi gazdaság mindenkori sikerességében, illetve a települések változó népességmegtartó képességében.

Mezőtúr a klasszikus alföldi mezőváros reprezentánsa. *Fejlődésében* minden olyan *tényező* szerepet játszott a történelem folyamán, ami egy Alföld közepén fekvő település esetében reális lehetett. Viszonylag korán, meglehetősen magasra, az *alföldi mezővárosok második vonalába* jutott: népességszáma mellett gazdasági alapjai, jelentős kulturális-szellemi funkciói, illetve a helyi közösség önszerveződése, belső autonómiája alapján is kiemelkedett környezetéből.

Az alföldi városok jelentős részéhez hasonlóan a dualizmuskori modernizáció haszonélvezője, még ha az átalakulás komoly társadalmi feszültségek árán valósult is meg. A *XX. század* rendszereken átívelő nagy modernizációs projektje (gazdasági-társadalmi szerkezetváltás) ugyanakkor komoly *kihívások elé állítja*, melynek megoldásában – „mérsékelt hátszéllel" – *részsikereket* ér el. A modernizáció eredményei az 1970-es évekre tapinthatóak lettek, a város népességmegtartó-képessége átmenetileg stabilizálódott.

A rendszerváltást követő időszak megváltozó feltételei közepette éppen ezen *eredmények kérdőjeleződnek meg*: a jelentős potenciált örökölt város ma nemcsak keresi helyét a világban, de küzd erőforrásai megtartásáért is.

E kötet szerzői e helykeresés több szempontú bemutatására vállalkoznak. Munkánk nem monográfia: a város teljességre törekvő, részletes bemutatása helyett az örökség meghatározó elemeire és a *fejlődést hordozó kulcstényezők* megragadására törekedtünk. Helyzetünkből fakadóan, alkalmasnak látjuk csapatunkat a „mezőtúri helyzet" *tágabb társadalmi-gazdasági kontextusba* helyezésére. Ezzel – úgy gondoljuk – ellensúlyozni tudjuk azt a hiányosságunkat, hogy egy precízen összeállított, részletes monográfiával gazdagítsuk a városról szóló írások – kétségkívül terjedelmes – listáját.

Kötetünket olyan *szerzői gárda* jegyzi, amely személyében többnyire *kötődik a városhoz*, hiszen ez volt a szerzők kiválasztásának egyik vezető szempontja. A szerzők és a kötet szerkesztői a helyi közösséget képviselik, ha jelentős részük ma az ország különböző felsőoktatási intézményeiben, kutatóintézeteiben tevékenykedik is. A szerzők egy része ma is a városban él és dolgozik: közös munkánk bizonyítja kompetenciáikat. Különböző tudományágak, szakmák eltérő szemléletű, a részletekről részben eltérő véleményű képviselőiről van szó, ám valamennyiük számára fontosak azok az értékek, amelyeket a város, a helyi közösség teremtett és hordoz itt, valamint az ország hasonló sorsú településein, térségeiben.

M1324.jpg

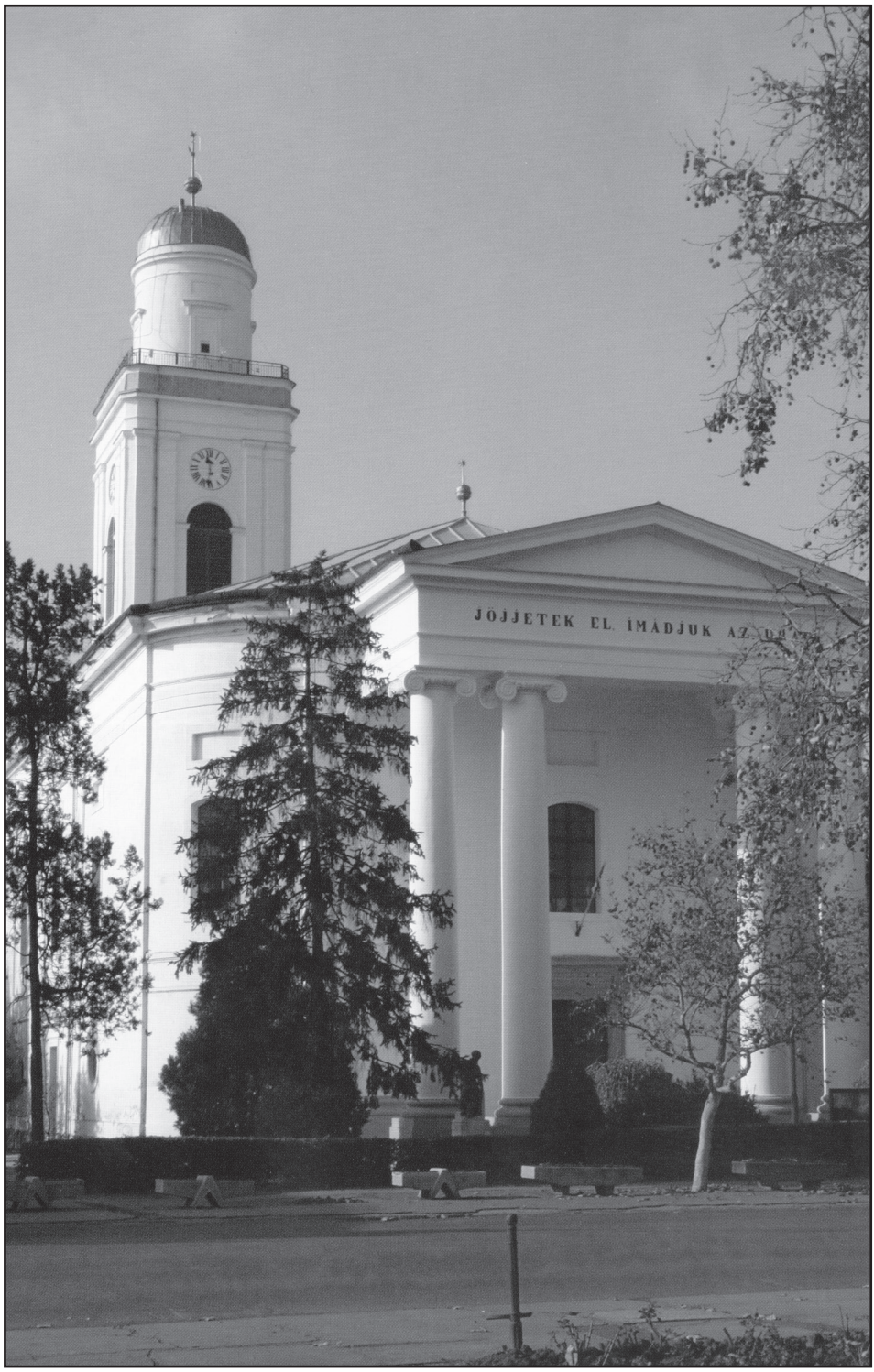
Kötetünk *három tartalmi egységből* épül fel. Az első rész - jellemzően a földrajztudomány képviselőinek írásai alapján - az alföldi kisváros-probléma kontextusába helyezi a település fejlődését. A második fejezet írásai a hagyományos iskolavárosi, szellemi központ-szerepet járják körül oktatáskutatók – szociológusok, tanáremberek írásaira építve. A harmadik egység a város társadalmának és közintézményeinek néhány sarkalatos elemét mutatja be, főként történészek, néprajzkutatók munkáiból merítve.

A kötetet azzal a céllal készítettük, hogy a saját gondolatainkkal, jobbító szándékkal, konstruktívan *hozzájáruljunk a város jövőjéről folytatott diskurzushoz*. Így kívánunk sorsközösséget vállalni mindazokkal, akik a városban élőként vagy elszármazottként szívükön viselik Mezőtúr jövőjét. Célunk továbbá – Mezőtúr példáján keresztül – az alföldi kisváros problémáinak megjelenítése, a *szélesebb országos közvélemény figyelmének felhívása*.

A Szerkesztők

Kisváros a tájban

JÖJJETEK EL, IMÁDJUK AZ

A vidéki közösség

Kovách Imre
MTA TK Szociológiai Intézet

A jelenkori *vidéki közösségek* kutatása a vidéktudományok egyik nagy adóssága. Ennek egyik oka lehet, hogy az utolsó húsz év minden szempontból átmeneti időszak volt, és a kutatások elsősorban a strukturális változásokra irányultak. A helyi társadalmak szerveződéséről meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre. A vidék településeiről nagyon sok leírást, adatot publikáltak, de alig van köztük olyan, amely a *közösség szerveződésére*, a *közösségi értékekre* vonatkozna (Váradi 1997, Kovács É. 2007). Az átrendeződés időszakában az egyéni stratégiák lehetnek sikeresebbek, a bizalomhiány, az együttműködési készség csökkenése és az *individualizáció* vélhetőleg még az egymásra utalt kisközösségeket korábbi (viszonylagos) szorosabb együvé tartozását is meggyengítette. A közösség tanulmányozása azonban valószínűleg nem csupán a vidéktudományok adóssága.

A Közép-Kelet Európa más országaiban végzett kutatások pedig azt mutatják, hogy a *lokális közösségek* távolról sem halottak. Pawel Starosta még az ezredforduló környékén szervezett nemzetközi összehasonlító kutatást a helyi közösségek vizsgálatára (Starosta 1998). Az európai országok közül Lengyelországban és Bulgáriában ellenőrizte az empirikus szociológia kutatás eszközeivel a helyi közösségek működését. Úgy találta, hogy a helyi társadalmak szerveződésében a közösségnek változatlanul integratív szerepe lehet. A közösség (community) helyett a *társadalmi kötődés* fogalmát ajánlja a poszt-szocialista helyi társadalmak szerveződésének a vizsgálatához. Az együvé tartozás erőssége, a kötődés hiánya vagy megléte nem a lakosság nagyságától vagy összetételétől függ szerinte, hanem attól, hogy az adott település infrastruktúrája mennyire felszerelt, a feltételek megfelelnek-e a lakosság szükségleteit. A *morális kötődés*, amelyet nem a tradíció vagy a közelség, hanem az egyéni értékek alakítanak, helyi tőkét jelent, amely hozzájárulhat a közösségek fejlesztéséhez. A biztonság iránti igény is az átrendeződő vidéki társadalmak lényeges komponense.

A magyar helyi közösségekben az új társadalmi kötődés nehezebben formálódik. Ebben bizonyára jelentős szerepet játszik, hogy a gyors és radikális privatizáció és piaci átmenet miatt már a kilencvenes évek első felében sokkal nagyobbak voltak a társadalmi különbségek a magyar rurális társdalomban, mint a cseh, lengyel, szlovák, bolgár és orosz falvakban (Csite–Kovách 1995, Kovách 1994). Az új korszak nagyobb földtulajdonosainak nagyobb része nem a helyi közösségekből került ki. A falvak potenciális vezető rétegét nem kapcsolják az együvé tartozás kötelékei a helyiekhez. Az új társadalmi kötődésnek nem volt igazán mintaadó csoportja. A földárverések és a választások, egyszóval a politika beavatkozás, erős helyi konfliktusok kialakulásához vezetett. Tímár Judit (2007) a társadalmi nemek változó helyzetével hozza kapcsoltba a *közösség funkcióváltását*. A férfiak kiesnek hagyományos nemi szerepeikből, amelynek a része volt a család képviselete és a közösség ügyeiben történő részvétel,

amit a nők sem vesznek át tőlük, mert a család ellátásában növekedtek a terheik. A *közélet eróziója* nagymértékben rontja a közösségformálódás esélyeit. A sikeres helyi közösségek többnyire egy karizmatikus vezető teljesítményével párosulnak, ami kockázatos, mert a személy változásával megszűnik a közösségi siker legfontosabb feltétele. Az új társadalmi kötődés létrejötte összefügg a település fejlettségével. Csurgó (2010) a sikeres városkörnyéki településeken a társadalmi kötődés létrejöttének új útjait figyelte meg. A kitelepülő városiak egy részének a stabil értékei közé tartozik a *közösséghez tartozás megélése.* A városokból való kitelepülésnek is ez az egyik célja, hiszen kapcsolatot tudnak teremteni a helyiekkel, aktívan részt vesznek a közösségépítésben és az új társadalmi kötődések létrehozásában.

Az elemzők szerint a *globalizáció* egyik elsődleges ismérve, hogy a társadalmi (politikai, gazdasági) struktúrák domináns funkciói és folyamatai *hálózatokba* szerveződnek, amelynek következményeként a mindennapi élet kiszakad a hagyományok vonzásából és ellenőrzéséből. A korábban hosszabb ideig kevéssé dinamikusan változó gazdasági és társadalmi struktúrákat a *heterogén összetételű hálózatok* váltják fel vidéken is. A *vidék komplexitása* gyorsan erősödik, a helyi társadalmak és gazdaság fejlődését egyre inkább a vidéken megjelenő, eltérő összetételű hálózatok határozzák meg. A vidék hálózatosodása egyidejűleg megy végbe a helyi politikában, gazdaságban és társadalomban. Ennek egyik következménye a vidéki struktúrák jellegzetes *hibriditása.* A gazdasági versenyben történő részvételen túl a vidéki helyek, emberek, javak, eszmék és reprezentációk összekapcsolódása is történik a globalizáció részeként. Ez a gazdaság, a kultúra, a politika és ideológia mellett az árucikkek, a természeti erőforrások használatára, a munkaerő vándorlásra és a tájkép átalakítására terjed ki. Az alapanyagot és az élelmiszert forgalmazó kereskedelmi hálózatok, a vidéki helyekről és vidéki helyekre történő munkaerő vándorlás, a helyi értékek bekerülése a tömegturizmus kínálatába, a külső ingatlanbefektetések, a természeti javak (tiszta levegő, tájkép) globális áruvá válása a globális vidék létezésének a jelei. A vidék nem kevésbé globalizált mint a város. A globális forgalomba kerülő erőforrások, a fióktelepek, leányvállalatok, a nemzetközi érdekességű turista és rekreációs területek, a határmenti együttműködések, a nemzetközi természetvédelmi programok, a helyi részpiacok innovációi, és még a helyi piacok és kultúra újraélesztése is a rurális régiók globalizálásának előrevivői lehetnek.

A *vidék hálózatosodásának* technikai feltételei jelentősen javultak 2006 után. Az autópályák építése sokat változtatott az érintett kisebb települések földrajzi mobilitási lehetőségein. A vidéki hálózatosodás technikai feltételei szempontjából is nagy területi különbségek léteznek. Az autópályáktól és gyorsforgalmi utaktól távol eső településeken *mobilitási és kapcsolattartási esélyei* inkább romlottak például a kisvasutak megszüntetésével vagy a kisebb posták bezárásával. A *digitális szakadék* csökkent ugyan általában a falvak és a városok között, de a leszakadó és dinamikusabb falvak között ebből a szempontból is jelentős különbségek vannak.

A *vidékpolitika/önkormányzati hálózatosodása* az agrárpolitika vidéki dominanciájának a csökkenésével együtt következett be, amely az Európai Unióban a hetvenes évek elején kezdődött és a nyolcvanas évek közepétől gyorsult fel. A hazai önkormányzatiság az általános felhatalmazású, széles felelősségű rendszerek közé

tartozik. A vonatkozó törvényekben az állami és az önkormányzati feladatok között nincsenek tiszta határok megállapítva, és nem került sor a hatáskörök differenciált telepítésére. Az eszközök és a finanszírozási források szűkössége, az állami szabályozás és ellenőrzés bizonytalanságai, a települési önkormányzati rendszer folyamatos átszervezése és a konszolidáció elmaradása miatt az (állami)/önkormányzati feladatok jelentős részének a megosztása, és a civil, non-profit szféra intézményeibe történő kiszervezése történik a hálózati együttműködés logikája szerint (Pálné, 2008).

A vidék gazdasági és kulturális globalizációja, különösen a globális tőke térhódítása, a politikai hálózatok átalakulásához vezető komplexitás gyors és visszavonhatatlan növekedését eredményezi. A nemzeti politikai intézmények vesztenek korábbi befolyásukból, és az egyes szektorokat átszövő (mezőgazdaság, gazdaságfejlesztés, tervezés és környezetvédelem), európai, nemzeti, regionális és lokális helyszíneken működő hálózatok veszik át a helyüket. Az integrált és fenntartható vidékfejlesztés elveinek a térhódítása a *vidékfejlesztés* szereplőinek fokozott aktivitásához és hálózatosodásához vezetett. A *politikai hálózatok* gyors átrendeződése, a szereplők *partnerségi együttműködés* iránti igénye a hierarchikus, állami, egyközpontú kormányzati forma helyére többszintű, többközpontú rendszert helyező „új kormányzás" formáit hozta létre. (Derzken 2008). Az „*új kormányzás*" során a közhatalom képviselői és intézményei a gazdasági és más civil érdekképviseleti szereplőkkel változatos összetételű *hatalmi hálózatokban* működnek együtt. A kormányzat által ellátott korábbi funkciókat projekt formában szervezik ki az állandó és biztos költségvetés nélkül működő intézményekhez (pl. alapítványok, vállalkozások), amelyek az egyes projektek kooperációs igényei szerint csatlakoznak a *képlékeny hálózatokhoz*. Az új kormányzás rendszerében a hálózatok a társadalmi koordináció erőforrásai és eszközei. A résztvevő intézményi és magánszereplők között kölcsönös függés jön létre és a hatalmi viszonyok hierarchiája a politikai hálózatok kölcsönösségének adja át a helyét. A helyi/önkormányzati politizálás a hatalmi hálózatok szerint történik A *vidékfejlesztés decentralizálása* a hálózatosodás elősegítésével a helyi hatalmi hálózatok átrendeződéséhez is hozzájárul. A *projektesített fejlesztéspolitika* arra ösztönzi a résztvevőket, köztük a közhatalmat gyakorlókat is, hogy a projekt követelményeinek megfelelő fejlesztési hálózatokat hozzanak létre. A szakértők, a helyi hatalmi elitek és gazdasági szereplők között a projekt kereteiben történő hálózati együttműködés során *hatalommegosztás* jön létre, amely újabb politikai hálózatok létrehozását indít(hat)ja el. A vidéki javaknak és szolgáltatásoknak az áramoltatásában a közvetítő szereplők szereznek a helyi politikai hálózatokba is konvertálható hatalmi pozíciót (Kovách–Kristóf 2009). fölött. A politikai keretek változása közrejátszott a *gazdasági hálózatok* erősödében is.

Az agrárium szereplői Magyarországon az ezredfordulóhoz közeli években hozták létre politikai hálózataikat (Csite–Kovách 2002), amelyek segítségével hatékony érdekképviseletre képesek, és döntően befolyásolni tudták előbb az európai integráció lépéseit, majd az uniós rendszerek hazai működését. A gazdasági hálózatok sokasodása a vidéki társadalom kapcsolatrendszerét is globalizálta. A mezőgazdasági termelés erős integrációja és a nagykereskedelem koncentrációja erőteljesen hozzájárult a *helyi „élelmiszer láncok" gyengüléséhez* (Kovách–Megyesi 2006). A gazdálkodók

sokszereplős egyéni gazdasági kapcsolatrendszert hoztak létre. A mezőtúri liszt vagy az izsáki bor előállítása és forgalmazása például több termelési, feldolgozó és értékesítő hálózat részeként történik. A helyi gabonából készített liszt, ami elég lenne a kisváros ellátásához, globális vándorút után talál vevőt, a helyi pékek, cukrászok, bolti vásárlók ismeretlen eredetű liszthez jutnak hozzá. A Magyarországon egyedül eredetvédett szőlőből Izsákon készített bort távol –keleti piacokon adják el, a hazai pezsgőpiac 94-95 százalékát egyetlen multi-nacionális cég ellenőrzi (Kovách-Megyesi 2012).

A vidéki gazdaság hálózatosodásának további okai között szerepel az agrárszektor szerkezetének és a földhasználatnak az átalakulása és két különösen erős gazdasági és társadalmi kényszer: a szolgáltatások és a termelés városról vidékre történő részleges áthelyeződése és az ellenurbanizáció. E kettős kényszer erőteljesen járult hozzá a huszadik század második felében a korábban stabil európai helyi struktúrák átrendeződéséhez. A mezőgazdaságban és más hagyományos vidéki gazdasági szektorokban történő foglalkoztatottság radikális visszaesése következtében és az olcsóbb munkaerő és ingatlanárak miatt a korábban városi központokban koncentrált ipari és szolgáltatási tevékenységek jelentősebb részét vidékre helyezték át. A legdinamikusabban fejlődő *vállalkozások* egy része számára a rurális feltételek ideálisnak bizonyultak. Az új gazdasági szereplőkkel új gazdasági hálózatok érkeztek a vidéki településekre. Az egyre nagyobb mértékű globalizálódás, az élelmiszer feldolgozás és kereskedelem erőteljes multinacionalizációja, a befektetések, a *technológiai- és tudástranszferek* a mezőgazdasági termelést is egyre inkább hálózatba szervezik. A családi birtokon, önerejére támaszkodó paraszt/farmer víziója letűnt korokat idéz.

A kollektív források, mint például az infrastruktúra felhasználása nagyban kedvez a gazdasági hálózatok kialakulásának. A vállalkozások csökkenthetik a költségeiket a földrajzilag közel eső partnerekkel történő tranzakciók során és a munkaerő gazdálkodás területén. A helyi hálózatok kialakítása hatékonyan segíti a tudástranszfert, az innovációt és a tanulás folyamatát. A kutatások szerint a helyi társadalmakba *kívülről érkező szereplők* különösen aktívak az új hálózatok létrehozásában.

A helyi társadalmakban megerősödő gazdasági hálózatok jellegzetességei a következők szerint összegezhetőek:

– az első: a *rurális hely fizikai környezetének a különlegessége*, amely vonzza azokat a gazdasági szereplőket, akik a jobb életkörülményeket keresik.
– a második: azok az *eredményes tevékenységek,* amelyek korábban is jelen voltak az adott helyi gazdaságban és képesek arra, hogy sajátos kölcsönhatásba lépjenek az új ipari hálózatokkal. A hagyományos kézműiparhoz és mezőgazdasághoz kapcsolódó kisvállalkozások gyakran képesek arra, hogy regionális hálózatokat hozzanak létre.

A magyar településhálózat is az erős hálózatosodás színtere. A vidéki gazdasági innováció terjedése a kapcsolati hálózatok erejétől függ. A helyi *társadalom hálózatosodása* a globalizációval és a médiumok intenzív technikai térnyerésével együtt járó *értékváltozás* és még inkább a városokból Európa szerte a vidéki településekre irányuló *migráció* következménye. A vidékiek városokba áramlása sem állt meg, de az európai fejlődésközpontokban nagyobb a városokból a vidékre, mint a vidékről a városokban elvándorlók aránya.

Az ellenurbanizáció és ellentéte a folyamatos urbanizáció vezet a lokális társadalmak hálózatosodásához - ellenurbanizáció az új uniós tagállamokban is jelen van. A vidéki helyi társadalmak az intenzív ellenurbanizáció kezdete előtt szoros rokonsági kapcsolathálókkal, a térbeli közelséggel és szomszédsággal, az erős kooperációs készséggel és a mezőgazdasági orientációval voltak jellemezhetőek. A középosztálybeliek tömegesebb megjelenése a lokális társadalmakban sokkal összetettebb osztályszerkezet kialakulásához vezetett. Kutatások sora igazolta, hogy a vidékre irányuló városi migráció különböző változatai jelentős mértékben csökkentették a két földrajzi helyszín társadalomszerveződése közötti korábban fennálló különbségeket. Az újonnan érkezettek Magyarországon is hajlamosak arra, hogy saját, középosztályi értékeik szerint alakítsák át a helyi társadalom fejlesztési vízióit, a csendnek és nyugalomnak, a természeti értékeknek és egy sor olyan értéknek tulajdonítva preferenciát, amely korábban nem vagy nem olyan érvénnyel számított annak (Kovách és munkatársai 2004). A vidékre költöző középosztály identitásának meghatározó része az újonnan teremtett *vidékkép,* amelyet az irodalom az *esztétikai* vagy a *szociális reflexivitás* részeként azonosít. Az elemzők szerint a város és falu kölcsönhatásainak a felgyorsulásával az esztétikai és társadalmi reflexivitással kapcsolatosan a *helyi közösségek* gyökeresen átalakulnak. Az *ellenurbanizáció* új társadalmi intézmények és társulások létrehozásán keresztül járul hozzá a hagyományos helyi társadalom kicserélődéséhez. Az új intézmények és társulások változatos formákban jelenhetnek meg, amelyek különösen nyitottak az új hálózatokban való részvételre.

A magyar vidéki társadalom hálózatosodása (és globalizálódása), beleértve a leghátrányosabb helyzetű településeket is, jelentős mértékű. A gazdaság-, a politika- és a társadalomszerveződés területén is kimutatható jelenség. A hálózatosodás szerepéről az *értékformálásban* kevés információval rendelkezünk, de a média és a politika teljes magyar társadalom vonatkozásában megfigyelt hálózati szerepének a hatását ezen a területen is valószínűsíthetjük.

Hasonló a helyzet a hatalom vonatkozásában is. A vidéki *közösségek* belső hatalmi viszonyainak, önrendelkezésének, a részvételnek, az élelmiszertermelés és a más rurális gazdasági ágazatok regulációjának, az általános globalizálódásnak, a nemzeti államok és a nemzetek feletti szervezetek szerepváltozásának elemzései arra a következetésre jutnak, hogy a *rendelkezési hatalom* egyre távolabb kerül a *helyi közösségektől.* A valódi hatalom mindinkább külsővé válik. Mindez az egy évszázada még Európában és Észak-Amerikában is szoros háztartás - helyi közösség - gazdaság egység felbomlásának tulajdonítható. Mind a három szféra ellenőrzése és szabályozása (többnyire külső) nem egymáshoz rendelt intézmények és egymáshoz illeszkedő folyamatok hatása alá került.

Milyen változások mentek végbe az ezredfordulót megelőző és követő évtizedben a vidék köré szerveződő *hatalmi hálózatok* intézményeiben és irányítási struktúráiban, a hatalom szereplőinek érdekviszonyaiban és kapcsolatrendszerében, az önkormányzatiságban és az európai integrációban; és létezik, bevezethető-e olyan *kormányzási modell,* amely növelheti a helyi társadalmak rendelkezését saját ügyeik felett?

A hatalom modern teoretikusai (Kovách, 2013) *három rétegű* – a hatalom mint képesség, a hatalom mint relációs jelenség és a *strukturális hatalom* – modell használatát javasolják a konkrét elemzésekben. Az elméleti összegzés szerint a hatalomnak több, egymással nem feltétlenül szorosan összefüggő rétege lehet, és a jelenkori *hatalmi hálózatok* között nem biztos, hogy világosan körvonalazott hierarchia létezik.

A hatalom rétegeiből a strukturális hatalom és a hatalom, mint a különböző szereplőket hálózatokba szervező relációs jelenség kap figyelmet a következő oldalakon.

Konkretizálva: a hatalom (poszt)modern teóriáját a vidéki változásokkal kapcsolatban a kormányzás szélesebben értelmezett kategóriájaként használjuk..

Az *agrárpolitika* és a vidék- vagy a *vidékfejlesztési politika* egymást több ponton átfedő, néhány vonatkozásban egymásnak feszülő rendszerek (Halmai 2004).

A területi és helyi önkormányzatok működésének zavarai miatt az elemzők jelentős demokrácia deficitet emlegetnek. Az önkormányzatisággal kapcsolatos hatalmi rendszerek és intézmények többször is változtak az elmúlt két évtizedben, és ez mindenképpen hozzájárult a helyi társadalmak kormányzásának instabilitásához. A hatalmi struktúrák állandó változásának egyik következménye, hogy időről időre új szereplők jelentek meg a helyi hatalomban, illetve a kormányzati rendszer különböző szintjein. Az önkormányzatiság bevezetésével járó funkcionális és személyi elitcsere, majd a vidékfejlesztési rendszer kiépítése jelentették az önkormányzati hatalom nagyobb változásainak és az új szereplők megjelenésének legfontosabb fázisait.

A politikai rendszerváltást követően szinte azonnal elfogadták az önkormányzatiságról szóló törvényt a politikai és emberi szabadságjogok nagyobb körének biztosításával együtt. 3070 települési önkormányzat (166 város és 2904 község) jött létre. A vidékiek szabadon választhatták országos és helyi politikai képviselőiket. A politikai hatalom és lokális társadalom viszonyában kevésbé közvetlenül érvényesül a politika mindenhatósága és primátusa. Az állampolgár és magánember politikai érdekérvényesítési lehetőségei jogi értelemben szabadabbak, de a közember és a hatalom közötti kapcsolatot nem a magánemberek közösségének polgári nyilvánossága kontrollálja. A polgárosodás „állampolgárosodási" feltétele csak részlegesen teljesül (Kovách 1997).

A politikai hatalom és a civil társadalom kapcsolatában az önkormányzatiság első éveitől a gazdasági természetű kényszerek döntenek. Politikai jogaival mindenki szabadon élhet, annak korlátozásáról nincsenek információk (csak esetenkénti manipulálásáról). Az állampolgárok egyenlősége vagy inkább egyenlőtlensége a kilencvenes évektől elsősorban a gazdasági kényszerekre vezethető vissza, mert az általános szegényedés és az életfeltételek szűkössége miatt nem beszélhetünk az állampolgári autonómiához elengedhetetlen gazdasági autonómiáról. A formális politikai jogok és a valódi állampolgári autonómiahiány kettősségének több oka van:

– a politikai hatalom agresszivitása a civil társadalommal szemben, amely más és más formában, de végigvonult a huszadik században, és
– a lokális redisztribúció rendszerének felváltásával keletkezett önkormányzati hatalom, amelyért a helyi elitek folytatnak váltakozó sikerű politikai csatákat.

Az önkormányzatok képviselői a lokális választásokon személyükben cserélhetőek,

és ezért valamelyest kontrollálhatóak, de ettől a helyi hatalom, a civil társadalom és a magánember viszonya nem változik (az 1994-ben megválasztott polgármesterek háromnegyede volt az előző ciklusban is polgármester. A politikai rendszerváltást követően az önkormányzatok vezetését megszerző elitek jelentős része az 1990 előtti adminisztrációból és a helyi kulturális elit tagjaiból származott (Csite–Kovách 2002). 1990-ben, 1994-ben és 1998-ban is a falusi önkormányzati vezetők és képviselők túlnyomó többsége függetlenként jutott mandátumhoz. A politikai pártok alig-alig jelentek meg a falusi önkormányzati választásokon. 1998-at követően a pártok egyre inkább bevonulnak a kisebb települések önkormányzati politizálásába is. A politikailag „független" polgármester és képviselőtestület a helyiek értékrendjében előnyt jelent, a politikai gyakorlatban azonban nem.

1989 után a politikai pártok általános törekvése, hogy mindenfajta civil kezdeményezést kisajátítsanak és pártosítsanak. Az önkormányzatok költségvetésének 75 százaléka származott a kilencvenes években központi forrásokból, ami Európában egyedülállóan magas aránynak számít, és ez az arány 2005-re 45 százalékra módosult (Kovách- Kristóf 2005/1 és 2), ami még mindig magasabbnak számít az uniós államok között. A posztszocialista kor politikai pártjai nem különösebben stabil politikai formációk, a szavazópolgárok szimpátiái és pártválasztása az új elit számára meglehetősen nyugtalanító módon változékony és kiszámíthatatlan. A falvak és a kisvárosok a nem szavazók nagyobb csoportjai és a vidéken jobbára kiépítetlen pártszervezetek miatt különlegesen fontos vadászterületei a pártoknak választás idején.

A politikai elit érthető módon minden eszközzel megpróbálja hatalma alá rendelni a civil szervezeteket és mozgalmakat. A civil szféra szervezetei valójában nem tudják megkerülni a pártokat, mert a transzformációs válság és a történeti előzmények miatt a civil társadalom nem tudja eltartani saját szervezeteit, ezért azok finanszírozásának forrásai a pártok és az önkormányzati elit által kontrollált alapítványok és állami vagy állami kezelésű pénzek.

A kilencvenes évek első felében 50.000 körüli civil szervezet körülbelül húsz százaléka működött a falvakban vagy a falvakért. A civil szervezetek 80–85 százaléka intézményi alapítású volt, mert a lokális társadalom intézményei, az iskolák, kórházak, egyesületek egyre kevesebb pénzhez jutnak a központi forrásokból, és a létrehozott alapítványok, egyesületek, társaságok elsősorban az intézmények financiális problémáit hivatottak enyhíteni. Mégsem mondható azonban, hogy a polgárosodás autonóm intézményei lennének. Költségvetésük jobbára állami vagy önkormányzati forrásból származik, hatékony intézményei lehetnek például a lokális kultúra ápolásának, de működésükön keresztül a helyi elit szervezi, legitimálja és biztosítja hatalmát és befolyását, ezért nem a helyi autonómia formálódásának segítői. A civil szektor az ezredfordulót követően sokat erősödött, de a civil szervezetek részvétele a területfejlesztésben inkább csak formális. A magyar vidéki kistérségek civil szervezetekkel való „lefedettsége" magasabb volt 2005-ben, mint a lengyel vagy a cseh, de a 60.000 bejegyzett és 47.000 ténylegesen működő kistérségi civil szervezetből csak mintegy 800 vállalt aktív részvételt a területfejlesztési rendszerben (Kovách 2005).

A szocialista redisztribúció a gazdaság szektorai között újraosztott forrásokat és

a piaci melléküzemágak jövedelmének lokális redisztribúcióval az agrárgazdaságba történő átcsoportosítását jelentette, amelyek együttesen tették lehetővé a magas vidéki foglalkoztatottságot. 1993-al ez a redisztribúció tűnt el, vagy legalábbis hatása nagyon erőteljesen redukálódott. A központi redisztribúciós forrásokat kivonták a gazdaságból, és egy részüket az önkormányzatokhoz irányították a szociális támogatások és segélyek fedezésére. Az állami költségvetés nem nyert a mezőgazdasági támogatások leépítésével, azokat újraosztották, a gazdasági redisztribúciót jóléti típusú redisztribúcióvá alakítva. A redisztribúció változása az önkormányzatok szerepét növelte meg a rurális települések életében és fejlesztésében, mert a korábbinál sokkal nagyobb szerepet kaptak a szociálpolitikában és a települések fejlesztésében. 1990-ben az önkormányzatok funkcióját a gondoskodó önkormányzatoktól a vállalkozói önkormányzat irányába kívánták elmozdítani. A gazdasági redisztribúció csökkentésével megnőttek az önkormányzatok szociális feladatai és költségvetése. A kisebb települések szociálpolitikai lehetőségeinek korlátját mutatja, hogy a városokban többszörös a helyben maradó, egy főre jutó személyi jövedelem- és iparűzési adó. Az államszocializmusban a kisebb és közepes nagyságú falvakban a mezőgazdasági termelő szövetkezetek voltak a legerősebb szervezetek, de 1990 után, a szövetkezetek hanyatlásával, a helyi hatalom az önkormányzatokhoz került. A posztszocializmus első éveiben jelentős infrastrukturális fejlesztések történtek, ami az önkormányzatokat (és hatalmi elitjeiket) juttatta meghatározó szerephez a gazdaságban. Az infrastrukturális beruházások fejlesztési forrásait pályázati rendszerrel osztották szét, amelyben az önkormányzatok vehettek részt. A pályázatokon elnyert összegekkel az önkormányzati vezetők rendelkeztek, akik megrendeléseikkel erősíteni tudták pozícióikat a helyi társadalmakban.

Az önkormányzatok hatalmának megnövekedésében jelentős szerepet kap a rurális munkanélküliség, amelynek kezelésében, a segélyek szétosztásában, az ellenőrzésben vagy az új munkahelyek teremtésében a helyi közigazgatás lát el redisztribúciós feladatokat.

Az állampolgárosodás és a civil autonómia a vidéki társadalmakban kettősséggel jellemezhető: a rendszerváltással megszűnt az államszocializmus lényegét jelentő kontroll a magánember és a magánszféra fölött, de a rurális települések lakossága, vagy legalább többségük, gazdasági autonómia nélkül csak részben gyakorolhatja állampolgári jogait, amelyek a formális jog szerint a demokratikus berendezkedésű politikai rendszerekhez hasonló módon és mértékben biztosítottak, mégsem vezettek a teljes állampolgárosodáshoz. A lokális elitek összekapcsolódó gazdasági és politikai befolyása új hierarchiákat hozott létre, amelyet a civil társadalom, intézmények hiányában nem tud ellensúlyozni (Pálné 2008). A vidéki társadalmak közösség által elfogadott értékrendje és normakontrollja, amely képes volt az egyén és a hatalom helyi képviselői és tulajdonosai között is kommunikációs közösséget fenntartani még a szocialista időszakban is, a globalizáció és a rendszerváltás következtében elvesztette hosszú ideig érvényes funkcióját.

Az agrárgazdaság struktúraváltása a teljes magyar gazdaság és társadalom transzformációs válságával, és a korábban hatékony lokális redisztribúció átalakításával egy időben történt, és radikálisan rendezte át a települések lakosságának életfeltételeit.

A mezőgazdasági termelés az 1988-as szint 60 százalékára esett vissza, az 1988-ban 1.028.000 mezőgazdasági egységeknél alkalmazottak száma 1996-ig 326 ezerre, az 1988-as létszám 31,8 százalékára csökkent. A rurális lakosság differenciálódása és a városi lakosságtól történő leszakadása tovább nőtt. Az egyes munkajelleg kategóriák közül az aktív keresők között a mezőgazdasági fizikaiak és önállók egy háztartástagra jutó jövedelme a legalacsonyabb (az átlagos jövedelem 84 százaléka), alig magasabb, mint a munkanélkülieké (68 százalék), és kevesebb, mint az öregségi nyugdíjasoké (95 százalék). A rurális munkanélküliség sokkal magasabb a városinál a mezőgazdasági létszámcsökkenés és a falusi, bejáró, szakképzetlen munkásokat az átlagosnál nagyobb mértékben sújtó ipari munkanélküliség miatt. A vidéki munkanélküliség egyik következménye a korábban ilyen mennyiségben nem tapasztalt gazdasági kényszerpályák és magatartásformák elterjedése.

A kilencvenes években nagyon rövid idő alatt strukturálódott át a falvak és kisvárosok társadalma. A vidéki szegénység új formái jelentek meg: tömegeik 1993-ban egyszerre vesztették el munkahelyüket, a vagyonuk feletti rendelkezés tényleges lehetőségét és a háztáji intézményét (Csite–Kovách 1997). A szegénység kialakulásának szakértői falusi gettóövezetek létrejöttét regisztrálták. A falusi underclass, amely jelentős hányadának helyzetét tovább nehezíti, hogy roma származású, egyre kevesebb eséllyel próbálkozott munkajövedelmének és járulékainak legális kiegészítésével élelmiszert. A szegények és a rurális társadalom több más csoportja is az illegális gazdaságban keres megélhetési lehetőséget.

A helyi elitek összetételének és hatalmi kapcsolatainak újrarendeződése a kilencvenes évek vidéki társadalmi változásának az egyik domináns eleme volt. Az újjászerveződő elitcsoportok először az önkormányzati hatalmat szerezték meg. Az önkormányzati elitek egészen 1998-ig a legfontosabb helyi elitcsoportnak számítottak, mert döntő szerepük volt a szociális segélyek folyósításában és a helyi gazdasági fejlesztésben is. Az állami infrastrukturális és egyéb fejlesztési támogatások elsődleges kedvezményezettjei az önkormányzatok voltak, és az önkormányzati elitek döntöttek a gazdasági megrendelések fölött. A politikai pártok az ezredfordulóig kevéssé voltak jelen a vidéki önkormányzati politikában. A kilencvenes évek közepétől jelentek meg a gazdasági elit képviselői az önkormányzatok körüli politikai hálózatokban, majd az ezredfordulóra fokozatosan átvették az ellenőrzést a helyi politika fölött (Csite–Kovách 2002). A 2002-es parlamenti választások kampányában és az azt követő összes választáson a politikai pártok is nagy aktivitással jelentek meg a helyi hatalom erőterében. A lokális politikai aréna sokszereplős politikai hálózatok működésének terepévé vált. Az eredményes önkormányzatok kutatása szerint a fejlesztési siker minden esetben egyfajta hatalmi koalíció eredménye volt. A hálózatosodás és a sokszereplőssé vált politikai színtér ellenére az ezredfordulót követően a vidéki politika uralmi pozíciót a helyi politikai és gazdasági elitek oligarchikus koalíciói ellenőrzik.

Az uniós csatlakozással és az uniós mintára bevezetett pályázati rendszerű forrásfelosztással a helyi hatalom, valamint az önkormányzatok működése körüli hatalmi hálózatok újra átrendeződtek. Az átrendeződés első következménye, hogy az önkormányzatok kapcsolatrendszere sokszereplőssé vált.

A projekt a szervezés, a menedzselés és a fejlesztési források újraelosztásának

elsődleges formájává vált Európát követően a magyar fejlesztési rendszerekben is (Kovách 2007). A terület- és vidékfejlesztést a magyarországi fejlesztéspolitika, az uniós mintákat és szabályozást követve, elsősorban projekteken keresztül valósítja meg. A projekt alapú fejlesztés jelentős területeken felváltja a normatív elvű támogatási rendszert, amelyben az állami támogatások felosztása alanyi jogon, időről időre rögzített és kiszámítható, kalkulálható részesedés formájában történt. A projekt formájú fejlesztési forrásfelosztás esetében – a normatív forrásfelosztási modellel szemben – a kvázi piaci logika érvényesül. Egyetlen (önkormányzati) szereplő sem részesedik rögzített szabályok szerint felosztott költségvetési források fölött, azok megszerzéséért pályázni kell a meghirdetett projektek (kvázi) piacán.

A fejlesztéspolitika projektesítése, az ezzel járó hatalommegosztás (Kovách–Kristóf 2005/1) és részleges decentralizáció egyik következménye, hogy új szereplők jelentek meg a fejlesztési rendszerekben, és a források megszerzésének új feltételei vannak. A projektesítés átrendezi a fejlesztési források felhasználásában érdekelt intézményi és egyéni szereplők hatalmi kapcsolatait, és összetett változások sorozatát indítja el. A helyi, területi politika keretei és lehetőségei alapjaiban módosulnak. Kevés az ismeretünk az új szereplőcsoportok társadalmi összetételéről, iskolázottságáról, értékeiről, érdekeiről és kapcsolatrendszeréről, a hatalomérvényesítés természetéről és új módjairól, a hatalmi befolyáshoz szükséges társadalmi tőkefajtákról.

A projektosztály a magyar fejlesztési rendszernek is meghatározó résztvevője (Kovách–Kristóf 2007). A párt- és államigazgatási elitek és a legnagyobb gazdasági erőcsoportok, valamint a települési és területi önkormányzatok hatalmi elitjei és a helyi, regionális elitek mellett vesz részt a fejlesztési erőforrásokért folyó verseny szabályainak kialakításában, a versenyben és a fejlesztési projektek lebonyolításában.

A pályázati rendszer bevezetése módosította a legfontosabb szereplőcsoportok hatalmi viszonyait, és átalakította a hatalomgyakorlás módjait. A pártelitek, a gazdasági elit, a helyi és regionális elitek korábban egyértelműen hierarchikus hatalmi kapcsolatai összetettebbé és bonyolultabbá váltak. A projektosztály megjelenése és az intellektuális tőke felértékelődése tovább növelte a fejlesztési rendszer komplexitását. A projektosztály funkciója elsősorban a közvetítés a döntéshozók és a fejlesztési források felhasználói között, amely mindenekelőtt szakértelmet, tudás- és kapcsolati tőkét igényel. Az új osztály nem hatalmi vetélytársa a politikai vagy a gazdasági eliteknek, de tudás- és intellektuális tőkéje birtokában befolyással rendelkezik a gazdaság működtetéséhez legfontosabb forrás, a pályázati pénzek felosztása és felhasználása fölött. Képes érvényesíteni saját érdekeit, önálló kapcsolathálókat működtet, ami a fejlesztési rendszerekben a hatalom további megosztásához vezet.

A pályázati rendszerben felosztott fejlesztési összegek meghaladják a helyi fejlesztés normatív forrásait, ezért a sokszereplős pályázati rendszer hatalmi viszonyai átalakíthatják a helyi autonómia és demokrácia működési feltételeit. A sokszereplős fejlesztési rendszer kialakítása átrendezi a központi hatalom, a helyi és regionális önkormányzat és a civil társadalom egyirányú hierarchiáját. A helyi és regionális fejlesztés a kvázi piaci szabályok és a pályázati logika szerint történik, szemben a korábbi központi döntés – helyi adminisztratív végrehajtás rendszerével. A fejlesztés összes szereplője új, korábban szokatlan feltételekkel szembesül, amelyet a biztonság és kiszá-

míthatóság hiánya és a sokszereplős rendszer hatalmi és érdekviszonyaihoz történő alkalmazkodás szükségszerűsége határoz meg. A fejlesztés rendszerének átalakulása, az érdekek, szereplők, kapcsolatrendszerek pluralitása az új kormányzásra történő váltást teszi szükségessé.

Az új kormányzás szükségességét az is indokolja, hogy az önkormányzatok, közhatalmi szervezetek egyre gyakrabban olyan társadalmi és gazdasági folyamatokkal szembesülnek, amelyek következményeit a hagyományos kormányzati módokon kezelni nem lehet. Különösképpen a folyamatosan mélyülő szegénység olyan válságjelenség, amelynek hagyományos kormányzási technikákkal történő kezelése nagyrészt eredménytelen; amely társadalmi, földrajzi és politikai értelemben is távol esik a projektosztály tevékenységétől, ugyanakkor az állami/önkormányzati feladatok ellátásának az ideiglenes szervezetbe történő kiszervezése jelentős mértékű a szociálpolitika területén.

A szegénység mértéke és jellege különösen a hierarchikusan szervezett hagyományos kormányzás legalsó szintjeit jelentő kistelepüléseken jelent meg kezelhetetlen kormányzási problémaként. A szegénység mindenképpen a helyi társadalmak olyan válságjelenségének tekinthető, amelynek megoldása többek között az új kormányzási formákra történő áttéréstől várható.

Irodalom

Castells M. (2005): *A hálózati társadalom kialakítása.* Budapest: Gondolat.

Csite A.–Kovách I. (2002): Vidéki történet. In: Kovách I. (Szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A posztszocializmus vége.* Budapest: Napvilág. Pp. 309–361.

Csite A.–Kovách I. (1995): Posztszocialista átalakulás Kelet- és Közép-Európa rurális társadalmaiban. *Szociológiai Szemle. vol.2.*

Csurgó B. (2010): *Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők vidékreprezentációja, mindennapi élete és hatásuk a vidék átalakulására: a városkörnyéki vidék.* PhD disszertáció. Publikálatlan kézirat.

Derzken, P. (2008): *The politics of rural governance, Case studies of rural partnership in the Netherlands and Wales*. Wageningen: Wageningen Univrsity.

Halmai P. (2004): Az agrárgazdaság Eu-integrációja. Várható feszültségek, gazdaság- és társadalompolitikai kihívások. *Politikatudományi Szemle. 13.* Pp. 201–211.

Kovách, I.–Kristóf, L. (2007): The Prejoctification of Power. The Impact of European Integration on Power and Society. In: Bayer, J.–Jensen, J. (Eds.): *From Transiton to Globalisation.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. Pp. 191–205.

Kovách I. szerk. (2007): *Vidék és falukép a változó időben.* Budapest: Argumentum.

Kovách, I.–Megyesi, B. (2006): Locval food productiojn and knowledge dynamics in rural development. In: Gorlach, K.–Kovách, I. (Eds.): *Local Food Production, Non-Aricultural Economics and Knowledge Dynamics in Rural Sustainanle Development. The Czech, Hungarian and Polish cases.* Budapest: HAS Institut for Political Science. E-books, WORKING PAPER (7) Pp. 24–36.

Kovách I.–Megyesi B. (2012): Az átalakuló kormányzás hatása a vidéki települések társadalmára. In: Kovách–Durcsik–P. Tóth–Takács (Szerk.): *Társadalmi integrációs a jelenkori Magyarországon.* Budapest: Argumnentum.

Kovách I. (1994): A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok jövője Közép-és Kelet-Európában. *Társadalomkutatás 1–4.* Pp. 105–121.

Kovách I. (1997): Posztszocializmus és polgárosodás. *Szociológiai Szemle, 4*. Pp. 19–47.
Kovách I. (Szerk.) (2005.1): *A civil szervezetek és a területfejlesztési politika*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. Műhelytanulmányok, Digitális Archivum
Kovács É. (Szerk.) (2007): Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció és Médiatudomány.
Kovács I. (Szerk.) (2005.2): *Vidék és mezőgazdaság. Európai Uniós csatlakozás – az értékek változása.* Budapest: MTA Politikai Tanulmányok Intézete. Műhelytanulmányok, Digitális Archivum.
Magyar Információs Társadalom. *Éves jelentés. (2006)* Információs Társadalom és Trendkutató Központ. 2007.
Pálné Kovács I. (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
Starosta (1994) Rurality and Ruralization. In: Symers, D.–Jansen, A. J. (Eds): *Agricultural Reconstructing and Rural Change in Europe.* Wageningen: Wgeningen University. Pp. 65–75.
Tímár J. (2007): Társadalmi nemek, aprófalu és közösségtanulmányok. In: Kovács É. (Szerk): *Közösségtanulmány.* Módszertani jegyzet. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció és Médiatudomány. Pp. 115–133.
Váradi M. (1997): Solymár, az aranyfalu. *Tér és társadalom, 4.* Pp. 45–68.

Kisvárosok és falvak a lejtőn
(A magyar vidék periferizálódása)

Süli-Zakar István
Debreceni Egyetem Természettudományi Kar

Előszó

A XIX. század második felében elkezdődött magyarországi ipari forradalom következtében megindult a magyar vidék elsősorban a mezővárosok és a falusi perifériák leértékelődése. Igaz, a szekunder szektor fejlesztése számára a forrást évtizedekig a magyar vidék, így a magyar mezőgazdaság (a primer szektor) biztosította. 1918-ig a „Monarchia éléstára" mindenek előtt a magyar mezővárosok és agrárfalvak még nem mutatták azt a visszaesést, amelyet a Trianoni diktátum – a Monarchia szétesését követően – már látványosan a felszínre dobott. A külpiacait elvesztett magyar vidék a „3 millió koldus országa" lett, amikor a megakadt ipari forradalom miatt a falvakban – mezővárosokban rekedt szegényparaszti tömegek nyomora a legsúlyosabb belpolitikai problémává vált.

A Rákosi-Kádár rendszerek szocialista iparosítása felszívta a vidéki munkaerő felesleget, de az iparosítás az agrártérségek redisztributív kizsákmányolását (kuláküldözések, beszolgáltatások és kollektivizálás) és további elszegényítését jelentette. Némi gyógyírt a háztáji gazdálkodás liberalizációja és a KGST kielégíthetetlen élelmiszerigénye jelentett. A rendszerváltást követően a magyar vidék már nem lehetett a „KGST spájza", s a magyar mezőgazdaság értékesítési válsága véglegessé silányította, halmozottan hátrányos helyzetű térséggé deformálta Magyarország területének háromnegyedét, a magyar mezővárosok s a falusi vidék döntő részét.

Az elmúlt évtizedekben a magyar perifériákon működött az agyelszívás, a tőke kivonása és a pauperizáció. A kialakuló nagybirtokokon folyó monokultúrális árutermelés mind tulajdonformáit mind termelését tekintve elszakadt a magyar vidéki emberektől, azoktól függetlenül működik. A fenti kedvezőtlen folyamatok eredményeként a vidéki társadalom jelentős része deklasszálódott, lumpenizálódott. Ebből a reménytelen helyzetből tudatos – szociális belátáson alapuló – regionális politika (a területi preferenciák érvényesítése), s mindenekelőtt egy nagyon átgondolt már 3 éves kortól elindított oktatás (óvodai szocializáció – iskolai nevelés – közép és felsőfokú tehetséggondozás) képes csak kitörési esélyt nyújtani.

Vidék, vidékfejlesztés

A magyar nyelvben a vidék többjelentésű szó. A várossal szemben jelenti a főleg agrár jellegű környezetet (város és vidéke). Sajátos életformát, amely különbözik a városi emberek életétől (vidéki emberek, vidékiség). Jelent egy sajátosan magyar dichotómiát,

amely Budapest országon belüli rangját és egyediségét emeli ki (Budapest és a vidék). A XX. század második felétől a vidék egyre inkább a fejlett térségektől (centrumoktól) való elmaradottságot, leszakadást (periferizálódást) jelenti. Tanulmányomban a vidék megnevezés alatt a szónak ez utóbbi a területfejlesztéshez - vidékfejlesztéshez kapcsolódó jelentéstartalmát használom, tehát a fejlődésben élenjáró centrumok és centrumtérségekhez viszonyítva a társadalmi-gazdasági elmaradottsággal, perifériahelyzettel jellemezhető kisvárosok-falvak térségeit értem alatta.

A vidékfejlesztés mára eléggé elterjedt kifejezéssé vált, azonban a használók sok esetben nincsenek tisztában a szó pontos jelentésével (Süli-Zakar I.–Lenkey G., 2014). A vidékfejlesztés az Európai Gazdasági Közösségben kezdődött még a ’60-as években, amikor a Közös Piac vezetői rájöttek, hogy a globális gazdasági struktúraátalakulás mennyire negatívan hat a vidékre és a vidéken élő lakosságra. Az egyre inkább „iparosodó” mezőgazdaságnak nagyon lecsökkent az élőmunka igénye (a legtöbb nyugat-európai országban a mezőgazdasági keresők részesedése 1–2% alá esett) és így a vidéki települések fenntartásában a mezőgazdaságnak egyre kisebb szerep jutott. A szétnyíló agrárolló miatt az Európai Unió elődje az Európai Gazdasági Közösség tudatos mezőgazdasági támogatási politikát kezdett kiépíteni. Az állami szubvenciók eredményeként a nyugat-európai mezőgazdaság versenyképes maradt a világpiacon, de hatalmas élelmiszeripari eladatlan készletek halmozódtak fel. Ezek a gondok késztették arra a kialakuló Európai Unió szakértőit, hogy a vidékfejlesztést komplex tevékenységként tekintsék, és a vidékfejlesztést egy új területi politikaként fogalmazzák meg, amelyben a mezőgazdaság már csak az egyik összetevő volt (Süli-Zakar I., 2003). Felértékelődött a vidék természet- és környezetvédelmi, kultúrtáj-védelmi, valamint rekreációs jelentősége és a szociális piacgazdaság megvalósításával jelentős fejlesztési forrásokat vontak el az urbánus térségekből, s juttattak el a vidéki térségek fejlesztésére (Enyedi Gy., 1975/a).

A magyar tudományos szakirodalom szerint vidékfejlesztésnek tekintjük mindazokat a gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai tényezőknek a fejlesztését, amelynek az adott térség gazdasági és kulturális színvonalának emelésén, az ott élők életszínvonalának (életminőségének) a javításán keresztül az egész nemzet fejlődést szolgálják úgy, hogy egyidejűleg megőrzik és védik a természeti erőforrásokat, a környezetet, a tájat, valamint a helyi kulturális örökséget (Buday-Sántha A., 2001). A vidékfejlesztés célja és egyben eszköze is az ágazatok közötti integráció, a térségben megvalósítandó fejlesztések egymásra épülése, a helyi vállalkozói, civil és önkormányzati szektor együttműködése és a jövőjüket formálni tudó tevékeny, életképes vidéki társadalom kialakítása (Enyedi Gy., 1975/b). A vidékfejlesztés eddigi gyakorlata azt mutatja, hogy ezt a tevékenységet nem lehet kizárólag egységes, felülről vezérelt kormányzati utasítások alapján művelni. Éppen ezért nagyon fontos, hogy létezzen mindenhol (a kisvárosokban és a falvakban is) egy olyan kezdeményező csoport, amely az adott természeti-társadalmi környezetben képes kiigazodni, és rendelkezik azzal a tudással, amely a fejlesztési elgondolásokat meg tudja valósítani (Enyedi Gy., 1980; Kovács T., 2003; Süli-Zakar I., 1994).

A magyar vidék mint földrajzi periféria

Az elmúlt évszázadokban Magyarországon a területi egyenlőtlenségek egyre határozottabbá váltak, s ennek részeként a magyar vidék társadalmi-gazdasági leszakadása mindinkább felgyorsult (Süli-Zakar I., 1991/b). Az ország különböző térségei ugyanis eltérő módon alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez, aminek eredményeként az elmúlt években még szembeötlőbbé váltak a regionális különbségek (Rechnitzer János, 1993). A magyar közéletben – ennek ellenére – még ma sem kap fontosságának megfelelő súlyt a területi politika, bár a területi kérdésekkel foglalkozó kutatók egész sora igyekezett rámutatni a súlyos válságjelekre, a megoldandó regionális gondok sokaságára, s arra a tényre, hogy – egyebek mellett – elmélyült területi válság is van ma Magyarországon (Nemes Nagy J., 1996; Mészáros R., 1982; Süli-Zakar I., 1992/b).

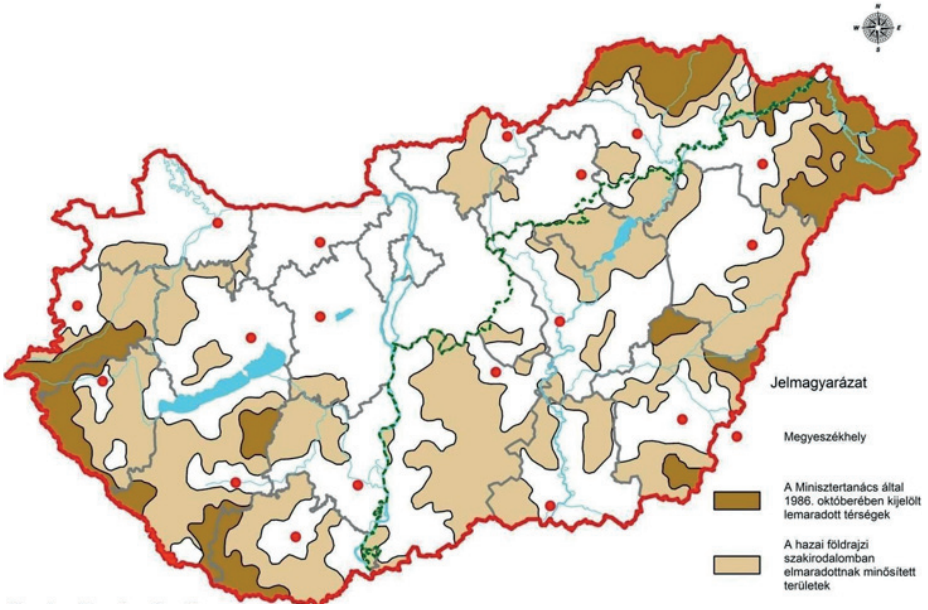
A magyar társadalom jelenségei s a gazdasági élet tanulmányozása alapján azt figyelhetjük meg, hogy egyre mélyül a szakadék a változó helyzetben gyorsan idomuló főváros (meg természetesen a budapesti agglomeráció), az átalakulást eredményesen folytató Észak-Dunántúl és az ország többi (elsősorban keleti) területe között. Így a regionális szakirodalomban, s még inkább a napi sajtóban nem minden alap nélkül kezdtek el írni az ország kettő vagy három részre szakadásáról (Beluszky P., 1976; Barta Gy., 1990; Bartke I., 1991). A Budapesttől és a centrumtérségtől keletre és délre fekvő országrészek (különösen a nagyvárosokon kívüli vidéki térségek) elmélyült területi válsága egyre határozottabbá válik. A vidéki Magyarország társadalmi-gazdasági lemaradása nem mai keletű – sőt igen régi múltra tekint vissza –, de a leszakadás felgyorsulása, s általános érvényűvé válása napjainkban egyre érezhetőbb. Az 1980-as évek végére az Alföld, a Dél-Dunántúl és az Északi- Középhegység gazdasága a piaci megmérettetésben leértékelődött (Böhm A., 1991; Süli-Zakar I., 1991/a; Tóth J., 1991).

Összességében a vidéki Magyarországon válságtüneteket mutató területek 1920 óta egyre nagyobb kiterjedésűek lettek. A városi központok nélkül maradt határmenti falusi térségekhez „csatlakoztak" a redisztribúciós területfejlesztési politika „áldozatai" a megyehatár-menti rurális térségek, a belső perifériák térségei, s az évtizedek óta válságos helyzetű alföldi mezővárosok (kiskun-, nagykun-, hajdúsági városok). Az alföldi mezővárosnak elhalványult korábbi oktatási, kiskereskedelemi, s különösen agrárpiac-központ szerepkörük, s az elmúlt évtizedek ipartelepítései ugyancsak elmaradottságukat konzerválták (Bartke I., 1971; Barta Gy.–Enyedi Gy., 1981). A vidéki ipartelepítési politika megvalósítása a hatvanas-hetvenes években az iparosítás szerkezetét, technológiai összetételét tekintve – valójában – a lemaradást erősítette. Magyarországon az infrastruktúrafejlesztést döntően a nehézipari igények szabták meg, s ennek megfelelően agrárterületeink infrastrukturális elmaradottsága konzerválódott. Ez kedvezőtlenül hatott az itt élő lakosság életkörülményeire, ami a kollektivizálással együtt jelentős elvándorlást – iparhiányos térségekben demográfiai eróziót – váltott ki (Andorka R.–Harcsa I., 1992; Dövényi Z., 1993).

A Rákosi-Kádár rendszerben a regionális politika irányítói úgy gondolták, hogy a

szocialista iparosítás (amely felszívja a vidéki munkanélküliséget) és a mezőgazdaság szocialista átalakítása megnyugtatóan megoldja Magyarország teljes területén a fejlesztési gondokat, problémákat. Az ország vezetői kényszerűségből a '80-as években azonban már azzal számoltak, hogy a vidéki térségeink jelentős részén nem kisebbedtek a társadalmi-gazdasági problémák (Vágvölgyi A., 1982). Ez kényszerítette arra az MSZMP KB-t, majd a Minisztertanácsot, hogy a '80-as évek közepén elismerje, hogy jelentős vidéki területeink elmaradottak (Lackó L., 1986), illetve ahogyan abban az időben kissé finomkodóbban megfogalmazták „halmozottan hátrányos helyzetűek".

A mezőgazdasági jellegű országrészek csődtömegét a „rozsdaövezetek" tették teljessé. A szocialista iparosodás büszkeségének tartott borsodi vagy nógrádi iparvidékek a rendszerváltás idejére igen-igen reménytelen helyzetbe kerültek. A szerkezetváltás elodázásával sújtott depressziók területén – európai példák ezt mutatják – még a jelentős költségvetési támogatások sem hozzák meg a kívánt eredményt, elsősorban a nehézipari körzetek, bányavidékek nehezen megváltoztatható foglalkoztatási szerkezete miatt. A nagyméretű munkanélküliséggel, tönkretett környezettel „megáldott" rozsdaövezetek és a pauperizálódott aprófalvas térségek ma a vidéki Magyarország legreménytelenebb térségeinek számítanak (Enyedi Gy., 1993). Az állami ipar válsága látványosan megnyilvánult a magyar ipar területi „összehúzódásában", melynek során először a keleti országrész iparvállalatai jutottak csődbe, s szüntették meg termelésüket. A rozsdaövezetek „gyáróriásainak", s az alföldi mezővárosok bedolgozói iparának összeomlása Kelet-Magyarország és a Dél-Dunántúl megyéiben okozott először jelentős munkanélküliséget (Süli-Zakar I., 1992/a). (*1. térkép*)

1. térkép Halmozottan hátrányos vidéki térségek a '80-as évek közepén (Szerkesztette: Süli-Zakar István)

Országunk új külgazdasági orientációja is a magyar vidék további leértékelését eredményezte. Abból, hogy négy évtizeden keresztül a Szovjetunió volt hazánk első kereskedelmi partnere, a vidéki Magyarországnak viszonylag csekély előnye származott. Gazdasági kapcsolataink szétzilálódása mégis nagyon érzékenyen érintette a perifériák iparának és mezőgazdaságának helyzetét.

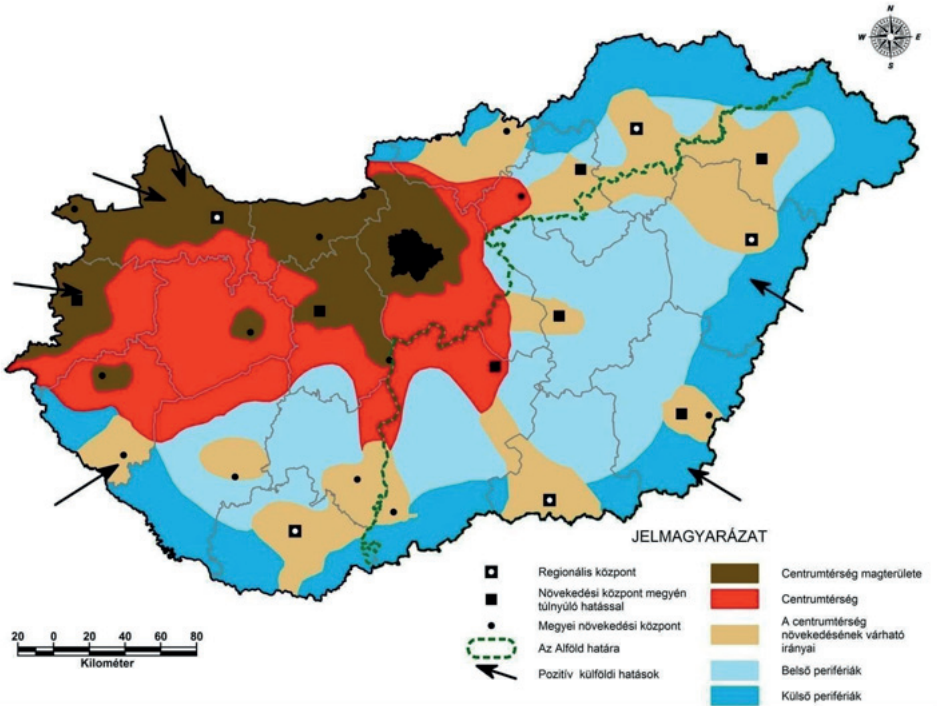
Az innovációs kutatások bizonyítják, hogy hazánkban nagyon lassú volt a magángazdaság város-vidék irányú diffúziója, ezért fokozódott a vidéki Magyarország elkésettsége. Ezen a területen lényegében még ma is jórészt hiányzik az a vállalkozói mentalitás, amely az ország centrum-régiójában már általánosnak mondható. Ott a nyolcvanas években a kvázi-magángazdaság lényegében már „megdolgozta" a társadalmat (elterjedtek a vállalkozói ismeretek, kialakultak az újszerű termelési-értékesítési kapcsolatok, megindult a tőkefelhalmozás stb.), s ennek révén a kilencvenes évek végére ismételten megerősödött a centrum versenypozíciója. A Magyarországon beruházott külföldi működő tőke ezidáig kétharmadrészben a fővárosban, illetve agglomerációjában, további 20%-a pedig a Nyugat-Dunántúlon települt le. Országunkban a nagytérségi diszpreferencia mértéke ma is jóval nagyobb az indokoltnál és a társadalmilag elfogadhatónál. Az elmaradottság, a perifériajelleg így napról napra újratermelődik, s elmélyül országunk kisvárosi és falusi területein (Süli-Zakar I., 2005).

A magyar vidék perifériázálódása

Magyarországon a rendszerváltás részeként felszámolták a TSZ-eket, újraindult a mezőgazdaságban is a magángazdálkodás. Ugyanakkor a Varsói Szerződés és a Szovjetunió megszűnésével párhuzamosan megszűnt a KGST is, ezzel a magyar mezőgazdaság komoly értékesítési válságba került. A bajokat tetézte, hogy a rendszerváltást követően kialakult nagyarányú munkanélküliség és elszegényedés a hazai fogyasztást is drasztikusan lecsökkentette. (A magyar élelmiszergazdaság piacvesztésének 40%-a a hazai fogyasztás visszaesésével magyarázható.) Másrészt a nemzetközi áruházláncok gyors terjedése – amely dömpingáron értékesítette Nyugat-Európa felhalmozott élelmiszerkészleteit – azt eredményezte, hogy az elszegényedő vásárlók az olcsó külföldi árukat részesítették előnyben. (Süli-Zakar I.–Komarek L., 2012).

A jobboldali magyar politika (Kisgazdapárt) részéről kísérlet történt a kisparaszti gazdálkodás visszaállítására. Ez a törekvés azonban a nagy nemzetközi verseny és az 1960 után bekövetkezett társadalmi átalakulás miatt teljességgel sikertelennek bizonyult. A földpiac nyomott árai és a gazdálkodási kedvetlenség a kárpótlási jegyek elértéktelenedéséhez vezetett, s kedvezett a nem agrárérdekeltségű spekulánsok és városi befektetők termőföld vásárlásának. Különösen a Dunántúlon megjelentek a külföldi befektetők, akik zsebszerződésekkel jelentős magyar földterületeket vásároltak fel. Mindez ahhoz vezetett, hogy a kedvezőbb adottságú agrártérségeinkben megindult a földkoncentráció és kialakultak az árutermelő nagybirtokok. Az ország területének több mint háromnegyede a rendszerváltást követően belső vagy

külső perifériává vált, ahol a vidéki lakosság egyre kevésbé támaszkodhatott már a mezőgazdasági jövedelmekre, nyugdíjasként, munkanélküliként, segélyezettként a társadalom inaktív eltartottjává vált (Nagyné Molnár M., 2011). A kilencvenes évek közepére Magyarország térszerkezete átalakult, a korábbi úgynevezett „ipari tengely" megszűnt, az ország területének döntő részén külső- és belső perifériák határozott kialakulását figyelhettük meg (*2. térkép*).

2. térkép: Centrum és periféria viszonyok Magyarországon a '90-es évek közepén (Szerkesztette: Süli-Zakar István)

A jövőbeni fejlődés jelentős mértékben a helyi társadalom állapotáról, kezdeményezőkészségétől, innováció-érzékenységétől függ. Megfogalmazódtak olyan vélemények, melyek szerint a mezővárosi polgárosodás korábban is az autonóm parasztbirtokokra épült, s ezek szerint a polgári hagyományok a rendszerváltást követően könnyen felélesztethetők lesznek, s a mezővárosok társadalma gyorsan alkalmazkodni fog az új körülményekhez. 1990-et követően azonban a magyar paraszti kultúra és életforma már nem tudott megújulni, s különösen nem újjászületni (Az egykori parasztok – ha még éltek – már nagyon idős emberek voltak, és az elmúlt harminc évben a felnövekvő új generációnak nem volt lehetősége, hogy megtanulja a paraszti gazdálkodást. Többségük egyébként is városlakó lett vagy ingázó ipari munkás.). De igazából nem tudott kialakulni egy nyugat-európai vagy amerikai értelmű farmerréteg sem (Kopátsy S., 1991). A kollektivizálást követően ugyanis a falusiak tömegei ide-

genedtek el a mezőgazdaságtól, esetleg a TSZ-ekkel koordináló háztáji gazdálkodást folytattak (Süli–Zakar I., 1994.). Azonban már nem sokszínű paraszti gazdálkodást műveltek, hanem kizárólag egy termékre – legtöbbször sertéshízlalásra – vállalkoztak. A takarmányt, sőt a növendék állatokat is kizárólag a TSZ-ek biztosították számukra. A korábbi paraszti gazdálkodás lényegében csak a háztáji gazdaságokban folytatódott, tehát a kis- és középparaszti földművelés szinte teljes mértékben megszűnt. A paraszti életforma zárványszerűen már a XX. század második felében is a perifériának számító kistérségekben maradt meg, amelyeket még a TSZ-esítés is elkerült. Ezek döntően aprófalvas hegy- és dombvidéki területek, vagy szórvány tanyavidékek, melyek mind természet-, mind társadalomföldrajzi szempontból igen kedvezőtlen adottságúak voltak (Faragó L.–Hrubi L., 1987.).

A piacgazdaság körülményei között az állam közvetlen beavatkozása kismértékű, nem közvetlenül a gazdaságba történik, és nem a közigazgatáson keresztül, hanem bankok, fejlesztési intézetek bevonásával. Az állami intervenciónak elsősorban erőteljes infrastruktúrafejlesztést kell megcéloznia, mely elsősorban az elzártság oldását, valamint oktatási, átképzési előkészítéssel a felemelkedés emberi alapjait teremti meg (Cséfalvay Z., 1994.). Állami támogatással és külföldi tőke segítségével gyorsítani kellene a vidéki Magyarországon is a kis- és a közepes növekedési centrumok hálózatának kialakítását. Az ilyen „oázisok" felfogják és továbbítják az innovációs impulzusokat, mobilizálhatják a helyi erőforrásokat, oldják az elzártságot.

A rendszerváltás új helyzetet teremtett Magyarországon, amelyek eredményeként a vidék periferizálódása felgyorsult. A külföldi és hazai piacvesztés valamint az árutermelő TSZ-ek megszűnése jelentős változásokat eredményezett. Pozitív jelenség volt, hogy csökkent pl. a mezőgazdasági területekre jutó mérgező kemikáliák mennyiség, de ugyanakkor az árutermelési produkció mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben drasztikusan visszaesett a kilencvenes években. Ez a visszaesés igazból a felszínen alig mutatkozott meg, mivel a rendszerváltást követő években a magyar mezőgazdaság hatalmas piacvesztést élt át. A széteső Szovjetunió egykori tagállamaiban a nyugat-európai mezőgazdasági cikkek szorították ki a magyar termékeket, s az elszegényedő magyar vásárlók is nyugat-európai olcsó élelmiszereket vásároltak (Süli-Zakar I.–Komarek L., 2012.).

Rendszerváltáskor nagyfokú érdektelenség mutatkozott meg a mezőgazdasági tevékenység iránt. Nagyon olcsó volt a termőföld, ami meglátszott a kárpótlási jegyek értékvesztéséből is. A parasztgazdaságok utódai valójában elkótyavetyélték kárpótlási jegyeiket. Tapasztalhattuk ezt, hogy ezt az értékvesztést bizonyos városi értelmiségi vagy újgazdag vállalkozói csoportok kihasználták, és néhány éven belül valóságos nagybirtokrendszer alakult ki a magyar vidéken. Ennek eredményeként szétvált a magyar falu és a mezőgazdaság sorsa. A falusiak elveszítették ingázással elérhető ipari munkahelyeiket, de ugyanakkor a körülöttük lévő földek is kikerültek a tulajdonukból. A távoli, gyakran városokban élő tulajdonosok által birtokolt nagybirtokokon külterjes mezőgazdasági monokultúrákat (kukorica, búza, napraforgó, repce) honosítottak meg, amelyek nagyfokú gépesítéssel hatékonyan megművelhetők. Ezeken a nagybirtokokon a modern gépekkel művelve rendkívül alacsony az élőmunka felhasználás, vagyis a falun élők munkaerejére ennek a modern mezőgazdaságnak, elsősorban a rendkívül

produktív, modern árutermelő növénytermesztésnek nincs szüksége (Süli-Zakar I., 1994.).

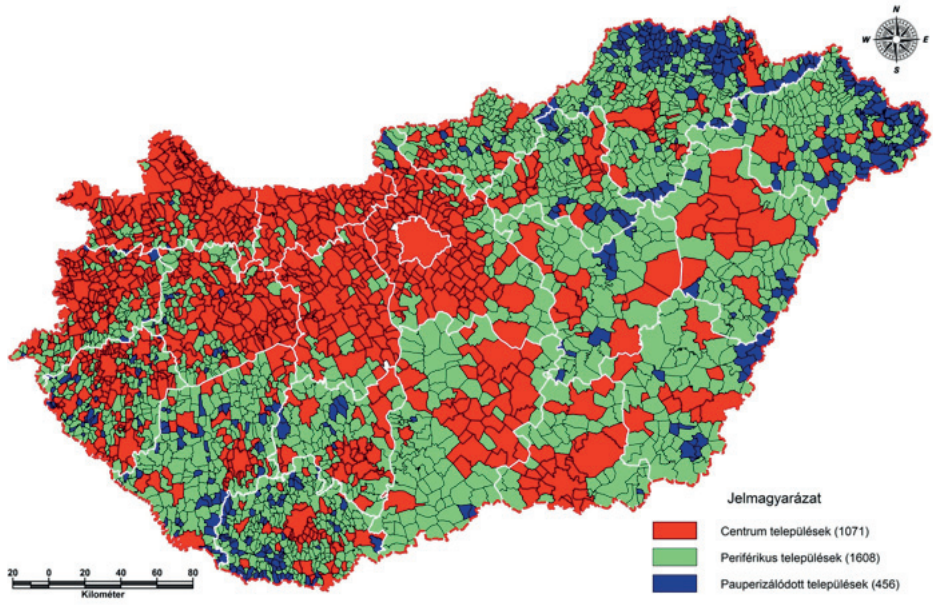
A növénytermesztés napjainkra ismét elérte, sőt néhány terményt illetően (kukorica, olajos magvak) meg is haladta a nyolcvanas évek terménymennyiségét. Ugyanakkor az állattenyésztés teljesítménye mind a mai napig csökken, s ezáltal rendkívül kedvezőtlen képet mutat. A nyolcvanas évek közel kétmilliós szarvasmarha állományához képest 2010-ben Magyarországon a szarvasmarha állománya nem érte el a hétszázezret, s a baromfiállomány száma is kétharmadára csökkent. Igazán drasztikus a sertésállomány csökkenése (1980-ban 8 millió 330 ezer, napjainkban viszont csupán 3 millió 169 ezer a sertésállomány létszáma). 2013-ban a magyar mezőgazdaság sikeres évet zárt. A növénytermesztés 17%-kal haladta meg az előző évit, azonban az állattenyésztés 3%-kal tavaly is csökkent. A maximális gépesítéssel külterjesen művelhető szántóföldi kultúrákhoz képet az állattenyésztés, a zöldség- és gyümölcstermesztés élőmunka igénye jóval nagyobb, tehát a vidéki munkanélküliség szempontjából az igazi megoldást ezen ágazatok nagyarányú fejlesztése jelentené. A valódi tragédia a magyar vidék jövője szempontjából a tőkekivonás, hiszen az itt keletkező profit a nem helyben lakó tulajdonosok miatt, döntően nem a vidéki térségekben hasznosul.

Területfejlesztési tökverések a perifériahelyzet felszámolására

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a periférikus térségek kisvárosaiban, falvaiban és az egykori un. szocialista iparvárosokban a helyi társadalom egyoldalú és leromlott szerkezetűvé vált, s a szociális feszültségek rohamosan növekednek. A vidéki Magyarországon sorsukba beletörődött, állami szociális jutatatásokat váró emberek tömege vegetál. Hegy- és dombvidéki aprófalvainkban az ország ÉK-i és D-Dunántúli térségeiben a települések százaiban egyedüli munkaadó az önkormányzat. Ezekben a falvakban a közmunkaprogram jelenti a kizárólagos munkalehetőséget (*3. térkép*).

A magyar munkaerő színvonala a világgazdaság követelményeitől leszakadt. Legalább másfélmillió munkaképes korú ember él ma Magyarországon, (különösen a válsággal terhelt vidéki térségekben) akik nem rendelkeznek azokkal a képességekkel és lehetőségekkel, amivel a saját fenntartásukhoz szükséges forrásokat meg tudnák termelni. Néhány nagyvárosi gettót leszámítva ezek az emberek döntően a vidéki perifériákon élnek. A legelmaradottabb vidéki perifériákon nem csak munkahelyhiány, hanem a munkaképesség hiánya is akadályozza a kibontakozást. Tehát ez azt jelenti, hogy ha van (vagy ha lenne) tőke a munkahelyteremtéshez, akkor sincs igazából fogadóképesség a vidéki települések jelentős részén. A kormány elsősorban az Európai Unió különösen Németország, Lengyelország, valamint a világ számos országában sikeresen működő szabad vállalkozási zónák kijelölésével igyekeznek a perifériákon élők életét megkönnyíteni. A szabad vállalkozási zónák ugyanis már sok országban bizonyították, hogy koherens és megbízható döntéshozói környezetben sikeresen segíthetik a területi különbségek mérséklését. A szabad vállalkozási zónák, vagy más néven különleges gazdasági övezetek jellemzői az egyszerűsített ügyintézés,

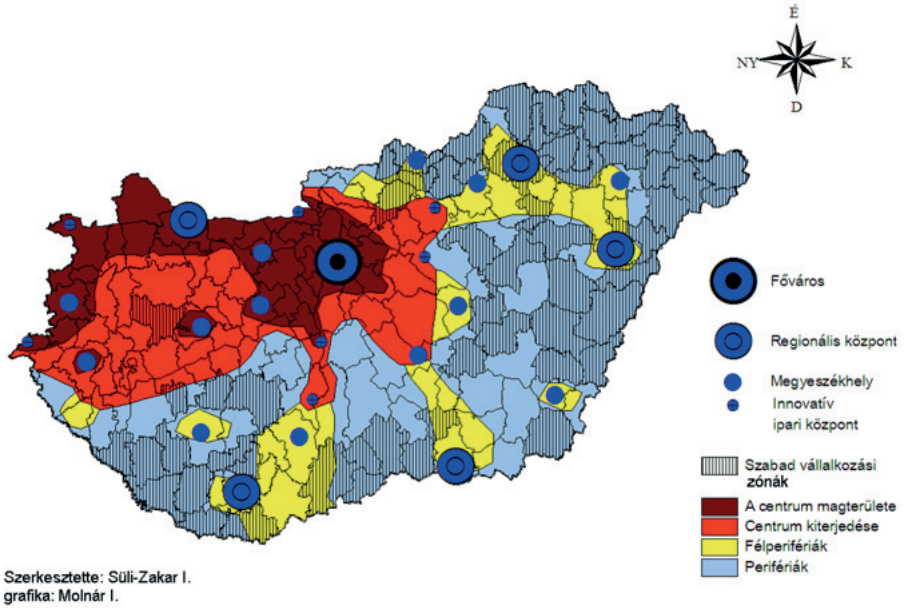
a befektetőknek juttatott jelentős adókedvezmények, szélsőséges esetekben a lazított munkavédelmi és környezetvédelmi szabályozás.

3. térkép: Magyarország településeinek társadalomföldrajzi típusai (2014)
(Szerkesztette: Süli-Zakar István)

A szabad vállalkozási zónák létrehozásának ötlete Magyarországon 2012 júliusában a Nemzetgazdasági Minisztériumban merült fel. Eredeti tervek szerint a vállalkozási zónában működő cégek a társasági adókból sokkal könnyebb feltételekkel juthatnának beruházási adókedvezményhez. Erről döntött 2013. január 23-án a kihelyezett kormányülés Vásárosnaményban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A korábbi 903 település mellett, a végleges megszövegezés szerint további 177 település került be a kedvezményezetti körbe (*4. térkép*).

A jogszabályban meghatározott intézkedések segítségével foglalkoztatás-bővítő, valamint a beruházások megvalósítását segítő fejlesztési források biztosításával kíván hozzájárulni a kormány a szabad vállalkozási zónák gazdaságának fejlődéséhez (Tafferner B., 2013.). A szabad vállalkozási zónában létrejövő munkahelyhez támogatást lehet igényelni a Nemzeti Foglalkoztatási Alapból, alapesetben munkahelyenként maximálisan 2,6 millió forintot, amelyen felül a szabad vállalkozási zónában létrejövő új munkahely esetén még 400 ezer forintot kaphat a munkaadó. Ha a szabad vállalkozási zónában egy vállalkozás új munkahelyet teremt, akkor munkahelyenként három évig részesül kedvezményben: az első két évben a teljes, a harmadik évben fele összegű szociális hozzájárulási adókedvezményt élvez. Ez forintosítva egy emberre több mint 340 ezer, illetve 174 ezer forintot jelent függetlenül az új munkaerő életkorától, vagy képzettségi szintjétől.

4. térkép: Magyarország térszerkezete (2014)
(Szerkesztette: Süli-Zakar István)

Az oktatás mint kitörési pont

Mind hazánk, mind a globalizálódó világ majd összes országának iskolarendszerében mélyreható változások történtek a közelmúltban. Ezek a köz- és felsőoktatásban bekövetkezett átalakulások általában a nemzetközi trendeknek megfelelően zajlanak. Bár az egyes országok, ill. azon belül az egyes régiók/települések igen színes képet alkotnak és oktatásföldrajzi szempontból is heterogénnek mondhatók. Kijelenthető, hogy az oktatás/képzés színvonala, a benne való részvétel lehetőségének valós esélye döntő mértékben meghatározza az egyén és azáltal földrajzi környezete versenyképességét is. A technikai-technológiai fejlődés előrehaladásával ez még inkább igazzá válik.

Az egyén és a társadalom érdekét is az szolgálja, ha az emberek olyan oktatásban/képzésben részesülnek, mely megfelel szellemi és testi adottságaiknak, képességeiknek, érdeklődésüknek. Ez esetben van arra esély, hogy olyan területen/munkakörben tudnak dolgozni, hogy kielégülést és önmegvalósítást találnak munkájukban, azt örömmel, szívvel – lélekkel tudja végezni. A képzési rendszernek igazodnia kell az adott ország gazdasági fejlettségéhez, társadalmi berendezkedéshez is (Forray R. K.–Kozma T., 1992.).

Az oktatás számos funkcióval bír. E közül az egyik legfontosabb a társadalmi mobilitás biztosítása. Ideális esetben ennek kizárólag a személyek kvalitásaitól és szorgalmától kellene függnie. De jure az egyéneknek (ált.) ugyanannyi joguk

van az oktatási rendszerben való részvételre, és a használható tudás elsajátítására / készségek megszerzésére. Ez azonban ténylegesen korán sincs így sem hazánkban sem a világ többi részén. A különbségek közül kettőt emelnénk ki. Az egyik ilyen tényezőt a taníttatási költségek jelentik, s ebből kiemelkedik a tandíj, mint erőteljes, de nem egyedüli anyagi jellegű szelekciós eszköz. Ha nem önköltséges/ részhozzájárulásos egy iskolafokozaton, vagy iskolarendszeren kívüli képzésben való részvétel, akkor is igen erőteljes a taníttatás összes többi költsége. Ezeket az alacsony jövedelmű, sokgyermekes családok nem képesek minden esetben vállalni. A másik tényező a térbeli különbségeken nyugszik. A falusi-, kisvárosi- (kiemelten a pauperizálódott térségekben működők), s a peremkerületi közoktatási intézmények, a vidéki középfokú intézmények általában alacsonyabb színvonalúak, a nagyobb városokban, megyeszékhelyeken, de különösen a régióközpontokban és a fővárosban működökhöz viszonyítva. Ez megmutatkozik az intézmények alacsonyabb színvonalú tárgyi eszköz felszereltségében, a nevelő-oktató személyzet felkészültségében. A két tényező közt összefüggés is van. A szegényebb, gyakran szociokulturális hátrányokkal bíró szülők periférikus intézményekbe járatják gyermekeiket, melyek ezáltal jelentős és igazságtalan szelekciónak vannak kitéve, esélytelenné válnak a társadalmi mobilitás – a „fentebb kerülés" elérésére.

A fent említett különbségeket a leggazdagabb országok sem tudják maradéktalanul kiküszöbölni. Azonban, lehetőség szerint mindent meg kell tenni, hogy a társadalmi igazságosság alapján minden arra érdemes fiatal a lehető legmagasabb szintű és színvonalú oktatásban részesüljön. A tehetségek ne kallódjanak el, hanem segítésre kerüljenek, tehetséggondozásban részesüljenek.

A kormányzat világosan látja az oktatás kulcsszerepét a vidék felemelkedése szempontjából. Ezt bizonyítja, hogy 2014 szeptemberétől 3 éves kortól kötelezővé tették az óvodai nevelést. Ez sok tízezer kisgyermek számára biztosítja a rendszeres étkezést, s az európai civilizációban való boldoguláshoz szükséges szocializációt. A korábbi években bevezetett hiányzásokkal szembeni szankciók tapasztalatai is pozitívak, hiszen az iskoláskorúak egyre nagyobb része végzi el az általános iskolát. Az oktatásba való befektetés egy olyan tevékenység, ami csak hosszútávon térül meg, pozitív hozadéka olykor csak 15–20 év múlva jelentkezik. Az oktatás egyik fő aktora a pedagógus, aki Magyarországon alulfizetett, s különösen a szegregált iskolákban, óvodákban premizálni kellene az átlagtól is nehezebb munkájukat.

A közoktatás alulról építkező tevékenység, a jó óvodai nevelés alapozza meg az általános iskolai nevelő és a középiskolai, ill. egyetemi tanári/oktatói munkát. Különösen az alföldi városok középiskolái nagy történelmi hagyományokkal bírnak, de ezek általában gimnáziumok. A vidéki perifériák kisvárosi központjaiban azonban inkább a piacképes középiskolai szakképzés elérése lenne a cél. Nyilvánvalóan ezt szolgálná ki a regionális politika a perifériák fejlesztése érdekében hozott területi preferenciák révén.

Az alábbiakban néhány hazai tehetséggondozási gyakorlatot mutatunk be: Csányi Alapítvány a legismertebb hazai példa az alapítványi jellegű tehetséggondozásra, mely az „Életút Program"-ján keresztülsegíti a kiválóságokat. A program célkitűzése önmeghatározása alapján: a „hátrányos helyzetű, tehetséges gyermekek

életútjának, egy-egy alapvető életszakaszának végigkísérésével segítse a gyermekeket szociokulturális hátrányaik leküzdésében, tehetségük kibontakoztatásában". Az Alapítvány tevékenysége nem országos szintű, jelenleg 3 dél-dunántúli (Nagybajom, Kaposvár, Pécs) és 2 alföldi (Jászberény, Szeged) városban működnek tehetséggondozó csoportok. A gyermekek kiválasztása 4. osztályban történik, támogatása 5. osztálytól kezdődik és akár több mint egy évtizedig tart, így különböző életszakaszokat és iskolatípusokat ölel át – általános iskola felső tagozata, középiskola, felsőoktatási intézmény –, ahol más-más módon és más-más eszközökkel folytatódik a segítés, addig míg a támogatottak a munkaerőpiacra nem kerülnek.

A szakiskolai tanulmányi ösztöndíj biztosítását a 328/2009. (XII.29.) Korm. rendelet szabályozza, melyet a 157/2010. (V. 6.) Korm. rendelet módosított. Célja az úgynevezett „hiány-szakképesítések" körébe tartozó, első szakképesítés megszerzésére irányuló, nappali rendszerű képzésben részt vevő tanulók támogatása. Jövedelmi helyzettől és életkoruktól függetlenül ösztöndíjban részesülnek a szakiskola szakképzési évfolyamán, az első szakképesítésre felkészítő, nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő, hiány-szakképesítést tanulók, amennyiben tanulmányi átlaguk előző félévben legalább 2,51 (az első félévben fix, tanulmányi eredménytől független összeg). Az ösztöndíj a hiány-szakképesítések felé orientálja tanulók szakmaválasztását, értéke öt tizedenként sávosan emelkedik, a felsőoktatásban átlagosan kapható ösztöndíjakkal hasonló nagyságrendű. Ez a támogatási forma anyagi helyzet alapján nem differenciál, de véleményünk szerint mégis tehetséggondozási eszköznek tekinthető, mivel a szakiskolába jórészt alacsonyabb anyagi és társadalmi helyzetű gyermekek jelentkeznek, és számukra már sok esetben ez is előrelépést jelent szüleik iskolai végzettségéhez viszonyítva. A jogalkotók célja szerint ez a támogatás garancia lehet arra, hogy – tényleges igényeken alapuló döntés esetén – a szakiskolai ösztöndíjjal valóban olyan szakképesítések megszerzése kerül támogatásra, amelyekkel a fiatalok könnyebben és tartósan helyezkedhetnek el. (Megjegyzendő, hogy legalább ilyen fontos lenne a szakközépiskolai képzés hasonló jellegű kiemelt dotálása, egyrészt gazdaságpolitikai okok miatt, másrészt mivel a szakiskola jelenleg zsákutcás, a tanuló hiába végzi el eredményesen érettségi hiányában mégsem kerülhet be a felsőoktatásba.)

Hiány-szakképesítés az a szakképesítés, mely munkakörök ellátására megfelelő szakképzett munkaerő nehezen biztosítható. A támogatandó szakmákról a regionális fejlesztési és képzési bizottság dönt a regionális ágazati bruttó hozzáadott értékre vonatkozó KSH adatok, az állami foglalkoztatási szolgálat által nyilvántartott regisztrált álláskereső pályakezdőkre vonatkozó adatok, a magyar munkaerőpiaci prognózisban szereplő adatok, a foglalkoztatottak FEOR és ágazat szerinti a döntést megelőző évre megállapított megoszlására vonatkozó KSH adatok és a döntést követő 3 éves szakiskolai kibocsátásra vonatkozó adatok figyelembevételével. A regionális fejlesztési és képzési bizottság régiónként legfeljebb 10, a gazdaság által igényelt szakképesítést határozhat meg. Az átfedések (és a régiónként kevesebb, mint 10 támogatandó képzés) miatt egy-egy évben országos szinten általában 20–30 szakképesítés megszerzését támogatják.

Összegzés

Tanulmányunk leglényegesebb mondanivalója, hogy elmélyült és igen súlyos területi válság alakult ki Magyarországon, amely elsősorban a vidéki perifériku térségeket sújtja. Az évtizedek óta elszenvedett redisztribúció miatt a vidéki kisvárosokban, falvakban létező gazdaság és társadalom jó része leromlott és egészségtelen szerkezetű. A nagyfokú regionális különbségek mérséklésére számos fejlesztési terv és intézkedés született a rendszerváltást követően. Az elképzelések azonban hosszú távú politikai és pénzügyi támogatás nélkül természetesen kudarcra voltak ítélve a magyar parlamenti váltógazdálkodás viharaiban. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a vidéki kultúrtáj fenntartása össznemzeti érdek, de azt is látni kell, hogy a vidéki Magyarország politikai érdekérvényesítésének gyengesége is felelős abban, hogy a területi különbségek évről-évre nőttek hazánkban. Megállapítható, hogy a vidéki térségek felemelése érdekében határozottabban kell alkalmazni a területi preferenciák rendszerét és elsősorban a felemelkedés emberi alapjait kell az oktatás segítségével megteremteni. Legfontosabb új jelenségként ezen a téren a vásárosnaményi kormányprogram határozatait tekinthetjük, de a következő évek történései fogják majd eldönteni, hogy a vidékfejlesztés és az oktatás újjászervezése mennyit tud majd segíteni a hátrányos vidéki embertömegek felemelésén. A kormányzatnak elsősorban a Mezőtúrhoz hasonló kisvárosok társadalmi-gazdasági megerősítésére kellene törekednie, hiszen felemelkedésük révén ezek a kisvárosok innovációs központokká (fejlesztési pólusokká) válhatnának, s jótékonyan segíthetnék falusi környezetük megújulását és felemelkedését is.

Irodalom

Andorka Rudolf–Harcsa István (1992): A községi népesség társadalomstatisztikai leírása, In: Vágvölgyi A. (Szerk.) *A falu a mai magyar társadalomban*. Budapest: Akadémiai. Pp. 179–236.

Barta Györgyi (1990): Centrum-periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében? In: Tóth J. (Szerk.) *Tér-Idő-Társadalom*. Pécs: MTA RKK. Pp.170–190.

Barta Györgyi–Enyedi György (1981): *Iparosodás és a falu átalakulása.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. P. 206.

Bartke István (1971): *Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének közigazgatási kérdései Magyarországon*. Budapest: Akadémiai. P. 183.

Bartke István (1991): A regionális válság és a piacgazdaságra való átmenet. In: Lackó L. (Szerk.) *Válságtérségek Magyarországon*. Budapest. Pp. 79–84.

Becsei József (1983): A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön. In: *Alföldi Tanulmányok VII.* Békéscsaba. Pp. 103–135.

Beluszky Pál (1976): Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben. Hátrányos helyzetű területek Magyarországon, In: *Földrajzi Értesítő XXV. évf.* 2–4. sz. Pp. 301–312.

Berényi István (1995): A falusi térségek átalakulásának lehetőségei. In: Probáld F. (Szerk.) *Pro Geographia Humana.* Budapest: Eötvös. Pp. 119–131.

Böhm Antal (1991): A hátrányos helyzetű térségek helyi társadalmának néhány időszerű vonása. In: Lackó L. (Szerk.) *Válságtérségek Magyarországon.* Budapest. Pp. 67–70.

Budai-Sántha Attila (2001): *Agrárpolitika- vidékpolitika.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 464.

Cséfalvay Zoltán (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest: Ikva.

Dövényi Zoltán (1993): Munkanélküliség az Alföldön. In: *Alföldi Társdalom IV.* Békéscsaba. Pp. 107-121.
Enyedi György (1975/a): Falukutatás a falufejlesztésért, In: *Földrajzi Közlemények XXIII.* 3-4. Pp. 269–276.
Enyedi György (1975/b): A magyar falu átalakulása, In: *Földrajzi Értesítő XXIV.* évf. 2. Pp. 109–124.
Enyedi György (1980): *Falvaink sorsa.* Budapest: Magvető. P. 184.
Enyedi György (Szerk.) (1993): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyaror-szágon.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. P. 383.
Faragó László–Hruby László (1987): Az elmaradott falusi térségek felzárkóz-tatásának lehetőségei. In: *Tér és Társadalom 4.* Pp. 72–80.
Forray R. Katalin–Kozma Tamás (1992): T*ársadalmi tér és oktatási rendszerek.* Budapest: Akadémiai.
Kopátsy Sándor (1991): Nagyüzem Kisbirtok Farmergazdaság, In: Társadalmi Szemle XLVI. évf. 11. Pp. 24–34.
Kovács Teréz (2003): *Vidékfejlesztési politika.* Kiadó: Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 286.
Lackó László (1986): A területi fejlődés jellege. In: *Területi Statisztika XXXVI.* 3. Pp. 205–220.
Mészáros Rezső (1982): *A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön.* Budapest: Akadémiai. P. 141.
Nagyné Molnár Melinda (2011): A területi egyenlőtlenségek főbb össze-függései. In: Káposzta József (Szerk.) *Regionális gazdaságtan.* Gödöllő: Szent István Egyetem. Pp. 200–250.
Nemes Nagy József (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. In: *Földrajzi Közlemények CXX.* (XLIV.) 1. Pp. 31–48.
Rechnitzer János (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás (A térszerkezetet alakító innovációk).* Győr: MTA RKK. P. 208.
Süli-Zakar István (1991/a): Az Alföld periférikus területei. In: Rakonczai J. (Szerk.): *Tisza-klub füzetei 1.* Békéscsaba. Pp. 36–37.
Süli-Zakar István (1991/b): Mélyülő szakadék két országrész között, In: *Juss IV. évf.* 2. Hódmezővásárhely. Pp. 18–23.
Süli-Zakar István (1992/a): A mezőgazdasági kisvállalkozások szociálgeográfiai hatásai Kelet-Magyarországon I.-II. In: *Comitatus, Önkormányzati Szemle II. évf.* 4–5. Pp. 19–23. 35–38.
Süli-Zakar István (1992/b): Kelet-Magyarország társadalmi-gazdasági leszakadása. In: Ligetvári F.-né (Szerk.): *Regionális politikák és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségében, XXXIV.* Georgikon napok, Keszthely. Pp. 97–110.
Süli-Zakar István (Szerk.) (1994): *A vállalkozás-élénkítés agroökonómiai, szocio-lógiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű alföldi térségekben.* Debrecen: KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék. P. 119.
Süli-Zakar István (2003) A magyar területfejlesztés az EU regionális politikájának tükrében, In: Süli-Zakar I. (Szerk.): *Társadalomföldrajz – Területfejlesztés I.-II.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó Debreceni Egyetem. Pp. 639–666.
Süli-Zakar István (2005): Régió, regionalizmus és regionalizáció, In: Pusztai G. (Szerk.): *Régió és oktatás – Európai dimenziók.* Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. Pp.12–22.
Süli-Zakar István–Komarek Levente (2012): A Kárpát-medence élelmiszergazda-sága, In: Dövényi Z. (Szerk.): *A Kárpát-medence földrajza.* Budapest: Akadémiai. Pp. 562–602.
Süli-Zakar István–Lenkey Gábor (2014): A vidék mint földrajzi periféria – és az oktatás mint kitörési pont. *Educatio.* 2014/4. Pp. 371–383.
Tafferner Bálint (2012): Egy lehetséges gazdaságfejlesztési eszköz: a szabadvállal-kozási zóna. In: *Falu Város Régió.* 19 (1–2). 11.
Tóth József (1991): Az Alföld elmaradottsága. In: Rakonczai J. (Szerk.): *Tisza-klub füzetei* 1. Békéscsaba. Pp. 16–18.
Vágvölgyi András (szerk.) (1982): *A falu a mai társadalomban.* Budapest: Akadémiai. P. 362.
328/2009. (XII.29.) Korm. rendelete, 157/2010. (V. 6.) Korm. rendelete, 27/2013. (II.12.) Korm. rendelete, 147/2013. (V.14.) Korm. rendelete.

Mezőtúr természeti viszonyai

Tóth Csaba Albert–Plásztán József Zsolt–Négyesi Gábor–Túri Zoltán
Debreceni Egyetem TTK, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék

1. A város földrajzi helyzete, határai

Mezőtúr Jász-Nagykun-Szolnok megye délkeleti határán, a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna torkolati szakaszán elterülő tipikus alföldi mezőváros. A külterületével együtt 289,72 km2 kiterjedésű város Karcag után a megye második, míg a 2014-es népességszámadatok alapján Szolnok, Jászberény, Törökszentmiklós és Karcag után a megye ötödik legnagyobb lélekszámú települése (16 898 fő). Külterülete az északi szélesség 46° 53’ 25” és 47° 05’ 27”, valamint a keleti hosszúság 20° 28’ 19” és 20° 43’ 26” értékek között terül el.

Tájföldrajzi szempontból három kistáj területén fekszik, emiatt tipikus tájhatár-település. A város legnagyobb része a Nagykunság Szolnok–Túri-sík kistájához tartozik, amely magába foglalja a település északi, nyugati és részben déli határát. A Hortobágy–Berettyó-főcsatornától keletre fekvő településrész már a Berettyó–Körösvidékhez, azon belül is a Körösmenti-síkhoz tartozik. Mezőtúr legdélebbi határrészei a Hármas-Köröstől délre terülnek el, ezeket a területeket a Körös–Maros-közének Békési-hát kistájához soroljuk.

Mezőtúr öt Jász-Nagykun-Szolnok megyei és három Békés megyei településsel szomszédos. A külterületet az óramutató járásával ellentétesen körbejárva, északi irányból kiindulva az alábbiak szerint alakul a város határa:

Túrkeve felé az északi határt az erősen kanyargó Holt-Berettyó (részben a Szandazugi-főcsatorna) és a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna jelöli ki. A határ ezt követően északnyugati irányba tartva követi az Álom-zugi-főcsatornát, majd a Nagykúria határrészen fekvő Nagyharkányi majornál nyugat felé fordul. Itt a Kuncsorbával és Túrkevével alkotott északi határ a Kis-Csorba-dűlő és a Felső-rét között húzódik. Nyugati irányban a kétpói határt a Csugar határrészen fekvő dűlők (Kettesszámú-dűlő, Takács-dűlő, Tóth-dűlő) jelentik. A Mándi-, Szolnoki- és Csala-dűlők mentén eljutunk a VI. sz.-főcsatornához (Akasztó-ér), amelynek rövid szakasza szintén Kétpó-Mezőtúr határát jelenti.

A Hék inneni határa-dűlőtől délre egészen a Hangács-dűlőig, csaknem É-D-i irányban húzódó nyílegyenes határ már Mezőhéktől választja el Mezőtúrt. A halastóvá felduzzasztott Kishéki-ér keleti végétől délnyugati irányba fordul a határ a Gyilkos és a Kara-semlyék határrészek mentén. Mezőtúr, Mezőhék és Mesterszállás hármas határát a Gyilkos-halom képezi, ez egyben Mezőtúr legnyugatabbi pontja is. Innen délkeleti irányban fut a mesterszállási határ két ismeretlen nevű kunhalmot érintve, majd a Csergettyű határrészen déli irányba fordulva a Semlyék- és a Határ-dűlő mentén elérjük a Mezőtúri (VI.sz.)-főcsatornát, amely a Hármas-Körösbe torkollik. Mezőtúr déli irányból két Békés megyei településsel, Békésszentandrással és Szarvas-

sal szomszédos. A déli határt – ami egyben megyehatár is – a Hármas-Körös ásott medre, a Gyilkos-halom (Szarvas és Mezőtúr), valamint a Malomzug-Décsi pusztai-főcsatorna (Határ-ér) vonalán lehet meghúzni. Mezőtúr keleti irányban a Békés megyei Gyomaendrőddel szomszédos. E határ a Hármas-Köröstől a Peresi-Holt-Körös keleti kanyarulatai mentén (Marazi-legelő, Peres, Zuberec-zug, Pádár-zug) fut északi irányba. A Peresi-Holt-Köröst a Holt-Berettyóval összekötő Simai-csatorna jelenti a megyehatárt, amely a Szentmiklós-zugot levágva kissé eltávolodik a holt medertől nyugati irányba. Végül a Szentmiklós-zug északi részén, a Holt-Berettyó mentén lévő Mezőtúr, Gyomaendrőd és Túrkeve hármas határhoz érve, a holt meder vonalát követve ismét eljutunk a Hortobágy–Berettyó-főcsatornához, ezzel visszaértünk a város északkeleti határába.

2. Földtani adottságok

Az utóbbi 100-120 évben végzett szénhidrogén-, illetve vízkutatások, a nagyszámú geofizikai mérések és fúrási adatok százai tanúskodnak a Jász-Nagykun-Szolnok megye, illetve Mezőtúr térségének földtani, vízföldtani adottságairól. A területileg kiterjedt és tekintélyes mélységeket (2000 m>) meghaladó mélyfúrásoknak köszönhetően a medencealjzat földtani felépítése, valamint annak fejlődéstörténete rekonstruálhatóvá vált. Mezőtúr tájhatár fekvésének következtében mind a Szolnok–Túri-sík, mind pedig a Körös-vidék földtani fejlődése, azok jellegzetes vonásai egyaránt jellemzik a város felszín alatti földtani viszonyait (Dövényi Z. 2010).

A térség mélyaljzatát a Közép-alföldi migmatit komplexum óidei sorozata alkotja, melyre villányi jellegű középidei képződmények, valamint felsőkréta-paleogén flisoid összletek települtek. A földtörténeti újidő korai időszakában az oligocén kori üledékhézag után az alaphegységre középső és felső miocén vulkanit betelepülésekkel tarkított sekélytengeri rétegsorok diszkordásan (egyenetlenül, általában nem párhuzamosan) települtek. A miocén időszak végén 5–10 millió év) a Kárpát-medencét elöntő Pannon-beltengerben nagy vastagságban kavicsos, homokos, agyagos üledékek rakódtak le. A miocén kor alsó pannon időszakát változatos kifejlődésű 400–1500 méteres, a felső pannon időszakát pedig 700–2000 méteres, az aljzattektonikához igazodó, szeszélyes lefutású rétegsorok képviselik (Kozák M.–Püspöki Z. 1998). Mezőtúr esetében a pannon időszak középső tagozat rétegsora olyan árterületi, mocsári, sekély tavi üledéktestekből épül fel, melyek vízadó homokrétegeket tartalmaznak (Barabás I. 2010).

A pleisztocén (jégkorszak) során (2,4 millió évtől 10 000 évig) a pannon aljzat eltérő süllyedésű periódusainak megfelelően élénk folyóvándorlás térszíne volt a terület. Ekkor a tájkép arculata sűrűn váltakozó, a szárazabb, kiemeltebb folyóhátak, illetve az árterek-mocsarak képződéseinek megfelelően alakult. A felszín legfontosabb képződményei a folyami homok, az infúziós lösz, az eolikus lösz, a mocsári agyag, tőzeg és a folyók mentén az öntésiszap. A város ivóvíztároló pleisztocén homokos összleteit elsősorban az ős Sajó-Hernád, a Körösök, valamint a nyugati szegélyen alárendelt ha-

tással a Duna rakta le (Mike K. 1991, Barabás I. 2010). A pleisztocénban kialakult futóhomoktérszínek a Tisza holocén kori eróziós tevékenységének köszönhetően ma már csak helyenként lelhetőek fel (Kiss T. et al. 2014).

A jégkorszak utolsó interglaciálisában formálódott ki a szabályozási munkálatokat megelőző földtani és vízrajzi arculat, mikor az Ős-Sajó és az Ős-Hernád által lerakott homokos hordalékot véglegesen felváltotta a közepes vízadó képességű Ős-Körösök üledéke. A holocént, azaz a földtörténeti jelenkort löszös-iszapos üledékek, a mélyebb területeken pedig réti és lápi agyagok képviselik. Ma Mezőtúr területe a Hármas-Körös és a Hortobágy-Berettyó (korábban Berettyó) folyók találkozásának közelében, 83–86 m tszf. magasságú, öntésagyaggal borított térségen terül el.

Mint minden vízrendszer, így a terület negyedidőszaki vízfolyásainak (Duna, Tisza, Sajó, Hernád, Körösök, Berettyó) fejlődését is a térben és időben eltérő, belső és külső erők „birkózása" befolyásolta. A folyószabályozás, mint emberi beavatkozás változtatott ugyan a folyók utolsó időszaki vonalain, de a térség vízrendszerét egy bonyolult földtani folyamat, a földkéreg emelkedése és süllyedése, valamint az eróziós-akkumulációs folyamatok együttes hatása alakította ki (Mike K. 1969).

3. A város domborzati viszonyai

Mezőtúr domborzati szempontból még alföldi viszonylatban is kevéssé tagolt, minimális szintkülönbségekkel jellemzett területen fekszik. A várost befogadó táj vertikális tagoltsága nagyon alacsony, a relatív relief átlagos értéke alig éri el a 2 m/km2-t (Dövényi Z. 2010). A belterület legmagasabb része a Hortobágy-Berettyó nyugati partján elterülő folyóháti terület a Kossuth és Kálvin térrel, melynek tengerszint feletti magassága 86 méter (*1. ábra*). Innen minden irányba lejt a terület, a város alacsonyabb fekvésű peremein már a 82-83 méteres tszf. magasság jellemző, amelyet néhány déli városrész elnevezése is jól tükröz: Kákás, Vízköz-kert.

A külterület szintkülönbsége sem jelentős, az elhagyott folyómedrek és a legmagasabb folyóhátak, valamint a rájuk épített kunhalmok között átlagosan kilenc méteres szintkülönbséggel számolhatunk. A város legmagasabb külterületi pontja a Hármas-Körös D-i partján, közvetlenül a Peresi-holtág és az élő folyó találkozásánál emelkedő Peresi-halom, melynek tszf. magassága 92,6 m (Tóth A. 1988).

Ez a halom teljesen egybeolvad a Peresi-depóniával, így jellegét teljesen elvesztette, de tetejéről szép kilátás nyílik a Körös térségére. A Peresi-depónia az 1890-es években befejeződött Körös-szabályozás melléktermeke, ami a peresi Körös kanyarulatokat átvágó mesterséges meder kitermelt anyagából emelt, több szakaszból álló, közel 3 km hosszúságú földdepónia.

A város Szolnok–Túri-síkra eső É-i és Ny-i területe csaknem asztallap simaságú, löszös üledékkel fedett, alacsony ármentes síkság. A táj képében mutatkozó némi változatosságot az elhagyott Berettyó medrek, valamint több, a Tisza felől érkező és a Berettyóba torkolló egykori ér medre jelenti (Kis Varas-ér, Akasztó-ér, Kis Hék-ér, Keny-ér, Görbe-ér, stb.). Ezeken túlmenően a felszín egyhangúságát több mesterséges

forma is megtöri, mint a kunhalmok és az anyagnyerő gödrök.

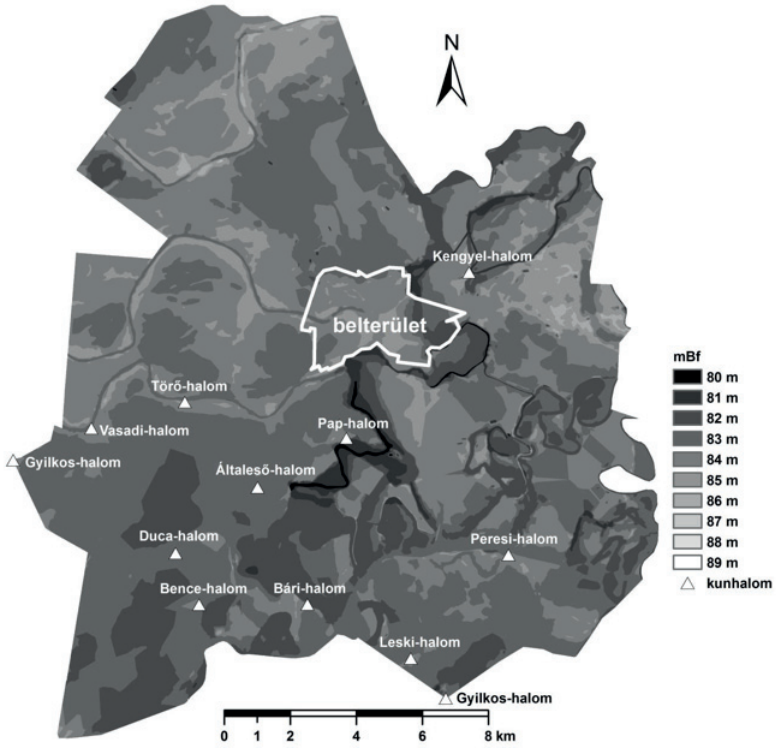
A keleti és déli területek viszont már a Körösmenti-sík és a Békési-sík részeként a Hármas-Körös és a Berettyó által formált, alacsony ártéri szintű síksági tájtípusba tartoznak. Ezeken a területeken a sok-sok természetes úton lefűződött morotva és a folyószabályozás alkalmával levágott folyókanyarulat, holtág jelenti a legmélyebb térszínt.

Az élő folyókanyarulatok, valamint a morotvák és a holtágak kanyarulatainak belső zugában mindenhol megfigyelhetők a folyók meanderezése folytán évszázadok-évezredek alatt kialakult övzátonyok és a közöttük mélyülő sarlómedrek által jellemezhető enyhén hullámos felszínek.

Az övzátonyok és a sarlómedrek közötti minimális, sok esetben csak néhány deciméteres szintkülönbség a terepen nehezen vehető észre, de belvizes időszakban jól kirajzolódnak a vízzel kitöltött, íves alakban húzódó sarlólaposok, sarlómedrek és az azokat elválasztó belvízmentes övzátonyok. A folyómedrek mentén sok esetben lösziszappal borított ármentes folyóhátak húzódnak, rajtuk néhol mesterséges halmok ülnek.

A vizek közelében emelkedő, de mégis ármentes folyóhátak ősidők óta fontos telephelyei az emberi kultúráknak. A környék valamennyi régészeti lelőhelye, beleértve a kunhalmokat is, de a jelenlegi belterület magja is folyóháton található. Mezőtúr történelmi városmagja még a szabályozatlan Berettyó Hídszög nevű fejlett kanyarulata közé zárt hátas területen alakult ki. A folyóhátakat több helyen természetes mélyedések, az ún. fokok réselték át, melyeken keresztül az árvizek az erek közvetítésével szétterülhettek a széles ártéren, kialakítva és fenntartva ezzel a folyószabályozás előtti vadregényes vízi világot.

A sok esetben név nélküli fokokból számtalan ér indult el, mint pl. a Kincses-ér, Besenyi-ér, Sarkály-ér. A fokok és erek közül legjelentősebbek a szabályozás előtti Nagy-Körösből a Marazd-fokon át kilépő Marazd-ér, valamint a Peresi Holt-Köröst a Berettyóval összekötő Sárkány-fok volt. Az egykori vízi világot éltető megannyi ér a folyószabályozást követő évtizedekben az öntöző és belvízlevezető csatornahálózat részévé vált.

1. ábra. Mezőtúr tengerszintfeletti magassági viszonyai és domborzati adottságai. (saját szerkesztés)

A város határának leglátványosabb mesterséges formái a kunhalmok, amelyek túlmenően azon, hogy potenciális régészeti lelőhelyek, egyes esetekben tájképi és botanikai értékekkel is rendelkeznek, de egyben fontos tájékozódási és határmegjelölő pontok is. A város külterületét ábrázoló első katonai felmérés térképein (1785) még 31 kunhalom szerepel (Virágh D. 1979). A közel egy évszázad elteltével megismételt osztrák-magyar második katonai felmérés térképein (1869) már csak 23 halom található Mezőtúr határában.

A fogyatkozás legfőbb okát elsősorban a folyószabályozási, gátépítési munkálatokban kell keresni. A 20. század során tovább csökkent a számuk, főként a nagyüzemi mezőgazdaság térhódítása és az emberi gondatlanság következtében. 1996 óta valamennyi kunhalom ex lege védettséget élvez, 2012-től pedig tilos a felszínükön szántóföldi gazdálkodást folytatni. Jelenleg 12 kunhalommal találkozhatunk Mezőtúr határában (*1. ábra*), ezek legfontosabb jellemzői az alábbiak (Tóth A. 1988, Tóth A.-Tóth CS. 2004):

Általeső-halom:

Nevének eredete bizonytalan. A Mezőtúr-Szarvas műút Ny-i oldalán emelkedő

alacsony, ép testű, de egykor szántott halom. Régészetileg feltáratlan. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása nincs.

Bári-halom:

Nevének eredete ismeretlen. A pusztabánrévei határban található, 87,3 mBf. magasságú, egykor tetejéig szántott halom. A halom felszínéről honfoglalás kori leletanyag került elő. Botanikai értéke nincs. Tetejéről szép kilátás nyílik a Körös holtágakra. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása nincs.

Bence-halom:

Nevét feltehetően az egykori földtulajdonosról kapta. A pusztabánrévei dűlőben, a Mezőtúr-Szarvas műút Ny-i oldalán található. Magassága 86,5 mBf. A halomtest ép, de egykor tetejéig szántották, jelenleg gyomos gyep borítja. Régészetileg feltáratlan. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen (*2. ábra*).

Duca-halom:

Feltehetően az egykori földtulajdonosról kapta nevét (Duca tanya) a Pusztabánréve Nyi-i részén lévő 82,5 mBf. magas halom. A halomtest ép, de tetejéig szántották egykor. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen.

Gyilkos-halom:

Neve egy gyilkosság színhelyét őrzi. Az 1910-es években meggyilkolt juhász emlékét hozzák vele kapcsolatba. Mezőhék, Mesterszállás és Mezőtúr hármas határhalma a mesterszállási és öcsödi földutak találkozásánál. 85,5 mBf. magas, roncsolt testű, egykor szántott felszínű halom, jelenleg részben erdő borítja. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen.

Gyilkos-halom:

Nevének eredete nem ismert, feltehetően ebben az esetben is valamilyen gyilkosság helyszíne lehetett. A Túlakörösön határrész D-i csücskében fekszik. Szarvas és Mezőtúr kettős határhalma, egyben megyehatárt is jelöl. 85,3 mBf. magas, egykor tetejéig szántott halom, jelenleg azonban erdő borítja. Megbontott testű halom, a halom É-i oldalába egy földút belevág. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen.

Kengyel-halom:

A Berettyó Szanda-zug nevű, kengyel alakú kanyarjáról kaphatta nevét. A Dévaványára vezető földút mentén emelkedő 89 mBf magas, roncsolt testű halom. Felszíne bolygatott a fásítás miatt. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen *(3. ábra).*

Leski-halom:

Nevének eredete ismeretlen. A város D-i részén, a Túlakörösön határrészen, a megyehatár közelében található. 90,1 mBf. magasságú, ép testű, de tetejéig szántott halom. Botanikai értéke nincs. Tetejéről szép kilátás nyílik a Körös hullámterére. Régészetileg feltáratlan. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen.

Pap-halom:

Nevét feltehetően az egykori földtulajdonosról kapta. Nevezik Túrtői-halomnak is a túrtői határrész után, de a II. katonai felmérés térképén még Nagy-halom nevet viselte. A Holt-Körös folyóhátján, a Szilánczki-zug térségében található 87,3 mBf. magasságú halom. A halomtest É-i oldala megbontott (gödör, árok, ásatási nyomok?). D-i oldalát szántják, a többi halomfelszínt erősen gyomos gyep borítja. Felszínén sok csont és edénytöredék található. Régészetileg feltáratlan. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen.

Peresi-halom:

Nevét Peres határrészről kapta. A Hármas-Körös D-i partján, közvetlenül a Peresi-holtág és az élő folyó találkozásánál fekvő 92,6 mBf. magasságú halom. A folyószabályozási munkálatok során anyagából elhordtak, így roncsolt testű halom. Másodlagosan képződött értékes löszgyep borítja. Tetején sok csont és cseréptörmelék található. Régészetileg feltáratlan. Tájképi értékét elvesztette a hozzáépített Peresi-depónia miatt, de tetejéről szép kilátás nyílik a környékre.

Törő-halom:

Nevét feltehetően az egykori földtulajdonosról kapta. A várostól DNy-ra, az öcsödi földút mentén emelkedő 88,7 mBf. magas halom. Északi oldalába belevág a földút, ezért megbontott a halomtest. Felszíne bolygatott (ásatási nyomok, háromszögelési pont). Tetejét többségében gyomos gyep borítja, peremén fasor húzódik. Néhány cseréptöredék található felszínén. Régészetileg feltáratlan. Nem rendelkezik botanikai értékkel, tájképileg közepesen értékes. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen *(4. ábra)*.

Vasadi-halom:

Neve feltehetően személynév eredetű. Az öcsödi út É-i oldalán a Kis Hék-ér partján emelkedő, 89,3 mBf. magas, egykor teljesen szántott felszínű, jelenleg szántóföldi művelésből kivont halom. Régészetileg feltáratlan. Nem rendelkezik botanikai és tájképi értékkel. Egyéb kultúrtörténeti vonatkozása ismeretlen.

2. ábra. A szarvasi komp felé vezető út mellett épült nem túl jelentős méretű Bence-halom. (Fotó: Tóth Cs.)

3. ábra. A Holt-Berettyó (jelenleg Szanda-zugi-főcsatorna) partján emelkedő, erősen gazosodott Kengyel-halom. (Fotó: Tóth A.)

4. ábra. A város DNy-i határában, a Kis Hék-ér közelében emelkedő Törő-halmot leginkább a beerdősülés és a közlekedés veszélyezteti. (Fotó: Tóth A.)

4. A város éghajlati jellemzői

A város éghajlati jellemzőinek felvázolásakor mindenképpen célszerű megemlíteni, hogy a szomszédos településen, Túrkevén már 1891-ben megkezdte működését az Alföld egyik kiemelt éghajlatkutató állomása Hegyfoky Kabos vezetésével. Hegyfoky a Magas-Tátra lábánál, Újlesznán született. Az egri teológia elvégzése után 1891-ben került Túrkevére plébánosként. A papi hivatása mellett 28 éven keresztül végzett időjárási megfigyeléseket és készített tudományos munkákat, mindeközben nemzetközi rangra emelte a túrkevei meteorológiai állomást. Különösen foglalkoztatta az Közép-Alföld csapadékviszonyának problémaköre, tanulmányozta a Nagykunság bonyolult szélviszonyait és tisztázta a májusi fagyok keletkezésének okait is (Györffy L.1971).

A Nagykunság DK-i részén elterülő Mezőtúr hazánk egyik legszárazabb, éghajlatilag egyik legszélsőségesebb területén fekszik, a meleg, száraz, mérsékelten forró nyarú éghajlati körzetbe esik (Péczely GY. 2006). Az évi középhőmérséklet 10,2-10,4 °C között alakul. A fagymentes időszak ápr. 5-9-én kezdődik, az első őszi fagyok okt. 22-26. körül várhatók. A fagymentes időszak tehát kb. 196-200 napos. Az évi közepes hőingás hazánk e régiójában a legnagyobb, értéke 24,2 °C, ami kontinentális éghajlati hatást mutat. Az évi abszolút hőmérsékleti maximumok átlaga 34,0-34,5°C, a legalacsonyabb minimum hőmérséklet átlaga pedig –16,5 és –17,0 °C között várható. A túrkevei hőmérsékleti maximum 39,8 °C (1950.07.01) és abszolút minimum –28,2 °C (1947.02.01) között az abszolút ingás 68 °C-nak adódott (Dövényi Z. 2010).

Mezőtúr környéke az ország besugárzásban és napfényben egyik leggazdagabb vidéke. A Nagykunság délkeleti részén a besugárzás évi összege az országos átlagot meghaladó 4700 MJ/m2. A napfényes órák száma is igen magas, meghaladja az évi 2000 órát. Ezek a tényezők számos termesztett növényünk (pl. rizs) fejlődésére kedvezően hatnak.

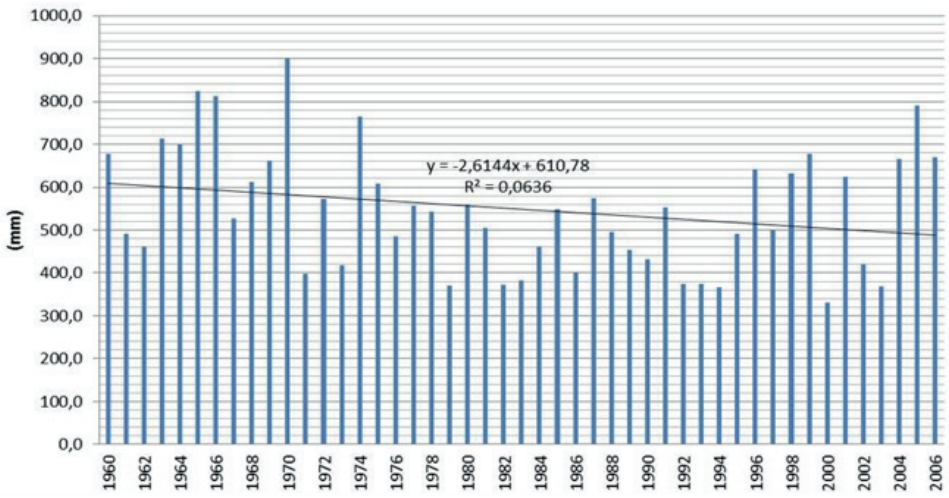
Az uralkodó szélirány az ÉK-i, de emellett az ÉNy-i és a D-i áramlás is számottevő. A legszelesebb évszak a tavasz, a böjti szelek és a májusi fagyos szentekhez köthető hidegbetörések időszaka. Legszélcsendesebb hónapok a július és az augusztus, amikor a rekkenő hőségben napokig nem mozdul a levegő, csak kisebb portölcsérek kavarognak.

A szélenergia hasznosítására 2006-ban üzembe helyezték a szolnoki út melletti 1,5 MW teljesítményű, 100 m magas szélerőművet, amely kb. 1000 háztartás energiaellátását képes megtermelni.

A Nagykunság DK-i területének erősen kontinentális jellegű klímája abban is megmutatkozik, hogy a csapadék sokévi átlaga csupán 500 mm körül alakul *(5. ábra)*. Martfűtől D-re, illetve a Hármas-Körös vonalán 550–600 mm között, ettől É-ra 450–500 mm közötti értéket mutat az évi csapadékmennyiség (Szolnok–Mezőtúr–Karcag aszályháromszög). A tenyészidőszak csapadékátlaga 300 mm alatt van, amitől akár 50 %-os eltérések is előfordulhatnak. Ezért is van erősen ráutalva a mezőgazdaság az egykori rendszeres árvizeket pótló öntözésre. E térség mérőállomásainak adatai szerint a legtöbb csapadék általában június-júliusban esik (60–130 mm), amikor az Atlanti-óceán felől betörő ciklonok nagy esőzéseket, viharokat, zivatarokat okoznak. E Medárd nap (június 8.) környéki esőzéseket népi megfigyelések is alátámasztják. A legkevesebb csapadékot általában január-februárban és október-november táján mérik (KÖTIVIZIG Vízrajzi Adattár). A csapadék időbeli eloszlásában és mennyiségében nagyfokú a szeszélyesség, akár 50%-os eltérés is jelentkezhet évszakosan vagy az egyes évek között. Mindezt a 18. századtól korabeli feljegyzések is alátámasztják (Pálfai I. 2004, Tóth A. 2013):

– 1787: A Mirhó-gát megépülése után a Nagykunság jelentős részét elöntő tiszai áradások elmaradtak.
– 1790 és 1794: Rettenetes aszály sújtotta a térséget.
– 1799: Jelentős mennyiségű csapadék miatt nagy árvíz vonult le a folyókon, többfelé gátépítések zajlottak.
– 1816: Nagy árvizek jelentkeztek, a Hortobágy-Berettyó mentén védőgátakat emelnek.
– 1861 és 1862: Aszályos évek.
– 1863: Példátlan méretű aszály sújtotta az Alföldet. Közel negyed millió jószág pusztult el a Nagykunság településein, a lakosság is az éhhalál küszöbén állt.
– 1876: A Nagykunság legnagyobb árvízi katasztrófája.
– 1940, 1941 és 1942: Hortobágy-Berettyón árvizek vonulnak le, ezzel párhuzamosan komoly belvizek alakultak ki.
– 1992: Aszály.
– 1998 és 1999: Árvíz és belvíz.

– 2000: Egy éven belül négy káros jelenség fordult elő: árvíz, belvíz, aszály és fagykár.
– 2006: Legutolsó nagy árvíz.
– 2010: Extrém csapadékos év, jelentős belvízelöntés.

5. ábra. A Mezőtúr 201036. sz. csapadékmérő állomás évi csapadékmennyiségei 1960 és 2006 között. (KÖTIVIZIG Adattár, saját szerkesztés)

A globális felmelegedés időszakában élve ma már vitathatatlan tény, hogy emelkedik a Föld felszínének átlaghőmérséklete. A kérdés jelenleg a felmelegedés okainak tisztázása mellett az, hogyan tudunk a változó éghajlati feltételekhez minél inkább alkalmazkodni. A VAHAVA jelentés megállapította, hogy növekszik a küszöbértéket meghaladó nyári, hőség és forró napok száma, ami különösen az Alföld középső területét sújtja. Az utóbbi negyed évszázad alatt 1,3 °C-kal nőtt hazánk nyári középhőmérséklete. Emellett az évi csapadékmennyiség csökkenésével kell számolni, amely egyre gyakrabban heves, nagy intenzitású esőzések formájában jelentkezik (*5. ábra).* Mindez a gyors lefolyás következtében fokozza az árvíz és a belvíz kialakulásának esélyét, ugyanakkor a csekélyebb beszivárgás az aszályhajlamot fogja erősíteni (Láng S. et al. 2007).

5. Vízrajzi jellemzők

Felszíni vizek – a vízrendezésektől napjainkig

Mezőtúr felszíni vizekben gazdag településnek mondható, hiszen a város fejlődésében és életében két alföldi folyó, a Berettyó (jelenleg Hortobágy–Berettyó-főcsatorna) és a Nagy-Körös (jelenleg Hármas-Körös) fontos szerepet játszott. A Réz-hegységben eredő Berettyó Szalárd településénél éri el az Alföld síkját. A folyószabályozás előtt

Berettyóújfalut érintve Bakonszeg Ny-i határában a Nagy-Sárrét óriási posványaiban terjedelmes kanyargásokkal szétterülve szinte elvesztette folyóvíz jellegét. Szerepnél a Sárrétből kiszakadó Berettyó Bucsa határában (a mai Borz szivattyútelepnél) jobbról felvette a Hortobágy folyót, innen már déli irányba tartva, Túr néven folytatta útját a nagy-körösi torkolatig. Egy 1476-ban kelt oklevél is igazolja, hogy a Túr vize a Berettyó torkolati szakasza volt: „*Thur vize alio nomine Berettyó*" (Dunka S. et al. 2003). További bizonyíték, hogy több megszűnt és ma is létező település hordozza nevében a „Túr" szót: Túrkedd, Pusztatúrpásztó, Túrkeve, Mezőtúr.

A folyószabályozás előtti állapotokról leghitelesebb képet Huszár Mátyás jelentéséből kaphatjuk. Huszár és mérnökcsoportja 1818 és 1823 között felmérte a Berettyó és Körösök völgyét *(6. ábra)*. A felmérésből 1:36 000 méretarányú térképeket készítettek és ehhez Huszár részletes vízrajzi értekezést írt: „*A Berettyó, mint torrens hegyipatak a szomszédos Erdély hegyei közül fut le, majd Margitától sík vidéken, hosszú utat megtéve kanyarog, egészen Nagy-Körösi torkolatáig. A területen, ahol keresztül folyik, oly sok a lapályokat szétszabdaló mellékág, hogy az emberi emlékezet képtelen azokat áttekinteni. A sok ér és kiágazás elmocsarasodott medre hosszúság és szélesség tekintetében oly terjedelmes, hogy a Berettyó vízhozamának tízszerese is elfolyhatna bennük… Az áradó Berettyó általában 2-3 lábbal hágja át partjait, torkolata felé még ennél is nagyobb mértékben. Ilyenkor a számtalan mellékág telik meg vízzel, majd a közeli, mélyfekvésű földeket is elborítja…*

Rendkívül magas vízállás a felső szakaszon 20 évenként figyelhető meg, míg az alsón a periódusok a Nagy-Köröstől és közvetve a Tiszától függenek…A lefolyás akadályainak száma és kiterjedése szerint a kiöntés veszélye 3-5 hétig áll fenn, a mocsárban pedig a Nagy-Körös áradásaitól függ…" (Kósa F. 1985).

A régi vízi világról nemcsak a mérnöki leírásokból, hanem a néprajzi feljegyzésekből is hiteles képet kaphatunk. Így Györffy István és Szűcs Sándor sárréti munkássága, de Móricz Zsigmond riportjai is visszarepítenek bennünket a pákászok, réti emberek világába (Györffy I. 1941, Szűcs S. 1942, Móricz Zs. 1935).

Ezekből kiderül, hogy bár a táj mindennel ellátta a hozzá alkalmazkodó, a tájat ismerő és értő embert, de összességében nagyon kis népesség eltartására volt képes a vízi világ. A növekvő népességszám és a polgári fejlődés szükségszerűvé tette a vizek rendezését, azaz a folyók megregulázását, a mocsarak lecsapolását, ami lehetővé tette a szántóterületek növelését, a települések terjeszkedését és a közlekedési infrastruktúra fejlődését.

6. ábra. Mezőtúr környékének vízrajzi viszonyai a szabályozások előtt. (Huszár M. 1822)

A 18. században elvégzett lokális vízügyi beavatkozások nem oldották meg a térség problémáit, ezért egy átfogó, az egész vízrendszerre kiterjedő beavatkozás vált szükségessé. Az 1816. évi tiszai árvíz nagy lökést adott a folyószabályozási és vízrendezési munkálatoknak, melynek eredményeként Huszár Mátyás vezetésével 1823-ra elkészült a Körös-Berettyó-Hortobágy völgyének térképi felmérése a hozzá kapcsolódó szabályozási tervekkel. Huszár Mátyás szabályozási terve elindított egy mozgalmat a Körös-Berettyó völgyében. Gr. Zichy Ferenc vízszabályozási királyi biztos 1829. szeptember elején Várad-Olasziban összehívta az érdekelt vármegyei törvényhatóságokat, a Nagy-Kun-kerület és a Hajdú-kerület képviselőit, valamint az érintett földbirtokosokat, hogy megtárgyalják a Körösök és a Berettyó folyóknál végrehajtandó legsürgősebb tennivalókat. Ezen az ülésen megállapították, hogy a Berettyó medre Mezőtúr és Kisújszállás között alapvetően megfelelő, de az erős feliszapolódás okozója a mezőtúri határban lévő malomgát és a gyakori kenderáztatás. Ezért elhatározták a malomgát elbontását, valamint megtiltották a kenderáztatást. A felsőbb szakaszon pedig meder-

tisztítási, csatornaásási és oldalág-elzárási munkákról döntöttek. A munkákat Huszár Mátyás irányítása mellett 1829-ben kezdték meg. Az öt éven át folyó munkálatok nem hozták meg a kívánt sikert, mert a víz lefolyási viszonyai csak részben javultak.

Az 1830-as nagy tiszai árvíz a Tisza-szabályozás előkészítésének nagy lökést adott. A Tisza felmérési és térképezési munkálatait Vásárhelyi Pál a kezdetektől irányította, aki 1846. március 25-én a Tiszavölgyi Társulat ülésén ismertette a Tisza folyó általános szabályozási tervét. Ezen alapult – sok-sok előkészítő munkát követően – az 1846. augusztus 27-én gr. Széchenyi István tiszadobi ünnepélyes kapavágásával elindult átfogó, a Tisza és mellékfolyóira kiterjedő folyószabályozás. A Tisza-szabályozás főmérnöke, Vásárhelyi Pál mindezt megelőzően, 1840. június 1-én olvasta fel „*A Berettyó vizének hajózhatóvá tételéről, a Bege vizének példájára*" c. akadémiai székfoglalóját, amelyben külön foglalkozott a Berettyó folyó problémáival és megoldási javaslatokat fogalmazott meg (Dunka S. Et al. 2003):

– „Egy Mezőtúról a Tiszáig épített csatornával a hajózást lehetővé tenni, vagy más módon a Tiszával való kapcsolatot megteremteni (ez a Duna-Tisza csatorna ügyének állásától is függ).
– A Körös és a Berettyó mentén töltéseket kell emelni, mert ezen folyók árvizei a mellékárkok révén könnyen elönthetik egymás árterét.
– Mivel a Sárrétet (a Hortobágy és az Árkus közvetítésével) a Tisza árvize is táplálja, ezt a lehetőséget ki kell zárni egy Tiszadob és Polgár között emelt töltés segítségével".

A Tisza szabályozása önmagában nem oldotta meg a térség problémáit, így az 1845-ben megalakult Körös-szabályozási Társulat, illetve az 1853-ban létrejött Berettyó Vízszabályzó és Ármentesítő Társulat fontos feladatának érezte a Körösök és a Berettyó vízrendezését is. Ez utóbbi társulat kezdeményezésére a Berettyót – a Nagy-Sárrét vízmentesítése érdekében – a Bakonszeg és Szeghalom között 1865-re megépült, 20 km hosszú csatornába terelték és a vizét a Sebes-Körösbe vezették. Ettől kezdve Mezőtúron már nem folyt többé keresztül az élő Berettyó, csupán az 1879-96 között csatornázott, 163 km hosszú Hortobágy folyó, amely az egykori vízrendszerre emlékeztetve Ágotától délre a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna nevet viseli. A csatornának a Köröstől Mezőtúrig húzódó alsó szakaszát 10 m, Mezőtúrtól Borzig pedig 9 m fenékszélességgel építették ki. A Túrkeve-Ecsegfalva közötti szakaszon a folyószabályozási munkák csupán a töltések építését jelentette, kanyarulat átvágás, csatornázás nem történt. Ezzel megmaradt a feltehetően egykoron az ős Tisza által kialakított, meanderező Berettyó-szakasz.

A Hortobágy–Berettyó-főcsatorna árvizes időszakban elsősorban belvizeket vezet le a Körösökbe, ezért nagyon fontos volt az ágotai árvízi vészelzáró műtárgy megépítése 2001-ben, mellyel megakadályozható a főcsatorna vízszintjének hirtelen történő túlzott megemelkedése, ha a Hármas-Körösön árhullám vonul le. Ezzel az Hortobágy–Berettyó-főcsatorna mentén lévő települések árvízi biztonsága jelentősen fokozódott. A folyó vízjárása a lefolyási és csapadékviszonyoktól függően meglehetősen változó. Kisvízi hozama Karcagnál csupán 0,26 m3/s, de az ötven évente egyszer várható árvízi maximum a 90 m3/s-ot is meghaladhatja, ami a 3,5 m3/s-os középvízhozam

25-szörösét teszi ki. Általában két árvize alakul ki, az egyik kora tavasszal, a másik kora nyáron. A víz legnagyobb mélysége 3-5 m között változik (Marosi S. – Szilárd J. 1969).

A Hortobágy-Berettyó hármas-körösi torkolatánál két műtárgy épült (*8. és 9. ábra)*. Az egyik a torkolati Hármas-zsilip, amelyen keresztül a Hortobágy-Berettyó vize a Hármas-Körösbe jut, ugyanakkor feladata a Hármas-Körös árhullámainak kizárása. Ez a 3 x 3,3 m nyílásszélességű zsilip a Körös-völgy egyik legrégebbi műtárgya. 1899-ben készült el az első, fából készült zsilip, amit 1907-ben betonszerkezetű műtárggyá építettek. 1927-ben vasbeton ráépítéssel tovább növelték magasságát. Tervezője és kivitelezője a Hortobágy-Berettyóvidéki Belvízszabályozó Társulat volt (Fejér L. – Szlávik L. 2008). Mivel a Hortobágy–Berettyó-főcsatornát az 1930-as években hajózható méretűre alakították, meg kellett teremteni a Körösökön közlekedő hajók Hortobágy-Berettyóra való behajózásának lehetőségét. Ezért Mosonyi Emil tervei alapján 1940-1941 között árvízkapuval ellátott hajózható oldalcsatornát építettek, így zárva ki a Körösök árhullámát. A támkapus rendszerű hajózsilipfő acélszerkezetét a M. Kir. Áll. Vas-, Acél és Gépgyár készítette a II. világháború idején. A 12 méter szélességű és 3 méter küszöbmélységű hajózsilip 1200 tonnás uszályoknak is megfelel. Az első hajó 1942. október 14-én érkezett a főcsatornán keresztül Mezőtúrra.

A békésszentandrási duzzasztás miatt a csatorna alsó 23 km-es szakasza lett volna hajózható a tervek szerint, de sok más ok mellett a Mezőtúr feletti erős feliszapolódás lehetetlenné tette a rendszeres hajóforgalom beindulását. Sajnálatos módon napjainkban a Hortobágy-Berettyón és a Hármas-Körösön gyakorlatilag nincs hajózás, legfeljebb vízitúrázók kajakjai és kenujai fordulnak meg itt nyaranta. Az ágotai árvízi vészelzáró mű, az árvízkapu és a torkolati zsilip működésével eredményes árvízi védekezések folytak, különösen a rendkívüli 2000., 2001. és 2006. évi árvizeknél (Fejér L. – Szlávik L. 2008).

A Hármas-Körös (korábban Nagy-Körös) a Kettős-Körös (Fehér- és Fekete-Körös szanazugi torkolatától) és a Sebes-Körös Körösladány és Gyomaendrőd között torkolatától indul, és Csongrádnál torkollik a Tiszába. A hajdani folyó nagyívű meanderhálózatát nagy valószínűség szerint az ős Tisza-Szamos vízrendszer alakította ki. Különösen a Berettyó torkolatától bővült jelentős mértékben a kanyarulatok száma és ívhossza. A később idekerülő Körös ezeket a hatalmas meandereket saját vízbőségének megfelelően apróbb kanyarulatokkal kifodrozta. A folyószabályozások alkalmával az említett nagy kanyarulatokat kivétel nélkül átvágták. Ily módon az eredeti folyóhossz 234 km-ről 91 km-re (60%!) csökkent, az esése pedig 1,5 cm/km-ről 3-5 cm/km-re növekedett.

A folyó vízjárásában újabb változást hoztak a vízszint szabályozására megépített vízlépcsők. Az 1906-ban épült bökényi duzzasztógát 1-3, míg az 1943-ban létesített békésszentandrási vízlépcső 3-5 méterrel emeli meg a Hármas-Körös vízszintjét. Ezek következtében a Hármas-Körös teljes szakasza hajózhatóvá vált. Telt meder esetén a víztükör szélessége 90-150 m. A békésszentandrási duzzasztó működésének hatására a folyó felső szakasza lassúbb áramlású, kiegyenlített vízszintű, állóvízhez hasonló. Az alsó szakasz gyorsabb és a Tisza áradásainak hatására nagyobb a vízszint ingadozása, ezért magas falak és karakteres partvonalak jellemzik. A Hármas-Körös vízhozama a

gyomai vízmérce adatai alapján lényegesen meghaladja a Hortobágy-Berettyóét. Kisvízkor átlagosan 7,5 m3/s, középvíz esetén 100 m3/s, míg nagyvízkor átlagosan 1500 m3/s vizet szállít (Marosi S. – Szilárd J. 1969).

A szabályozás részeként végrehajtott kanyarulat átvágások eredményeként holtágak keletkeztek a folyó mentén. Mezőtúr közigazgatási területén három jelentősebb holtág található (Pálfai I. 1995; IH/1):

Peresi Holt-Körös:

A kanyargós holtág 1872-1894 között mederátvágással keletkezett, a Hármas-Körös jobb parti ármentesített területén helyezkedik el (*10. ábra*). Közigazgatásilag Mezőtúrhoz és Gyomaendrődhöz tartozik. Hazánk egyik leghosszabb holtága (27,6 km). Átlagos szélessége 60 m, területe 165 ha, átlagos vízmélysége 2,5 m, víztérfogata 4,1 millió m3. Állami tulajdonban van, kezelője a Körös-vidéki Vízügyi Igazgatóság, a halászati jogot a Körösi Halász Szövetkezet (Gyomaendrőd) gyakorolja. Medre közepesen feliszapolódott, vízi növényzettel való benőttsége előrehaladott. Vizének minősége változó, gyakran nem megfelelő. Feltölthető belvizekből és a Hármas-Körösből, illetve némi vízpótlást kaphat a szomszédos Kecskés-zugi Holt-Körösből. Belvízcsatornákon keresztül kapcsolatban van a Hortobágy-Berettyóval. Leürítése gravitációsan és szivattyúzással lehetséges. Funkciói: belvíztározás, öntözővíz-tározás, halászat, horgászat, üdülés. Rendkívül változatos környezetű, a tájformálásban fontos szerepet betöltő holtág, ritkaságokban is gazdag növény- és állatvilággal. Egyes partszakaszait sűrűn beépítették üdülőkkel. A holtág torkolatánál található az üzemen kívül helyezett Peres I. gőzüzemű szivattyútelep, amely ipartörténeti jelentőségű, s itt van a Körös-vidék élővilágát szemléltető bemutatóház is.

Halásztelek - Túrtő - Harcsás Holt-Körös:

A három, egymással csatornával összekapcsolt holtágból álló rendszer a Hármas-Körös szabályozása során 1895-ben alakult ki, a jobb parti ármentesített területen húzódik. A Túrtői-holtág legészakabbi pontján, a Boreresztő-zugnál torkollott egykoron a Berettyó a Nagy-Körösbe. Jelenleg a Holt-Berettyó medrében a XIII. sz. belvízlevezető mellékcsatorna fut, amelynek vizét az egykori torkolat helyén lévő szivattyútelep emeli át a Túrtői Holt-Körösbe.

A holtágrendszer teljes hossza 18,7 km, átlagos szélessége 90 m, területe 168 ha, átlagos mélysége 2 m, víztérfogata 3,4 millió m3. Részben állami, részben önkormányzati tulajdon, kezelője Mezőtúr város önkormányzata. Medrének feliszapoltsága előrehaladott, növényzettel való benőttsége erőteljes. Feltöltődhet belvizekből, illetve tölthető a Hármas-Körösből gravitációsan, leüríthető gravitációsan vagy szivattyúzással.

A holtágrendszer funkciói között szerepel a belvizek tározása, az öntözővíz-tározás, a halászat, a horgászat, a víziszárnyas-nevelés és a vízparti üdülés. Környezetének beépítettsége változó, a Túrtői-holtág partjainak egy részén hétvégi telkek találhatók. A Halásztelki-holtágrész jobb partja hirtelen mélyülő, növényzettel benőtt, a víz fölé nyúló fákkal szegélyezett. A túlpart gyékénnyel, náddal sűrűn benőtt. A Túrtői-holtágon a halállomány igen gazdag, de a vízminőség romlásával a kevésbé értékes hal-

fajok kerültek túlsúlyba. A Harcsási-holtág természetes szépségű, értékes növény- és állatvilággal, gazdag madárvilággal rendelkezik. A holtág rehabilitációját 1977-ben kezdték el a vízforgalmat javító beavatkozásokkal.

Borza Holt-Körös:

Az 1940-es években kialakult fiatal holtág a Hármas-Körös bal parti hullámterében a Békésszentandrási vízlépcső felett helyezkedik el. Közigazgatásilag Szarvas és Mezőtúr városokhoz tartozik. Alakja V-hez hasonló, duzzasztáskor hossza 1,3 km, átlagos szélessége 70 m, területe 9 ha, vízmélysége 3 m, víztérfogata 270 ezer m3. Állami tulajdon, kezelője a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatósága. Medrének feliszapoltsága előrehaladott, növényzettel való benőttsége csekély. Vizének minősége az élővizével megegyező. Az élőmederrel csak az alsó végén van közvetlen kapcsolata, feltöltődése és vízszintjei az árhullámok és a duzzasztás függvényében alakulnak. A duzzasztás megszüntetésekor vizének jelentős része elfolyik. Funkciói: halászat, horgászat. Táji- és természeti értékei és szépsége, továbbá gazdag, változatos és ritkaságokat is tartalmazó élővilága miatt 1979 óta a Körös-völgyi Természetvédelmi Terület része, 1996 óta országos védettségű. A „szentély" típusú holtágakhoz tartozik.

Az árvízi elöntések megakadályozása végett a Körösök és a Hortobágy-Berettyó jobb és bal partján töltéseket építettek az 1881. évi árvízszint feletti 1 méteres magassági biztonsággal. A töltések magasságát azóta több ízben emelni kellett a hullámtéri feltöltődés miatt (*12. ábra*). A Hortobágy–Berettyó-főcsatorna jobb és bal parti töltéseinek egymástólszámított távolságát legkevesebb 100 m-ben állapították meg. A két oldaltöltés hossza 170 km, ebből a Körös és a mezőtúri vasúti híd közötti szakasz koronaszélessége 4 m, a vasúti hídtól Ágotáig általában 3 m. A töltésrézsű hajlását a vízfelőli oldalon 1:3, a mentett oldalon pedig 1:2 arányúra építették. A Hármas-Körösön a jobb és bal parti árvízvédelmi töltések távolsága 600-800 m.

A folyószabályozás és vízrendezés nem ért véget a kanyarulatok átvágásával és a töltések megépítésével. Az ármentesített területeken való eredményes gazdálkodás megkövetelte a belvizek levezetésének és aszályos nyarakon az öntözés feltételeinek megteremtését. A Hármas-Körös és a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna, ill. ezek holtágai jelentik az öntözővíz forrását, de ezek egyben a belvizek végső befogadói is. Mezőtúr vonatkozásában a Hortobágy-Berettyóba futó Varas-éri-Álomzugi-főcsatorna (26 km, 274 km2), míg a Hármas-Körösbe torkolló Mezőtúri-főcsatorna (24 km, 164 km2) számítanak a legjelentősebb csatornáknak. A főcsatornákból megannyi kiágazó mellékcsatorna hálózza be a város határát, biztosítva az öntözővizet és a vízfelesleg levezetését. A kezdetben gravitációs belvízbeeresztést lehetővé tevő zsilipek komoly biztonsági kockázatot jelentettek a töltések védelmi rendszerében. Ezért ezek nagy részét szivattyútelepekkel váltották ki (*13. ábra*).

A kezdetben gőzüzemű szivattyútelepek a 20. század közepétől benzin, majd később elektromos üzemmóddal biztosították és biztosítják jelenleg is a belvizek átemelését az árvízvédelmi töltéseken az élő folyókba. Elsőként 1900-ban, a 3,16 m3/s teljesítményű gőzüzemű Borz I.-es szivattyútelep épült meg Bucsánál, ezt több hasonló telep építése követte. A Peresi-holtág torkolati szakaszán 1902-ben épült meg a ma

már ipartörténeti emléknek minősülő Peresi szivattyútelep, amelynek munkáját napjainkban a mellette lévő, 6 m3/s teljesítményű elektromos szivattyútelep végzi.

A város határában több vályogvető gödör, a hullámtereken pedig kubikgödör található, amelyek mint kisebb-nagyobb vizes élőhelyek megtörik a kultúrtáj egyhangúságát, ugyanakkor fontos szerepet játszanak a biodiverzitás megőrzésében. Mezőtúr területén három nagyméretű téglagyári bányagödör található.

Ezek közül az Erzsébet-liget közelében lévő legidősebbet táji rehabilitációval sikerült beilleszteni a város rekreációs célú közparkjába. A nyugati városszélen lévő másik két bányagödör rehabilitációja még várat magára.

7. ábra. A Hortobágy-Berettyó és a Hármas-Körös torkolata. (Fotó: Tóth Cs.)

8. ábra. A Hortobágy-Berettyó árvízkapuval ellátott hajózható oldalcsatornája. Az árvízkaputól balra lévő 24 db acélcsövön keresztül emelik át a Hortobágy-Berettyó vizét a Hármas-Körösbe nagy árvizek alkalmával. (Fotó Tóth Cs.)

9. fotó. A Hortobágy-Berettyó árvízkapuja mellett elhelyezkedő műemléki védettségre érdemes torkolati Hármas-zsilip. (Fotó Tóth Cs.)

10. ábra. A Peresi Holt-Körös hazánk egyik leghosszabb holtága. (Fotó Tóth Cs.)

11. ábra. Természetes úton lefűződött, erősen feltöltődött, tavasszal gyakran belvizes egykori Körös meder a Peresi-holtág közelében. (Fotó Tóth Cs.)

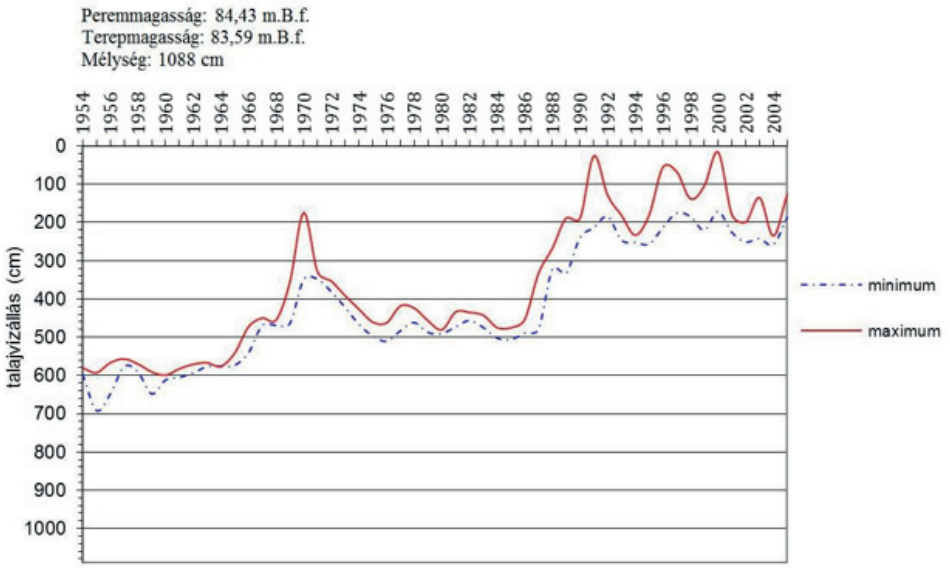
12. ábra. A 2006. évi rendkívüli árvízi védekezés emlékműve a Hármas-Körös hullámterén, a szarvasi kompátkelő közelében. A fekete vonal az akkori víz szintjét mutatja. (Fotó: Tóth Cs.)

13. ábra. Az Öreg-Berettyó 19. század végén levágott medrében jelenleg belvízcsatorna fut, a végén átemelő szivattyútelep található (Lütyő-kert). (Fotó: Tóth Cs.)

Felszín alatti vizek

A Szolnok–Túri-síkon a talajvíz felszín alatti mélysége nem egyenletes, eltéréseket mutat a litológiai és talajtani viszonyok, a növényborítottság, az éghajlati tényezők, a vízrajzi adottságok, illetve az antropogén hatásoknak (öntözés, duzzasztás, vízkivétel, melioráció, stb.) megfelelően. A talajvíz átlagos mélysége Fegyvernektől D-re, Mezőtúr-Mesterszállás vonaláig 6 m alatt van. A folyók közelében lévő egykori ártéri területeken azonban 1,5-3 m mélységben húzódik átlagosan. RÓNAI A. (1956) és Schweitzer B. (2009) vizsgálatai alapján kijelenthető, hogy az 1950-es évek elején a város környékén mélyebben helyezkedett el a talajvíz, mint napjainkban *(14. ábra)*. Kémiai jellege Fegyvernektől K-re, Karcag és Kisújszállás között, továbbá a Hortobágy-Berettyó mellékén nátrium-, máshol kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos. Keménysége Fegyvernek-Kisújszállás-Mezőtúr között meghaladja a 35 nk°-ot, máshol 15-25 nk° között van. A szulfáttartalom Mezőtúr-Törökszentmiklós-Karcag között meghaladja a 600 mg/1-t, sőt Túrkevétől Ny-ra még az 1000 mg/l-t is (Dövényi Z. 2010).

14. ábra. A város nyugati határában elhelyezkedő Mezőtúr 002110 sz. talajvízkút talajvízállásának alakulása 1954-2005 között. (Schweitzer B. 2009)

A nagyobb mélységben található ***rétegvizek*** alapján a város a környező településekkel egyetemben (Kétpó, Kuncsorba, Kisújszállás, Túrkeve, Törökszentmiklós) az Ős-Duna, illetve az ős Sajó-Hernád folyók hordalékkúp szegélyei közé eső területsávba tartozik (Barabás I. 2010). Általánosságban elmondható, hogy ez a terület többnyire csak a felső-pannon (8,9 millió éve) alsó tagozatában rendelkezik kúttelepítésre alkalmas deltahomokokkal, ezeket kizárólag valódi termálkutak fúrásához használják fel.

A mezőtúri fürdő kútja 54 °C-os, kloridos-hidrogénkarbonátos kémiai jellegű vizet szolgáltat a felső-pannon rétegekből (Dövényi Z. 2010). A felső-pannon középső tagozata csak kisebb részkörzetekben, mint Kisújszállás, Kunhegyes, Mezőtúr tartalmaz vízadó homokrétegeket, vagyis ekkor az egész területen jórészt árterületi, mocsári, sekélytavi üledékképződés folyt. Az ivóvizet tároló jégkorszaki, pleisztocén (2,4 millió évtől) üledékösszlet kőzettani felépítését elsősorban az ős Sajó-Hernád folyópáros határozta meg, a nyugati szegélyen csak kissé érvényesült a dunai hatás. A város területén lemélyült kutak geofizikai szelvényei alapján az ivóvizet tároló pleisztocén rétegsor vastagsága 503 m, ezen belül pedig több kúttelepítésre is alkalmas homokcsoport található:

Az alsó-pleisztocénban (381-503 m) két vastag, jó kifejlődésű apró- és középszemcsés homokréteg található, köszönhetően annak, hogy a környéket az ún. „Ceglédi" Ős-Duna oldalág töltötte fel.

A középső-pleisztocénban (153-381 m) az ősi Duna-ág helyét feltehetően a Sajó-Hernád folyópáros és a Körösök ártere vette át, időszakos folyóvízi átfolyásokat okozva. Az ekkor képződött homokok közül egyedül a 290 m és a 170 m körüliek a jelentősebb, de ezek is csak közepes vízadó képességűek.

A felső-pleisztocén (10-153 m) egésze vastag, jó vízadó képességű homokrétegekből épül fel, a térség kútjainak legnagyobb része ezeket csapolta meg. A mai korszerű kavicsolt szűrős kutak segítségével korábban hihetetlenül magas hozamok lettek elérhetők, így a mennyiségi igények gond nélkül kielégíthetők. Más a helyzet a kitermelt víz minőségével, mely mindenhol gondot okoz: sok a vas, a mangán, az ammónia és a metán, sőt – elsősorban a felső-pleisztocénre települt kutaknál – sok az arzén is (Barabás I. 2010).

1958-ig 85 db artézi kutat fúrtak a város területén, ezek nagy része ma már nem üzemel. A város jelenleg is üzemelő rétegvíz kútjainak jellemzőit az 1. táblázat foglalja össze. A vízvezeték-hálózat hossza 1960-ban még csak 13,4 km, fedett csatornahálózata pedig 3,7 km hosszú volt (Urbancsek J. 1961). Ekkor még csak 18 lakás volt rákapcsolva a hálózatra. Mára már elkészült a teljes lefedettség, az ivóvízhálózat hossza 98,7 km, a szennyvízhálózat hossza pedig 100 km (a Vízmű Kft. dolgozóinak szóbeli közlése, Schweitzer B. 2009).

Kút mélysége (m)	Építés éve	Eredeti vízhozam (l/p)	Jelenlegi vízhozam (l/p)
174,0	1956	240	135
498,0	1957	500	250
411,3	1961	400	230
133,0	1961	205	125
413,5	1962	240	290
500,0	1973	600	340
300,0	1974	264	285
650,0	1979	205	tartalék kút
534,0	1979	430	tartalék kút
460,0	1979	380	tartalék kút
80,0	1982	495	200
82,0	1986	450	tönkrement, áll
182,0	1989	412	155
115,0	1999	825	250
178,62	2000	320	460
125,13	2000	487	455

1. táblázat. A mezőtúri rétegvíz kutak főbb jellemzői. (Barabás I. 2010)

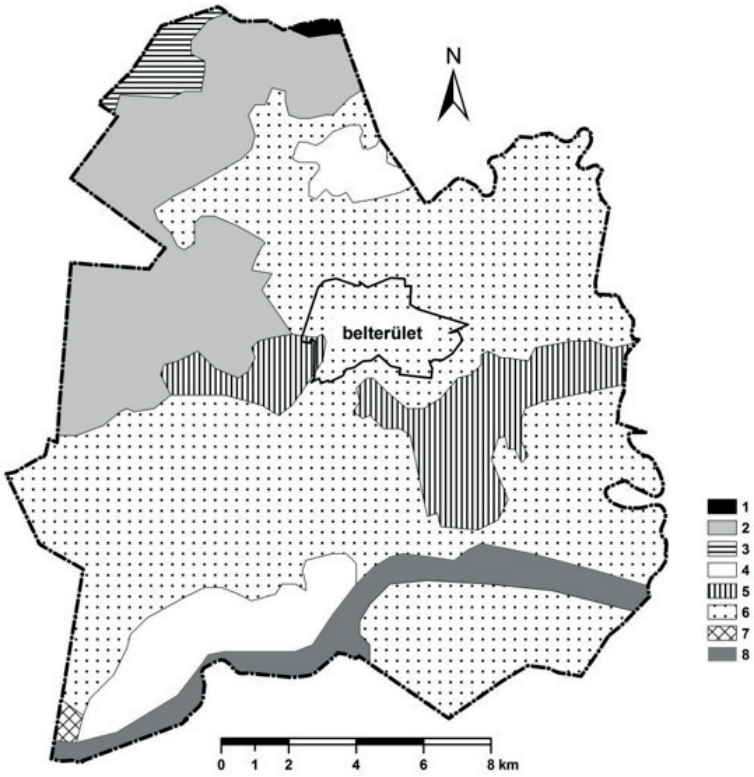
6. Talajtani adottságok

A tájhatáron fekvő város külterületén megtalálható talajtípusok jól kirajzolják a táji adottságokban lévő különbségeket. A talajképző kőzet a Körös és részben a Berettyó árterének közelében alluviális üledék, míg a folyóktól távolodva egyértelműen és uralkodóan löszös üledékek. A lösz jégkorszaki hullóporos üledék, amely a szárazföldön leülepedve, mint valódi vagy eolikus lösz, a legjobb minőségű csernozjom talajok alapkőzetét adja. Azonban Mezőtúr esetében inkább az egykori nedves ártereken leülepedett lösz volt túlsúlyban, amely folyóvizek által többszörösen áttelepítve, iszaposabb, agyagosabb kifejlődésű ártéri vagy ún. infúziós lösz formájában képezte a talajok alapkőzetét. Ez a kőzet jelentette több mint 100 éven keresztül a város téglagyártásának alapanyagát.

A talajok fizikai féleségét tekintve uralkodó az agyagos vályog, de a mélyebb fekvésű egykori ártereken az agyag jut túlsúlyba.

A genetikai talajtípusokat tekintve a legjobb termőképességű, csernozjom talajokat a város ÉNy-i határában találjuk (*15. ábra*). Ezek közül a legjobb minőségű alföldi mészlepedékes csernozjom talajtípus csupán a Kuncsorba-Túrkeve-Mezőtúr hármas határ közelében alakult ki nem túl jelentős kiterjedésben. A Kuncsorba, Kétpó és Me-

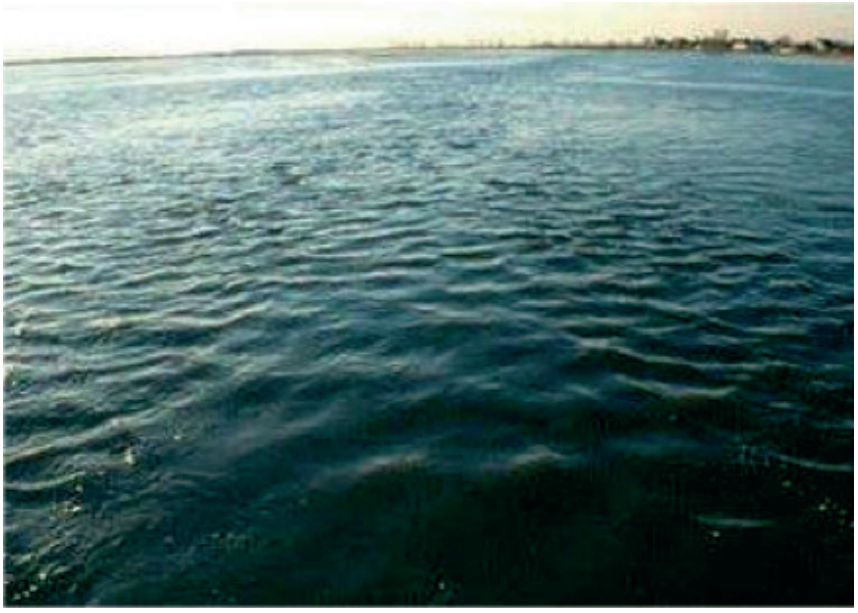
zőhék települések felé eső határrészeken a réti csernozjomok és a mélyben szolonyeces réti csernozjomok jellemzőek. Valódi szikes talajok közé tartozó réti szolonyeceket találunk a belterülettől északra, az Álomzugi-főcsatona szomszédságában és a város déli határában, a Hármas-Körös mentett árterén, a többségében rizstermesztéssel hasznosított Pusztabánréve határrészen. Ezek a szikes talajok többségében a folyószabályozás következtében, másodlagos szikesedés eredményeként jöttek létre. Valamivel jobb termőképességű sztyeppesedő réti szolonyecek fordulnak elő a belterülettől nyugatra és délkeletre, a Berettyó és Körös egykori árterének magasabban fekvő peremi zónájában. Mezőtúr külterületén az erősen vízhatás alatt álló réti talajok jelentik az uralkodó talajtípust, ennek is az erősen belvízveszélyeztetett szolonyeces altípusa fordul elő legnagyobb mértékben. Mindez összefüggésben van az egykori nagy kiterjedésű árterekkel. A Hármas-Körös hullámtere a rendszeresen előforduló árvizek miatt folyamatosan kap öntésiszapot és agyagot, így ezen a területen réti öntéstalajok alakultak ki (*15. ábra*).

15. ábra. Mezőtúr genetikai talajtípusai. (saját szerkesztés)
1. alföldi mészlepedékes csernozjom; 2. réti csernozjom; 3. mélyben szolonyeces réti csernozjom; 4. réti szolonyec; 5. sztyeppesedő réti szolonyec; 6. szolonyeces réti talaj; 7. réti talaj; 8. réti öntéstalaj

Vízgazdálkodási szempontból legkedvezőbbek a csernozjom jellegű területek, ahol nagy vízraktározó-képességű, jó víztartó talajok jellemzőek. Többségében azonban a gyenge víznyelésű, igen gyenge vízvezető-képességű, erősen víztartó, igen kedvezőtlen, extrém szélsőséges vízgazdálkodású talajok jellemzik Mezőtúrt. Különösen igaz mindez a szikes talajokkal borított területekre. A város határában ezért a kora tavaszi és az extrém csapadékos időszakokban gyakori nemkívánatos vendég a belvíz. Különösen hosszú ideig maradnak meg a belvízfoltok az elhagyott folyómedrek mélyedéseiben (*16. és 17. ábra*).

A város zömmel közepes szervesanyag-készletű talajokkal rendelkezik, ami 200-300 t/ha szervesanyagot jelent. Ennél kedvezőbb a helyzet az ÉNy-i határrészeken, ahol ez az érték már meghaladja a 300 t/ha-t. A különböző talajok természetes termékenységét kifejezhetjük a legtermékenyebb talaj termékenységének százalékában, ezt mutatja meg a talajértékszám. Ez alapján Mezőtúr határában a 30-40 talajértékszámú talajok vannak túlsúlyban. Ennél magasabb értékek az ÉNy-i határrészek csernozjom talajtípusain fordulnak elő (70-80 és 80-90), míg lényegesen rosszabb a helyzet a szikeseken, ahol ez az érték 0-10 között alakul (AGROTOPO adatbázis).

16. ábra. Búzatáblán kialakult belvíztenger legnagyobb vízmélysége 250 cm volt a város északnyugati határában (2000. 02. 29.). (Fotó: Tóth A.)

17. ábra. Belvízzel kitöltött egykori Körös meder (Peres, 2015.04.04.) (Fotó: Tóth Cs.)

7. Védett természeti és kultúrtörténeti értékek

A folyószabályozások és vízrendezések előtti időszakban igen gazdag és változatos ártéri, mocsári, lápi élőhelyekkel rendelkezett a város, amelyek az ár- és belvíz-mentesítési munkálatokkal végérvényesen eltűntek. A vízrendezések a hajdan összefüggő árterületet a folyó melletti keskeny hullámtérre és a nagy kiterjedésű ármentesített kultúrterületre osztották (*18. ábra*). A folyó hullámterek, a holtágak és a morotvák védelme éppen emiatt vált szükségszerűvé, hiszen a mezőgazdasági művelésbe vont területekről kiszorult ártéri, mocsári fajok csakis itt maradhatnak fenn. Így jött létre 1979-ben a Hármas-Körös hullámterén a **Körösvölgyi Természetvédelmi Terület**, amely Csárdaszállás és Szelevény között 80 km hosszú, átlagosan 800 m széles zöld szalagként 11 települést, többek között Mezőtúrt is érintve célul tűzte ki a folyó menti, hullámtéri élővilág és a vízépítési emlékek védelmét. A Körös-Maros Nemzeti Park megalakulásával (1997) **Körös-ártér** néven országos jelentőségű nemzeti parki területté vált mindez, amelynek egyedülálló jelentősége van a vizes élőhelyek és a hozzájuk kapcsolódó élővilág megőrzésében, fenntartásában.

A Körös-ártér feliszapolódott morotváiban tündérrózsa-hínár *(Nuphareto-Castalietum)*, vízi sulymos *(Trapa natans)* és tündérfátylas *(Nymphoides peltata)* társulások jellemzőek. Nagy tömegben maradt fenn a nagyobb alkalmazkodóképességű

rókasás *(Carex vulpina)*, gyakoriak a különböző szittyófajok *(Juncus)* sárga nőszirommal *(Iris pseudacorus)* tarkítva. A folyók, holtágak iszapos partján megtalálható az egykori mocsárvilág számos jellegzetes növényfaja, mint a nyilaslevelű nyílfű *(Sagittaria sagittifolia)*, az ernyős virágkáka *(Butomus umbellatus)*, az orvosi kálmos *(Acorus calamus)* és a rendkívül ritka tekert csűdfű *(Astragalus contortuplicatus)*.
A folyókat kísérő ártéri puhafás ligeterdőknek értékes alkotóelemei a táj arculatát meghatározó fehér, fekete és szürke nyár *(Populus alba, P. nigra, P. canescens)* egyedek, valamint a bokorfüzeseket alkotó fehér, mandulalevelű és cinege füzek *(Salix alba, S. triandra, S. repens) (19. ábra)*.
A ligeterdőket gazdag cserje- és gyepszint jellemzi, a nyárfákra és a füzekre gyakran felkapaszkodik a ligeti szőlő *(Vitis sylvestris)*. Sajnos azonban igencsak terjedőben van az észak-amerikai eredetű közönséges vadszőlő *(Parthenocissus inserta)* és a gyalogakác *(Amorpha fruticosa)*. A tölgy-kőris-szil keményfás ligeterdők már csak igen kis kiterjedésben jellemzőek.
Nagy területeket foglalnak el az ártéri rétek és legelők is. Jellemzőek az ecsetpázsitos kaszálók *(Agrosti-Alopecuretum pratensis)*. A nedves ártéri kaszálórétek védett növénye a réti iszalag (Clematis integrifolia), melynek jelentős állományai ismertek a területről. Az ártéri szikeseken mézpázsit társulásokkal *(Puccinellietum limosae)* találkozhatunk (Kósa F., 1989).

A folyószabályozások előtti állatvilág a mainál lényegesen gazdagabb volt, ennek ellenére a folyók, a holtágak és a hullámtér sok értékes állatfajnak nyújt életteret. A vizes élőhelyekhez kötődő alsóbbrendű faunát számos védett, ritka szitakötőfaj képviseli, közülük is kiemelendő a sárgás szitakötő *(Stylurus flavipes)*. Kora nyári estéken gyönyörködhetünk a kérészek közé tartozó tiszavirág (Palingenia longicauda) folyó feletti rajzásában.

A Hármas-Körös, mint tipikus alföldi, lassú folyású, homokos és iszapos medrű vízfolyás a halfaunisztikai zónabeosztás alapján a dévérzónába tartozik, amelynek jellemző halai a dévér-, a lapos-, a karika-, a bagoly- és a jászkeszeg, a ponty és a harcsa. A kisebb vízhozamú, iszapos medrű, nyaranta jobban felmelegedő és ezért alacsonyabb oxigéntartalmú Hortobágy-Berettyó-főcsatornát már kevésbé igényes fajok népesítik be, vizét inkább a sügérzónába lehet sorolni. Jellemző fajai a sügér, a karikakeszeg, a küsz, a bodorka, a balin, a jászkeszeg és a vágócsík (Harka Á.–Sallai Z. 2004). Sallai Z. (1995) vizsgálatai alapján a Hortobágy-Berettyóban 38 halfaj található meg. Ez a halfauna teljes mértékben tiszai hatás alatt áll, a fajok mindegyike előfordul a Tiszában is. Ezért megtalálható benne alkalmilag néhány erősebben áramló vizeket kedvelő ún. reofil faj is, mint a domolykó *(Leuciscus cephalus)*, a laposkeszeg *(Abramis ballerus)* és a paduc *(Chondostroma nasus)*.

Az ecsegpusztai részen található mocsárjellegű biotópok kedveznek a pangó vizeket kedvelő ún. stagnofil fajoknak, mint pl. a compó *(Tinca tinca)*, a kárász *(Carassius carassius)* és a réti csík *(Misgurnus fossilis)*. Halfaunáját befolyásolják a tógazdaságokból kikerülő tájidegen fajok, mint az amur *(Ctenopharyngodon idella)*, a fehér busa *(Hypophthalmichthys molitrix)* és a pettyes busa *(Hypophthalmichthys nobilis)*. A folyó vízminőségét és ezzel élővilágát hosszú évtizedeken keresztül károsan befolyásolta a Debrecen kommunális szennyvizével megterhelt Kösely folyó Hortobágy-Berettyóba

ömlése. A debreceni biológiai szennyvíztisztító üzembe helyezésétől (1994) lényeges vízminőség javulás következett be a folyón (Sallai Z. 1995).

A sekély, meleg morotvákban, a Hortobágy-Berettyó és a Hármas-Körös vizében több védett halfaj találja meg életfeltételeit, mint a réti csík *(Missgurnus fossilis)*, a kurta baing *(Leucaspius delineatus)*, a vágócsík *(Cobitis elongatoides)*, a törpecsík *(Sabanejewia aurata)*, a széles durbincs *(Gymnocephalus baloni)*, a selymes durbincs *(Gymnocephalus schraetser)*, a tarka géb *(Proterorhinus marmoratus)*, a szivárványos ökle *(Rhodeus sericeus)* és a halványfoltú küllő *(Gobio albipinnatus)*.

Természetvédelmi szempontból kiemelkedő jelentősége van a magyar bucónak *(Zingel zingel)*, amely fokozottan védett, bennszülött faja a Hármas-Körösnek. Állományát a duzzasztás miatti feliszapolódás erősen veszélyezteti (Harka Á.–Sallai Z. 2004).

A vizek és a hullámtéri párás erdők egyaránt jó életfeltételeket biztosítanak a kétéltűek és a hüllők számára. Gyakorinak mondható az európai szinten sérülékeny védelmi kategóriába sorolt mocsári teknős *(Emys orbicularis)*.

A madarak közül a telepesen fészkelő kis kócsag *(Egretta garzetta)* és üstökös gém *(Ardeola ralloides)*, valamint a jégkorszaki reliktumnak tekintett réti fülesbagoly *(Asio flammeus)* kiemelten kezelt természeti érték.

A Hármas-Körös hullámterének mélyebb fekvésű kaszálórétjein költ a Körös-Maros Nemzeti Park legjelentősebb haris *(Crex crex)* állománya. Ennek a rejtett életmódú madárfajnak a fészkelő állományai Európa-szerte jelentős mértékben megfogyatkoztak. Három ritka, fokozottan védett madárfaj, a fekete gólya *(Ciconia nigra)*, a rétisas *(Haliaeetus albicilla)* és a barna kánya *(Milvus migrans)* is fészkel a Hármas-Körös menti erdőkben.

Az emlősök közül a szigorúan védett vidra *(Lutra lutra)*, valamint Európa jelenleg ismert legnagyobb tavi denevér *(Myotis dasycneme)* kolóniája képvisel különös értéket (Kósa F. 1989; IH/2).

A Hármas-Körös hullámterének kultúrtörténeti értékei közé elsősorban a folyószabályozáshoz kötődő vízügyi emlékek (régi gátőrházak, gőzszivattyútelepek) tartoznak. 1983-ban nyitotta meg kapuját a Peresi-holtág melletti egykori gőzüzemű szivattyútelep épületében kialakított természetvédelmi és ipartörténeti kiállítás (*20. ábra*). Különösen figyelemre méltó a védett állatokat ábrázoló nagyméretű grafikai fal, amelyet Muray Róbert készített. A Körös-ártér növény- és állatvilágát, kultúrtörténetét mutatja be a Halásztelki tanösvény. A közel 3,5 km hosszú, változatos útvonalú tanösvény indító táblája a Szarvas-Mezőtúr vasúti híd szarvasi hídfőjénél található (IH/2).

18. ábra. Mezőtúr külterületének felszínborítási és területhasználati jellemzői a CORINE 2006 adatbázis alapján. (IH/4, saját szerkesztés)

Az Európai Unió által létrehozott **Natura 2000** területek közül Mezőtúr közigazgatási területét két különleges természetmegőrzési terület (SCI) érinti. Ezek egy olyan összefüggő európai ökológiai hálózat részét képező területek, amelyek a közösségi jelentőségű természetes élőhelytípusok, valamint a vadon élő növény- és állatfajok védelmén keresztül biztosítják a biológiai sokféleség megőrzését, valamint hozzájárulnak a kedvező természetvédelmi helyzetük fenntartásához, illetve helyreállításához. E hálózat kialakítása során az Európai Unió két természetvédelmi irányelve alapján kerültek kijelölésre a területek.

Az 1979-ben megalkotott madárvédelmi irányelv (79/409/EGK) végrehajtásaként jelölték ki a különleges madárvédelmi területeket (SPA – Special Protection Area), míg az 1992-ben elfogadott élőhelyvédelmi irányelv (43/92/EGK) alapján a különleges természetmegőrzési területeket (SCI – Site of Community Importance).

A Mezőtúr határát érintő egyik ilyen különleges természetmegőrzési terület a Hármas-Körös hullámtere a kapcsolódó holtágakkal. Ez a 7819,1 ha kiterjedésű hullámtér a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság működési területéhez tartozik, és nagyjából megegyezik a Körös-ártér nemzeti parki terület Csárdaszállástól Mezőtúron keresztül Szelevényig tartó szakaszával.

Az ártéri kaszálók, mocsárrétek, ártéri puhafás és keményfás ligeterdők, szentély típusú holtágak és iszapos partú folyók uralta területen színező elemként jelennek meg a pannon szikes sztyeppek és rétek. Ezek élővilágáról és természetvédelmi jelentőségéről már fentebb szóltunk.

Mezőtúr másik Natura 2000 különleges természetmegőrzési területe a belterülettől északra elterülő Szandazugi-legelő. Ez a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna jobb és bal parti töltésein kívül elterülő, két részből álló legelő a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság működési területére esik, melyek összterülete 386,7 ha.

Az uralkodóan pannon szikes sztyeppék és mocsarak jellemezte élőhelyen fontos feladat a gyepterület jelenlegi állapotának fenntartása érdekében a rendszeres legeltetés és kaszálás. Mindezekkel a terjedőben lévő inváziós és tájidegen fás- és lágyszárú fajok eltávolítása és visszaszorítása is megoldható lenne. A területen két védett kétéltű fajt kell kiemelni, a vöröshasú unkát *(Bombina bombina)* és a mérsékelten fenyegetett védettségi kategóriába sorolt dunai gőtét *(Triturus dobrogicus)* (IH/3).

Bár nem részesülnek természetvédelmi oltalomban, a város belterületén fekvő Erzsébet-liget (*21. ábra*) a mellette elterülő vízzel teli egykori téglagyári bányagödörrel üde színfoltja a városnak (*22. ábra*). A Liget-tó és környéke kellemes kikapcsolódási lehetőséget nyújt a lakosság számára.

Az Erzsébet-ligetek és fasorok Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1898. november 19-én kelt rendelete alapján, országos kezdeményezés részeként jöttek létre országszerte az 1898. szeptember 10-én, Genfben meggyilkolt Erzsébet királyné tiszteletére. Becslések alapján a felhívásra telepített fák száma 1899-ben meghaladta a 3 milliót. A kezdeményezés sikerességét így fogalmazta meg Darányi: *„A dicsőült királyné legnagyobb örömét a természet szépségeiben találta. A természet nem is maradt hálátlan iránta. Emlékére ligetek, kertek és erdők támadtak. Millió és millió fácska hirdeti az ő dicsőségét; - ugy diszlenek, mintha éreznék, mily fenkölt a hivatásuk!"* (Gábel GY. 1905).

Mezőtúr város közössége is létrehozta 1899-ben az emlékfákból álló ligetet, amely őshonos fafajokból (kocsányos tölgy, magyar kőris, nagylevelű hárs, fehér nyár) álló kellemes zöldfelülete immár több mint egy évszázada a városnak.

19. ábra. A Hármas-Körös ásott medre puhafás ligeterdővel szegélyezve. (Fotó: Varga L.)

20. ábra. A peresi szivattyútelep épülete ad otthont az 1983 óta működő természetvédelmi és ipartörténeti kiállításnak. (Fotó: Tóth Cs.)

21. ábra. Erzsébet-liget tavaszi aszpektusa. (Fotó: Tóth Cs.)

22. ábra. Az Erzsébet-liget melletti egykori téglagyári bányagödör, jelenleg Liget-tó környéke kellemes kikapcsolódási hely. (Fotó: Tóth Cs.)

Irodalom

Barabás I. (2010): *Jász-Nagykun-Szolnok megye földtani – vízföldtani adottságai és ezek befolyása az egyes eltérő felépítésű részkörzetek aljzatából kitermelhető ivóvizek minőségére.* Kézirat. http://barabasimre.hu/_e107/download.php?view.50, P. 58.

Dövényi Z. (Szerk.) (2010): Szolnok–Túri-sík; Körös menti sík, Békési-sík. Magyarország kistájainak katasztere. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Pp. 175–178; 269–273; 281–284.

Dunka S.–Fejér L.–Papp F. (2003): A Közép-Tiszántúl vízi története. *Vízügyi Történeti Füzetek 16.* Budapest: Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény. Pp. 25–64.

Fejér L.–Szlávik L. (2008): *111 vízi emlék Magyarországon.* Budapest: Közlekedési Dokumentációs Kft. Pp. 220–221.

Földi E. (Szerk.) (1980): *Magyarország földrajzinév-tára II. Szolnok megye.* Budapest: Kartográfiai Vállalat.

Gábel GY. (1905): *Erzsébet királyasszony emlékének. Hódolat Magyarország Nagy Királynéjának.* Budapest: Globus. P.58.

Györffy I. (1941): *Nagykunsági krónika.* Budapest.

Györffy L. (1971): Hegyfoky Kabos emlékének (1847–1919). *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára.* Túrkeve.

Harka Á.–Sallai Z. (2004): *Magyarország halfaunája.* Szarvas: Nimfea Természetvédelmi Egyesület. P. 269.

Kiss T.–Hernesz P.–Sümeghy B.–Györkövics K.–Sipos GY. (2014): The evolution of the Great Hungarian Plain fluvial system – Fluvial processes in a subsiding area from the beginning of the Weichselian. *Quaternary International.*

Kósa F. (Szerk.) (1985): *Vízrajzi értekezés. Huszár Mátyás leírása a Körösvidékről.* Körösvidéki Vízügyi Igazgatóság. Gyula: Körösvidéki Vízügyi Igazgatóság. Pp. 26–29.

Kósa F. (1989): Körösvölgyi Természetvédelmi Terület. In: Zelenyánszki A. (Szerk.) *Szolnok megye természeti értékei.* Szolnok. Pp. 56–59.

Kozák M.–Püspöki Z. (1998): *Geológiai kislexikon I-II,.* Kézirat. DE Ásvány- és Földtani Tanszék adattára. 940. 836 p.

Láng I.–Csete L.–Jolánkai M. (2007): A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok. *A VAHAVA jelentés.* Budapest: Szaktudás Kiadó Ház.

Marosi S.–Szilárd J. (Szerk.) (1969): *A tiszai Alföld.* Budapest: Akadémiai Kiadó. Pp. 278–292.

Mike K. (1969): A Tisza magyarországi szakaszának kialakulása és fejlődése. *Vízrajzi Atlasz sorozat 7. „Tisza".* Budapest: VITUKI.

Mike K. (1991): *Magyarország ősvízrajza és felszíni vizeinek története.* Budapest: AQUA. P. 698.

Móricz Zs. (1935): *A Hármas Körös egyszerű tragédiája.* Budapest.

Pálfai I. (1995): *Tisza-völgyi holtágak.* Budapest: Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium.

Pálfai I. (2004): Belvizek és aszályok Magyarországon. In: Szlávik L. (Szerk.) *Hidrológiai Tanulmányok.* Budapest. P. 492.

Péczely GY. (2006): *Éghajlattan.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. P.336.

Rónai A. (1956): *A magyar medencék talajvize, az országos talajvíztérképező munka eredményei.* Budapest: Műszaki. Pp. 1–245.

Sallai Z. (1995): *A Hortobágy-Berettyó halai.* Szarvas: Nimfea Természetvédelmi Egyesület.

Schweitzer B. (2009): *Mezőtúr és térsége hidrometeorológiai adatsorainak elemzése geoinformatikai módszerekkel.* Szakdolgozat. Debrecen: Debreceni Egyetem. P. 56.

Szűcs S. (1942): *A régi Sárrét világa.* Budapest.

Tóth A. (Szerk.) (2013): *Kisújszállás város története a legrégebbi időktől 2012-ig.* Kisújszállás: Kisújszállási Városvédő és -szépítő Egyesület. Pp. 25–56.

Tóth A. (1988): Szolnok megye tiszántúli területének kunhalmai. Zounuk 3. *A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.* Szolnok. Pp. 349–410.

Tóth A.–Tóth CS. (2004): A kunhalom-program általános tapasztalatai. In: Tóth A. (Szerk.): *A kunhalmokról - más szemmel.* Kisújszállás–Debrecen. Pp. 171–180.
Urbancsek J. (1961): *Szolnok megye vízföldtana és vízellátása.* Szolnok: Szolnok Megyei Tanács. P. 213.
Virágh, D. (1979): Cartographical data of the kurgans in the Tisza region. In: I. Ecsedy (Ed.): *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary.* Budapest: Akadémiai Kiadó. Pp. 117–148.

Térképi források, adatbázisok

Die Erste Militärische Aufnahme Königreich Ungarn (1782-1785). Arcanum.
Die Zweite Militärische Aufnahme Königreich Ungarn (1819-1869). Arcanum.
Die Dritte Militärische Aufnahme Königreich Ungarn (1869-1887). Arcanum.
Huszár Mátyás (1822): A NAGY-, a FEHÉR-, a FEKETE-, a SEBES-, a KIS-KÖRÖS és a BERETTYÓ folyónak, valamint azok számos kiágazásának a Káló, a Kutas, a Kölesér, a Korhány, a Gyepes, a Fás, a Büngösd, a Leveles, a Veker, a Kurca, a Kondorosi-völgy, a Kákafok és a Kakat mélyén fekvő vízgyűjtő területének HIDROGRÁFIÁJA.
Gauss-Grüger 1:25 000 méretarányú katonai térképszelvények, 1969.
EOTR 1:10 000 méretarányú katonai térképszelvények, 1981.
AGROTOPO talajtani adatbázis 1:100 000
KÖTIVIZIG Adattára, Mezőtúr.

Internetes források

IH/1: www.holtagak.hu
IH/2: http://www.kmnp.hu/index.php?pg=menu_1120
IH/3: http://natura2000.eea.europa.eu
IH/4: http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/corine-land-cover-2006-raster

CASINO

Mezőtúr az alföldi városhálózatban – településfejlődési vázlat

Nagy Gábor és munkatársai
SZTE GFK, Szeged

Bevezető gondolatok

Az alábbi tanulmányban két dologra teszünk – kevés reménnyel kecsegtető – kísérletet. Egyik oldalról megpróbáljuk Mezőtúr gazdasági (és azt ezt kiváltó, vagy erre reagáló) társadalmi változásainak néhány fontosabb csomópontját megragadni, s utalni a változások hatására a város fejlődésére. Másik oldalról feltárni, hogy Mezőtúr pozíciója hogyan és miként alakult a hazai – kiemelten az alföldi – városhálózatban az idők során? A feladat megoldását segíti, de egyben nehezíti is, hogy számos szerző – köztük e fejezet írói is több alkalommal – tett kísérletet különféle módszerek alkalmazásával és tematikák mentén e kérdés megválaszolására, s az eredményeik közel sem mutatnak egybeesést! Mégis, úgy véljük, nem haszontalan és tanulságok nélküli az alábbi áttekintés, mert egyúttal azt is az olvasó szeme elé tárja, hogy eltérő korokban eltérő jellemzők hordozták azokat a kulcsfontosságú információkat, melyek adott esetben fel-, vagy éppen leértékelték egy-egy település elért eredményeit, meghatározták pillanatnyi karakterét. Jelen állás szerint (2015 végén) újra fordulóponthoz érkezhettünk. A globális válság vége felé a hazai gazdaság (és talán a társadalom) fejlődése is új irányt vehet, s ismét új indikátorok kerülhetnek elő a városok helyzetének, sikerességének, versenyképességének, megújuló-, vagy alkalmazkodóképességének mérésére.

De hogyan is jutottunk idáig? ...

A városi lét kezdetei

A legkorábbi ismereteink a hazai városi hálózatról a Dunától keletre nem korábbiak, mint az érett feudalizmus időszaka a török hódítás előtt. A hazai írásbeliség ekkora ért el egy olyan szintet, amely már lehetővé teszi a történeti településkutatások számára a térbeli és időbeli összehasonlító vizsgálatok elvégzését. Kubinyi András (Beluszky, 2001) és Blazovich László (1985) munkái nyomán tudjuk, hogy a városi jellegű központok hálózata az akkori Alföld területén jóval ritkásabb, mint a Dunától nyugatra, vagy a Felvidéken, annak ellenére, hogy a honfoglalás után kialakult településhálózatot a 15. század végére mind a tatárjárás, mind az előrehaladó pusztásodás megritkította. A mai Mezőtúrt Túr néven a Körösök vízrendszerére felfűződő városok sorába illeszkedve látjuk, Debrecennel, Gyulával, Csanáddal egy hierarchiaszintbe sorolva, ami 15-20 mesterség jelenlétét feltételezi a helyi társadalomban. Mezővárosi rangját korán, már a török kor előtt megszerezte.

A török korban a hódoltsági részhez tartozó város agrár-alapokon elinduló mezővárosi típusú fejlődése nem állt meg, melyről részben a marha-felhajtások nagyságrendje (az 1563-64-es váradi vám adatai alapján Túrt csak Vásárhely, Debrecen, Szeged, Kecskemét, Cegléd és a teljes Jászsági kerület előzte meg), mind a vásárainak árubősége tanúskodik (pl. az 1594-es vásár kirablása után készített kárlista alapján). Ebben a periódusban vált Túr többségében kálvinistává, melyet még a dualizmus végén is őrzött. A református egyház hatása messze túlnyúlt a puszta hitéleti aktivitáson, szabályozta a közösségi élet legtöbb területét, s az oktatás, az egészségügy területén számos előremutató kezdeményezést karolt fel (alapszintű iskolák, középfokú oktatás kezdeményei, orvos fogadása, képzett városi értelmiség kezdetei stb.) Beluszky Pál (2001) kutatásai alapján a 16. századi Mezőtúrt a hódoltsági városok 2.–3. vonalába sorolhatjuk Szolnokkal, Nagykőrössel, Kiskunhalassal, vagy Hódmezővásárhellyel egy kategóriába. Túron a 15 éves háború előtt közel 400 adózásra kötelezett családfőt írtak össze, ezek adófizetési kötelezettsége megközelítette a 300 ezer akcsét. Előbbi a hetedik, utóbbi a negyedik legmagasabb volt a hódoltsági területek rangsorában. Bár a város maga nem volt a szűkebben vett „Nagykun"-kerület része, mégis „kun" kiváltságokkal rendelkezett, s azon városok körébe tartozott, melyek a 16. században már sorozatosan bővítették határukat a pusztán maradt, a harcokban elpusztult falvak területével. Ahogy a fentiekből is látható volt, a város gazdasági életében meghatározó jelentőségre a rideg állattartás tett szert, hasonlóan a többi nagyhatárú alföldi mezővároshoz.

A török kor végétől a kiegyezésig – fejlődés és konszolidáció

A török kort követően az első – még részleges – népesség összeírás (1715–20) adatainak feldolgozása nyomán Gyimesi Sándor Mezőtúrt nagyjából hasonló nagyságú településnek írja le, mint az 1591-es lehetett (1500–2000 lakos), s karakterét is elsődlegesen mezővárosiasnak értékeli (Beluszky, 2001). Ez, abban a korban jelentős eredmény volt, hiszen még a korábban folyamatosan lakott „nagykun" városok lakossága is – igaz csak átmenetileg – elmenekült a Rákóczi szabadságharc pusztításai elől, s visszatelepülésük csak a harci cselekmények lezárulta után indult el egyáltalán. A folyamatosan lakott Mezőtúr így népességszámát tekintve Szeged, Debrecen, Kecskemét, Cegléd után a városi központok második vonalában foglalhatott helyet. Ugyanakkor az ipari népesség, a kulturális funkciók, vagy a közigazgatási szerepkörök hiánya miatt Mezőtúr mégsem számított a kor elismert városi centrumának.

Ennél, valamivel pontosabb adatokkal rendelkezünk a II. József korabeli népesség-összeírás kapcsán. Erre az időszakra az Alföld újratelepülésének első nagy hulláma már lecseng, s bár folyamatos a népesség beáramlása a térségbe, a nagytáj településhálózata, s különösen az egyes települések határa már kezd szilárdabb formát ölteni. Mezőtúr fejlődési pályája annyiban sajátos, hogy a 18. század elejétől a város közigazgatási területe nem növekszik, s a város gazdasága nem tud távoli bérelt pusztákat használni a gazdaság földigényének kielégítésére. Ezzel együtt a város népessége 1720 és 1784/87 között rendkívül gyorsan nőtt, megközelítve a 8000 főt, amivel az Alföld városai között

Hódmezővásárhely mögött, de Cegléd előtt a 13. helyet foglalta el (Frisnyák, 1990).

A 18. század településfejlődésében fontos és távlatos hatású folyamat a tanyavilág kifejlődése a városi határban, ami Rácz István kutatásai szerint az Alföld területének nagyobb részén végbement. Az első katonai térképezés lapjainak tanúsága szerint a Tiszántúli részen egészen a Battonya–Gyula–Debrecen–Karcag–Kunmadaras–Tisza-folyó vonalig általánosnak tekinthető a tanyavilág megjelenése az 1780-as évekre (majd a 19. század elején alakul ki a Hajdúság sűrű tanyarendszere, s a század vége felé a Sárrétek, vagy a Közép-tiszai árterületek ritkásabb tanyái). Ebben a korszakban a tanya klasszikus tartozéka a belterületnek, a helyi szabályozás kategorikusan tiltja a belterületi ingatlannak nem rendelkezők számára szállások, tanyák létesítését a határ távolabbi részein. (Ugyanakkor a már létező tanyavilágot a város akkor is megvédi a lerombolástól, ha erre Helytartótanácsi, vagy vármegyei rendelet kötelezné!) A városkép erősen falusias, a templomok kivételével. A település szerkezete alapvetően kétbeltelkes rendszerű, számottevő ólas-kertes övvel (Beluszky, 2001).

A következő korszakhatárnak az 1828. évi népesség-összeírást tekinthetjük, elsősorban azért, mert ez ismét lehetőséget adott a hazai városhálózat – ezen belül az alföldi városok – rangsorának megállapítására, de a szerencsés egybeesés miatt a vonzásviszonyok feltárására is. Előbbi feladatot Gyimesi Sándor (Beluszky, 2001), utóbbit a Bácskai Vera–Nagy László szerzőpár végezte el (Bácskai, 1988). Az első értékelés szerint – melyben a népességszám mellett az ipari és kereskedelmi szerepkörök, illetve az igazgatási és oktatási intézmények megléte, vagy hiánya a hierarchiaképző tényező – Mezőtúr a hazai és alföldi városi hálózat harmadik szintjébe sorolható, a mezővárosok többségéhez hasonlóan.[1] A város helyzete tágabb – országos – összevetésben is kedvező, hiszen ekkor a városhálózat súlypontja fokozatosan az Alföld irányába tolódik, a felvidéki és a nyugati tradicionális kisvárosi hálózat egy része fokozatosan elveszíti városi szerepköreit. Népességszáma gyorsan nő, 1825 körül már közelíti a 16 ezret, ami közel kétszerese az 1784-es állapotnak. Ennél gyorsabb népességnövekedést alig találunk még az Alföldön is ekkoriban.[2] Összességében Gyimesi rangsorában a város a 15. helyet foglalja el az Alföldön, Békéscsaba mögött, de Szarvas előtt helyezkedve el a rangsorban.

A hierarchiában elfoglalt helyéhez képest Mezőtúr piaci vonzástere alig kimutatható, azt is más városok vonzáskörzetei árnyékolják le. Bácskai Veráék vizsgálata ezt a sajátos térszerveződési szituációt nem kifejezetten Mezőtúr, hanem az alföldi piacközpontok egész rendszerére jellemzően mutatja (Bácskai, 1988). A mezőváros elsődlegesen a városi magját és a külterületét látja el árukkal, s nincs jól definiált vonzáskörzete, hiszen napi járótávolságra tőle hasonló funkciójú és méretű városi centrumok egész sora fejlődött ki, s ezek egymást átfedve alakították ki vonzásterüket, mely hegemón, vagy domináns szinten legfeljebb egy-két kisebb falut tudott lefedni. A vonzástér zöme átmenetinek tekinthető, emiatt a piacközpontok rangsorában az alföldi városok – létező piaci funkcióik ellenére – alig jelennek meg a magasabb hierarchiaszinteken.

1 Az első szintbe Debrecen és Szeged, a másodikba pl. Kecskemét, Cegléd, Vásárhely, Makó, vagy Várad került.

2 Ilyen volt Békéscsaba (128,8%), Nyíregyháza (118,3%) és Kiskunfélegyháza (110,7%), illetve Mezőtúrral nagyjából azonos ütemű növekedést produkált Békés (96,1%).

A 19. század első évtizedeiben történik meg a „megváltakozás", azaz a felszabadító harcok utáni feudális berendezkedés megerősödését követően a város képes a földesúri kötöttségek alóli felszabadulásra, mégpedig saját anyagi erőforrásai felhasználásával (Bellon, 1996). Jogállását tekintve rendezett tanácsú város, a városhierarchia harmadik szintjén,[3] viszont nincs járási székhely szerepe, ezért intézményhálózata csak részlegesen épülhet ki. A korszakban a legnagyobb horderejű gazdasági változás a rideg állattartás háttérbe szorulása és a szántóföldi növénytermesztés előretörése. (Részben ez az átrendeződés eredményezi a tanyavilág besűrűsödését a külső határrészek parcellázása révén.)

A „gabonakonjunktúra" ugyan már a napóleoni háborúk idején is megjelenik, ám a termények tömeges szállítását nyers, vagy feldolgozott formában az 1850-es évektől kiépülő vasúti hálózat teszi lehetővé.[4]

Ez a konjunktúra előbb a két-, majd háromnyomásos gazdálkodási rendszer, végül a vetésforgó elterjedését ösztönzi, ami a korábban vízjárta területek ármentessé tételével együtt a táj karakterének alapvető átalakulását hozza magával. A legelőterületek visszaszorulnak a rossz földminőségű peremekre, a tájat a táblás rendszerű szántók uralják, miközben az erdők, nádasok, vízborította térszínek kiterjedése minimálisra zsugorodik (Bellon, 1996).

A dualizmus évtizedeiben – az utolsó(?) fénykor

E folyamat következménye a városi népesség további növekedése, mely 1869-re már meghaladja a 20 ezret[5]. Bár 1825-höz képest további közel 25%-os népességgyarapodás történt Túron, a növekedés üteme már nem kiugró az Alföldön belül sem, így a rangsorban is visszább lép a város a 18. helyre, Versec és Jászberény közé. A század végi állapotot bemutató városhierarchia vizsgálatok (Beluszky, 2010; Beluszky-Győri, 2005; Gál, 1996) eredményei nagyrészt hasonló folyamatokra utalnak. Az általános városhierarchiában Mezőtúrt középvárosként jellemezhetjük, mely ekkor még elsődlegesen mezővárosi karakterekkel bír.

Mezőtúr a 20. század elején saját lakosságának ellátásán túl nagyon mérsékelt „jelentőségtöbblettel" bírt, további 3000 főre terjedtek ki a központi funkciói. A centrum (középfokú) funkciók ugyan jelen vannak a városban, ám ezek fajlagos mutatói nagyon alacsonyak. Beluszky Pál és Győri Róbert számításai alapján a városi funkciók sűrűsége mélyen a városi átlag alatti Túron (5. leginkább kedvezőtlen helyzetű városcsoport), ami már kedvezőtlenebb Karcag, Kisújszállás, Szarvas, Jászberény, Orosháza, vagy éppen Szentes hasonló mutatójánál is.

A városi funkciók nagyságrendje és minőségi mutatói alapján képzett komplex mutató szerint Mezőtúr a középvárosok (III. kategória) körén belül a hiányos funkciókkal bíró alcsoport (III.2.) része és a hazai városhálózatban nagyjából a 100.

3 A székesfőváros és a törvényhatósági jogú városok mögött.

4 1858-ban nyílik meg a Budapest-Arad vasúti fővonal, mezőtúri megállóval.

5 A mai városterületre számolva 18,2 ezer lakosra, ami országosan a 24., az Alföldön a 17. legmagasabb népességszám a mai országterületen.

helyet foglalja el, míg az Alföldön nagyjából a 25. – Kisvárda és Szarvas közé ékelődve.[6]

A konjunktúra lefutása – amerikai és orosz gabona tömeges megjelenése az exportpiacokon – nyomán azonban a helyi agrárgazdaságban nem indul meg egy intenzifikációs folyamat, a domináns ágazatok (búza, kukorica, sertés, baromfi, istállózó marhatartás) jórészt rögzülnek, legfeljebb a takarmánynövények szerepe erősödik kissé a felfutó állattenyésztés igényei következtében (Beluszky, 2001). A helyi társadalom jellegadó csoportját a parasztpolgárban találhatjuk meg, ám éppen a dualizmus időszakában erősödik fel a belső társadalmi egyenlőtlenség a városon belül az agrárproletariátus, a kubikosok, a napszámos rétegek, vagy a törpebirtokosok arányának növekedése miatt.[7] A településkép átalakulása is elindul: a város főtere közelében megjelennek a reprezentatív középületek (Mezőtúr esetében kiemelten a városháza), a fésűs beépítés megritkul, helyét a vagyonos polgárosuló családok esetében az egyszintes zártsorú beépítés (gazdasági funkció nélküli udvarokkal) veszi át, míg a volt kertségek betelepülése felgyorsul, ide a szegényebb rétegek telepednek be tömegesen. A gazdasági szerkezetben megerősödik az ipar, ami ebben az időszakban elsődlegesen a helyi nyersanyagokra támaszkodik (malomipar, gyapjú-feldolgozás, téglagyártás stb.), s továbbra is virágzik a helyi kereskedelem a szakosodott vásártereken. A kereskedelmi népesség száma meghaladja a 300-at, s ennél is többen dolgoznak a közszolgálatban, ami nem járásszékhely településhez képest magas. A pénzintézeti betétállomány nem kiugró[8] (Gál, 1996; Baranyi, 2008), a pénzforgalmi jelentőséghiány arra utal, hogy a megtakarítások nem elégségesek a fejlesztések finanszírozására[9]. (Utóbbi az Alföldön sem kiugró, szinte minden kis- és középváros esetében általános az egyensúly, vagy a negatív jelentőségtöbblet.) Foglalkozási szerkezete csupán az országos átlagnak felel meg, 100 keresőből 59 kötődik közvetlenül az agrár-szektorhoz, 15 az ipari-építőipari tevékenységekhez, ám ennél lényegesen erősebb a tercier szektor, 26% körüli aránnyal.

A külterületeken a szegényebb népesség számára parcellázott határrészeken megindul a tanyák szórvánnyá alakulása, a kiköltöző népesség jelentős részének már nincs közvetlen kötődése a városhoz (pl. belterületi házon keresztül), ám a kapcsolat a központi funkciók révén továbbra is élénk. Mezőtúr tanyavilágát és a rá épülő mezőgazdálkodási rendszert Becsei József „szabályszerűnek" írja le a 20. század elején (Becsei, 1996).

6 Beluszky és Győri (2005) vizsgálatában összesen 330 városias jegyeket mutató település hierarchia-vizsgálatára került sor, ennek mintegy negyede kötődött az Alföldhöz.

7 Népessége 1910-re 26 ezer közelébe emelkedik, ami 1869-hez viszonyítva további 25%-os növekedést jelent.

8 Országosan a 28., a mai észak-alföldi megyékben viszont Debrecen, Szolnok és Nyíregyháza mögött a 4.!

9 A 6,9 milliós saját vagyonnal szemben 1 millió pengős jelentőséghiány áll!

Stagnálás két világégés között

A két világháború egyértelműen a stagnálás időszaka a város történelmében[10]. A foglalkozási átrétegződés egyértelműen lassul (lásd pl. az 1930-as népszámlálási adatokat, ahol 55% feletti Mezőtúron az agrárkeresők aránya), miközben az iparforgalmi népesség[11] súlya csak mérsékelten növekszik (a keresők alig negyede).

Az ipar relatív súlyát jól jelzi, hogy ebben a korban a városban nincs 100 fő feletti létszámmal dolgozó iparvállalat. Bár a népesség már alig növekszik[12], a tanyavilág súlya a településen belül még emelkedik, viszont tömegessé válik a tartozék-jelleg megszűnése. Vélhetően Mezőtúr esetében is igaz lehet Belényi Gyula becslése, aki szerint, …" a tanyai népesség, amely szorosan kötődött a belterülethez, azaz tényleg a város polgárának volt tekinthető, a külterületi lakosságnak kevesebb, mint felét, de több, mint harmadát érte el." (Beluszky, 2001). Lassú és vontatott a vonalas infrastruktúrák kiépülése, 1920-ig nem készül el városellátó vízmű, bár artézi kút már működik, nincs gázgyár – és erre épülő közvilágítás, s eléggé kései a városi áramfejlesztő telep üzembe helyezése is.

Míg az első világháború előtti Magyar Királyság gazdaságában Mezőtúr ipari üzemeinek alig volt jelentősége (lásd pl. a „Magyarország ipara 1913-ban" c. térképet), addig a két világháború közötti lecsökkent országterületen relatíve felértékelődött a város ipara is. 1935-ben malomipari, tégla- és cserépipari és az importhelyettesítő iparosítás eredményeként textilipari gyáripari méreteket elérő vállalkozásokat is összeírtak.[13]

Beluszky Pál az 1930-as népszámlálási adatok, valamint a városi funkciók „leltározásos" módszere segítségével rendezte hierarchiába a kor városi központjait. Ennek alapján Mezőtúr a harmadik hierarchiaszintbe tartozott, nagyjából a 45. helyet foglalva el a városok rangsorában (az Alföldön nagyjából a 20. a rangsorban). Előtte Jászberény, Nagykőrös, Félegyháza, Halas, Karcag, utána Szarvas következik a sorban (majd jócskán lemaradva Csongrád). Ekkor a foglalkozási szerkezet erősen agrár-karakterű, a keresők 61-62%-a dolgozik a mezőgazdaságban, az ipar-forgalmi népesség súlya 30% körülre tehető, míg az egyéb ágazatokban 8-9% talált munkalehetőséget (Beluszky – Győri, 2004).

Tímár Lajos (1986) az ún. „földrajzi városterületre" (a külterület nélkül számított kompakt belterületi népességre) is elvégezte a keresőnépesség megoszlására vonatkozó számítást, ami Mezőtúr esetében mintegy 43%-os agrár, 47% körüli ipar-forgalmi, s nagyjából 10%-nyi egyéb ágazatban dolgozó keresőt mutatott.

10 Közvetve ezt igazolják Tóth József (1988) rangkoefficiens számításai is. Ő 1870-1910 között mérsékelt pozícióromlást mutatott ki (0,75), a két világháború között stagnálást (1,00), majd gyors romlást 1980-ig (0,58).

11 Ez tömöríti az ipari, kereskedelmi, hitelügyi, közlekedési, közszolgálati keresők eléggé heterogén csoportját.

12 Népességmaximumát éppen ezekben az évtizedekben éri el Mezőtúr, közel 25 ezres lakossággal (1941), már a mai közigazgatási területre számítva.

13 Magyarország története 1918-1919, 1919-1945 752-753. o. közötti térkép, ill. Történelmi Világatlasz 133. o.

Ebből levonható az a következtetés, hogy míg a külterület népessége szinte teljes mértékben a mezőgazdaságból élt, a foglalkozási átrétegződés a színfalak mögött már látványosan előrehaladt a belterületi népesség körében.

Beluszky besorolása szerint Mezőtúr a hiányos központként funkcionáló középváros lehetett ekkor, Gyöngyössel, Félegyházával, Jászberénnyel, Salgótarjánnal egy sorban. Számításai alapján a kereskedelem és hitelélet, illetve a közszolgálat és szabadfoglalkozású keresőnépesség aránya 13,3%, ez nagyjából megfelel a csoport átlagának.[14] A csoporton belül a nagyobb differenciák az agrárkereső arányokban jelentkeznek, ahol 3,7% (Salgótarján) és 44,9% között (Jászberény) nagyságrendi különbség látható.

Mendöl Tibor szintén e korszakra készített magyarországi várostípusain belül Mezőtúr helyét a „kisvárosok faluvárossá kiegészítve" csoportban találta meg, Gyula, Gyöngyös, Orosháza, Jászberény, Csongrád társaságában (IV.3.). A többi hierarchiavizsgálathoz képest eltérés, hogy Félegyházát egy szinttel magasabbra, Nagykőrös egy szinttel lejjebb sorolta be, sőt Karcagot, Békést, Hajdúböszörményt két lépcsővel lejjebb kategorizálta (Beluszky, 2001).

Becsei József vizsgálata a korszak vége felé (1942-es állapot) Mezőtúrt szabályos mezővárosnak írja le, a"nagykun" városok tagjaival egyetemben, de e csoport tagja pl. Jászberény, Békés, Orosháza, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Makó, Hódmezővásárhely, Szentes, Csongrád, de akár Kecskemét is. Azt Becsei kutatásai is igazolják, hogy a korban már megindult a mezővárosok „szétfejlődése". A két legnagyobb (Szeged, Debrecen) szabályos középvárossá fejlődött, néhány esetben a iparosodás hatására agrárjellegüket maguk mögött hagyták a városok (Gyula, Szolnok), ám a zöm még a „klasszikus" fejlődési utat járta, legfeljebb mérete (kismezővárosok), vagy tanyavilága (Szarvas, Békéscsaba, Nyíregyháza) miatt mutat sajátos fejlődési jegyeket (Becsei, 1996).

A központi tervgazdaság szorításában és kedvezményezettjeként

1949-et követően a város népessége már nem növekszik, sőt, összességében 1980-ig lassú ütemben csökken, bár az általános trendet az 1970-es évek szerény növekedése még megszakítja.[15] Az abszolút népességcsökkenés nagyságrendje ekkor még szerény, néhány 100 főre tehető, ám a háttérben meghúzódó kedvezőtlen folyamatok nem tűnnek el, sőt felerősödnek az idő előrehaladtával[16]. A demográfiai folyamatok alakulása jóval kedvezőtlenebb még az Alföld átlagánál

14 Ez a nagyságrend jelentősen meghaladja a „részleges központként funkcionáló középvárosi" (Mezőkövesd, Hajdúböszörmény), vagy a „kisvárosi szinten teljesértékű központ" (Békés, Törökszentmiklós) kategóriákba sorolt városok hasonló adatait.

15 Látványos csökkenés 1960 és 1970 között ment végbe, amikor a népességszám 1600 fővel mérséklődött.

16 1980-ban a város népessége nagyságrendileg 22 ezer fő, ami az akkori városrangsorban az 55. helyet biztosítja. Az akkori alföldi városok között Mezőtúr a 24. némileg Hajdúszoboszló, Békés és Csongrád mögött, de Szarvas előtt a rangsorban.

is, hiszen a városok és falvak zömében 1949–1970, vagy 1980 után regisztrálták a népesség-maximumokat. Ebből a szempontból a Mezőtúrhoz hasonló településeket egyrészt Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megye határzónájában, másrészt a volt csanádi területen találjuk meg nagyobb számban. A népességcsökkenés okát 1960-at követően egyértelműen a migrációs veszteségben találhatjuk meg[17]. Tóth József (1988) számításai szerint – az ekkor még rendre pozitív – természetes szaporodás előreszámított adataihoz képest a tényleges népességváltozás -5000 fő feletti különbözetet mutat. Ennek eredőjeként az 1960-ban még kifejezetten fiatalos korszerkezetű népesség 1980-ra már a stacioner korfa jellemzőit mutatja, az elöregedési index megközelíti a 100-as értéket. A vándorlási veszteség állandósul az 1980-as években is, nagyságrendje (állandó és ideiglenes együttvéve) éves szinten 100 fő felett állandósul. Ez Jász-Nagykun-Szolnok megyében ugyan nem egyedülálló, de a kedvezőtlen csoporthoz tartozást tartósítja.[18] A népességvesztés a 80-as évtizedben 3-4% közé tehető, melynek nagyobb részéért továbbra is a vándorlási veszteség a felelős, ám ebben az évtizedben a természetes fogyás is erősíti a negatív demográfiai fordulatot.

A korszak meghatározó gazdasági trendje a nagyléptékű iparosítás volt, mely az első két évtized során elkerülte Mezőtúrt. A helyreállítási periódusban a második világháború előtt kiépült kapacitások helyreállítása élvezett prioritást, ezt követően a hangsúly az országban (korlátosan) fellelhető ásványkincsekre alapozott iparosítás – erőteljes nehézipari hangsúllyal – került előtérbe. 1955-ben (Barta Györgyi kutatásai alapján) az Alföldön összesen hét településen működött egyáltalán 1000 főnél többet foglalkoztató iparvállalat[19], de nem Mezőtúron. Ezek közül négy már 1930 előtt is létezett, s csupán volt három tekinthető új alapításúnak (Barta, 2002).

Az MSZMP PB által 1958-ban meghozott határozat a főváros ipari túlsúlyának csökkentéséről, valamint a vidék iparosításáról a gyakorlatban inkább az 1965-től induló ötéves tervtől jelent meg. Ebben a periódusban (1968–70, illetve az 1970–es évek) Mezőtúrra is érkezett két, a fővárosból kitelepülő leányvállalat.[20] A vidék iparosításának második hulláma már tömegesen elérte az alföldi kis- és középvárosokat is.[21] Az MSZMP akkori gazdaságpolitikájának alapcélja az volt, hogy az Alföld váljék az ország leggyorsabb ipari növekedést felmutató régiójává. Ennek megvalósítása során 1968–70 között az ipari fejlesztés támogatására kijelölt 24 centrum – ebből 13

17 1949-1960 között még mintegy 500 fős a vándorlási nyereség!

18 Ide sorolható még: Karcag, Tiszafüred, Túrkeve, vagyis a „nagykun" városok esetében is léteztek kivételek.

19 Kecskeméten egy 2000 főnél is nagyobb létszámú üzemet, Debrecenben két, Szegeden, Szolnokon, Martfűn, Cegléden és Baján egy-egy 1000 fő feletti vállalatot regisztráltak.

20 Tatai Zoltán kutatásai alapján Mezőtúr városa ezen periódusokban került be az ipartelepítésre kijelölt, vagy iparfejlesztés kapcsán preferált települések (1968–70), illetve térségek (1971–75; 1976–80) körébe. Ennek eredménye lehet, hogy Szolnok megye 1965–70, illetve 1980–90 között mutatott az országos átlagot meghaladó termelési dinamikát Barta Györgyi számításai szerint.

21 Az első ötéves tervben mindössze nyolc alföldi nagy- és középváros, a másodikban 6+1 került a kiemeltek közé (+1-gyel jelölve Csongrádot, ami a Szentes-Csongrád várospár tagjaként ekkoriban indította el bútorgyártó vállalatát).

alföldi, és 11 kis- és középváros – között már ott találjuk Mezőtúrt is. 1971–75 között a város továbbra is a kiemelt településkör tagja további kilenc város társaságában, és része a Kelet- és Északkelet-Magyarország iparosítandó kiemelt térségének is.[22] 1976–80 és 1981–85 között már nem kaphat támogatást ipari fejlesztésekre, igaz, a rendelkezésre álló források korlátossága miatt a kijelölt városok iparosítási programjai is csak részlegesen, vagy egyáltalán nem valósulnak meg. A fővárosi ipari üzemek kitelepülése kapcsán Mezőtúrra egy nagy gépipari üzem települ, mely számottevően átalakítja a város korábbi ipari karakterét (Tatai, 1984).

Beluszky és Győri 1965-re is elvégezték a városhálózat 110 központi funkciója meglétén alapuló városhierarchia vizsgálatukat (Beluszky – Győri, 2004, 2006). Ennek alapján azt állítják, Mezőtúr már az 1960-as évekre visszalépett a középvárosi szintről a kisvárosi kategóriába, ám azóta ezt a szerepkörét többé-kevésbé stabilan képes betölteni.

Ennek az ipartelepítési modellnek hátulütője volt a döntési kompetenciák hiánya a lokális egységben, a műszaki fejlődés külső meghatározottsága, a határozott bérlemaradás az irányító centrumhoz viszonyítva, a részleg és/vagy a munkahelyek megszűnésének fokozottabb veszélye. A központilag irányított iparfejlesztés másik problémája, hogy nem ösztönzött a vállalatközi kapcsolatok erősítésére, kettős irányítási modellt alakított ki (miniszteriális és tanácsi ipar), megyei szinten kizárólag az élelmiszeripar területén indult el termelési vertikum kiformálódása, a vállalatok kapcsolatrendszere az ágazati kapcsolatok mérlege alapján egyértelműen kifelé mutatott a megyéből (Sikos T., 1990)[23]. Mindez olyan keretek mellett, ahol a megye ipari termelésének durván negyedét ellenőrizték külső döntési központból (Barta, 2002). A vidéki városok iparosítása Szolnok megyében azt (is) eredményezte, hogy az ipari termelés hatékonysága – mely 1965-ben még jócskán átlag feletti volt – az országos átlag alá csúszott 1983-ra[24], vagyis zömében alacsony termelékenységű, nem technológia-intenzív tevékenységek indítására került sor ebben a periódusban.

A lokális társadalom átalakulását jelzi a foglalkozási átrétegződés: az agrárkeresők aránya 1980-ra egyharmad alá csökkent úgy, hogy 1960 és 1980 között a szektor elveszítette keresői több mint felét[25]. Ezzel párhuzamosan látványosan gyarapodott az ipari és építőipari keresők aránya, s ez lett a legnagyobb foglalkoztató szektor a városban, úgy, hogy keresőinek száma legalább megkétszereződött 1960-at követően (5000 fölé emelkedett). A vidéki iparosítás keretében Mezőtúron is több nagyberuházás készült el, zömében az 1970-es években, ám a fajlagos beruházási ráta még a kedvezőbb 1976-

22 A hazai ipar szerkezeti problémáit jelzi, hogy a fejlesztési forrásokat már ekkor meg kellett osztani az „iparfejlesztési vonzáscentrumok" – vagyis a legnagyobb ipari tömörülések – ágazati rekonstrukcióra szoruló vállalatai és az iparosítás által még fel nem tárt terek között! Az alföldi hasonló méretű városok közül Félegyháza, Gyula, Szarvas és Karcag volt kiemelten támogatott.

23 Pál Ágnes 1980-as ÁKM számításai alapján.

24 Bartke István komplex mutatórendszeren alapuló számításai nyomán.

25 Sárfalvi Béla számításai szerint Mezőtúron az alföldi városok mintegy egyharmadával együtt nagyjából az 1960-as népszámlálás idejére történik meg az agrárjelleg „elhalványulása", vagyis, az agrárkeresők részaránya 50% alá csökken. Mindezzel együtt Mezőtúr az ország városai közül a legmagasabb – 24% feletti – agrárkereső részaránnyal bíró csoportjához tartozott, hét, nagyobbrészt „nagykun" és „hajdú" város társaságában.

80-as periódusban sem emelkedett az alföldi városi átlag fölé (igaz, korábban annak csupán felét közelítette). Ezzel együtt a növekvő beruházások megnövelték a helyben elérhető munkahelyek számát[26], s áttételeken keresztül felpezsdítették a lakásépítéseket, az 1970-es években a lakásállomány mintegy negyede megújult (majd a 80-as években további közel egyötödük). A város ipari szerkezetében a gépipar, az építőanyag-ipar (tégla- és cserépgyártás), a malomipar volt a meghatározó, turizmusa a túri vásárra és a helyi fazekas hagyományokra alapozott elsősorban. A női foglalkoztatás megoldására a könnyűipari üzemek betelepítése lett a hatékony eszköz (Barta, 2002; Kiss, 2010).

A telephelyi ipar jelleg erősödésére utal az ipar területi jövedelmezősége: Mezőtúron alacsony eszközhányad mellett viszonylag magas hozadékot sikerült előállítani, olcsó, nagytömegű munkaerő bevonásával[27] (Tatai, 1984; Frisnyák, 1984). Ugyanezt jelzi a műszaki értelmiség mérsékelt súlya is a diplomások között (9-18% között – a leggyengébb kategória a hazai és a gyengébbik az alföldi városhálózatban). Ide összesen 15 alföldi kis- és középváros tartozott, miközben a megyeszékhelyek sem tudták a legmagasabb (39% feletti) szintet elérni. Az iparosodás szerény mértékére utal a beingázók alacsony (10% alatti) aránya a helyi ipartelepeken, egyúttal jelzi, hogy még ezekben az évtizedekben sem az ipar vált a vonzáskörzet-építés bázisává Mezőtúron.

Ugyancsak a lokális gazdaság relatív gyengesége tükröződik a helyben elérhető munkajövedelmek szintjében, hiszen 1988-ban (az SZJA bevezetésének évében) Mezőtúron 4000 Ft/hó alatti a fajlagos jövedelem, ez országosan kifejezetten alacsony szintnek számított már akkor is, bár a vidéki terek zöme (a városok egész sora és a Dunántúl területének legalább kétharmada) hasonló szintű jövedelmeket tudott csak kínálni. 1988-ban az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem szintje Mezőtúron eléggé alacsony (80-90 ezer Ft) országos szinten, de még az Alföld városaihoz mérten is elmarad az átlagtól (Kovács, 1993).

A vonalas infrastruktúra-hálózat kiépülése gyorsult, 1981-re a lakásállomány fele már vezetékes vizet használt és rendelkezett fürdőszobával, ám ebből alig ötödük kapcsolódott a közcsatorna-hálózatba is (Sikos T., 1990). A város kereskedelmi szerepkörei továbbra is fennmaradtak, a fajlagos kiskereskedelemi forgalom jelentősen meghaladta a vidéki átlagot.

A megyén belül Szolnok, Jászberény mögött, Karcaggal nagyjából egyforma forgalom bonyolódott Mezőtúron, az iparcikk-forgalom is átlag feletti. A bolti alapterület 1987-ben már megközelítette a 12 ezer nm-t (a boltszám 76db), de a fajlagos ellátottság mutatója inkább a középmezőnybe helyezi a várost. Kereskedelmi vonzása – ha nem is hegemón jelleggel – a Szolnok–Törökszentmiklós–Túrkeve vonaltól délre fekvő települések zömén nyomozható volt. A vendéglátóhelyek száma (50), alapterülete (7600 nm), illetve az általuk generált átlagos forgalom (7000 Ft / év) is kedvezőnek mondható (Sikos T., 1990).

Az iparosítás, a központi adminisztratív funkciók, a kereskedelmi kínálat, valamint a helyi kórház és középiskola voltak azok a pillérek, melyre a város vonzáskörzete

26 Sárfalvi Béla számításai alapján csak az 1970-es évtizedben nagyságrendileg 1000–1200 fővel.

27 Bartke István kutatásai alapján.

felépült. Nagyjából a Túrkeve, Kétpó, Mesterszállás, Mezőhék településnégyes az, ahol a város vonzása kimutatható, ebből a falvakban egészen egyértelműen, Túrkeve esetében csak néhány központi funkciónál. A tömegközlekedési kapcsolatok sűrűsége kevésbé támogatta a kapcsolatok szorosabbá válását (7 járat/napnál kevesebb), s az elérési idő is változó, Mesterszállásról pl. 43 perc kellett a városba való bejutásra. A közlekedési kapcsolatok minőségét egyöntetűen rossznak minősítették a helyi lakosok. Kétpó esetében az ingázást támogatta a Budapest-Békéscsaba vonal kétvágányúsítása (legalábbis a Szolnok megyei vonalszakaszon) és villamosítása. A városon áthaladó 46-os főútvonal csak közvetett kapcsolatot biztosít Szolnok, illetve Békéscsaba felé (Sikos T., 1990).

Sajátos, hogy a GATE Mezőgazdasági Gépészeti Kara, mint felsőoktatási intézmény szintén Mezőtúron működött, korlátozott hallgatószámmal, ám regionálisra kiterjedő vonzáskörzettel. A mérethez képest fejlett iskolahálózat tükröződött a képzettségi adatokon, ami hazai viszonylatban 1980-ban egyértelműen magasnak volt mondható (a kiemelkedő szintet az Alföldön csak Szeged, Debrecen, Nyíregyháza és Szolnok érte el!), ide nagyjából 30 város tartozott. Mezőtúron 10% körülire tehető ekkoriban a felsőfokú, 51%-ra a középfokú, 9%-ra az alapfokú végzettségűek aránya. A kedvező iskolai végzettség az 1990-es népszámlálási adatok alapján is látható volt, Mezőtúr a kiemelkedő iskolázottságú települések sorát gyarapította.

A külterületek jelentősége lecsökkent Mezőtúron, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése a szó szoros értelmében „kihúzta a talajt" a hagyományos szántóföldi művelésre és ráépülő állattartásra berendezkedett hagyományos tanyavilág alól. Az intenzív kultúrák szerény jelenléte miatt szakszövetkezetek alakulásáról szó sem lehetett, s a háztáji nagyságrendje sem vált kiugróvá. Ezzel együtt a táj képe keveset változott, a szántók dominanciája megmaradt, évente a művelt területek háromnegyedét ezek foglalták el.

A Nagykunsági-főcsatorna kiépítését követően lehetővé vált az aszályhajlamos terület egy részének öntözése, ami ösztönözte speciális növényi kultúrák megtelepedését. Enyedi György és Bernát Tivadar kutatásai (Bernát et.al, 1986) alapján azonban a mezőgazdaság csupán közepes színvonalon termelt, átlagosnál némileg jobb minőségű földeken.

Az új, zömében ipar által átrajzolt térszerkezetben Mezőtúr részévé vált a nagykunsági kisvárosok alkotta település-együttesnek, bár ennek gazdaságfejlesztő hatása alig mutatkozott a késői szocialista periódusban. Tóth József (1988) a várost mezocentrumnak minősítette az 1980-as évek elején, ami az alföldi (és hazai) városhálózat harmadik szintje volt, a regionális centrumok és az általa „paracentrum"-nak nevezett, zömmel megyeszékhelyeket tömörítő szintek alatt/mögött. Mezőtúr e szinten Cegléddel, Kiskunfélegyházával, Hódmezővásárhellyel, Orosházával, Gyulával, Karcaggal, Hajdúszoboszlóval és Jászberénnyel került „egy polcra", s megelőzte pl. Túrkevét, Kisújszállást, Békést, vagy az akkor frissen egyesített Gyomaendrődöt.

A közigazgatás 1945-öt követő újrarendezése számos – később meg nem valósult – terv-kísérletet is ösztönzött, mint pl. az ún. „kismegyés" beosztást (ebben Mezőtúr

saját megyével rendelkezett)[28], vagy a „közép"- és „nagymegyés" beosztásokat (ezekben szerepét járásközpontként határozták meg) (Hajdú, 2005). Az új tanácsmegyei rendszerben Mezőtúr lényegében megőrizte a két háború közötti térségi szerepét, hiszen járásszékhely maradt. Igaz, a KSH 1950. évi vonzáskörzeti lehatárolása Mezőtúrhoz nem rendelt további településeket, ami központi funkciói kisugárzó szerepének korlátos voltára utalt. A TERINT 1951-es besorolása Mezőtúr mégis „elsőosztályú" településként definiálta, s mint ilyen reménykedhetett központi fejlesztési forrásokban, mind a helyi gazdaság fejlesztése, mind az intézményrendszer kiépítése vonatkozásában (Hajdú, 2005). Az 1971-es OTK által kialakított városhierarchiában Mezőtúr a teljesértékű középfokú központok sorában találta magát, ami az alföldi városhálózat gerincét adó kis- és középvárosi hálózat zömét fedte le[29]. Ennek, a fejlesztési források megyén belüli elosztásában volt szerepe, illetve a források nagyságrendjét befolyásoló „fejkvóták" mértékében. Az 1984-re felálló városkörnyéki rendszerben Mezőtúr a hazai városhálózat harmadik – megyei irányításban közreműködő városok – szintjére került, lényegében a megyeszékhelyek alatti városok közé, ahová az alföldi városok közül Baja és Vásárhely is visszasoroltatott (Hajdú, 2005).

A „szocialista" tervgazdaság felpuhulásának időszakában két olyan folyamat is elindul, melyek megalapozzák egyes települések – főként városok – távlati gazdasági sikerességét (Lackó, 1991). Az egyik a kisszervezetek[30] térbeli terjedése 1982 után, a másik a kétszintű bankhálózat kiépülése 1987-et követően. Szolnok megyében 1987 közepén, bár 10 ezer lakosra a VGM-ek száma volt a legmagasabb (13,7), országosan mégis a szövetkezetek (3,3) száma volt kiemelhető. Összességében a megye egésze a vidéki átlag (24,6) alatti aktivitást mutatott (22,4), ráadásul a kisszervezetek sűrűsége Szolnokon kívül a városokban csupán 5 db 10 ezer főre, ami jól jelzi a folyamat erős nagyvárosi meghatározottságát (Ruttkay, 1991; Nemes Nagy–Ruttkay, 1989a, 1989b).

A bankfiókok megjelenése 1987–1990 között nagyjából hasonló sémát követett, ám a kisebb elemszám (1990 tavaszán még országosan sem volt 500 fiók) miatt a méret és a jogállás sokkal erősebben meghatározta a hálózatépítést, mint a kisszervezetek megjelenését. Lados Mihály kutatásai alapján tudjuk, hogy 1987-ben az Alföld területén 137, 1990 tavaszán már 187 fiók működött, s az országban újonnan létrejött egységek harmada telepedett ide, míg az induláskor a fiókok kétötöde működött itt (Lados, 1991). Mezőtúron a kétszintű bankrendszer indulásakor az OKHB (később K&H) üzemeltetett fiókot, s ez a szám nem változott 1990-ig. Ekkor az alföldi

28 Bibó István 1975-ben készített közigazgatási reformtervezete Mezőtúrt városjárási székhelynek sorolja be, ami az ún. „kerületi székhelyek" (lényegében kiemelt felsőfokú központok) mögötti második városhierarchia szintnek felel meg, s mint ilyen egy kismegye közigazgatásának központjává, illetve egy dekoncentráltabb fejlesztési politika kiemelt színterévé emelhette volna a várost.

29 Kiemelt felsőfokú központnak a regionális centrumokat, felsőfokú központtá a megyeszékhelyeket, részleges felsőfokú központtá egyes megyék másodlagos centrumait (Baját és Hódmezővásárhelyet) nevesítette az OTK.

30 Nemes Nagy József és Ruttkay Éva kutatásai ide sorolták a vállalati gazdasági munkaközösségeket, az ipari és szolgáltató szövetkezeteket, vagy szakcsoportokat, illetve a gazdasági munkaközösségeket.

városok – a megyeszékhelyek kivételével – zömében 1–1 bankfiók működött, ha egyáltalán! 1990-re Baján, Szentesen, Makón, Jászberényben, Szarvason, Orosházán, Berettyóújfaluban már 2–3 fiók is létezett, s a korai fázisból kimaradt városok zömében is megnyitották az első kereskedelmi banki fiókot. A városunk pénzügyi szerepköre tehát a rendszerváltást megelőző időszakban nem tudott erősödni.

A rendszerváltástól a válságig – átalakulóban

Az 1989/90-es rendszerváltás a gazdaság működésének feltételrendszerét (is) gyökeresen átrendezte. Megindult a (valódi) magánvállalkozások számának gyors növekedése, a korábban közösségi tulajdonú termelő és szolgáltató egységek privatizációja, majd pár évvel később a külföldi tőke beáramlása is (Perczel – Tóth, 1994; Probáld, 2009). A vállalkozási hajlandóság Mezőtúron – még országos összevetésben is – kedvező volt a korszak elején, az egyéni vállalkozók sűrűsége ekkor bőven az észak-alföldi átlag felett mozgott, s nagyjából a dél-alföldi aktívabb városokkal, illetve a dunántúli átlagos aktivitású városokkal volt összemérhető.[31] 1991-re Mezőtúron a vállalkozási környezetet „adaptív"-nak lehetett minősíteni, az átlag körüli vállalkozás-sűrűség mellett az új szervezetek létrejöttének üteme – az Alföldön – átlag felettinek mutatkozott. 1991 végén a városban 60 gazdasági társaság működött, ez a 25. legnagyobb tömörülés az Alföldön, de a fajlagos sűrűség adatai (28,9 db/10 ezer lakos) ennél némileg lejjebb, pozícionálták Mezőtúrt (Rechnitzer, 1993).

A város tágabban értelmezett innovációs környezete azonban már ekkor is „innovációhiányos", annak ellenére, hogy egyes elemekben (pl. kiváltott világútlevelek aránya, számítástechnikai lapok előfizetési hajlandósága) Mezőtúr az alföldi átlag felett teljesített (Rechnitzer, 1993). Ebbe a kategóriába tartozott – Mezőtúr mellett – az alföldi kis- és középvárosi hálózat zöme.[32]

A rendszerváltás másik – nem kívánt, ám előre látható – következménye a tömeges munkanélküliség megjelenése volt. A folyamat rendkívül gyorsan ért csúcspontjára, hiszen az 1990-es Népszámlálás még alig 0,5%-os országos rátát mutatott (a leginkább érintett megye munkanélkülisége is alulról súrolta a 2,5%-ot), ehhez képest 1992 decemberére országosan 14,2%-kal tetőzött a ráta (Dövényi–Tolnai, 1993). 1992 végére Mezőtúron és térségében 24% feletti munkanélküliség alakult ki, ezzel a leginkább kedvezőtlen térségek közé került országos és alföldi összevetésben is. A tömeges munkanélküliség két folyamat eredőjeként alakult ki: a nagyüzemi mezőgazdaság foglalkoztatási lehetőségei töredékére zuhantak az új, magánszférát

31 Ugyan Rechnitzer János számításai 1990-ben városkörnyékekre készültek, de ekkoriban még sokkal erősebben városi jelenség volt a vállalkozások alapítása, mint manapság, így aligha tévedünk, amikor eredményeit városi szinten is értelmezzük. Az Alföld Program 1992-es adatai viszont némileg mérsékeltebb vállalkozási aktivitást jeleztek Mezőtúron, 1000 lakosra akkoriban 5–6 vállalkozás működhetett. Ebben a kategóriában is döntően városok szerepeltek – mint a legmagasabbikban – községek csak a Homokhátról tudtak nagyobb számban bekerülni (Csatári, 1994).

32 Rechnitzer ide sorolta Hajdúszoboszlót, Kiskunhalast, Békést, nagykőrös, Karcagot, Törökszentmiklóst, Hajdúböszörményt, Gyulát és Orosházát is, hogy csak a Mezőtúrhoz hasonló népességű városokat említsük.

preferáló ágazati politika hatására, illetve a mesterségesen magas foglalkoztatás az ipari üzemek zömében is leépült, ráadásul egyes termelő egységek működése meg is szűnt (Probáld, 2009; Perczel–Tóth, 1994).

Mezőtúron a privatizálható vagyon nagysága egymilliárd Ft körül alakult 1990-ben, ami a megye nem városai között a negyedik legmagasabb Jászberény, Törökszentmiklós és Martfű után. Ez még alföldi viszonylatban sem volt kiemelkedő, a városok rangsorában a 22-28. helyre volt elég (Rechnitzer, 1998). A magánosítás folyamata lényegében 1998-ra lezárult, tartós állami befolyás egyetlen esetben maradt helyi cégben (Túrvidéki Gépipari Elektromos Fogyasztási Szolgáltató kisvállalat). 1993-ig a külföldi tulajdonszerzés a megyében a Hűtőgépgyárban, a Cukorgyárban és az építőanyag-iparban volt jelentősebb. A külföldi befektetők érdeklődése az 1994-98 időszakban erősödött fel, ekkor mintegy 50 Mrd Ft értékben került sor kivásárlásokra. E periódus privatizációs kínálatában meghatározó volt (70% saját vagyoni hányaddal) az ipar és építőipar, megjelent a bányászat (kőolaj- és földgáz-kutatás és -fúrás), az agrárium, illetve szerény arányban a kereskedelem is. A privatizáció nem kizárólag az államkasszát gyarapította, a településeknek juttatott vagyonrészek eladása kapcsán a helyi önkormányzatok jelentős egyszeri bevételekhez jutottak, melyek a fejlesztési programok fedezetét jelenthették.[33] Mezőtúron a kisebb vagyonméret következtében egy főre 4-8 ezer Ft közötti összeg kifizetésére került sor 1998-ig, ez alföldi összevetésben is legfeljebb közepes érték volt (Rechnitzer, 1998.).

A privatizációs folyamat lezárultával Mezőtúron is kialakult az a közép- és nagyvállalati gerinc a helyi gazdaságban (30–40 közötti számmal az évezred végén), amely mind termelési értékét, mind foglalkoztatási kapacitását, mind kapcsolatrendszereit tekintve meghatározó lett[34] (Barta, 2002.). A cégek száma alapján Mezőtúrt Karcaggal, Szarvassal, Mátészalkával, Kalocsával, Kiskőrössel, Szentessel, Csongráddal és Makóval helyezhetjük egy csoportba. Az is igaz, hogy ekkorra Mezőtúr lokális gazdasága már jócskán Jászberény, Félegyháza, Halas, Vásárhely, Gyula, vagy Orosháza mögé került, viszont a kisvárosi hálózat zömét továbbra is maga mögé utasította. A helyi gazdaság tőkeellátottsága viszont szerény volt (nem érte el az 500 millió Ft-ot), ami a további fejlődést külső, bevonható tőkeforrások függvényévé tette. A tőkeszegény lokális gazdaság egyébként nem mezőtúri sajátosság, általánosnak mondható Kelet- és Dél-Magyarországon.[35] 2007–2010 között még gyarapodott a társas vállalkozások száma, s a legnagyobbak árbevétele többségében nőni tudott, viszont a létszámok már inkább csökkentek a válság hatására.[36]

Amíg a bankfiókok terjedése az 1990 utáni években fokozatosan elérte Mezőtúrt is, addig a rendszerváltást követő néhány évben, amikor a biztosítótársaságok területi irodái megnyíltak a város teljes mértékben „árnyékos" helyzetű maradt (Rechnitzer, 1994). Igaz, az egész Alföldön is alig 20 városban jelent meg az akkor működő kilenc társaság, de pl. Kalocsán, Kiskunhalason, Szentesen, Szarvason, Jászberényben,

33 Vagy a működési hiányok pótlására szolgáltak.

34 A Hoppenstedt-Bonnier 1999-es cégadatbázisát használva.

35 Az adatok szerint alig 15 város rendelkezett látványosan nagyobb tőkeállománnyal, mint Mezőtúr.

36 A KSH, Cég-Kód-Tár 2007/1 és 2010/3 adat-CD-i alapján végzett legyűjtés nyomán.

Karcagon, Hajdúszoboszlón, Kisvárdán már helyben lehetett az ügyeket intézni, míg Mezőtúrról Szolnokig kellett utazni pl. egy káresemény rendezése ügyében. A bankhálózat is gyarapodott az 1990-es években, az évtized végére már 4 fiók működött, ez megfelelt a középvárosi alföldi átlagnak (Gál, 2000; Nagy E., 2002, 2006.).[37]

Mezőtúr rendszerváltás utáni térségi szerepköre 2004-ig halványabb volt a korábbinál (Csatári–Tóth, 1993; Timár, 2002.), hiszen csak ettől kezdve töltött be térségi központi feladatot (előtte Karcaggal megosztva irányították a „nagykun" területeket) a korábban már leírt vonzásterületén. A 2001-es Népszámlálás ingázási adati alapján készült munkaerőpiaci térségi lehatárolás és tipizálás szerint Mezőtúr a „munkaerőpiaci értelemben önellátó kistérségek" nagyobb típusába, azon belül „a központ munkaerőpiaci rendszerének kiterjedését minimálisan meghaladó területű KSH kistérség" altípusba tartozott (Sütő, 2008).[38] A város munkapiaci szerepkörét Bihari Zsuzsa és Kovács Katalin (2006) kistérségi hatókörű központként definiálta 275 társával egyetemben (a 74 regionális, megyei, vagy mezotérségi hatókörű centrum mögött a hierarchiában). Térségét „gazdasági depresszió sújtotta belső periféria"-ként értelmezték, Kunszentmártonhoz, Kunszentmiklóshoz, Tiszafüredhez, vagy Szeghalomhoz hasonlóan. A tömegközlekedési kapcsolatok feltárása viszont azt igazolta, hogy Mezőtúr 2004 utáni kistérségének valóban a város az áramlási centruma (Bajmócy, 2006).

A városok versenyképességi vizsgálata az ezredfordulón ismételten elkészült Beluszky Pál (2000, 2010) vezetésével. Ennek eredménye: Mezőtúr a városversenyben közepes, vagy kedvezőtlen feltételekkel és szerény eredményekkel résztvevő centrum, s mint ilyen, az Alföld népessé váló városhálózatának többségéhez csatlakozik.[39] Az Észak-Alföld térkategóriái Mezőtúrt a dinamikus és dinamizálható térségi központok körébe sorolják 18 társával egyetemben (Beluszky–Kovács, 2009.).[40]

A városból az elvándorlás az 1990-es évtizedekben is folytatódott, sőt felerősödött (Dövényi–Kocsis–Tóth, 2009.). Ez a folyamat az alföldi nagy-, kis- és középvárosok többségére jellemző volt ekkoriban, s Mezőtúron mért értéke sem tekinthető különlegesnek. Ezzel együtt a demográfiai folyamatok tartós negatív trendje távlatokban további jelentős népességvesztés veszélyét jelezte előre (Baranyi, 2008). A népesség elvándorlásának mértéke 2001–2007 között már meghaladta az 5%-ot, amivel az Alföldön Karcag, Csenger, Fehérgyarmat, Mezőkovácsháza térsége mögött a legrosszabb helyzetű térségek közé számított.

A vállalkozási aktivitás korai adatai[41] szerint a rendszerváltást követően az

37 Gál Zoltán adatait alapul véve.

38 Sütő Attila számításai szerint ide tartozott még: Bácsalmás, Szarvas, Hajdúszoboszló, Fehérgyarmat,

39 Kiemelkedő versenyképességgel két regionális centrum, magasszintűvel három megyeszékhely, megfelelővel nyolc középváros, közepessel kilenc közép- és kisváros bírt, Mezőtúr ezek mögött foglal helyet a hierarchiában.

40 A felső két kategóriát a megyeszékhelyek, a harmadikat a körülöttük szerveződő agglomerációk foglalták el, így Mezőtúr negyedik hierarchiaszintbe sorolása kedvező elmozdulásnak tekinthető az ezredfordulóhoz képest.

41 Nemes Nagy József és Ruttkai Éva 1991 december végi állapotot tükröző felmérése alapján.

Alföldön a vállalkozások megjelenése még erősen nagyvárosi és városi jelenség. Míg Kecskeméten országos összevetésben is magas az aktivitás, a megyeszékhelyeken és Baján jó közepes, addig a kis- és középvárosi hálózat – közte Mezőtúr – kb. harmadát felölelő körben a folyamat indulását láthatjuk (Nemes Nagy–Ruttkay, 1993.). A vállalkozási aktivitás később sem kiugró (Nagy G., 2002.), azt legfeljebb a 2008-as törvényi szabályozás változása emelte meg az agrár-szférában, de a válság hatására Mezőtúron is elindult a működő szervezetek számának csökkenése.

Az ipari ágazatok közül a kerámiagyártás és az építőanyagipar veszített legkevesebbet a rendszerváltás után, a helyi üzemek országosan is számottevő kapacitásokkal rendelkeztek a 90-es évtized végéhez közeledve (Kiss, 2010; Molnár, 2007). A hagyományos helyi iparok továbbélését jelezte, hogy 2008-ban két nagyobb textilipari üzem is termelt a városban (Molnár, 2007; Kiss, 2009).

Az ipari megújulást szolgálta volna az országban – és különösen az Alföldön – az első hullámban alapított ipari parkja (1997–1999 között). A lokális gazdaságfejlesztés korlátait jelzi, hogy egy évtized után a park betelepültsége még nem érte el az 50%-ot, igaz, az ott foglalkoztatottak száma a százas nagyságrendet már jócskán átlépte, viszont a cégek árbevétele összesítve is alig érte el az egymilliárdos határt.[42] Ki kell emelni, hogy a külpiaci értékesítés részaránya kiugróan magas, a 90%-ot is átlépi, vagyis itt nemzetközi láncokba magas szinten integrálódott termelésről beszélhetünk (Barta, 2002; Kiss, 2013a, 2013b; Molnár, 2013a, 2013b).[43]

Ugyanakkor a tágabb üzleti szolgáltató szféra jelenléte a város gazdaságában még 10 évvel a rendszerváltás után is eléggé gyenge, az alföldi kis- és középvárosok középső harmadának-felének megfelelő (Nagy E., 2002; Nagy E.–Nagy G., 2009, 2010). A viszonylag csekély számban működő fejlett üzleti szolgáltató vállalkozások átlagosnál kedvezőbb képet festenek Mezőtúr helyi gazdaságáról az ezredfordulón. Újabb évtized múltán a város lokális gazdaságában több mint 50 üzleti szolgáltató céget láttunk, ami a hazai hierarchiában a 6. szintet jelenti (kilenc másik alföldi kisváros társaságában).[44] Miután a városhálózat jelentős része egyáltalán nem bizonyult centrumnak az üzleti szolgáltató cégek jelenléte alapján, a listára való felkerülés ténye önmagában az alföldi városok középmezőnyébe emeli Mezőtúrt. A 2007-es helyzet annyiban árnyalható, hogy a városban működő cégek száma lényegében stagnált az ezredfordulóhoz viszonyítva, ami az alföldi városrangsorban lassú hátrasorolódást jelez. Mezőtúr a 24–33. helyet foglalja el, Békés, Csongrád, Berettyóújfalu, Nagykőrös, Karcag, Makó stb. társaságában.[45]

42 Kiss Éva adatközlése a Promei Kft. felmérésére hivatkozva.

43 2001-ben az akkori térség exportkitettsége átlagosan csupán 10–15%-ra volt becsülhető a kettős könyvelésű cégek adatai alapján. 2008-ban Mezőtúr teljes gazdaságára 13-16% közötti értéket láttunk. A külföldi tőke aránya a helyi cégek saját tőkéjéből ugyanakkor nem érte el a 9%-ot. A városi elektronikai ipar, a hazai legdinamikusabb ágazat, az autóipar beszállítójává vált a 2000-es évek második harmadától.

44 Megjegyezve, hogy az Alföldön a 2. és 3. szintet csak megyeszékhelyek, a 4. szintet a középvárosok (Baja, Cegléd, Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Gyula, Jászberény) töltik be, az 5. szinten pedig Kisvárda, Mátészalka, Hajdúszoboszló, Orosháza, Szarvas, Szentes, Kalocsa, Kiskőrös, Törökszentmiklós, Nagykőrös áll.

45 De pl. Kisvárda, Mátészalka, Kalocsa, Kiskőrös, Szarvas, Szentes, Törökszentmiklós mögött.

Az üzleti szolgáltató szektor elsődlegesen a város saját gazdasági szereplőit látja el, jelentőségtöbblete nem mutatható ki.[46] A város vonzáskörzete szerény, aminek egyik oka lehet, hogy a város által a beingázók számára kínált munkahelyek száma is szerény, s nem is túlzottan sokszínű, zömmel ipari és alacsony szintű szolgáltatói tevékenységeket takar (Beluszky–Győri, 2005a, 2005b; Nagy E.–Nagy G., 2008.).

Az 1990-es évek elején tömegessé váló munkanélküliség ugyan nem tűnik el, de csökken, ami az országos, de különösen alföldi összevetésben Mezőtúr helyzetét jóval kedvezőbbnek festi (Baranyi, 2008.).[47] A 2008-as válság hatására a város munkanélküliségi mutatói újra romlani kezdtek, a ráta 10% fölé ugrott, ám ez a relatív pozíciójában nem okozott változást. A gazdaságilag aktív népesség aránya némileg alacsonyabb az országos átlagnál (422, illetve 436 fő 2011-ben), ami az Alföld kis- és középvárosi átlagától nem marad el.

1990 és 2008 között a lakosság átlagos jövedelmi pozíciója romlott az országos átlaghoz viszonyítva. Míg a rendszerváltáskor az országos átlag négyötöde körül alakultak az átlagos jövedelmek, addig a válság kitörése előtt ez már nem érte el a 70%-ot (Baranyi, 2008; Nagy G., 2009). Látványosan javult ugyanakkor a lakásállomány felszereltsége, a rendszerváltást követő évtizedekben az öröklött infrastrukturális hátrányok zömét sikerült felszámolni.

A helyi turizmus erősödő bázisát jelentette a fürdő fejlesztése, bár az általa generált vendégforgalom meg sem közelítette az Alföld nagy fürdővárosaiét (Hajdúszoboszló, Gyula), vagy újonnan felfutó fürdőkét (Orosháza, Berekfürdő, Cserkeszőlő, Kiskunmajsa, Mórahalom, Szarvas), inkább belesimult a kisebb alföldi városok fürdőinek átlagába (Gyomaendrőd, Békés, Kisújszállás, Püspökladány).

Kiskereskedelmében 1999-re már nemzetközi láncok üzletei is jelen vannak (Penny, Profi, Jéé) legalábbis a napicikk szegmensben.[48] Ezzel akkoriban Makót, Szarvast, Kiskunhalast, Gyulát, Kalocsát, a „hajdú" városokat, Kisvárdát, vagy Mátészalkát is maga mögé utasította (Nagy E., 2000). A bolthálózat sűrűsége viszonylag kedvező, tehát a kisboltok túlélését a válságig nem lehetetlenítették el a nagyobb tőkeerejű láncokhoz tartozó elárusítóhelyek. Mezőtúron 150 körüli kiskereskedelmi egység működött a válság előtt, ami valamivel kevesebb, mint a vele egy hierarchia-szintbe sorolt városoké (Gyomaendrőd, Szarvas, Karcag, Kisvárda, Mátészalka, Nyírbátor, Berettyóújfalu, Kalocsa, Abony) (Nagy E., 2005, 2009).

A felsőoktatás korábban betöltött pozitív városfejlesztési hatását halványította a Kar integrációja 2000-2005 között a Tessedik Sámuel Főiskola, 2006 után a Szolnoki Főiskola kereteibe, majd a finanszírozási nehézségek, illetve a hallgatóhiány e szerepkört lényegében felszámolta a városban (2010-2011).

A Csatári Bálint által 2002-es adatokon végzett faktoranalízis az alföldi városok

46 Jász-Nagykun-Szolnok megyében csak Jászberény, Hajdúban Berettyóújfalu, Békésben Gyula, a többi alföldi megyében 2-4 nem megyeszékhely településen mutatható ki számottevő ellátott rurális népesség.

47 Míg 1992-ben országosan a legrosszabb 30 helyzetű munkaügyi kirendeltség volt a mezőtúri, 2002-re már a középső ötödben foglal helyet, ami az Észak-Alföldön a legjobbak közé emelte, Balcsók István kutatásai alapján.

48 Nagy Erika gyűjtése alapján.

zömében úgy találta, hogy méretükhöz viszonyítva szerényebb intézményrendszerrel rendelkeznek, mint dunántúli társaik. Mezőberény esetében a faktorpontszám alapján mérsékelt volt ez az elmaradás, ez nagyjából megfelelt a régió kis- és középvárosai átlagának.[49] Az ún. „dinamika" faktorban Mezőtúr helyzete kedvezőbb, enyhén gyorsabb fejlődési pályán mozgott, mint az Alföld városainak többsége (valamelyest elmaradva az országos átlagtól), ezzel a 20-40. hely közé került a régiós rangsorban (Csatári, 2003).

Beluszky az ezredfordulón Mezőtúrt a dinamika mutatók alapján pozícióját vesztő, stagnáló-hanyatló városként írja le, s a hazai városhálózat negyedik (alulról második) szintjére sorolta be.[50] A városhierarchiában teljesértékű kisvárosként definiálja Makó, Szarvas, Kalocsa, Karcag, Jászberény, Kiskunfélegyháza társaságában, de Cegléd, Kiskunhalas, Kisvárda, Mátészalka, Szentes, Orosháza, Gyula, Baja és Hódmezővásárhely (középvárosok) mögött (Beluszky, 2005). Beluszky Pál a vizsgálatait 2009-ben is megismételte, ennek eredménye Mezőtúr besorolását nem változtatta meg. Viszont átalakult az a városi kör, amely Mezőtúrral hasonló karakterrel rendelkezett akkor: ide sorolta: Kalocsát, Kiskunfélegyházát, Szarvast, Nagykőröst, Karcagot, Berettyóújfalut, Hajdúböszörményt, Kisvárdát és Mátészalkát. A várostipológiában Mezőtúr az agrár-tradíciókkal rendelkező kisvárosi csoportot erősítette, számos „hajdú" és „nagykun" város társaságában, valamint néhány más várossal együtt Csongrád és Békés megyék északi feléből (Beluszky, 2010).

A Lengyel–Rechnitzer (2000) szerzőpáros 1990-ben Mezőtúrt a városok alsó szintjére, s legnagyobb csoportjába (101) teszi, az innováció-hiányos centrumok közé. 1997-re a helyzet annyiban romlott, hogy az 5 helyett 6 szintű beosztásban a város helye továbbra is a legrosszabb kategóriában van, ám már csupán 57 másik – döntően dél- és kelet-magyarországi – kisváros társaságában.

Néhány évvel később Rechnitzer és szerzőtársai (Rechnitzer – Csizmadia – Grosz, 2005) 11 csoportba osztotta a hazai városállományt. Az innovációs szempontból kedvezőtlen állapotú városok köre nagyon szélesnek bizonyult, a 7.–11. csoportokba összesen 228 város került, az alföldi városoknak pl. háromnegyede. Mezőtúrt, szerintük, átlagot el nem érő fejlődési potenciál jellemzi, együtt, közel 60 várossal (ebből 27 alföldi). Az ennél rosszabb, erősen kedvezőtlen helyzetű csoportba 67 magyar város jutott, az Alföldről 46! A nagyrégió városainak egységesen rossz innovációs helyzete miatt Mezőtúr Alföldön belüli relatív pozíciója valójában nem romlott, inkább stagnált.

Molnár László és szerzőtársai (2002) 600 alapmutatóra elvégzett vizsgálatai az ún. egyéb városi kategóriában foglalkoztak Mezőtúr ezredfordulós fejlettségi színvonalával. Bár a jövedelmi, az infrastrukturális alapok fejlettsége faktorokban a város enyhén negatív sajátértékekkel rendelkezett, az önkormányzati faktorban már enyhén pozitív értéket találunk. Végeredményben a komplex fejlettségi faktorban

49 E méretkategóriában Karcag, Baja, Kiskunhalas, Cegléd, Hajdúszoboszló, Gyula, vagy Orosháza mutat szerény jelentőségtöbbletet.

50 Az Alföldön dinamikusan fejlődő várost nem is talált, pozícióikat javítókat is csekély számban (8), a korábbi pozícióikat őrzőket már népesebb csoport alkotja (16 város). Igaz, ez a mutató nem utal arra, hogy egy város korábban milyen helyzetből indult (pl. milyen pozíciót is őriz)!

szintén az átlagosnál némileg jobb sajátértékeket látunk. A települések fejlettségi csoportjainak kialakításakor a várost az „országos átlag"-nak megfelelő mutatókkal jellemezhető, az alföldi városok nagyobb részével együtt mozgó csoportba sorolták.

Nemes Nagy József 1990 és 2002 között öt időpontra elvégzett vizsgálatai három fő és azon belül 3–3 alkategória segítségével osztályozta a hazai városhálózatot (Nemes Nagy, 2004.). Mezőtúrt a statikus (2002. évi) vizsgálatok komplex versenyhátrányosnak, a dinamikus adatok (1990–2002 közötti elmozdulás értékelése) többtényezős versenyhátrányosnak mutatták. E csoportban további 27 észak- és dél-alföldi kisvárost találunk.

Nagy Gábor az ezredfordulón a városok IT-aktivitását próbálta meghatározni jórészt közvetett mutatórendszer segítségével (Nagy G., 2006a). Eredményei alapján a városméret, a földrajzi helyzet, a központi funkciók kiépültsége, illetve a karakteres új piacgazdasági szerepek tagolták elsődlegesen a városi mezőnyt. Ebben a rangsorban az alföldi városok a későn induló, ezért gyengébb pozíciókat foglalták el általában, Mezőtúr az alföldi átlag körül teljesített. A 2007–2010 közötti periódusban megismételt, immár a szélessávú vonalas internet terjedését vizsgálva az időszak elején széttartó, később viszont már konvergáló fejlődési pályákat láttunk a hazai városoknál. Bár az Alföld hátránya általában még kimutatható volt, a lemaradás mértéke számottevően csökkent. Az aktivitás a vállalkozói-intézményi szféráról áttevődött a lakosságra, ami a jövedelmi és képzettségi adatokkal korrelált. Mezőtúr a későn induló, de átlag feletti dinamikát mutató táborba tartozott, az alföldi kis- és középvárosok átlagának megfelelő fajlagos mutatókkal.

Nagy Gábor és Nagy Erika 2008-as eredményei alapján[51] Mezőtúr a hazai városhálózat ötödik szintjére került (20–24 pont), melyek még valós gazdasági centrum szerepet betöltő városokat tömörítették. Ez a hazai hierarchiában a 130–141. helyet jelentette (23 pont), az Alföldön pedig a 30.–32. helyet, Csongrád és Békés társaságában, kissé elmaradva Hajdúböszörmény és Kiskunmajsa mögött, de megelőzve Újfehértót, Jászfényszarut és Püspökladányt.[52] Külön kiemelhető, hogy a hozzáadott-érték teremtés szintje jó-közepes, 21–25% közé tehető, ami lényegesen magasabb a nyugat-dunántúli, zömmel összeszerelő iparra alapozott városi gazdaságok hasonló mutatójánál.

Molnár Balázs (2006) vizsgálata a kis- és középvárosi hálózat globális beágyazottsági szintje alapján képzett csoportokat.[53] Mezőtúr ebben az összevetésben a globális hálózatokba alacsonyabb szinten integrálódott kisvárosok csoportjában foglal helyet (leszakadók), a vizsgált alföldi kis- és középvárosok bő feléhez hasonlóan.

51 A komplex pontszámok a vállalkozási aktivitást, a kereskedelmi, üzleti szolgáltatói centrum szerepet, a külföldi tőke jelenlétét, az export-kitettséget, a helyi gazdaság hozzáadottérték termelő képességét fogták egybe.

52 Jellemző, hogy a 300 feletti városhálózat legalább harmada gazdasági értelemben semmiképpen nem tekinthető centrumnak, ugyanakkor néhány nem városi rangú település is megjelenik, elsősorban a főváros körül, illetve az iparosodottabb megyék területén. A vizsgálat maga 430 hazai településre terjedt ki.

53 Nyilvánvalóan a magas, vagy alacsony globalizáltsági szint nem bír értékmérő funkcióval, de a területi különbségek érzékeltetésére egy sajátos szempont szerint alkalmasnak tekinthető.

A régióban két globalizálódó középváros (Szolnok és Békéscsaba) mellett globális gazdaság dinamizálta fejlődést mutat Gyula, Jászberény, Kalocsa és Baja, van további 11 felzárkózó, s végül 7 ún. „kimaradó", a globális gazdaság által alig érintett centrum.

A hazai középvárosok területi tőkéjének kiszámítását Tóth Balázs István (2014) munkájában találhatjuk meg (51 indikátorra alapozva). A leggyengébb lokális tőkéket Makó, Karcag, Hajdúböszörmény, Nagykőrös mutatta az Alföldön. Ami Mezőtúr relatív helyét illeti, térsége is a legalsó kategóriában foglal helyet 54 (közte 30 alföldi) közép- és kisvárosias térség társaságában.

Összegzés helyett

Amikor egy város hosszú idő alatt megtett útját próbáljuk végigkövetni, sőt értékelni, általában bizonytalan területre tévedünk. Soha nem lehetünk teljes mértékben meggyőződve arról, hogy az általunk választott megközelítés(ek), az azokban használt indikátorok jól közelítik-e a valóságot, mérik-e egy adott korszak teljesítményét, vagy „vakvágányra" viszik a szerzők gondolatait. Különösen óvatosan kell bánni a kelet-európai periféria országaiban lezajlott folyamatok értékelésével, legyenek azon makroszintűek (ország, nagyrégió), mezoszintűek (régió, táj, megye, térség), vagy mikroszintűek (pl. település). Giovanni Arrighi (1992) cikke a félperiféria fogalmának újraértelmezéséről megadja az elméleti keretét annak, miért ringathatja akár a kutatót is hamis biztonságérzetbe, ha a felzárkózásról, annak adott korban fontosnak tekintett indikátorairól ír. Számos esetben az indikátorok szintjén elért fejlődés nem belső forrásból, vagy a korábbi fejlődési pálya kiteljesedéséből, vagy új minőségi szintre emelkedéséből fakadhat, sokkal inkább az adott egységre ható centrum(ok) kellően befolyásos döntéshozó csoportjainak terjeszkedési stratégiájából. Az így generált fejlődés hosszú távon szervesülhet is, ha sikerül élő kapcsolatokat találni a korábbi fejlődési pályával, vagy a lokális térben már működő egységek lehetséges fejlesztési irányaival, de ez egyáltalán nem egyértelmű és egyedüliként lehetséges kimenete a folyamatnak.[54]

Ugyanakkor vannak elemei a lokális fejlődésnek, melyek sokkal állandóbbnak tűnnek (infrastruktúra, intézményrendszer, lokális társadalmi tőke), s amelyek alakulása lassúbb, de messzebbre ható következményekkel bír a város fejlődésére, a hosszabb távú esélyek alakítására.

54 A hazai ipari fejlődésben is számos lokális megtorpanás figyelhető meg nagyvárosi (az IBM 2003. évi kivonulása Székesfehérvárról), vagy kisvárosi (Nokia – Komárom, Mannesmann – Sárbogárd stb.) példákon.

Irodalomjegyzék

Arrighi, G. (1992): A fejlődés illúziója. A félperiféria koncepciójának megújítása. *Eszmélet.* 1992. tél. 15–16. Pp. 145–180. (ford.: Földes J. Gy.)

Bácskai V. (1988): *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején.* Budapest: Akadémiai. P. 232.

Bajmócy P. (2006): Közlekedésföldrajzi helyzet perifériaképző szerepe. In: Kanalas I.–Kiss A. (Szerk.): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 32–54.

Baranyi B. (Szerk.) (2008): Észak-Alföld. A Kárpát-medence Régiói 8. Pécs–Budapest: MTA RKK–Dialóg Campus. P. 519.

Barta Gy. (2002): A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000. *Studia Regionum Dialóg Campus Tankönyvek.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 272.

Becsei J. (1996): Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza. In: Frisnyák S. (Szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza.* Nyíregyháza. Pp. 171–198.

Bellon T. (1996): Beklen. *A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a 18–19. században.* Karcag. P. 415.

Beluszky P.–Győri R. (2004): Fel is út, le is út… (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér és Társadalom XVIII.*1. Pp. 1–41.

Beluszky P.–Győri R. (2005a): A Slow Response System: The Urban Network. In: Barta, Gy.–Fekete, É. G.–Kukorelly Szörényiné, I.–Timár, J. (Eds.): *Hungarian Spaces and Places–Patterns of Transition.* Pécs: Centre for Regional Studies. Pp. 378–396.

Beluszky P. – Győri R. (2005b): Magyar városhálózat a 20. század elején. *Dialóg Campus Szakkönyvek.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 232.

Beluszky P.–Győri R. (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után) *Tér és Társadalom XX.* 2. Pp. 65–81.

Beluszky, P.–Kovács, Z. (2009): Settlements. In: Kocsis, K.–Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps.* Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 104–116.

Beluszky P. (2000): Adalékok a városhálózat 1990 utáni átalakulásához. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs: MTA RKK. Pp. 115–129.

Beluszky P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. *Studia Regionum Dialóg Campus Tankönyvek.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 274.

Beluszky P. (2010): Az alföldi mezővárosok – a szabályt nem erősítő kivételek. In: Barta Gy.–Beluszky P. –Földi Zs.–Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások csomópontjai.* Pécs: MTA RKK. Pp. 183–195.

Bernát T.–Bora Gy.–Kalász L.–Kollarik A.–Matheika M. (1986): *Magyarország gazdaságföldrajza.* Budapest: Kossuth. P. 352.

Bihari Zs.–Kovács K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom XX.* 4. Pp. 49–66.

Blazovich L. (1985): A Körös–Tisza–Maros köz középkori településrendje. *Dél-alföldi Évszázadok.* Békéscsaba–Szeged. P. 208.

Csatári B.–Tóth J. (1993): A szolnoki településcsoport belső és külső kapcsolatrendszere. In: Tóth J. (Szerk.): (1993): *A szolnoki agglomeráció. Strukturális jellemzők és fejlesztési lehetőségek.* Pécs: MTA RKK. Pp. 336–350.

Csatári B. (1994): *Az Alföld helyzete és perspektívái.* Alföld Kutatási Program 1991–1994. A Nagyalföld Alapítvány Kötetei 4. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány. P. 99.

Csatári B. (2003): Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: Timár J.–Velkey G. (Szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból.* Békéscsaba–Budapest: MTA RKK ATI – MTA TTK. Pp. 55–77.

Dövényi, Z.–Kocsis, K.–Tóth, J. (2009): Demographic features. In: Kocsis K. – Schweitzer F. (Eds): *Hungary in Maps.* Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 84–95.

Dövényi Z.–Tolnai Gy. (1993): A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In: Enyedi Gy. (Szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon.* Budapest: KJK. Pp. 143–174.
Frisnyák S. (1990): *Magyarország történeti földrajza.* Budapest: Tankönyvkiadó. P. 215.
Frisnyák S. (Szerk.) (1984): *Budapest és a megyék földrajza.* Budapest: Tankönyvkiadó. P. 400.
Gál Z. (1996): Városfejlődés és banki infrastruktúra: Városhierarchia vizsgálatok a pénzintézeti innovációk elterjedése alapján a XX. századi Magyarországon. *Tér és Társadalom X.* 2–3. Pp. 211–224.
Gál Z. (2000): A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs: MTA RKK. Pp. 374-396.
Hajdú Z. (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza.* Studia Regionum Dialóg Campus Tankönyvek, Területi és Települési Kutatások 17. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 334.
Kiss, É. (2009): Industry. In: Kocsis, K. – Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps.* Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 153–163.
Kiss É. (2010): *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után.* Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 234.
Kiss É. (2013a): Sokszínű ipari parkállomány. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenziókban.* Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. Pp. 11–39.
Kiss É. (2013b): A gazdasági válság hatása az ipari parkokra. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenziókban.* Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. Pp. 192–209.
Kovács Cs. (1993): A települési és térségi jövedelemegyenlőtlenségek az adóköteles jövedelmek és a nyugdíjak alapján. In: Enyedi Gy. (Szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon.* Budapest: KJK. Pp. 359–383.
Lackó L. (Szerk.): (1991): *Válságtérségek Magyarországon.* – Az MTA közgyűlés keretében 1991. május 13-án tartott osztályülés előadásai. Budapest: MTA Földtudományok és Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. MTA RTB. P. 99.
Lados M. (1991): *A pénzintézeti rendszer kialakulása Magyarországon. Területi terjedés – területi fejlődés.* Tanulmányok–Elemzések–Dokumentumok–Javaslatok. Győr: MTA RKK ÉDO. P. 15.
Lengyel I.–Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs: MTA RKK. Pp. 130-152.
Molnár B. (2006): A magyarországi kis- és középvárosok globalizációs típusai. *Tér és Társadalom XX.* 4. Pp. 67–83.
Molnár E. (2007): *Megújulás, vagy csendes vegetálás? Az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóipara az ezredfordulón.* Doktori (PhD) értekezés, Debrecen. P. 158.
Molnár E. (2013): A közlekedési adottságok szerepe a Hajdú-Bihar megyei ipari parkok fejlődésében. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenziókban.* Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. Pp. 144–161.
Molnár E. (2013): Az autóipar, mint húzóágazat az ipari parkokban: telephelyválasztás, közlekedési adottságok. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenziókban.* Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. Pp. 210–235.
Molnár L.–Adler J.–Barta J.–Benyó B.–Bíró P.–Skultéty L. (2002): A települési szintű relatív fejlettség meghatározása. *Közgazdasági Szemle XLIX.* 1. Pp. 74–90.
Nagy E.–Nagy G. (2008): A városok gazdasági potenciálja. *Falu-Város-Régió 2008.* 3. Pp. 32–42.
Nagy, E.–Nagy, G. (2009): Changing spaces of knowledge-based business services in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin 58.* 2. Pp. 101–120.
Nagy E.–Nagy G. (2010): Koncentráció és függőség – a magyar városhálózat az üzleti szolgáltatások térstruktúrában. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások csomópontjai.* Pécs: MTA RKK. Pp. 158–182.

Nagy E. (2000): Globális stratégiák és lokális válaszok a kiskereskedelemben. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs: MTA RKK. Pp. 354–373.

Nagy E. (2002): A szolgáltató szektor az Alföldön. In: Csatári B.–Timár J. (Szerk.): *Területfejlesztés és rendszerváltás az Alföldön.* Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása. Budapest: MTA TKK. Pp. 106–129.

Nagy, E. (2005): Retail Restructuring and Emerging Spatial Patterns of Consumption: New Aspects of Development Disparities in Hungary. In: Barta, Gy.–Fekete, É. G.–Kukorelly Szörényiné, I.–Timár, J. (Eds.): *Hungarian Spaces and Places – Patterns of Transition.* Pécs: Centre for Regional Studies. Pp. 161–181.

Nagy E. (2006): Az üzleti szolgáltatások differenciáló szerepe. In: Kanalas I.–Kiss A. (Szerk.): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 98–115.

Nagy, E. (2009): Internal Trade. In: Kocsis, K.–Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps.* Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 182–187.

Nagy G. (2002): Az Alföld gazdasági fejlődésének néhány vonása. In: Csatári B.–Timár J. (Szerk.): *Területfejlesztés és rendszerváltás az Alföldön. Magyarország az ezredfordulón.* Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása. Budapest: MTA TKK. Pp. 78–105.

Nagy G. (2006): A gazdasági fejlettség minőségi indikátorai. In: Kanalas I.–Kiss A. (Szerk.): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 86–97.

Nagy G. (2006): A gazdasági teljesítmény vizsgálata (néhány gazdasági mutató alapján.) In: Kanalas I. –Kiss A. (Szerk.): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 67–72.

Nagy G. (Szerk.) (2009): *Dél-Alföld.* A Kárpát-medence Régiói 10. Pécs–Budapest: MTA RKK – Dialóg Campus. P. 499.

Nemes Nagy J.–Ruttkay É. (1989a): *A második gazdaság földrajza.* Budapest: OT TGI P. 172.

Nemes Nagy J.–Ruttkay É. (1989b): Gazdasági társaságok az Alföldön. *Alföldi Társadalom 1992.* Pp. 56–71.

Nemes Nagy J.–Ruttkay É. (1993): Vállalkozások területi terjedése (1982-1991). In: Enyedi Gy. (Szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon.* Budapest: KJK. Pp. 127–142.

Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? In: Nemes Nagy J. (Szerk.): *Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon.* Regionális Tudományi Tanulmányok 9. Budapest: ELTE RTK. Pp. 5–42.

Perczel Gy.–Tóth J. (Szerk.): (1994): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza.* Egyetemi jegyzet. Budapest: ELTE. P. 462.

Probáld, F. (2009): General Characteristics of Economy. In: Kocsis, K.–Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps.* Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 117–126.

Rechnitzer, J.–Csizmadia, Z.–Grosz, A. (2005): Knowledge-based Innovation Potential of the Hungarian Urban Network at the Turn of the Millenium. In: Barta, Gy.–Fekete, É. G.–Kukorelly Szörényiné, I.–Timár J. (Eds.): *Hungarian Spaces and Places – Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies. Pp. 397–415.

Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás. – A térszerkezetet alakító innovációk.* Győr: MTA RK. P. 208.

Rechnitzer J. (Szerk.) (1998): *A privatizáció regionális összefüggései*. Számadás a talentumról 9. Budapest: ÁPV Rt. P. 159.

Rechnitzer J. (Szerk.) (1994): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához.* Győr–Pécs: MTA RKK. P. 252.

Ruttkay É. (1991): *A kisszervezetek térbeli terjedésének jellemzői.* Tanulmányok–Elemzések–Dokumentmok–Javaslatok. Győr: MTA RKK ÉDO. P. 42.
Sárfalvi B. (1991): *Magyarország népességföldrajza.* Budapest: Tankönyvkiadó. P. 116.
Sikos T. T. (Szerk.) (1990): *Jász-Nagykun-Szolnok megye infrastruktúrája.* – A megye településeinek hálózati infrastruktúrája és a népesség térbeli mozgása. Pécs: MTA RKK. P. 192.
Sütő A. (2008): Város és vidéke rendszerek és típusaik Magyarországon. *Falu-Város-Régió 2008.* 3. Pp. 51–65.
Tatai Z. (1984): *Iparunk területi szerkezetének átalakítása.* Budapest: Kossuth. P. 251.
Timár J. (2002): Változó településkapcsolatok. In: Csatári B.–Timár J. (Szerk.): *Területfejlesztés és rendszerváltás az Alföldön.* Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása. Budapest: MTA TKK. Pp. 157–185.
Timár L. (1986): *A gazdasági térszerkezet és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon.* Az MTA Regionális Kutatások Központjának eredményei 4. Pécs: MTA RKK. P. 115.
Tóth B. I. (2014): A hazai kistérségek vonzerejének és területi tőkéjének néhány összefüggése. *Területi Statisztika 54.* 1. Pp. 3–18.
Tóth J. (1988): *Urbanizáció az Alföldön.* Területi és Települési Kutatások 3. Budapest: Akadémiai. P. 200.

Gazdasági alapok és népességmegtartó képesség a 21. századi Mezőtúron

Molnár Ernő
DE TTK, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Abstract

Az alföldi mezővárosok gazdasági alapjai kétszer is megkérdőjeleződtek a XX. században. A századelőn a gabonatermelésre épülő növekedés feltételei korlátozódtak be: a szerkezetváltás elhúzódása a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése és gépesítése idején – az agrárszektorból felszabaduló munkaerő helyi foglalkoztatási lehetőségeinek hiányában – jelentős migrációs népességveszteséget okozott. A szocialista időszak állami fejlesztéspolitikája a mezővárosok iparosításában látta a helyi gazdasági bázis megerősítésének lehetőségét. Az 1970-es években kiteljesedő folyamat ugyan átmenetileg stabilizáló szerepet töltött be életükben, de magában hordozta azokat a strukturális problémákat, amelyek a rendszerváltás után a helyi ipar erős leépülését okozták. A komoly agrártermelési és kézműipari tradíciókkal rendelkező Mezőtúr végigjárta az alföldi kisvárosok többségére jellemző fejlődési pályát: iparosítása azonban nem vált nyomasztóvá, mindvégig bizonyos mértékű ágazati és szervezeti diverzifikáltság jellemezte. A hagyományos mezőgazdaság továbbélése mellett fejlett kisvárosi funkciói (szolgáltatásai), és – különösen – iskolaváros-jellege teremtett az átlagosnál kedvezőbb indulási alapot a rendszerváltás idején. Negyedszázaddal a nagy változások után mégis úgy tűnik, hogy nem igazán sikeres Mezőtúr gazdasági megújulása: egyes részsikerek ellenére a város gazdaságának szerkezete inkább szegényedik, a gyenge gazdasági bázis pedig negatívan hat a város népességmegtartó erejére. A tanulmány városunk rendszerváltás utáni helyzetének elemzésére vállalkozik: szakirodalmi források és településfejlesztési dokumentumok mellett statisztikai adatokra, valamint a szerző helyi vállalkozásoknál gyűjtött tapasztalataira építve vázolja fel a helyi gazdaság fejlődésének főbb tendenciáit, miközben kísérletet tesz a település hasonló tradíciókkal rendelkező alföldi városok körében történő pozícionálására is.

1. Bevezetés: miért a gazdaság?

Mezőtúr mai közigazgatási területén 1870-ben és 2011-ben is mintegy *18 ezer főnyi lakosság* élt. Míg azonban a XIX. századi népszámlálás idején ez a népességszám az országos 25. helyet jelentette a jelenlegi országhatárok között, utóbb a város már csak a 71. helyen állt. A lélekszámát tekintve 1941-ben (közel 25 ezer fővel) kulminált *település népességvesztésének* – jóval a természetes fogyás megjelenése előtt, és napjainkig tartóan – komoly *migrációs okai* vannak. Romló pozícióját *városhierarchia-vizsgála-*

tok eredményei is alátámasztják: a XX. század elején még teljes értékű középvárosnak tekintett Mezőtúr, a XXI. század elejére a kisvárosok közé csúszott vissza (Beluszky P.–Győri R. 2004). Napjainkban is a csekély dinamikát mutató, *átlag alatti fejlettségű városok* közé sorolható: egyértelműen kimarad azon 50–60 város közül, ahol a megújulás erőforrásai koncentrálódnak (Rechnitzer J.–Páthy Á.–Berkes J. 2014). Mezőtúr romló relatív pozíciója nem egyedülálló: eltérő mértékben ugyan, de hosszabb távon az egykori *alföldi mezővárosok többségénél* megfigyelhető ez a leértékelődési folyamat, melynek hátterében – a téma kutatói szerint – elsősorban a *helyi gazdasági bázis* problémái keresendőek (Erdei F. 1974; Tóth J. 1988; Beluszky P. 2001).

Mezőtúr közelmúltban készült integrált városfejlesztési stratégiájában is megjelennek a város több mint egy évszázada fennálló *gazdasági nehézségei.* A dokumentum „visszafejlődési útról" ír, mely a századelő mezőgazdaság – kereskedelem – kézműipar hármasára alapozott, erős helyi gazdaságától, illetve – a kor színvonalán – kiépült kulturális, oktatási, egészségügyi infrastruktúrájától indul. Az elmúlt évszázad változó gazdasági-társadalmi környezetében a város relatív közlekedés-földrajzi helyzetének romlását, a gyáripar megkésett fejlődését, valamint – ezzel összefüggésben – a mezőgazdaság átszervezésével felszabadult munkaerő elvándorlását teszi elsősorban felelőssé a kedvezőtlen folyamatokért. Elismeri az 1970-es évek átmeneti stabilizálódását (ipartelepítés, főiskola), de az eredmények megingását látja a rendszerváltás utáni gazdasági szerkezetváltásban, illetve a település funkcióvesztésében, zsugorodó lélekszámában. A dokumentum hangsúlyos célkitűzéseként jelenik meg – az elvándorlás elleni küzdelem, a helyi jövedelem-szerzési lehetőségek bővítésének „szükséges, de nem elégséges" feltételeként – a *gazdaságfejlesztés.* Mezőtúr hagyományaira építve, a „település adottságaira építő *diverzifikált gazdasági szerkezet* kialakítása" fogalmazódik meg elsődleges célként, mely összekapcsolódik a foglalkoztatás bővítésének gondolatával.

Tanulmányom ezért tűzte ki célként – a gazdasági folyamatokat területi összefüggéseiben elemző gazdaságföldrajz szemszögéből – Mezőtúr *rendszerváltás utáni átalakulásának* vizsgálatát. Négy nagyobb szerkezeti egységből épül fel a dolgozat: először áttekintem a mezőgazdaság, az ipar és a különböző szolgáltatások fejlődési pályáját, illetve a kapcsolódó gazdaságfejlesztési elképzeléseket, majd – a leírtak összegzéseként – megkísérlem *Mezőtúr gazdasági teljesítményének* hasonló múltú *alföldi városok körében* történő pozícionálását.

2. Mezőgazdaság: a tradicionális alapok átalakulása

A dualizmuskori Mezőtúr szántóterületek kiterjesztésére és vasúthálózat fejlődésére épült gabonakonjunktúrája a mezőgazdaság – agrártechnika fejlődéséből következő – munkaerő-kibocsátóvá válásával párosult. A város népességeltartó képességének problémái az ármentesítési és folyamszabályozási munkák, illetve vasútépítések lecsengésével váltak igazán láthatóvá (Bodoki Fodor Z.–Bodoki Fodor Zs. 1978). A mezőgazdaság II. világháború utáni *nagyüzemi átszervezése és gépesítése* csak ráerősített

e tendenciákra: 1949-ben Mezőtúr foglalkoztatottjainak 59%-a (Sebők B. 2009), míg 1990-ben már csak 18%-a dolgozott a primer szektorban. Utóbbi arány megfelelt az alföldi városok átlagának,[1] de meghaladta az országos értéket, ami jelzi, hogy a *mezőgazdaság* a város életében a szocialista érában is *jelentős maradt*.

A nagyüzemi struktúra konszolidációjával három szereplő (Dózsa Tsz, Magyar – Mongol Barátság Tsz és Mezőtúri Állami Gazdaság) határozta meg a város mezőgazdaságát. A gyenge-közepes természeti feltételek között gazdálkodó, országos összehasonlításban kedvezőtlen eszköz-ellátottsági és jövedelmezőségi mutatókat produkáló *nagyüzemek* szántóföldi növénytermesztéssel (gabonafélék, ipari növények, szálas- és tömegtakarmányok), továbbá állattartással (sertés, szarvasmarha, juh) foglalkoztak. A két termelőszövetkezet alaptevékenységen kívüli funkcióinak súlya csekély volt (1. táblázat). A nagyüzemi termelést háztáji gazdaságok egészítették ki, melyek állattartással (főként sertés, baromfi), illetve élőmunka-igényesebb kertkultúrával foglalkoztak (Lukács P. 1984). A mezőgazdasági nyersanyagokra *nem igazán jelentős feldolgozóipari kapacitás* (tradicionális malom- és sütőipar mellett az állami gazdaság húsüzeme és vetőmaggyártó vállalat) települt.

	Dózsa Tsz	Magyar-Mongol Barátság Tsz	Mezőtúri Állami Gazdaság
Termőterület (ha)	11 376	9 637	5 222
Termőterület AK-értéke	20,7	18,1	14,5
Szántók aránya (%)	92,1	92,2	84,6
Átlagos létszám (fő)	561	655	487
Nettó állóeszközérték / ha (országos átlag %-ában)	60,8	78,1	102,3
Jellemző növények	Búza, kukorica, egyéb szemes gabonák, cukorrépa, olajos növények, silókukorica;	Búza, kukorica, egyéb szemes gabonák, cukorrépa, olajos növények, silókukorica;	Búza, egyéb szemes gabonák, olajos növények;
Jellemző állatok és állati termékek	Sertés, szarvasmarha; vágóállat, tehéntej;	Sertés, szarvasmarha, juh; vágóállat, tehéntej, gyapjú;	Szarvasmarha, juh; vágóállat, gyapjú;
Alaptevékenységen kívüli tevékenységek súlya (%)	10,3	19,5	61,6

1. táblázat. Mezőtúr három mezőgazdasági nagyvállalatának mutatói (1988). (forrás: Gurzó I., 1990.)

1 A tanulmány alapját képező összehasonlító vizsgálat – Mezőtúron kívül – 34 alföldi városra terjedt ki: kiválasztásuknál szerepet játszott, hogy városi rangjukat az 1989. évi nagy várossá-nyilvánítási hullám előtt nyerték el és az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció középfokú vagy részleges középfokú központként nevesítette őket. Így kezeltem együtt Mezőtúrral azon egykori mezővárosokat, akik többé-kevésbé hasonló figyelemre számíthattak a jelenünk szempontjából meghatározó szocialista időszakban. A városok: Bácsalmás, Békés, Berettyóújfalu, Cegléd, Csongrád, Fehérgyarmat, Gyula, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Kalocsa, Karcag, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kisújszállás, Kisvárda, Kunszentmárton, Makó, Mátészalka, Mezőkovácsháza, Nagykőrös, Nyírbátor, Orosháza, Püspökladány, Szarvas, Szeghalom, Szentes, Tiszafüred, Tiszavasvári, Törökszentmiklós, Túrkeve, Vásárosnamény.

A mezőgazdaság *szervezeti hátterének átalakítása* (kárpótlás, privatizáció) a nagyüzemek részleges vagy teljes felbomlásával járt *rendszerváltás után*. A viszonyok konszolidációját mutatja ugyanakkor, hogy a 2000-ben még több mint 2700 darab (99%-ban egyéni) gazdaság száma 2010-re bő 1100 darabra (98%-ban egyéni) csökkent (párhuzamosan feltételezhető az átlagos üzemméretek növekedése). A legnagyobb mezőgazdasági foglalkoztatók a Magyar – Mongol Barátság Tsz és a Mezőtúri Állami Gazdaság utódszervezetei (Mongol Agrár Zrt., MENTÉSZ Zrt.), továbbá a város *ipari parkjában, zöldmezős beruházás* keretében letelepült, kukorica-, napraforgó- és repcevetőmag gyártásával foglalkozó svájci székhelyű Syngenta Seeds Kft. Utóbbi cég 150 állandó dolgozója mellett szezonálisan további 300 embernek ad munkát a térségben, illetve kiterjedt szerződéses termelői hálózatot üzemeltet.[2] Mezőtúri letelepülése illeszkedik abba a trendbe, melynek eredményeként a *magyarországi vetőmaggyártás* – transznacionális vállalatok közreműködésével – globális tényezővé vált.

A *szántóföldi művelés dominanciája* nem változott a rendszerváltás után sem (2000-ben a mezőgazdasági területek 93%-a, 2010-ben 95%-a), miközben a fennmaradó néhány százalék nagy részének „gyep" kategóriába esése az ágazat *külterjességére* utal. Másrészt, a szántóföldi növénytermesztésre épülő *állattartás* jelentős *zsugorodása* figyelhető meg. Bár az állattartó gazdaságok aránya 2000 és 2010 között alig változott (83-80%), a szarvasmarha- és sertésállomány az időszak eleji érték 70-80%-ára, a tyúkfélék állománya mintegy 50%-ára csökkent. Csupán a külterjes gazdálkodást képviselő juhtartás könyvelhetett el 15%-os állománynövekedést. 2013-ban a *mezőgazdasági társas és egyéni vállalkozások fő tevékenysége* 40%-ban gabonafélék termesztése, bő negyede növénytermesztési szolgáltatás, mintegy negyede állattartás volt. Az ipari-szolgáltató jellegű tevékenységek mezőgazdaság kereteiből történő kiszerveződése, illetve az ágazat leépülése és kisebb foglalkoztatási potenciállal rendelkező tevékenységek felé tolódása a *mezőgazdaság foglalkoztató szerepének erodálódását* eredményezték. A 2001. és 2011. évi népszámlálások alapján 400–500 főre tehető az agrárágazat helyi foglalkoztatottjainak száma: a szektor 8%-os súlya megfelel az alföldi városok átlagának, miközben továbbra is meghaladja az országos átlagot.

A *mezőgazdasági nyersanyagok helyi feldolgozásának erősítése* régóta meglévő (Timár J. 1990), és az aktuális gazdaságfejlesztési elképzelések között is komoly súllyal megjelenített törekvés. Míg a szocialista időszak ipartelepítési elképzelései között növényolajgyár (Sebők B. 2009), majd húskombinát és bőripar (Zoltán Z. 1968) is szerepelt, a rendszerváltás után pedig az önkormányzat egyik legjelentősebb gazdaságfejlesztési kísérlete egy hűtőház felépítése lett volna (Molnár E. 2002), *érdemi előrelépés nem történt* a területen. A rendszerváltás után a malomipar leépült, így néhány kisebb húsüzem, sütőipari vállalkozás és szeszfőzde mellett a MENTÉSZ Zrt. puffasztott rizselőállító üzeme említhető meg. A város agrárágazatának jövőjében számottevő szerepet játszhat az olasz-magyar együttműködés keretében jelenleg megvalósítás alatt álló, távlatilag 250–300 bivaly tartására és tejének sajttá történő feldolgozására épülő gazdaság.[3] A város élelmiszeripar erősítésére vonatkozó tervei egybeesnek a *megyei*

2 Forrás: Vetőmag világhatalom lett Mezőtúr (2012); http://www.portfolio.hu/vallalatok/agrar/vetomag_vilaghatalom_lett_mezotur.174400.html

3 Forrás: Épülhet a mezőtúri bivalytelep (2014); http://hvg.hu/kkv/20140919_Epulhet_a_mezoturi_

agrárvertikum-fejlesztési elképzelésekkel, melyek keretében Mezőtúr *mezőgazdasági piacközpont* és *szervező szerepének* erősítése is fontos célkitűzés.

3. Ipar: múló románc vagy tartós gazdasági bázis?

Bár Mezőtúr *kézműipari* (elsősorban fazekas) *hagyományai* jelentősek (Kápolnai I. 2009), egyes iparágainak (malomipar, téglagyártás, fafeldolgozás, szövőgyár) története pedig a XX. század elejéig nyúlik vissza, az ipar sokáig mégis mérsékelt szerepet játszott a város életében. 1949-ben a keresők kevesebb, mint 20%-a kötődött a szektorhoz (Sebők B. 2009). Az alföldi városok többségére jellemző módon, az 1960–1970-es évek *dekoncentrált iparosítása* hozott nagyobb változásokat (Kiss J. P. 2003): 1990-ben a szekunder szektor a helyben dolgozók 35%-ának adott munkát, ami azonban az alföldi városok körében és országos összevetésben is átlag alattinak számított. Amellett, hogy *iparosítása mértéktartó* volt, komoly *szervezeti és ágazati diverzifikáció* is jellemezte. A tanácsi és szövetkezeti ipar 1950-es években született és növekvő reprezentánsai mellett – helyi vállalatok átvételével vagy zöldmezős beruházás keretében – megjelentek a korabeli hierarchiában vezető pozíciót betöltő minisztériumi ipar képviselői (KAEV, KONTAKTA, Tisza Cipőgyár gyáregységei) is. A megyei Tégla- és Cserépipari Vállalat központjaként némi *iparirányító funkcióval* is rendelkezett a város, de cégeinek jelentős része külső döntési központoktól *függő részlegipari szereplő* volt (Barta Gy. 2002; Molnár E. 2007). Igazi nagyvállalat soha nem működött Mezőtúron: az ipari foglalkoztatás csúcsán nyolc *középvállalat* dominált a városban (Gombás I. 1982), melyek a kerámiaiparhoz, tégla- és cserépgyártáshoz, a textil- és ruházati iparhoz, a bőrtermék- és lábbeli-gyártáshoz, a fémfeldolgozáshoz, illetve gépalkatrész-gyártáshoz kötődtek *(2. táblázat*). A felsorolt szereplők mellett kisebb ipari cégek (például az asztalosipari szövetkezet vagy a tanácsi vállalatként működött vasipari vállalat) is megemlíthetőek.

Ez a szervezeti és ágazati sokoldalúság előnynek mutatkozott a rendszerváltás után, amikor is az ipari szereplők többsége piaci *értékesítési problémákkal,* illetve működésük *finanszírozási nehézségeivel* szembesült. A hazai gazdasági modernizációban meghatározó szerepet játszó *külföldi működő tőke* részvétele az országos átlagnál *kisebb mértékű* volt a mezőtúri ipar átalakulásában (osztrák Wienerberger által privatizált téglagyár, német RAFI megjelenése vegyesvállalat, majd leányvállalat formájában), így a helyi vállalkozások alkalmazkodása határozta meg a szerkezetváltás sikerességét. A korábbi *szervezeti keretek* nagyarányú *feldarabolódása* figyelhető meg: direkt vagy indirekt módon a mai vállalkozások többsége a rendszerváltás előtti időszakban gyökerezik (*2. táblázat*). A talpon maradt cégek – többnyire beszállítóként – *új piacok* felé orientálódtak, melyben szocialista időszakból megörökölt és továbbépített (háztartási gépalkatrészek gyártása, könnyűipari bérmunka), illetve új (autóipar, építőipari eszközgyártás) kapcsolataik egyaránt szerepet játszottak (Molnár E. 2014).

bivalytelep

TEÁOR 13-16 / 31: Könnyűipar	
Asztalosipari Szövetkezet; Fonalnemesítő és Szőnyegszövő H. Szövetkezet; KAEV (Budapest) – faipari részleg; Mezőtúri Ruhaipari Szövetkezet; Tisza Cipőgyár (Martfű);	Baracsi Paletta 97 Kft. (faipar); KAEVTECHNIK Kft. (faipar); NAHO-Tex Kft. (textilipar); SILUETT-2007 Ruhaipari Kft. (ruhaipar);
TEÁOR 23: Szilikátipar	
Mezőtúri Fazekasok Népművészeti H. Szövetkezet; Tégla- és Cserépipari Vállalat (Mezőtúr);	ALTEK Tégla és Cserépipari Kft. (téglagyártás); BBB-GLAS Kft. (üvegipar);
TEÁOR 24-25: Fémipar, gépalkatrész-gyártás	
DATE Mezőtúri Főiskolai Kar Tanüzeme; Fémfeldolgozó Szövetkezet (Budapest); KAEV (Budapest) – fémipari részleg; KAEV (Budapest) – galvánüzem; Tégla- és Cserépipari Vállalat (Mezőtúr) – gépjavító részleg; Vasipari Vállalat;	AGROHÍD Kft. (szerszámgyártás); BAVAS BAU Kft. (fémszerkezet gyártása); Ferrocor Kft. (fémmegmunkálás); FF Fémfeldolgozó Zrt. (fémszerkezet gyártása); Hermann Mezőtúr Kft. (fémfelület-kezelés); KOLMIX Kft. (fémszerkezet gyártása); RÉDEI-FÉM Kft. (fémszerkezet gyártása); TÚRGÉP-2000 Kft. (fémszerkezet gyártása); VART-Speciál Kft. (fémszerkezet gyártása);
TEÁOR 26-27: Villamos gépgyártás, elektronikai ipar	
KONTAKTA (Budapest);	HMPG Kft. (elektronikai alkatrész gyártása); LEDFAK Kft. (elektronikai alkatrész gyártása); RAFI Hungaria Kft. (villamos berendezés gyártása); VA Elektronika Zrt. (villamos berendezés gyártása);

2. táblázat. Mezőtúr jelentősebb iparágai és vállalatai a rendszerváltás előtt és után. (forrás: Gombás I. 1982., illetve KSH Cég-Kód-Tár 2013.)

Bár a rendszerváltás transzformációs válságát, a hazai könnyűipar ezredforduló utáni leépülését és a 2008. évi gazdasági válságot is megérezte a mezőtúri ipar, súlya ma is jelentős: az ipari foglalkoztatás leépülése arányaiban kisebb volt a gazdaság egészéhez képest, az *ágazat foglalkozási szerkezetben* játszott *szerepe* átmenetileg *nőtt* is a rendszerváltás utáni évtizedben. Ma az ipar 35% körüli súlya (mintegy 2000 foglalkoztatott) mind az alföldi városok átlagát, mind az országos értéket meghaladja. Bár különösen a könnyűipart és a szilikátipart igen érzékeny veszteségek érték, a legtöbb korábbi ipari tevékenység továbbél valamilyen formában.

Napjaink egyik meghatározó iparága a *villamos berendezések*, illetve *elektronikai alkatrészek gyártása.* Mezőtúr vezető ipari foglalkoztatója a német tulajdonú RAFI elektromechanikai és elektronikai termékeket gyártó üzeme, ahol mintegy 500 fő dolgozik. A másik kiemelendő iparág az önálló termékeket, valamint különböző iparágak (autóipar, háztartási gépgyártás) számára alkatrészeket és termelőeszközöket gyártó *fémipar*. Az iparág legnagyobb helyi reprezentánsa a vendéglátó-ipari termékeket és rozsdamentes alkatrészeket gyártó, több mint 200 embert foglalkoztató Fémfeldolgozó Zrt., de az iparághoz kapcsolódó társas és egyéni vállalkozások száma 2013-ban elérte a 35 darabot.

A gazdaságfejlesztés központi szereplője – a vizsgált alföldi városok közel kétharmadához hasonlóan – az 1999-ben létrehozott, jelenleg közel 46 hektárnyi területet felölelő *ipari park*, mely egyrészt új vállalkozások letelepítését célozza, másrészt tervezett inkubátorháza a helyi cégek megerősítését segítené. A park vonzerejének növelését részben az iparvágány-kapcsolat kialakításától remélik. Nemcsak az ipar szempontjából van ugyanakkor jelentősége a Kisújszállás-Túrkeve (M4-es), Tiszaföldvár

(442-es) és Szarvas (M44-es) felé irányuló *közúti kapcsolatok* javításának. A helyi és megyei iparfejlesztési elképzelésekben a *kézműves-kisipar* erősítése, illetve – ágazati elképzelésként – egy három megyére kiterjedő *szilikátipari összefogás* felépítése is szerepel. Óriási kérdés, hogy van-e realitása Mezőtúr legkomolyabb múltú – a fazekasság révén múzeummal is rendelkező és Szellemi Kulturális Örökség listáján szereplő – iparágának újraszervezésére, ha a tégla- és cserépipar legnagyobb reprezentánsai leálltak, a kerámiagyártás tradícióit pedig mindössze 15–20 kisvállalkozás viszi tovább?

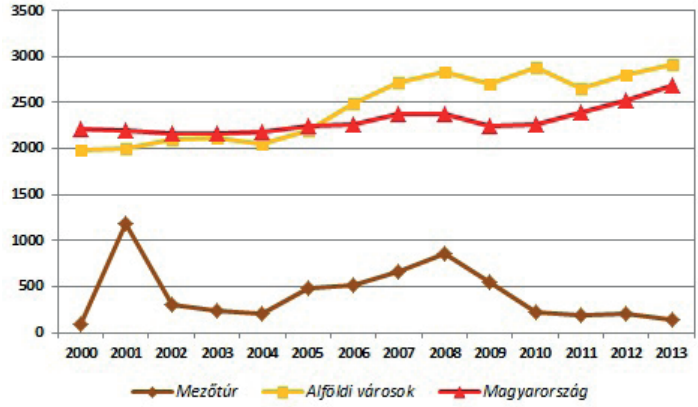
4. Szolgáltatások: a városiasság fokmérői

Bár Mezőtúr hagyományos kereskedelmi funkciója (túri vásárok) már a történelem része, a XX. század folyamán szolgáltató tevékenységeinek fejlődése jelentős volt. A város méretei komoly *közigazgatási, oktatási és egészségügyi intézményrendszer* kiépítését tették lehetővé, amihez három további – a hasonló nagyságrendű települések körében nem általános – funkció társult a II. világháború után. Egyrészt, megszervezésre került a *kórház*, másrészt, a helyi agrártermelési hagyományokra építve technikum, majd *főiskola* létesült, harmadrészt pedig *laktanya* települt a városba. Így – a szolgáltatások jelentőségét növelő komolyabb kiterjedésű *vonzáskörzet hiánya* ellenére – a szektorban foglalkoztatottak aránya (47%) alapján, országos átlag körüli mutatóval, 1990-ben a *magasabb értékeket* mutató *alföldi városok* közé tartozott. A tercier szektorban dolgozók legnagyobb részét 1990-ben egészségügyi, szociális és kulturális területen foglalkoztatták, de számottevő volt a kereskedelem, a közlekedés, posta, távközlés, illetve a közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások szerepe is.

A *rendszerváltás után* – részben korábbi mezőgazdasági vagy ipari cégekből kivált szolgáltató profilok önálló vállalkozásokba szerveződésével (téglagyárból kiszervezett, később eltelepült Turtrans – VOS Logistics), részben új (kényszer) vállalkozások révén – *megnőtt a szolgáltató szektorban* működő *gazdasági szervezetek száma*. 2013-ban a társas vállalkozások közel kétharmada, az egyéni vállalkozások háromnegyede e szektorhoz kötődött: a kereskedelem után a társas vállalkozásoknál a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység, míg az egyéni vállalkozásoknál a pénzügyi, biztosítási tevékenység volt a leggyakoribb profil. A Mezőtúron is üzleteket nyitó, országos hálózatokkal rendelkező kiskereskedelmi és pénzügyi szolgáltatóknak köszönhetően, e szektorban is megjelent a *külföldi működő tőke*.

A speciális funkciók terén leépülés figyelhető meg a *laktanya felszámolásával*: ez nemcsak munkahelyek megszűnését jelentette, de a helyi vállalkozások szempontjából fontos belső piac mérete is zsugorodott (a laktanya 1992. évi megszűnése idején, jelentős arányú népességveszteséget szenvedett el Mezőtúr). A 2000-es évek végén a több szervezeti átalakuláson átesett *főiskola is megszüntetésre került*, bár újraszervezése (a Gál Ferenc Főiskola keretében) napirenden van (Forray R. K. – Kozma T. 2013a). Végül, a harmadik funkció helyzete sem megnyugtató: bár néhány éve jelentős fejlesztések történtek a kórházban, kérdés, hogy milyen perspektívák kínálkoznak a *vidéki kiskórházak* számára az egészségügyi ellátás reformja során.

A szolgáltató szektor fejlődésének további lehetséges terepe lehetne a *turizmus*, azonban a rendszerváltás óta napirenden lévő (Timár J. 1990; Molnár E. 2002), strandra és gyógyvízre, illetve a város élővizekben gazdag környezetére épülő fejlesztési elképzelések dacára *sem történt áttörés.* Az alföldi városok között Mezőtúr abszolút értékben és lélekszámra vetítve is az egyik legalacsonyabb vendégéjszaka-mutatóval rendelkezik, az utóbbi években az országos érték 5-10%-át érte el (*1. ábra*). A városban megszervezett, némi idegenforgalmat generáló *rendezvények* (ArTúr Fesztivál, Túri Vásár, Wanted / EastFest Fesztivál) közül *országos ismertségre* elsősorban a könnyűzenei programok tettek szert. Összességében, a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak aránya – a rendszerváltást követő évtized abszolút zsugorodása ellenére is – növekedett, mely tendencia szelídebb ütemben az ezredforduló után is folytatódott. *Mezőtúr tercierizációjának mértéke* – 57% (mintegy 3200–3300 foglalkoztatott) – ugyanakkor mindinkább *elmarad az országos értéktől,* illetve az *alföldi városok átlagától* is.

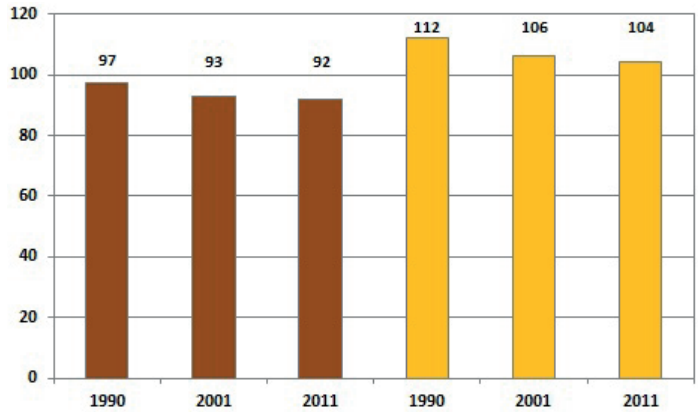
1. ábra. Vendégéjszakák 1000 lakosra jutó száma Mezőtúron, az alföldi városokban és Magyarországon (2000–2013). (forrás: KSH adatai alapján)

A szolgáltatások fontos szerephez jutnak a város jövőképében: Mezőtúrt vidékfejlesztési profilú főiskolával és kórházzal rendelkező *igazgatási, oktatási és egészségügyi központként* pozícionálják. A település térszervező szerepének erősítése, illetve iskolavárosi funkciójának Szarvassal és Szentessel összehangolt fejlesztése a megyei elképzeléseknek is sarkalatos eleme. Ezt a célt egészíti ki a *turizmusfejlesztés* Hortobágy-Berettyó, illetve strandfürdő, liget és tó hármasára építő elképzelése. A megyei fejlesztési koncepció a Hármas-Körös turisztikai hasznosításáról, valamint Mezőtúr „komplex mezővárosi kultúrájának" erősítéséről ír.

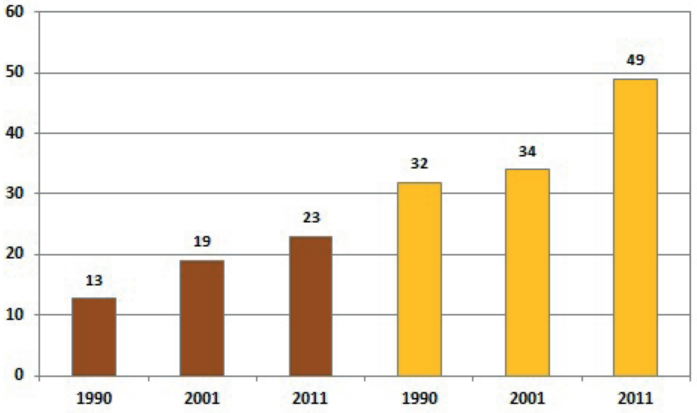
5. Mezőtúr az alföldi városhálózatban

Mezőtúr gazdasági bázisának viszonylagos gyengeségét alátámasztják a – vizsgált alföldi városok köréhez képest is jelentős – *alulfoglalkoztatottságot* jelző mutatók. A rendszerváltás idején is kevesebb munkahely volt a városban, mint munkavállaló (eljáró-többlet adódott), és a rendszerváltást követő két évtizedben a helyzet *további romlást* mutat (*2. ábra*). Igaz, a vizsgált városcsoport egésze is folyamatosan rosszabb helyzetbe került: Mezőtúr adata a rendszerváltás idején elmaradt a szomszéd városok többségének értékeitől, foglalkoztatási adatainak romlása viszont kisebb mértékű. Jász-Nagykun-Szolnok megye keleti részének városai között mutatója – csökkenése ellenére is – az *egyik legjobbá vált napjainkra*, miközben leszakadása növekedett a Körösöktől délre fekvő szomszédokhoz képest.

Mezőtúr még a többnyire önfoglalkoztatónak számító alföldi kis- és középvárosok körében is *zárt városgazdaságnak számít*: a közigazgatási határait átlépő napi ingavándor-forgalom mindvégig a legkisebbek közé tartozott (1990-ben Túrkeve, 2001-ben Karcag múlta csupán alul). Ez nemcsak a bejárók, de egyben az eljárók csekély létszámára is utal (*3. ábra*). 2011-ben a bejárók legnagyobb számban Túrkevéről (132 fő) és Gyomaendrődről (59 fő) érkeztek, míg az eljárók céltelepülései leggyakrabban Szolnok (200 fő) és Budapest (100 fő) voltak (utóbbi relációkban növekedés volt 2001-hez képest). A fővárosba járókhoz hasonlítható a külföldön munkát vállalók száma. Jelentősebb *foglalkoztatási vonzáskörzettel nem rendelkezik* a város, a kapcsolatok intenzívebbé válásával ugyanakkor gyenge vonzódás figyelhető meg Szolnok irányába (Molnár E.–Pénzes J. 2005; Pénzes J.–Molnár E.–Pálóczi G. 2014).

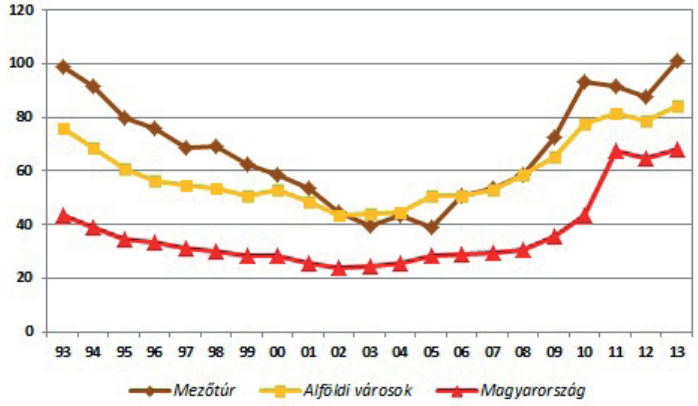
2. ábra. Helyben dolgozó foglalkoztatottak száma a helyben lakó foglalkoztatottak százalékában, Mezőtúron és a vizsgált városok csoportja esetében, a legutóbbi három népszámlálás (1990, 2001, 2011) idején. (forrás: KSH adatok alapján)

3. ábra. Eljárók és bejárók a helyben lakó foglalkoztatottak százalékában, Mezőtúron és a vizsgált városok csoportja esetében, a legutóbbi három népszámlálás (1990, 2001, 2011) idején; (forrás: KSH adatok alapján)

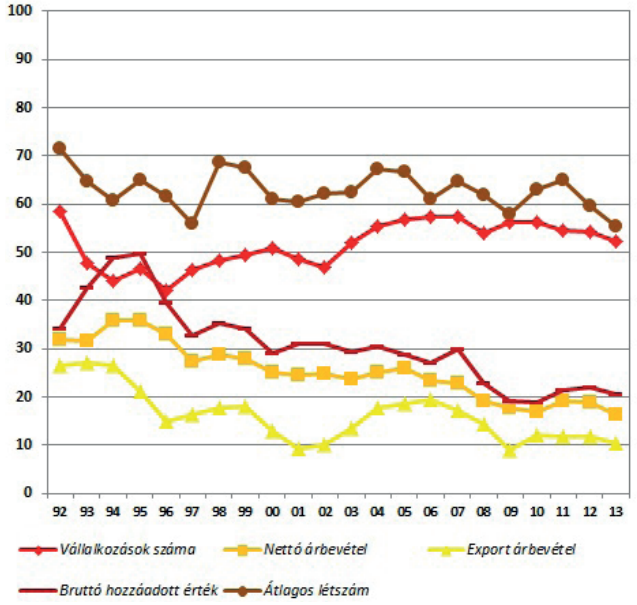
A *regisztrált munkanélküliek lélekszámra vetített arányát* mutató *4. ábra* (stabilan országos átlag feletti értékekkel) jelzi Mezőtúr kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetét. *Az ezredforduló utáni években* (2003–2005) érte el a város önmagához képest is a *legjobb értékeket:* ekkor – néhány évig – mutatója a vizsgált alföldi városok csoportátlaga alá került, majd ismét *negatív irányú távolodás* jellemző az alföldi városok és az ország egészének mutatójától. Utóbbin – gyaníthatóan – a munkanélküliek regisztrációjának szabályváltoztatása némiképp módosított, s ez nagyobb mértékben növelte meg az országos átlagot, mint a város mutatóját. A regisztrált munkanélküliek száma a vizsgált időintervallumban, előbb közel 2000 főről 750 fő alá csökkent, majd ismét 1700 fő fölé nőtt. 2013-ban a regisztrált munkanélküliek 1000 lakosra jutó száma Mezőtúron 20%-kal haladta meg az alföldi városok átlagát és közel 50%-kal az országos mutató értékét (*4. ábra*). A szomszédok közül a Körösöktől délre fekvő települések mutatói egyértelműen, Kisújszállás és Törökszentmiklós adatai pedig többnyire jobbak, míg Túrkeve, illetve Karcag és Kunszentmárton mutatói inkább rosszabbak a mezőtúri értékeknél.

A város gazdasági helyzetelemzésének újabb aspektusát kínálják a vállalkozási adatok. Megállapítható, hogy a vállalkozói szféra teljesítményének jelentős részét adó, *társasági adózás* szempontjából kiemelt *vállalatok valamennyi* – lakónépességre vetített – *mutatója elmarad* mind az *országos átlagtól,* mind a *vizsgált városok összesített adatától* (utóbbi kör értékeihez valamelyest közelebb esik Mezőtúr). Különbség az egyes mutatók esetében megfigyelhető elmaradás nagyságában, illetve a változások irányában és mértékében van.

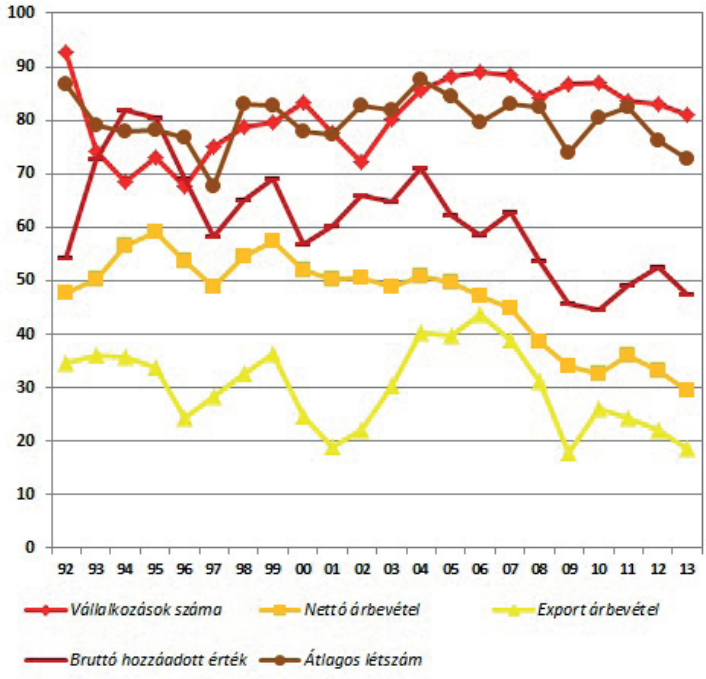
4. ábra. Regisztrált munkanélküliek 1. negyedévi 1000 lakosra jutó száma Mezőtúron, az alföldi városokban és Magyarországon (1993–2013). (forrás: KSH adatai alapján)

Míg a vállalkozások száma és a foglalkoztatottak létszáma aránylag kedvezőbb (illetve időben javuló / stagnáló) pozíciót mutat, a nettó árbevétel, export árbevétel és bruttó hozzáadott érték adatai nemcsak nagyobb leszakadást jeleznek, de a hátrány a vizsgált időszakban mindkét vonatkoztatási rendszerben romlik (*5–6. ábrák*).

5. ábra. Mezőtúr társasági adózás szempontjából kiemelt vállalkozásainak adatai, az országos átlagérték százalékában (1992–2013). (forrás: NAV adatai alapján)

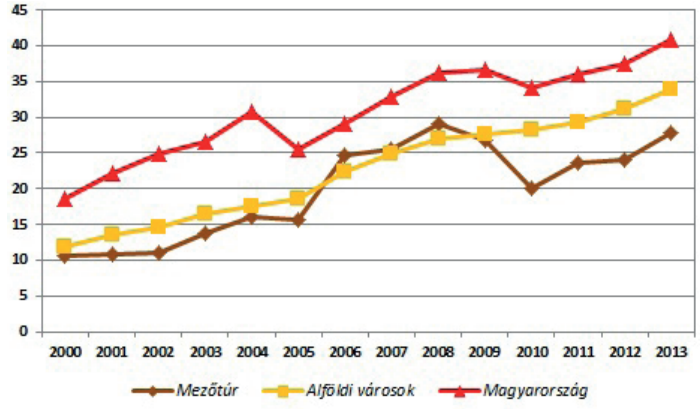
Utóbbi mutatók gyengesége a mezőtúri székhelyű vállalkozások összességében kisebb méretére, mérsékeltebb exportorientáltságára, és a csekélyebb hozzáadott értéket képviselő tevékenységek nagyobb súlyára mutat rá. Ez összefüggésbe hozható a külföldi működő tőke város rendszerváltás utáni gazdasági átalakulásában mutatott aránylag mérsékelt szerepével. A hiányzó nagyvállalati szegmens következménye, hogy *Mezőtúr egyetlen céggel sem jelenik meg a megyei vállalati toplistákon*. A szomszédos városokkal összevetve, Mezőtúr Jász-Nagykun-Szolnok megye keleti részén elfoglalt közepes pozíciója (vállalkozássűrűségi és foglalkoztatási adatai jobbak), illetve a Körösöktől délre fekvő településekkel szembeni egyértelmű elmaradása ragadható meg.

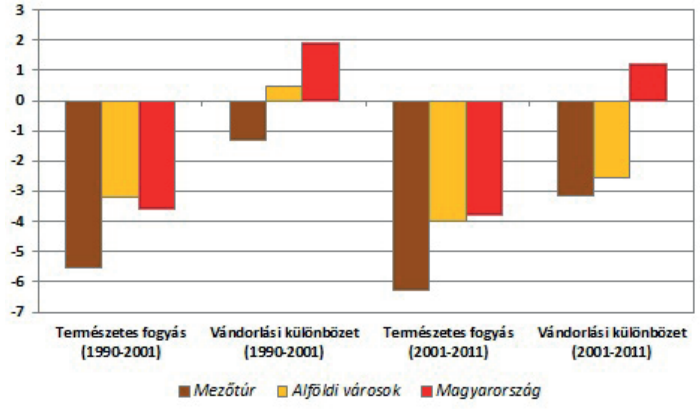
6. ábra. Mezőtúr társasági adózás szempontjából kiemelt vállalkozásainak adatai, a kiválasztott alföldi városok átlagértékének százalékában (1992–2013). (forrás: NAV adatai alapján)

Árnyaltabb következtetések levonását teszik lehetővé az *iparűzési adóbevétel-adatok*. Az elmúlt évtizedben akadtak olyan évek is, amikor a vizsgált alföldi városok csoportátlagát meghaladta az egy lakosra jutó iparűzési adóbevétel Mezőtúron (eddigi legjobb évében, egy lakosra jutó iparűzési adóbevétele az országos átlag 85%-át is megközelítette). 2008 után a korábbi – dominánsan – javuló tendencia ugyan megtört, de 2010-től újra erősödés figyelhető meg (*7. ábra*). Miután az adókulcsokban, az utóbbi években már nemigen voltak különbségek, az iparűzési adó terén kimutatható jobb pozíció elsősorban a *helyi székhelyű és helyi telephelyű gazdaság közti differenci-*

ákra vezethető vissza. 2013-ban a város tíz legnagyobb iparűzési adófizetője között hat nem mezőtúri székhelyű cég volt: köztük a közszolgáltató cégek mellett agrár- és ipari vállalkozások (Syngenta Seeds Kft., Fémfeldolgozó Zrt.), illetve a város gázhálózati csomóponti helyzetéhez kötődő vállalat (Földgázszállító Zrt.) is akadt. Az ezredfordulót követő évtizedben Mezőtúr lakónépességre vetített iparűzési adóbevételei meghaladták a Jász-Nagykun-Szolnok megye keleti részén fekvő városok mutatóit, de rendre elmaradtak a Körösöktől délre fekvő szomszédok (Szarvas, Szentes) teljesítményétől.

7. ábra. Egy lakosra jutó iparűzési adóbevételek (1000 HUF) Mezőtúron, az alföldi városokban és Magyarországon (2000–2013). (forrás: MÁK adatai alapján)

8. ábra. Természetes fogyás és vándorlási különbözet, a lakónépesség %-ában Mezőtúron, az alföldi városokban és Magyarországon (1990–2011). (forrás: KSH népszámlálások alapján)

Összehasonlító elemzésünk tehát megerősítette a *magyarországi városok gazdaságát* érintő, különböző szempontok alapján készült *országos vizsgálatok* (Nemes Nagy J. 2004; Nagy G.–Nagy E. 2008; Pirisi G. 2009) Mezőtúrra vonatkoztatható tapasztalatait: egy *nem elég erős gazdasági bázissal* bíró, érdemi *felzárkózásra* az elmúlt két évtizedben *nem képes* alföldi város képe körvonalazódott, mely számára csupán szerény vigaszt jelenthet, hogy megyéje keleti-délkeleti részén még jelen állapotában is a nagyobb potenciállal rendelkező szereplők közé sorolható. A gazdasági helyzet tükreként, nemcsak a város népességének elöregedését jelző *természetes fogyás* nagysága, de a *migrációs különbözet* is *kedvezőtlenebb* volt Mezőtúron, mint a vizsgált alföldi városok, illetve Magyarország egésze esetében (*8. ábra*).

6. Hogyan tovább, Mezőtúr?

A települések és régiók gazdasági fejlődése struktúraváltások sorozata (Enyedi Gy. 1997). A változás számít természetes állapotnak, hiszen a gazdaság működését meghatározó piaci igények, a termékek előállításának módja, illetve a gazdaság és piac egymásra találását meghatározó játékszabályok egyaránt módosulnak. Tanulmányom célja ebből adódóan *nem a múlt visszasírása*, hanem annak körüljárása, hogy *miként alkalmazkodik a város gazdasága a változó külső és belső körülményekhez.* A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy – az elért részsikerek ellenére – nem igazán találja helyét Mezőtúr a rendszerváltást követő időszakban, ami a település népességmegtartó képességének veszélyes mértékű gyengülését eredményezi.

Közhelynek számít a városban rejlő *kiaknázatlan potenciál* (melynek vannak közismert és kevésbé számon tartott elemei), és léteznek régóta fennálló, többé-kevésbé egy irányba mutató *struktúraépítő elképzelések*, melyek eddig csak mérsékelt eredményeket hoztak. Mi az oka vajon annak, hogy a Mezőtúron is jelen lévő vállalkozói sikerek nem tudnak városi szintű eredményekké konvertálódni? Hiányzik a kritikus tömeget elérő helyi vállalkozói szféra? Nem elég hangsúlyos a külső szereplők bekapcsolódása a helyi gazdaságba? Eszköztelen / következetlen a helyi gazdaságfejlesztési politika, kitűzött céljai megvalósítása terén? Hiányzik a helyi elképzelések megvalósítását segítő politikai érdekérvényesítő képesség? Miért nem elég sikeres „tanuló város" (Forray R. K.–Kozma T. 2013b) Mezőtúr? Bár a dilemmák tanulmányom végén fogalmazódnak meg, nem költői kérdésnek szánom őket…

Felhasznált irodalom

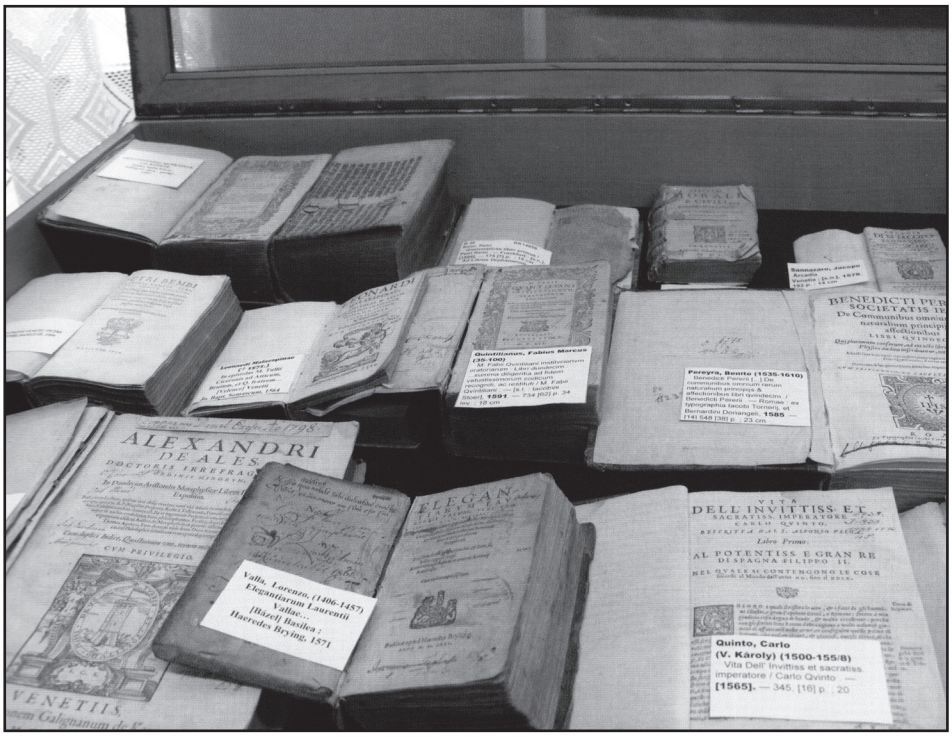
Barta Gy. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 272.

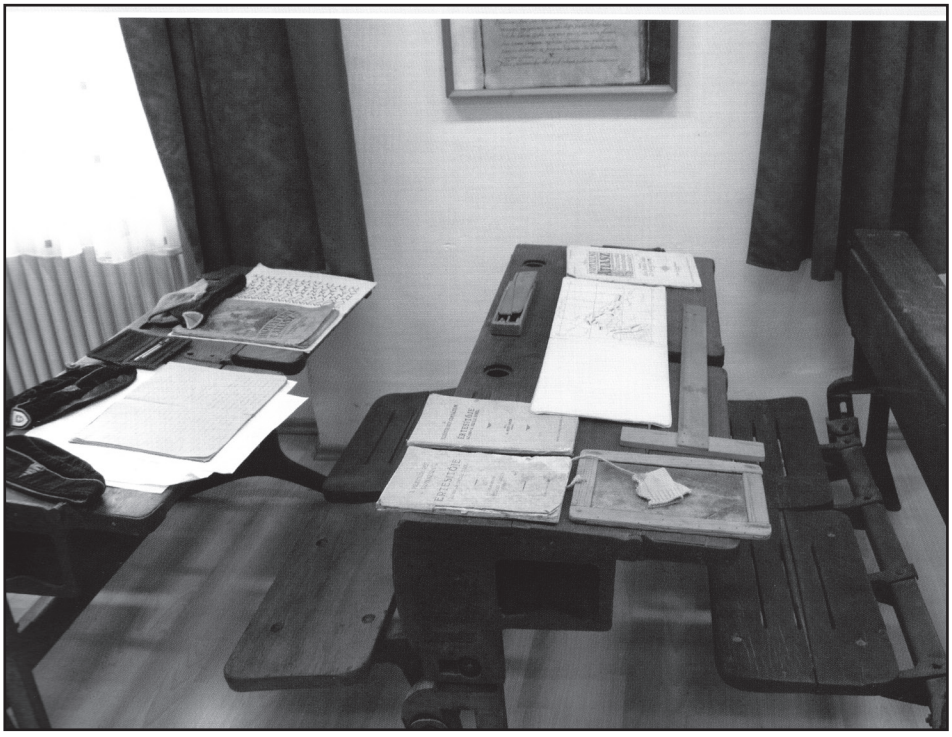
Beluszky P. (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus. P. 274.

Beluszky P.–Győri R. (2004): Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér és Társadalom 18.* 1. Pp. 1–42.

Bodoki Fodor Z.–Bodoki Fodor Zs. (1978): *Mezőtúr város története.* P. 193.

Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom. 4.* Pp. 1–7.
Erdei F. (1974): *Magyar város.* Budapest: Akadémia. 255 p.
Forray R. K.–Kozma T. (2013a): Menekülés az iskolától. *Educatio 22.* 1. Pp. 23–34.
Forray R. K.–Kozma T. (2013b): Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. *Iskolakultúra. 10.* Pp. 3–21.
Gombás I. (1982): Mezőtúr településföldrajza. *Mezőtúri Helytörténeti Füzetek. 3.* P. 143.
Gurzó I. (1990): A nagyüzemi gazdaság jelenlegi állapota és fejlesztési lehetőségei. In: *Mezőtúr – Túrkeve – Kisújszállás – Karcag városok településfejlesztési problémái.* (témavezető: Simon I.). Békéscsaba: MTA RKK Alföldi Kutatócsoport. Pp. 137–181.
Kápolnai I. (2009): Fazekasok a Kárpát-medencében 1900 körül. *Területi Statisztika 49.* 5. Pp. 533–546.
Kiss J. P. (2003): Az alföldi városok fejlődésének adottságai az 1990-es évek új feltételrendszerében. In: Tímár J.–Velkey G. (Szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból.* Békéscsaba–Budapest: MTA RKK ATI–MTA Társadalomkutató Központ. Pp. 39–54
Lukács P. (1984): A háztáji gazdálkodás Szolnok megyében. *Területi Statisztika 34.* 2. Pp. 218–228.
Molnár E. (2002): *Önkormányzati marketing vizsgálata Mezőtúron a rendszerváltás után.* Diplomamunka. Debrecen: Debreceni Egyetem, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. 65. p.
Molnár E. (2007): *Megújulás vagy csendes vegetálás? Az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóipara az ezredfordulón.* Doktori (PhD) értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem. P. 158.
Molnár E. (2014): Vidéki gazdasági útkeresés a tanulás jegyében: az Alföld kisvárosi iparának átalakulása a rendszerváltás után. *Educatio* 23. 3. Pp. 462–471.
Molnár E.–Pénzes J. (2005): Kis- és középvárosi foglalkoztatási centrumok az Észak-alföldi Régióban. In: Czimre K. (Szerk.): *Kisközségtől az Eurorégióig.* Prof. Dr. Süli-Zakar István tiszteletére szerzett tanulmányok gyűjteménye (szerk. Czimre K.). Didakt Kft. Debrecen. Pp. 159–175.
Nagy G.–Nagy E. (2008): A városok gazdasági potenciálja. *Falu, Város, Régió 3.* Pp. 32–42.
Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? In: T*érségi és települési növekedési pályák Magyarországon.* Regionális Tudományi Tanulmányok 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék –MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. Pp. 5–42.
Pénzes J.–Molnár E.–Pálóczi G. (2014): Helyi munkaerő-piaci vonzáskörzetek az ezredforduló utáni Magyarországon. *Területi statisztika 54.* 5. Pp. 474–490.
Pirisi G. (2009): Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi Közlemények 133.* 3. Pp. 313–325.
Rechnitzer J.–Páthy Á.–Berkes J. (2014): A magyar városhálózat stabilitása és változása. *Tér és Társadalom 28.* 2. Pp. 105–127.
Sebők B. (2009): *Az Alföld iparosítása – Szolnok megye példáján (1950–1970).* Doktori értekezés.
Timár J. (1990): A városok helyzetének értékelése a hosszú távú településfejlesztési elképzelések tükrében. In: *Mezőtúr – Túrkeve – Kisújszállás – Karcag városok településfejlesztési problémái.* (témavezető: Simon I.). Békéscsaba: MTA RKK Alföldi Kutatócsoport. Pp. 74–126.
Tóth J. (1988): *Urbanizáció az Alföldön.* Budapest: Akadémiai. P. 200.
Zoltán Z. (1968): Gazdasági erővonalak és csomópontok az Alföld középső vidékein. *Területi statisztika, 5.* Pp. 534–540.
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Területfejlesztési Koncepció (2014–2020). Javaslattevő fázis. Város-Teampannon Kft. P. 71.
Mezőtúr térsége – Tiszazug Térségfejlesztési Előtanulmány (2013). Város-Teampannon Kft. P. 50.
Mezőtúr Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája (2013*)*. MEGAKOM. P. 221.
Épülhetamezőtúribivalytelep(2014);http://hvg.hu/kkv/20140919_Epulhet_a_mezoturi_bivalyte-lep
Vetőmag világhatalom lett Mezőtúr (2012); http://www.portfolio.hu/vallalatok/agrar/vetomag_vilaghatalom_lett_mezotur.174400.html
KSH Általános Mezőgazdasági Összeírások adatai (2000; 2010);
KSH Cég-Kód-Tár adatai (2013);
KSH Népszámlálási adatok (1990; 2001; 2011);

ALEXANDRI
DE ALES.
VENETIIS.
Valla, Laurenzo, (1406-1457)
Elegantiarum Laurentii Vallae...
[Bâle] Bisilea : Haeredes Bebelij, 1571
Quintilianus, Fabius Marcus (35-100)
Parcyra, Benito (1535-1610)
VITA
DELL INVITTISS. ET
SACRATISS. IMPERATORE
CARLO QVINTO.
Libro Primo
AL POTENTISS. E GRAN RE
DI SPAGNA FILIPPO II.
Quinto, Carlo
(V. Károly) (1500-155/8)
Vita Dell' Invittiss et sacratiss. imperatore / Carlo Quinto. —
[1565]. — 345, [16] p. ; 20

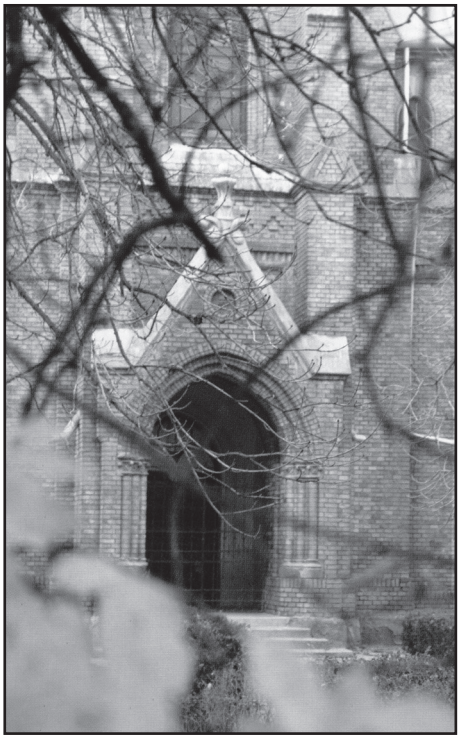

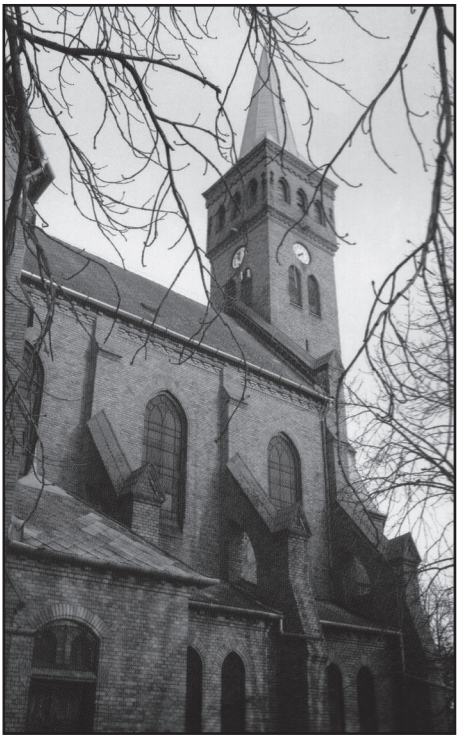
Az alföldi kisváros társadalmi-gazdasági átalakulása

43

Menekülés az iskolától

Dr. Forray R. Katalin–Dr. Kozma Tamás
PTE, BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék–DE, Bölcsészettudományi kar

1990-ben könyvet jelentettünk meg *Kié az iskola?* címmel (Kozma 1990). Benne azt feszegettük, milyen ellentétes erők között lavíroz egy oktatási intézmény, hogy megfelelhessen a központi erők (a kormányzat és A Párt), valamint a helyi erők (gyerekek és szülők, helyi irányítók és gazdálkodó szervezetek, azaz a „helyi társadalom") elvárásainak. Az elemzés bemutatta, hogy „szabad" iskola nincs, nem létezik; az iskola szabadsága mindig szabadulás valamitől és / vagy szabadság valamire. A szabadság átmeneti állapot tehát - a kötöttségekből, amelyeket már jól ismerünk, egy másik világba, amelynek kötelmeit még nem próbáltuk ki. *A Kié az iskola?* tanulsága az volt, hogy abszolút szabadságról álmodozni hiábavaló. Az iskola (az igazgató, a tantestület) relativ szabadsága abban áll, hogy kiegyensúlyozza az egyik befolyásos csoportot egy másikkal, s ezzel növelje cselekvési terét.

Eufóriától a kijózanodásig

A könyv az 1989–90-es fordulat hajnalán jelent meg; de amit leírtunk benne, annak tapasztalati anyaga és szemlélete az 1980-as évtizedre nyúlt vissza; annak is jobbára a második felére. Az 1980-as évtized a hanyatló Kádár-kor volt, telve a politikai bomlás jeleivel. A rendszerváltozáshoz közeledve a központi hatalom egyre gyöngébb lett - ami egyre nagyobb mozgásszabadságot adott az irányítás és a társadalomszervezés alsóbb szintjeinek. Különös módon a folyamat megrekedt középszinten, mégpedig a megyei pártapparátusoknal.

Ha valaki a magyarországi rendszerváltozásnak ezt a különösségét általánosítani és magyarázni akarta, könnyen juthatott oda, ahová a *Kié az iskola?* szerzője. A szabadság a politikai "falak" folyamatos tágulása, a politikai mozgástér növekedése, ami azon múlik, mekkora bátorsággal megyünk neki ezeknek a falaknak. A falak egyre inkább képzeletbelieknek tűntek, és az egyensúlyozás helyi és központi kötelmek között egyfajta „harmadik utas" oktatáspolitikát alakított ki. Ebben a harmadik utas oktatáspolitikában a szülők kisajátíthatták az iskolát. (Később, egy történeti pillanatra meg is tették pl. az ún. ökumenikus iskolák formájában, amelyeket a helyi hatóságok tartottak fönn, de a szülők igyekeztek megszabni a tanterveket). Az iskolák önigazgatónak tarthatták magukat: a tantestületek választottak igazgatót (esetleg jóváhagyatták fönntartóikkal, a már említett helyi szervekkel). A lokális társadalmak úgy érezhették, hogy az ország sorsa mindinkább rajtuk múlik; legalább is ami a helyi gazdaságot és a helyi művelődést illeti.

A rendszerváltozás eufóriájában intézmények sora született. Ezeket az intézményeket - kisebbségieket, felekezetieket, önkormányzatiakat - hosszabb ideje megfigyelve és végigkísérve, a rendszerváltozásnak ez az eufórikus pillanata különösen szembetűnő (Kozma–Pataki 2011). A kultúra és a művelődés egy pillanatra a helyi politikaformálás legfontosabb színterévé lépett elő.

A rendszerváltozásnak ez az eufórikus pillanata azonban valóban csupán egy rövid történeti korszak volt; eredményeit később mind értetlenebbül néztük és viseltük. Annál is inkább, mert a szabadság (a megszabadulás) eufóriája elmúlván, az egymásnak ellentmondó szabadságok szövevénye mind kuszábbá vált. Kiderült, hogy az 1985-ös oktatási törvény (1985. I. törvény) tele van jelszavakkal, de nem biztosít valóságos jogokat; az irányítás e jelszavak mögé bújva pártbizottsági „egyeztetésekkel", kormányrendeletekkel és miniszteri határozatokkal „kézi vezérelhet". Az intézmények autonómia törekvéseiről kiderült, hogy ütközhet a szülők és a fiatalok politikai törekvéseivel; hogy az "autonóm iskolának" mégis szüksége van fenntartóra, amely viszont korlátozni akarja (tudja is) az intézmény autonómiáját. Kiderült, hogy az újonnan alapított helyi intézmények egyre nehezebben illeszkednek az oktatás állami rendszerébe; hogy az elburjánzó oktatásügyi újításokból nemhogy nem kerekedik ki valamilyen távlatos oktatáspolitika, de még tűzoltásra sem alkalmasak.

A kijózanodástól kezdve, ami 1993–95 körül következett be, az önkormányzatiság egyre nehezebben volt kezelhető. Ilyent – hogy az önkormányzatba szervezett helyi társadalmak gondoskodjanak fiatalságuk iskoláztatásáról – a környező országok rendszerében sehol sem találtunk, mégsem hangoztattuk dicsekvően és eléggé. Egy ideig - körülbelül az Európai Unióhoz való csatlakozásig - még lehetett mondani, hogy ez az oktatás szabadságának záloga, és hogy Magyarország etekintetben (is) külön úton jár. Ahogy azonban a „nemzetközi struktúrákba" való betagolódásunk előrehaladt, az önkormányzatiság az intézményekért versengő valamennyi erőnek egyre terhesebbé vált. A szülők érezni kezdték az egyre súlyosabb szegregációt, amelyet az intézmények és a fönntartók közötti versengés (pl. az úgynevezett „szabad iskolaválasztás") idézett elő (Forray 2012). A fönntartók ragaszkodtak ugyan intézményeikhez, de egyre kevésbé tudták saját erőből finanszirozni őket. Az oktatásügyi kormányzat pedig újból és újból szembesült azzal, hogy csak névleg gazdája az oktatásügynek - mert sem az intézményeknek nem gazdája, sem a benne folyó munkának (megfelelő felügyeleti rendszer híján).

Ez nem magyar sajátosság. A birkózás központi kormányzatok és az oktatásügy helyi-területi irányítói között mondhatni általános jelenség (Fiske 2010). Annyira, hogy még a viszonylag megállapodott irányítási rendszerek (pl. az Egyesült Államok) általánosított viziója mögött is föllelhető (pl. Hearn–Griswold 1994). Az alapvető különbség az európai és az angolszász rendszerek alapstruktúrája között máig kitapintható (Archer–Bajomi 1988). Ezen belül azonban decentralizáció és recentralizáció folyamatosan megfigyelhető. Száz-százötven év távlatában ugyanakkor a politikai divatok is jól kivehetők (vö. "politika kölcsönzés", pl. Steiner–Khamsi 2004; Halpin–Troyna 1995). A nemzetállamok kialakulásakor a "korszellem" központosításokat diktált, s ez elvezetett a totalitárius rezsimekig. E rezsimek bukása óta a politikai divat a decentralizáció lett.

Az egykori eufóriából a 2000-es évek első évtizedére csak a vergődés maradt. Az egymást váltó oktatási kormányzatok egyre kétségbeesettebben keresték egy visszaállamosítás lehetőségét. Próbálkozásaik azonban részben kétharmados törvényekbe ütköztek - a rendszerváltozás eufórikus törvényei, pl. az önkormányzati hatásköri törvény (1991. XX.) vagy akár a vallásfelekezetekről szóló törvény (1990. IV.) kétharmados volt -; részben pedig „szerzett" jogokba.

Az, ami 2010 után az oktatásügy „visszaállamosítása", tulajdonképpen törvényszerűen következett be. Bekövetkezte már csak ezért is új korszakot nyitott a hazai oktatáspolitika történetében. A szakmai közvélemény, úgy látszik, nem ismerte még föl, hogy nem egyszeri, egyes politikusok és hivatalnokok nevéhez köthető, kierőszakolt döntésről van szó, hanem valóságos „korszakváltásról". Komolyan senki sem számíthat tehát arra, hogy egy újabb politikai választással, egy kormányváltással visszacsinálható az oktatásügy ma folyó államosítása; hogy az 1989–90-es eufórisztikus döntésekhez még egyszer vissza lehet térni. Nem lehet. Az út előre visz, nem visszafelé; s most az volna a dolgunk, hogy keressük a helyi és a központi politika új egyensúlyait. Azokat az új helyzetben kialakítható kölcsönös függőségeket, amelyekre a *Kié az iskolában* egyszer már rátaláltunk.

Esettanulmányunkkal ehhez az útkereséshez szeretnénk hozzájárulni. Egy alföldi kisváros helyi oktatáspolitizálását tanulmányozva, elsősorban „művelődési városközpontja", azaz a helyi főiskola süllyedését és újraélesztésének esélyeit kerestük. Amit találtunk, az a mai oktatáspolitika szövevényes kavargása volt; az egymásnak feszülő erők már-már kibogozhatatlan televénye, amelyben különösen azért nehéz eligazodni, mert egyfajta *szimbolikus* beszéd zavarja a tisztán látást. Nem is annyira történésekkel, mint inkább *narrativával* találkoztunk – narrativumokkal, amelyek nem csak helyettesítették a „valóságot", hanem legtöbbször önmaguk voltak a helyi valóság: elmondva alakítottak közösségeket és fogalmazták meg a csoportos szándékokat; a vélt vagy valós történések pedig formálták tovább a narrativumokat (vö. László 2005: 62–93, 177–184). Az „evidence based" szakértői attitüd a valóságnak ezen a szintjén nem segít. Mással próbálkoztunk tehát. (A helyi politikák tanulmányozásának lehetőségeiről lásd: Kozma–Pataki i.m. 197–228)

A helyét kereső iskola

A mintegy huszezer lakosú alföldi kisváros két, sok képzést nyújtó középiskolával – egy állami és egy történetileg és 1990 óta ismét református - gimnáziummal rendelkezik. (A bonyodalmas történet könnyebb követhetősége érdekében esettanulmányunk terepét Városnak, intézményét pedig Főiskolának írjuk majd.) Az állami, egykori leánygimnáziumban korábban, még a háború előtt indult többféle mezőgazdasági szakképzés (Emlékkönyv 2010: 11–13). A háború utáni önálló mezőgazdasági technikumi képzés is a leánygimnáziumban indult, néhány megalapozó tanfolyamra építve. Szerveződött a tanári kar, és 1954-ben felépült a tizenkét tantermes épület is. Az 1960–61-es tanévtől felsőfokú technikumot szerveztek, és elkezdődött a már érettségizettek beiskolázása is, kezdetben két, később

három éves képzési idővel. Az átmenet közel tíz évig tartott, amig az utolsó levelező technikus hallgatók is leérettségiztek. Lassan kiépült és fokozatosan bővült a felsőfokú technikum feladatköre, ezzel együtt a tanárok - jelentős részben minősített tanárok - létszáma. A gyakorlati oktatás képzési helyei is bővültek (Hat különböző tangazdaság és tanműhely állt a főiskola rendelkezésére a hetvenes évek elején, amelyek jelentős létszámú dolgozóval működtek.) A Főiskolán végzett hallgatók száma évente 150-200 főre emelkedett. A Város eddigi iskoláiból, ugy latszott, szervesen emelkedik ki egy mind szakszerűbb mezőgazdasági arculatú Főiskola.

A történet második fölvonása a hetvenes évek elejére datálható. A Főiskola 1972-ben minisztertanácsi rendelettel a Debreceni Agrártudományi Egyetem főiskolai kara lett (Emlékkönyv 19–39). Az egyetemi karrá válás megkövetelte a tanárok nyelvismeretének javítását, tudományos előmenetelének támogatását, kutatás-fejlesztési projektek indítását, a nemzetközi kapcsolatok fejlesztését; egyszóval az országos agrár-felsőoktatási hálózatba illeszkedést. A hallgatói létszám - a nappali tagozaton tanulók száma évente 300–500 volt, az 1990-es évek elején még magasabb - persze, jelentősen befolyásolta a Város életét. A diákok többsége diákotthonban lakott, a főiskolai élet a Városban koncentrálódott, a rendezvényeken a Város lakói is részt vettek. A Főiskola, amelynek „campusa" az egykori „belváros" és "újváros" határán épült ki, fokozatosan vonta maga után az egész városközpontot.

1986-ban a Főiskola levált Debrecenről, és odacsatolódott Gödöllőhöz (Gödöllői Agrártudományi Egyetem). A mögöttes események nem világosak. Az idézett intézménytörténet a fejük fölött zajló kormányzati és pártintézkedéseknek tudja be, de az eseményeket, nagyon lojalisan, ugy értelmezi mint „szakmai kiteljesedést" (Emlékkönyv 40 skk.). A kívülállónak sokkal inkább úgy tűnik, hogy a két egyetem erőpróbájában a debreceni maradt alul, Gödöllő pedig sikeresen terjesztette ki befolyását az Alföldnek erre a területére, lassan megvalósítva az agrárkormányzat törekvését, hogy a mezőgazdasági felsőoktatást önálló hálózatba szervezzék. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem e hálózat legfontosabb intézményévé emelkedett. A sodrodas azonban nem állt meg itt.

Az 1999–2000-es évtized fordulóján új kormányzati elgondolás az ország egyes régióiban egyetemi központokat hozott létre, és ezekbe integrálta az addig önállóságukat feltekenyen őrző agrár-felsőoktatási intézményeket. A Debreceni Agrártudományi Egyetem a Debreceni Egyetem agrárcentrumává vált. A Gödöllő Agrártudományi Egyetem átalakult több karú egyetemmé, nem agrárjellegű karokkal bővülve. Az 1999-ben elfogadott felsőoktatási intézményhálózati törvény (1999. II. törvény) nyomán a Főiskolát főiskolai kari jogállásának megtartásával a Tessedik Sámuel Főiskolához (Békéscsaba központtal) csatolták. Az együttműködés azonban ebben a szerkezetben nem lehetett zökkenőmentes. Hiszen a versenytárs agrárintézmény a központ megyéjében működött, a felvételek esetében pedig a megyei érdekek játszottak döntő szerepet.

> „A békéscsabai központ osztotta el a jelentkezőket. Rendszeres volt, hogy a hallgató például Mezőtúron akart volna tanulni, mégis Békéscsabára osztották be. A végén az volt a helyzet, hogy Békéscsabán pl. 150 hallgató volt egy évfolyamban, Mezőtúron csak 20. "

A Főiskola történetének harmadik fölvonása talán akkor kezdődött, amikor - a Tessedik-intézmény fölbomlásával - a Főiskola ismét „gazdát" keresni kényszerült. 2006 január 1-jével saját megyeszékhelyének főiskolájához csatoltak a már megszokott státusban: főiskolai karként („fakultás").

A döntésben nagy szerepet játszott a felsőoktatásért felelős államtitkár, aki néhány éven át a Főiskola tanára is volt, azonban az új helyzetben másutt keresett szövetségest. A megyeszékhely főiskoláját ebben az időszakban jelentős kormányzati támogatással bővítették, új épületszárnyakat, épületeket létesítettek (jelentős részben PPP konstrukcióban). Mire azonban mindez elkészült - az új évezred első évtizedének utolsó harmadában -, országosan is jelentősen csökkent a főiskolai korúak száma, és csökkent a jelentkezés a felsőoktatásba. A csökkenést több tényező is magyarázhatja; kiemelhető közülük az ún. Bologna-rendszerre való átállás, illetve a főiskolai jelentkezések szűkítése-szigorítása. Az eredmény mindenesetre drasztikusnak tűnik. Az évtized második felében ismét 300–400 fő lett a Főiskolán a hallgatói összlétszám.

A Főiskola sorsát a megyeszékhelyi intézmény szenátusának 2009 végi döntése pecsételte meg. Ennek értelmében megszűntek a fakultások (karok), helyettük intézetek, ezeken belül pedig intézeti tanszékek alakultak ki. Ez a Főiskola már eddig is csak részleges autonómiájának teljes fölszámolását jelentette. A tanárokat újraosztották: a megyeszékhelyi főiskola különböző intézeteibe kerültek, s ha ezt nem vállalták, távozni kényszerültek vagy nyugdíjba vonultak. E döntés értelmében valamennyi szakon, amelyet a Főiskolán oktattak, az elméleti képzést a központba csoportosították át, a Városban csupán a gyakorlati képzés maradt (nem utolsó sorban a jelentős tangazdaság miatt). Az oktatási főépület kiürült, ugyanígy a diákotthon is (ma az önkormányzati középiskola diákotthona működik itt). A Főiskolához legalább húsz lakás, épület és hasonló ingatlan tartozott, ezek használata a legutolsó átszervezés óta a Városhoz került. (Eredetileg a megyeszékhelyi főiskola el akarta adni őket, de ezt sikerült megakadályozni.) A gyakorlóhelyek (tangazdaság) részben a Város, részben a megyeszékhelyi főiskola kezelésébe kerültek. Használatukról - különösen a tangazdaságéról - máig (2012) tart az alkudozás.

> A folyamat 2008-ban gyorsult fel, amikor a megyeszékhelyi főiskola vezetése bejelentette valamennyi szak központba történő elhelyezésének tervét, egyszerűbben fogalmazva a Főiskola önállóságának megszüntetését. Erre reagált a tanári kar, amely csaknem teljes körűen a Debreceni Egyetemhez való (újra)csatlakozást kezdeményezte. A befogadó nyilatkozat azonban nem érkezett meg időben (?), erre hivatkozva a kiválást a szenátus nem tárgyalta. A következő szenátusi ülés elmaradt, és a lejáró mandátumok miatt a szenátus újraválasztása következett. Míg az előző időszakban a szenátus tagjainak fele képviselte a Város Főiskoláját, az új választások után csak bő harmada. A szenátus tárgyaló bizottságot jelölt a debreceni tárgyalásokhoz – az egyetemmel mégsem lehetett könnyedén elbánni -,. alig több mint egy hónap múlva azonban a tárgyalásokat érdemi állásfoglalás nélkül lezárták, a bizottságot pedig felmentették. .

A megszűnéshez vezető utat nehéz pontosan rekonstruálni. Az világos, hogy a Főiskola megszüntetése a megyeszékhely érdekében történt, amely adósságát

(PPP) nehezen vagy egyáltalán nem volt képes törleszteni, képzési kínálatából hiányzott a mezőgazdaság, viszonylag kevés és egyre kevesebb volt a jelentkező, különösen a jelentős beruházásokat is figyelembe véve. Ezzel szemben erős a politikai érdekérvényesítő képessége, amivel a Város nem tudott versenyezni. Mivel azonban nem erőszakról volt szó, a Város volt főiskolai vezetőinek véleménye szerint az is valószínű, hogy az egyeseket célba vevő csábítások, másokat pedig - például a Főiskola nagy tekintélynek örvendő rektorát - ellehetetlenítő lépések is szerepet játszottak.

De hol maradt a Város? A Főiskolának székhelyéül szolgáló Város - amelynek történetébe mintegy száz év óta belegyökeresedett az agrároktatás, sőt amelyből az éppen kinőtt - mindezt szinte tétlenül asszisztálta végig. A Főiskola már elszakadt a Várostól; a Városhoz képzési arculata nem, legföljebb a tangazdasága kötötte. Hogy az önkormányzat kiálljon érte, föl sem merült, holott vezetői közül számosan a Főiskola alumnusai voltak. Az alumnusokat azonban a Főiskola helykeresése és hányattatásai során soha nem szólította meg; jobban bízott az agrárlobbiban, amelyben otthonosabban is mozgott. Az agrárlobbi ütőkártyája épp a tangazdaság lehetett; amelynek birtokában talán vissza lehetne még fordítani a Főiskola megszűnését. Milyen manőverezési tere maradt azonban a Városnak?

Az iskoláját kereső város

Ha késve is eszméltek, a Város hangadó polgárai személyesen vagy kisebb-nagyobb szervezetek tagjaként keresték annak lehetőségét, hogy az elveszített Főiskolát - főépülete máig mementóként áll üresen - újra lehessen indítani. Személyes támogatást egykori hallgatóktól kaptak ugyan, de közös, nyilvános állásfoglalásra nem került sor. Egyesek számára megoldásként kínálkozott a református egyház: a Város hagyományos református központ, egyik gimnáziumát, amely a 16. század első felére tekint vissza, a presbitérium a 19. század végéig tűzön-vízen át megőrizte. De hogy valóban történt-e civil kezdeményezés a Főiskola újra indításáért, vagy csak álmodozás, arról nincsen információnk. Egy történet szerint a református gimnázium kezdeményezett, de kezdeményezése az önkormányzatnál visszhangtalan maradt. Egy másik történet szerint a katolikus egyház szeretett volna olyan iskolahálózatot fölépíteni a Városban, mint amilyen a reformátusoknak van (református „kollégium": iskolarendszer bölcsődétől gimnáziumon át a szociális otthonig). Egy harmadik történet szerint Orbán Viktor édesapja - aki maga is az egykori felsőfokú technikumban végzett - irányította volna a menyéhez az érdeklődőket segítségért (!). A történetek jelzik, hogy a projektről rengeteg a helyi diskurzus, ám egymással nem minden esetben egyeznek. A történet néhány mozzanata világos – pl. a katolikus egyház bekapcsolódása –, más részletekről azonban eltérő narrativumokat hallottunk. (Néha úgy tűnt, hogy beszélgető partnerünk elvesztette a fonalat; máskor az volt az érzésünk, hogy csupán a mese kedvéért kerekítik le az eseményeket.)

Ami tény: valójában a Főiskola egykori tanárai léptek. A Főiskola egyik tanárának sikerült Pokorny Zoltántól segítséget kérnie.

Beszélgetőpartnerünk találkozott a barátjával, aki a XI. kerületi FIDESZ-ben vezető szerepet töltött be (mára – 2012 – meghalt). A szakképzési főosztályvezetőhöz kellett menniük a Nemzetgazdasági Minisztériumba. Kiderült, hogy a főosztályvezető, aki jelenleg (2012) a magyarországi iksolarendszerű szakképzés irányítója, a szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán tanított, mielőtt a minisztériumba hívták. Így került a képbe a szegedi katolikus hittudományi főiskola. Partnerünk ugyan a helyi református egyház presbitere és a református gimnázium igazgatótanácsának tagja. Ez azonban úgy látszik, nem volt akadály a megbízásban.

A szeged-csanádi katolikus egyházmegye oktatási intézménye, a Gál Ferenc Főiskola (a közelmúltban még a „hittudományi" jelző is szerepelt az elnevezésben, ami azonban akadálya lett volna világi szakok indításának) 2011 december 1-jén alapította meg a mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézetet. Beszélgető partnerünk innen számítja a Főiskola újra indulását (Dávidházy 2012). Ehhez persze ismét kellene a tangazdaság, amelyhez – épületein, istállóin kívül – 190 hektár föld tartozik. A tangazdaság eredetileg a Főiskola kezelésében volt. Beszélgető partnerünk abban reménykedik, hogy a Vidékfejlesztési Minisztérium közbenjárásával a kezelési jog átkerülhet a Város önkormányzatához. A Főiskola visszavételét azonban könnyebb volt elintézni, mint a tangazdaságét.

A megyeszékhelyi rektor 2012 nyarán nyilvánosság előtt lemondott a tangazdaságról. Azonban legutóbb mégis visszatáncolt, nem adja mégsem. Beszélgető társaink szerint a megyeszékhelyi főiskolát nem lehet „csak úgy" megfosztani a tangazdaság kezelési jogától, ha nem akarja adni. De tán segít a Gál Ferenc Főiskola (a katolikus egyház), vagy az Orbán-család.

A Gál Ferenc Főiskola vidékfejlesztési intézete a közelmúltig a városházán működött. Jelenleg (2012 ősz) a járási hivatal megszervezése miatt a Főiskola kollégiumi épületébe költöztek át. Az intézet a Főiskola egykori tanárait fogja össze; mindazokat, akik újra indítanák a régi Főiskolát. Szerintük lépésről-lépésre így lehetne visszahódítani egy mezőgazdasági arculatú szakképzést (a Főiskola eredeti profilja az agrárgépészet volt). (Vékony 2012; Műszaki felsőoktatás... 2012; Bodor 2012)

Ebben azonban, úgy tűnik, különböznek az álláspontok. A fiatalabbak ugyanis a hagyományos agrárképzés visszaállítása helyett valami újat szeretnének, és ezt egy "térségfejlesztési innovációs központban" látják. Diplomatikusan úgy fogalmaznak, hogy ez az újrainduló képzés másik szervezeti egysége. Itt már el is indult a felsőfokú oktatás, egy akkreditált mesterképzés, állami férőhelyekkel: a „pasztorális szervezetfejlesztő és tanácsadó" MA; a kistérségben működő területfejlesztési tanács, ill. ügynökség munkatársait iskolázta be.

A központ fiatal vezetője büszke erre a programra. Az új Főiskola - amellett, hogy akkreditált felsőfokú képzéseket szeretne -, felnőtt- és gyerekprogramokat akar majd szervezni. (A norvég komprehenziv iskola a példa, ahol a városi központban akkreditált felsőfokú képzés, közép- és felsőfokú szakmunkásképzés, sportkör, pszichológiai tanácsadás stb. működik.) Hiszen a szegedi anyaintézmény csak

akkor vállalja életben tartásukat, ha „nullszaldósak" (?) tudnak lenni. Ehhez viszont diverzifikált tevékenységeket kell ellátniuk: lehetőleg mindent, amire a térségben szükség van, szükség lehet. (Például a hagyományos kismesterségek oktatását is szeretnék felelevíteni, a fazekasságot elsősorban, amelyről a Város, alappal-alaptalanul, de még ma is országszerte nevezetes).

A vidékfejlesztési intézet és az általa összefogott helyi erők legfontosabb támasza az agrárlobbi és a tangazdaság, a térségfejlesztési központ viszont a Gál Ferenc Főiskolára, mögötte pedig a katolikus egyházmegyére támaszkodhat. A katolikus főiskola rektora hangsúlyozza: nem a Főiskola helyreállítását - egyfajta történeti igazságszolgáltatást – vállaltak (lásd pl.: Kozma G. 2012). A Gál Ferenc Főiskolának – mögötte nem kétségesen az egyházmegyének - nagyobb tervei vannak. Egész képzési hálózatot akar létrehozni az ország déli térségében, amelyet katolikus képzési központok alkotnának, és amelynek egy-egy pontja már ma is kialakult, illetve kialakulóban van. Nem hagyományos főiskolákat akarnak; ilyenből már túl sok is van az országban. Ehelyett olyan közösségi képzési központokat képzelnek el, amelyekben közoktatás és felsőoktatás, szakképzés és és felnőttképzés egyaránt helyet kap majd.

> A város tulajdonában lévő gimnázium átvételéről is szó volt. Ez jó ideig az adósságok és személyzeti problémák miatt függőben maradt. A polgármester szerint a tantestületet olyan mértékben bővítették, amit semmi sem indokol. Így gimnáziumot fenntartani nem tudják, egyszerűen nincsen elég pénzük. A pazarló gazdálkodás példájaként említi, hogy 10–12 létszámmal indítottak és akartak indítani nyelvi tagozatos osztályokat. A Város felajánlotta ezt a gimnáziumot az általános iskolákkal együtt állami fenntartásra; így viszont majd bizonyára számos tanár marad munka nélkül.

Ebben a játszmában országos agrárképzési profil helyreállítása, illetve helyi-térségi képzési központ alapítása között a Város még kivár. Vezetőit személyes szálak fűzik az egykori Főiskolához, közvetlen városi érdekek viszont nem. Ezek az érdekek inkább egy fenntartható felsőoktatáshoz fűzik. Egy olyan felsőoktatáshoz, amely a Város egyfajta gazdasági képzési és közösségi művelődési központja tudna lenni.

Tanulságok

Mint minden történet, ez is hordoz tanulságokat; bár a különböző "üzenetek" más és más hallgatósághoz szólnak. Mi most azt a mondanivalót emeljük ki, amely a saját kérdésünkre kínál választ. Hogyan történhetett, hogy az önkormányzatok, amelyek a rendszerváltozás korai szakaszában lelkesen és odaadóan támogatták - visszaszerezték, „visszakörzetesítették" (Forray–Kozma i.m. 63–84, 181–188..) - intézményeiket, mára menekülnek tőluk?

A magyarázat erre a különös fordulatra egyszerűbb, mint gondolnánk. És még egyszerűbb, mint ahogyan egykor - a rendszerváltozás hajnalán - szakértők és kutatók, pedagógusok és a véleményformáló értelmiség várták. A fő félelem egykor az volt, hogy a település egykori kiskirályai, a volt párttitkárok (azok talán kevésbé),

meg a volt tanácselnökök (ők inkább) szabad kezet kapnak az intézmények, tanárok és szülők fölött, hogy gyötörhessék és megalázhassák őket. Ez a félelem különösen akkor erősödött föl, amikor eldőlt az a harc, amely fél évtizeden át tartotta izgalomban az intézményeket és tanáraikat: hogy tudniillik az iskola a benne dolgozóké lehet-e (iskolai autonómia), vagy a fönntartóké, esetünkben az önkormányzatoké. (Önkormányzat és iskola 1991) (Az egyházi fenntartók belépése, az iskolák egyházi át- és visszavétele külön történet; mint ahogy külön történetté váltak az ún. alternativ i iskolák is, vö: Pusztai–Rébay 2005; Liskó–Tomasz 2004).

A félelem azonban gyorsan eloszlott, miután láthatóvá vált, hogy az önkormányzati intézményfenntartók többsége nem visszaélni akar a hatalmával, hanem sokkal inkább fejleszteni az intézményeit. Annyira, hogy erejükön felüli vállalkozásokba is fogtak. S bár az önkormányzatoknál megmaradó, helyben képződött források évről-évre zsugorodtak a kormányzati elvonások miatt, akár el is adósodtak - többek közt az intézmények megtartása végett. Társulásokba nem szívesen mentek – lásd az ún. „kistérségi társulások" kudarcos történetét –, önálló oktatási intézményeikhez ragaszkodtak. (Györgyi 2012)

Vajon miért? Esetünk azt mutatja, hogy az egyik magyarázat - a legfontosabb magyarázat, és ezt hajlamosak vagyunk általánosítani is - a helyi társadalom erőmegoszlásának megbillenése (lásd erről még: Varga 2012). Közelebbről az a körülmény, hogy a helyi társadalomban a pedagógusok (főiskolai, középiskolai és általános iskolai tanárok, tanítók, óvónők és az intézmények fönntartásában vagy visszaállításában érdekelt többi szereplő) egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Ezt persze nem úgy kell érteni, mintha diktáltak volna; sőt sok esetben saját befolyásuk nem is tudatosult; önálló szereplőként a politikaformálás fórumain nem is léptek föl. Azzal azonban, hogy a helyi társadalomban oly sokan érintettek az oktatásban, a pedagógusok közvetve-közvetlenül szinte blokkolták a polgármesterek döntési körét. Az önkormányzat vezetői általában odáig tudtak és akartak elmenni, hogy az intézményeket, gazdálkodási érvekre hivatkozva, szervezetileg összevonták. S a pedagógusok már az ilyen lépéseket is csak nehezen fogadták el. Vagy sehogy sem, mint azt több más esetünk mutatta. Az intézmények ilyen racionalizálása ugyanis az egyik indítéka annak, hogy maguk az intézmények próbálkoztak rejtve vagy nyíltan más fönntartót keresni. S találták meg a 2000-es évtized fordulóján rendszerint az egyházakat.

> A kivételek a szakmai és a politikai sajtóban viszont beszédtémává váltak. Egy-egy polgármester a mondott időszakban rászánta magát, hogy bezárasson intézményeket – de még ekkor is szakmai érvekre hivatkozva; pl. szegregáció megszüntetése, az intézmények megközelíthetősége stb. Ami világosan mutatja, a hazai pedagógus társadalom érdekérvényesítésének eddig nem vagy nem eléggé realizált erejét. (Vö ezzel: Tóthné é.n.)

A menekülés az iskolától - ez az egyik tanulság. A másik tanulság a „művelődési városközpont" kulcsszerepe a város életképességében. Esettanulmányunkból az nem rajzolódott ki - amit pedig várhattunk volna -, hogy van alternativ stratégiája a városmenedzselésnek és fejlesztésnek: a beruházás az „emberi tőkébe". Azaz, hogy

létezik és életképes volna az a fejlesztés is, amely, ha már gazdasági beruházása nincs, vagy csak igen gyöngén, a település oktatásfejlesztésével próbálna kitörni stagnáló, elszigetelt helyzetéből. (Lásd erről: Forray–Kozma i.m. 7–16) (Hasonló alternativ stratégia lehet a közigazgatásban vagy a turizmusban elfoglalt pozició. A települések egyre szélesebb köre ismerte föl a fesztiválok, vásárok, megemlékezések fontosságát. Vö ehhez: Szabó 2012). Mégsem mondhatjuk, hogy egy „kun baba", ahogy elnevezték, a Város határában bármiféle rejtett vagy fölismert stratégiát képezne; a helyi vásár már inkább, bár igazán az sem. Azt viszont minden beszélgetésünkben fölmerült – kocsmától a polgármesteri hivatalig és az idegenforgalmi irodától a bútoripari vállalatig –, hogy mennyire hiányzik a *helyi főiskola*.

A város vezetői vagy pedagógusok voltak - tanárok maguk is, vagy pedagógusok házastársai -, vagy pedig a Főiskola alumnusai. Nem baj, hogy nem az agráriumban dolgoznak ma már (hanem pl. a polgármesteri hivatalban), a fő, hogy így-úgy megtapasztalták a Főiskola hiányát. A Főiskola, mondták, a helyi „városszépítők" intézményi háttere volt; a helyi közélet éltetője (diákok és tanáraik a csónakházban, a strandon).

A Főiskola éltette az intézménytől már „kiprivatizált" fogadót és vendégházat (a vendégtanárok hiánya a privatizátor zsebére megy). A feleségek egykor a Főiskola büféjét vagy idegennyelvi központját üzemeltették - most munkanélküliek vagy kényszerfoglalkoztatottak. Aminek sem a feleség, sem, kényszerfoglalkoztatója, a férj nem igazán örül. És így tovább. Szó sincs itt a „művelődés" olyan magasztos elgondolásáról, amellyel egykor magunk is belevágtunk a „művelődési városközpontok" területi megvalósíthatóságába. (Forray, Kozma i.m. 17–32) Egyszerű, földhöz ragadt hozadéka volt a Főiskolának. S most nincs. (Hasonlóan ehhez lásd: Engler 2012).

A harmadik tanulság a központosítás kényszere, folyamata és következményei. Ezt a tanulságot vizsgálódásunk jelen szakaszában még nem tudjuk a maga teljességében megfogalmazni; hiszen az oktatásügy recentralizálása inkább csak félelemkeltő (vagy vágyott) jövőkép, semmint valóság és tapasztalat. Amiről vizsgálódásunk jelenlegi szakaszán már beszélhetünk, az a recentralizáció szükségessége és a hozzá fűződő elvárások. Illetve az a szabadságkör, a politikai aréna újra fölosztása, amelyet a recentralizáció várhatóan kivált.

Az utóbbi láthatóan a legfontosabb. A központosítás - ahogy ma a vizsgált terepről látszik - egy dolgot biztosan eredményez: újra felosztja a politizálás mozgásterét. Vagy, hogy egykori könyvünk megfogalmazásával éljünk: újra kérdésessé teszi, kié is az iskola. Azok, akik a központosítástól tartanak – elsősorban a pedagógusok, valamint a helyi társadalom hozzájuk kötődő széles körei –, jogos vagy alaptalan félelmükben szem elől tévesztik ezt a perspektivát. A központosítás azonban – már most láthatóan – újabb „kiskapukat" nyit meg a manőverezések előtt; és hogy még milyeneket fog megnyitni, csak a következő évek eseményeiből derül ki.

Az egyik kiskapu már most nyitva áll. A központosítás a Városban várhatóan egyet jelent egy új igazgatási hivatal megjelenésével és egy új vezetővel, aki új szereplő az oktatáspolitikai „arénában". Függőségei még csak a törvényben és a kapcsolódó alacsonyabb szintű jogszabályokban vannak tisztázva, valóságos mozgásterét majd csak a gyakorlat alakítja ki. Amint hogy a következő évek gyakorlata fogja kialakítani

azt a viszonyt is, amelyet három oktatáspolitikai aktor: a polgármester, a tankerületi főigazgató, valamint a helyi tanári kar alakít ki.

A másik „kiskaput" az egyházak jelentik, amelyeknek a helyi mozgásait kevésbé köti meg a recentralizáció. Azt, hogy újabb helyi szereplőkként miképp ékelődnek be az önkormányzat és a kormányzat játszmájába, ma még csak valószínűsíteni lehetne, de azt is csak a becslések szintjét. Annyi már most látható, hogy - a kívülálló vizsgálódók meglepetésére - az egyházi fenntartók valószínűleg együtt mozognak, sőt az is lehet, hogy egymással „háttéralkukat" kötnek. Ezzel segítve is, akadályozva is az önkormányzat (a polgármester) manőverezési lehetőségét.

Végszó gyanánt visszatérünk oda, ahonnan indultunk. Az önkormányzatiságtól az oktatásügy központosításáig vivő út - bárhogy értékeljük is, jónak vagy rossznak, mint beszélgető partnereink egyike-másika tette – nem végállomás, hanem csak átmeneti megálló. Ne gondolja egyik fél se – se az önkormányzatiság, se a központosítás hívei –, hogy valamifajta visszatérést jelentene. Nem az. Sokkal inkább az út újabb állomása, ahonnan nem visszatekinteni kell (már annak, aki politikát csinál), hanem előre. Vizsgálódásunkból világossá vált, hogy az egykori pártállami irányítás – jóllehet 1973 óta az sem volt töretlen, 1985 óta pedig bomlófélben volt – többé nem fog visszatérni. Akiket harminc-negyven évvel ezelőtt így lehetett irányítani, ma már nem szereplői sem a helyi, sem az országos politikának. A helyi társadalom átformálódott, vezetői változtak, tapasztalataik másmilyenek, környezetük is átalakult. Lehet szeretni a központosítást vagy szurkolni a helyi társadalomnak (mi alig titkoltan ez utóbbit tesszük), de sem kényszerű epizódnak, sem rosszindulatú politikának fölfogni nem lehet. Inkább látszik kikerülhetetlen fejleménynek, amelynek föltételei között érdemes újra fogalmazni azt, hogy „kié az iskola".

Megjegyzés

A tanulmány az OTKA (K-101867) által támogatott *Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóságig* (LeaRn) című kutatás keretében készült. Kutatásvezető: Kozma Tamás

Irodalom

1971. évi I. törvény a tanácsokról. In: *Ezer év törvényei.* Budapest: CompLex. (www.1000ev.hu)
1985. évi I. törvény az oktatásról. In: *Ezer év törvényei.* Budapest: CompLex. (www.1000ev.hu)
1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról. In: *Ezer év törvényei.* Budapest: CompLex. (www.1000ev.hu)
1991. évi XX. törvény a helyi önkormányzatok... feladat- és hatásköréről. In: *Ezer év törvényei.* Budapest: CompLex. (www.1000ev.hu)
1999. évi LII. törvény a felsőoktatási intézményhálózat átalakításáról. In: *Ezer év törvényei.* Budapest: CompLex. (www.1000ev.hu)
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről. In: Ezer év törvényei. Budapest: CompLex. (www.1000ev.hu)

Archer M. S.–Bajomi I, (1988): Az oktatási rendszerek expanziója. *Iskolamester 4.* Budapest: Oktatáskutató Intézet.
Bodor M. (2012): Összefogással újra az agrár- és vidékfejlesztési szakemberképzés fellegvára lehet Mezőtúr. *Mezőtúr és Vidéke.* 2012. november 28.
Dávidházy G. (2012): Naprakész helyzetjelentés a mezőtúri főiskoláról. *Mezőtúr és Vidéke.* 2012.
Engler Á. et al. (2012): A felsőoktatás tömegesedése, különös tekintettel a nem nappali tagozatos hallgatókra a Bihar-Bihor tanulórégióban, 1990–2010. *Hungarian Educational Research Journal 2.* (2012), 1: DOI 10.5911/HERJ2012. 01. 02
Emlékkönyv (2010): *A mezőtúri felsőoktatás fél évszázada 1960–2010.* Mezőtúr: Szolnoki Főiskola kiadványa.
Fiske, E. B. (2010): *Decentralization of Education: Politics and Consensus.* Washington DC: World Bank.
Forray, R. K. (2012): The situation of the Roma / Gypsy communities in Hungary." *Hungarian Educational Research Journal.* (HERJ) 2 (2012), 2: DOI: 10.5911/HERJ 2012. 02. 09
Forray R. K.–Kozma T. (2011): *Az iskola térben, időben.* Budapest: Új Mandátum.
Györgyi Z. (Szerk) (2012): *Több célú küzdelem.* Budapest: Oktatásfejlesztő Intézet.
Halpin, D.–Troyna, B. (1995): The politics of education policy borrowing. *Comparative Education.* 31 (1995). 3: 303–311. DOI: 10.1080/03050069528994
Hearn, J. C.–Griswold, C. P. (1994): State-level centralization and policy innovation in US postsecondary education. *Educational Evaluation and Policy Analysis.* 16 (1994). 2: 161–190.
Kozma G. (2012): Egyházi műszaki felsőoktatás és vidékfejlesztés Mezőtúron. *Toronyiránt.* 2012. április 6.
Kozma T. (1990): *Kié az iskola?* Budapest: Educatio.
Kozma T.–Pataki Gy. (Eds.) (2011): Kisebbségi felsőoktatás és a Bologna-folyamat. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. (Elektronikusan olvasható itt: http://vmek.oszk.hu/html/vgi/vkereses/vborito2.phtml?id=9941
Kozma T. (2009): „Kié a rendszerváltás?" *Educatio.* (R) 18 (2009), 4: 423–35.
László J (2005) A történetek tudománya. Budapest: Új mandátum Kiadó
Liskó I.–Tomasz G. (Szerk.) (2004): Alternativ oktatás. *Educatio.* 13 (2004). 1: 3–192. (tematikus szám).
Meyer, J. W. et al. (1985): Bureaucratization without Centralisation. Palo Alto: *Institute for Research on Educational Finance and Governance.*
Miles, R. et al. (1987): Organization strategy, structure, and process. strategies with human resource management practices. *Academy of Management Review*, 3, 54–62. *Academy of Management Executive.* 1. 207–219.
Műszaki felsőoktatás és vidékfejlesztés Mezőtúron. *Őstermelő.* 2012. 2. 18.
Önkormányzat és iskola (1991): *Az Oktatáskutató Intézet V. országos konferenciájának jegyzőkönyve.* Budapest: Oktatáskutató Intézet. (Kutatás Közben 151.)
Pusztai G.–Rébay M. (Szerk.)(2005): Egyházak és oktatás. *Educatio.* 14 (2005). 3: 463–700 (tematikus szám)
Steiner-Khamsi, G. (Ed.) (2004): *The Global Politics of Educational Borrowing and Lending.* New York–London: Columbia University.
Szabó J. Z. (2012): *Kulturális fesztiválok mint a művelődés új formái.* (PhD disszertáció). Debrecen: Debreceni Egyetem. http://hdl.handle.net/2437/129798
Tóthné Kecskeméti K. (é.n.): A hódmezővásárhelyi modell (kézirat). www.eukn.org/dsresource?objectid=169285 (Letöltés: 2012. 11. 28)
Varga A. (2012): The battle between claim and plainness. Dunaújváros special features and effect of the social environment on the cultural attitude. *Hungarian Educational Research Journal* 2. (2012). 1: DOI 10.5911/HERJ2012.01.04
Vékony E. (2012): Ismét vizsgáztak a mezőtúri főiskolán. *Mezőtúr és Vidéke.* 2012. 5. 4.

Te komolyan gondolod, hogy Mezőtúr?

Achs Károly
Mezőtúr, Teleki Blanka Gimnázium

Elfogyó levegő

Te komolyan gondolod, hogy Mezőtúron? A kérdést a nyolcvanas évek elején szegezte nekem F.S. a Teleki folyosóján, miután régi iskolám idehívott dolgozni. Persze, feleltem kételkedés nélkül. Nem is értettem a tekintetében megjelenő szánakozást. És valóban: a kisvárosi gyerek pont olyan, mint a nagyvárosi, a kollégák legalább olyan jók, mint a „híres" iskolák tanárai, a kisvárosi iskolában létezhet családiasság, viszont nincs nagyképűség. És egy kisvárosi tanárembernek talán még a helyi szellemi életben is lehet helye.

Persze gyanakodhattam volna: 1961 végén helyezték ide édesapámat, másfél éven belül megmérgezték tyúkjainkat – akkor fel sem fogtam, hogy szüleimnek nem a tyúkok elvesztése a fájdalmas, hanem az üzenet. Aztán nem sokkal később egy felheccelt részeg ember verte be ablakunkat, hogy mit keres a református szószéken egy zsidó ember… (Ha valakit ma is izgatná a kérdés: apám nagyanyja, Geiger Nessy talán tényleg zsidó volt.) Szüleim meggyőződése volt, hogy mindkét eset mögött egy, a mindenkori hatalommal jó kapcsolatokat ápoló egyházi ember állt, aki azóta olajfestményben megörökítve látható a város egyik elegáns termében. De maradtak mindaddig, amíg édesapám bele nem betegedett az egyházában uralkodó szellembe. És megcsinálták! Tanárként, lelkészként olyan mércét állítottak, amelyet nehéz meghaladni.

Egy ideig igazam lett a mezőtúri tanári szerep tekintetében. A nyolcvanas években egy merev rendszer felpuhulását éltük meg, magunk is tágítgatva a határokat. Nyolcvannégyben még fagyosan kérték számon, hogy miért nem indult az osztályom a Ki tud többet a Szovjetunióról vetélkedőn, nyolcvanhétben viszont már elég viccesre sikerült a tanácsházán a számonkérés: kiket is vittem el egy, a hatalomnak nem tetsző író-olvasó találkozóra. Saját értékrendünkhöz nem kértünk engedélyt: koncertsorozatot szerveztünk, mi, tanárok is összeálltunk rock-koncertre, kalotaszegi konfirmációra vittünk gyerekeket, teológusokat hívtam meg, hogy ormánsági templomokról vetítsenek stb.

És volt együttműködés. Például fél évig a Dózsa György Szakközépiskola egykori rajzszertárában laktam, természetes volt, hogy a Muzsikás, Zsarátnok, Dresch Quartett koncertjeire kölcsönadták dobogóikat, küldtek gyerekeket.

Ez az egyre szabadabbá váló világ elhitette velünk, hogy a rendszerváltással kiteljesedik a szabadság is, a kreatív, gyerekközpontú, előrevivő iskolarendszer is.

Elég hamar csalódnunk kellett. A társadalom polarizálódott, átpolitizálódott, a saját értékrendjük alapján élők fura figurává váltak. Az iskolarendszer az együttmű-

ködés helyett a vadkapitalizmus önkorlátozástól mentes irányába mozdult el, az önfényezésben szuper „szuperiskolák" bármilyen eszközt megengedhettek nyomulásukhoz, a mindenkori oktatáspolitika ott fent mindent jobban tudó, leüzengető attitűdöt vett fel ahelyett, hogy a terepen dolgozók aktivitására épített volna, és nem is nagyon kereste a választ az iskolát és a társadalmat is szétfeszítő problémákra. A szülői elvárások felülírták a szakmaiságot. Ha nem az aznapi zsibvásárnak szeretnék megfelelni, hanem azt célzom meg, hogy amit mondok, tanítok, húsz év múlva is hathasson, akkor könnyen a perifériára kerülhetek.

A szakmaiság kényszerű feladása, a jogszabályok túlburjánzása, az ideologikum erőteljes visszatérése pont fordítottja a szabadabbá válásnak, a határok tágításának. Most egyre megkötöttebbnek, tehetetlenebbnek, kiszolgáltatottabbnak érezzük magunkat az életben is, szakmánkban még tragikusabban.

Ez az országos folyamat Mezőtúron erősebben jelentkezik: az iskolarendszer drasztikusabban változott, a város megtartó ereje tragikusan kicsi, a népességfogyás erőteljes. Elindult egy lefelé tartó spirál: érezzük, hogy nagy a baj, nincs levegő, ezért feszültebbek leszünk. Mivel feszültek vagyunk, mi magunk vesszük el a levegőt mások elől, még ingerültebbek leszünk, és így tovább.

A továbbiakban bemutatom a levegő elfogyását saját szemszögemből. Szívesen szólnék az atomizálódásról, a közösségi terek beszűküléséről: a helyi médiáról, a vita, vélemény, kritika fájdalmas hiányáról; a fórumok befagyásáról; az Ar-Túr fesztivál közösségteremtő oldalának elsorvadásáról. De tanári szerepemben inkább a Teleki Blanka Gimnázium sorsát mutatom be: az iskola több évtizedes szellemiségét, a mesterséges versenyhátrányt, a hányattatásokat, saját tévedéseinket és azt, melyek azok az értékek, amelyeket még mindig mi képviselünk, csak azért is. Bemutatom a kontrasztot, amely iskolánk kommunikáció-dráma tagozatának korszerű, életbevágóan fontos koncepciója, szakmai megítélése és városi megbecsülése között feszül.

Hogy mit válaszolnék bő három évtized tapasztalatai után: Te komolyan gondolod, hogy Mezőtúron? – Már nem feltétlenül… De küszködni kell, dolgozni kell, és figyelembe venni Gyökössy Endre egyik boldogmondását: „Boldogok, akik meg tudják különböztetni a hegyet a vakondtúrástól, mert sok zavartól kímélik meg magukat."

Válság az iskolarendszerben

A dramaturgiában azt nevezik válságnak, amikor a felek és a környezet számára nyílttá válik a konfliktus. Legkésőbb akkor, amikor Hamlet leszúrja Poloniust. Azután már nincs tettetés, nincsenek látszatmosolygások, felszín alá fegyelmezett indulatok.

A mezőtúri iskolaügy legkésőbb Beszterczey András ballagási beszéde óta ilyen válságban van. Esperes úr a széles nyilvánosság előtt a savas esők környezeti ártalmaival, az agyonpétisózott földekkel szemléltette az állami iskolákat. Jogot formált arra is, hogy útmutatást adjon: valami ideológia legyen az állami iskolákban is. (YouTube)

Személyes szinten már régóta megvannak a válság jelei. A kolléga észre sem veszi, hogy nekem mondja ki sablonos mondatát: „Ha nem tanul nálunk, mehet a Telekibe!"

Felajánlom egy nagy embernek, hogy szívesen beszámolok a kollégáknak egy nagyon jó jeruzsálemi továbbképzésről, mire ő egyszerűen nem válaszol, csak összezárt szájjal bólint, nem akarja meghallani, nem akar válaszolni.

Az egykori református gimnázium sok évszázadon keresztül szervesen fejlődhetett, nagyszerű embereket adva az országnak, nagyszerű tanárokat adva a helyi közéletnek. Aztán száz évekkel később, de mai szemmel éppen elég régen szintén szerves fejlődés eredményeképp létrejött a Teleki Blanka Gimnázium. Megértették, hogy kellene nőképzés, körülnéztek, hogy az Alföldön nincs ilyen. Létrehozása nem sértett érdekeket: a református gimnázium fiúkat, a Teleki lányokat tanított, nem egymás elől vették el a levegőt, nem a gyerekek csábítása, nem a dicsőség vált fő céllá.

A második világháború után megakadt a szervesség. A városok például nem úgy fejlődtek, hogy szép lassan beépültek az utcák, megtartva a régit, a használhatót, a szépet, hanem központilag kitalált lakótelepek nőttek ki. Az iskola életét is központi akaratok szervezték távolról. A református gimnázium sorvadásra ítéltetett. Kamaszként nem izgatott az ügy, bár én még mehettem volna a Dózsa utolsó gimnáziumi évfolyamára. Azon is csak utólag gondolkodtam, hogy az iskola körüli eseményeknek volt-e köze ahhoz, hogy több aktív tanár meghalt akkoriban (egyikük temetésén a Teleki teljes diákságával magam is részt vettem). Lehet, hogy a gimnázium megszüntetése, a levegő elfogyása roppantotta meg egészségüket?

Én a Telekiben tanultam. Gyönyörű évek voltak emberileg is, tudásban is. S régi iskolám megtalált, hívott. A Teleki tanárként is örömöt adott. Nagyszerű kollégákat, ötleteket, munkákat, és ami az iskolában a legfontosabb: nagyszerű szellemiséget. Fontossági sorrendet. Puritánságot. A dolgok néven nevezését. Autonómiát. Alkotó légkört. És egyre több szabadságot. Az ideológiák béklyójából való kiszabadulást. Szerves fejlődést. A kilencvenes évek elején kollégáim kidolgozták a hatosztályos gimnázium tervét, az első évben kétszeres túljelentkezéssel (hat évvel később imponáló érettségivel, felvételivel). Én nyolc év színpadozás után beiratkoztam a Színművészeti Főiskolára, tanulásom egy korszerű négyosztályos tagozat alapja lehetett.

Ezt a felfelé ívelést törte meg a rendszerváltás módja, amely az elemzésekre, koncepciókra, hatásvizsgálatokra való építkezés helyett az indulatokra, sérelmekre, egyéni messianizmusokra való támaszkodást választotta.

Az országos politika nem tette fel a kérdést: a régi viszonyok visszaállítása a szervesség helyreállítását jelenti-e, vagy egy újabb felülről vezérelt „lakótelep-építést"? Mert az iskolák szerves alakulását már megakasztották a kádári évtizedek. Vajon fel lehet-e támasztani kihűlt ügyeket? Nem olyan-e a folyamat, mint amikor lelkes népművelők a falu rég kihalt népszokását elevenítik fel esetleg csak egy fesztivál kedvéért? A forma, a jelmez, a látvány nagyjából megvan, a jelentés, a fontosság, az átélés már sehol. Szarka Miklós lelkésztől a kilencvenes évek elején, az Országos Református Tanáregyesület pápai konferenciáján így hallottam:

„A református egyház sem szellemileg, sem erkölcsileg nem áll készen az iskolafenntartó szerepre." A folyamat nem egészséges voltát mutatták a kísérő jelenségek: az állami iskolák „sátán iskoláivá" minősítése szószékről a Dunántúlon (testvérem közlése), Takaró Mihály szavai a Reformátusok Lapjában (1999. augusztus 15.): „Napjainkban nem cél az állami iskolákban a nevelés (...) Értékválságot teremt az ilyen iskola, értékanarchiát ‚termel'."

A rendszerváltás néhány reményteljes hónapja után arra ébredtünk, hogy egy még irdatlanabb hazugságba kerültünk bele, és még azzal sem áltathattuk magunkat, hogy a hatalom hazudik nekünk, mi csak áldozatok vagyunk: létfenntartása érdekében a tanártársadalom saját maga vált a hazugság forrásává.

Az iskola művészet, zene, tudomány, intimitás, még kicsit szerelem is… Az ország a saját sírját kezdte megásni azzal, hogy az iskolát is odahajította a feltételek, szabályok, esélyegyenlőség nélküli versenypályára. Jó pozíciójából a magyar oktatásügy egyes felmérések alapján lecsúszott a hatvan országot tartalmazó lista 51. helyére. (A táblázatot a Ténytár netes helyről vettem.)

Magyarország helyezése a World Talent Ranking ranglistán	
2005	16
2006	24
2007	20
2008	26
2009	30
2010	33
2011	38
2012	39
2013	49
2014	51
	forrás: WTR

A lecsúszási folyamatot a kilencvenes évek elején elindító országos fejetlenségben Mezőtúrnak is föl volt adva a lecke, hogy besegítsen-e a redormátus egyház akkori vezetőjének az iskola-visszaszerző püspök szerepének eljátszásához. Maga a (régi) iskola tényleg megérdemelte volna, hogy újrainduljon. Viszont a helyzet megváltozott. Az iskolák tanári kara világnézeti szempontból is kicserélődött. Az évtizedek alatt sok környező településen indult gimnázium (Túrkeve, Kunszentmárton, Törökszentmiklós, Gyomaendrőd stb.) A negatív demográfiai folyamatok már akkor is látszottak. Egy ilyen döntés előtt kellett volna hatásvizsgálat.

El kellett volna gondolkozni, honnan lesz gyerek (ez föl sem merült az önkormányzat döntése előtt). Egyszerűbb volt rámozdulni a Teleki potenciális tanítványaira. Erre utalnak az új igazgató szavai: „De hogyan érhetjük el a kívánt célt? Úgy semmiképpen nem, ha miközben az egyiket gyógyítjuk, a másikon újabb sebet ejtünk, míg az egyiknek tágas teret adunk, a másiktól teret veszünk el." (Mezőtúr és Vidéke, 1992. január 24.) Őrzök egy levelet tőle 2000. április 19-éről: „Kedves 8. osztályos tanuló! Sajnálattal értesültünk arról, hogy továbbtanulásodat nem intézményünkben kívánod megkezdeni. Amennyiben szándékodon változtatni kívánsz, úgy iskolánkban korlátozott számban lehetőség van az általad választott tagozaton továbbtanulni."

A Teleki eleinte nehezebb helyzetbe került, de akkor még a demográfiai helyzet nem volt ennyire tragikus. Aztán elkezdtek hozzánk visszatérni a kistestvérek… Ebbe a folyamatba hasítottak bele az összevonások, ráncigálások, most ebből a helyzetből próbálunk kikapaszkodni, aminek, ha a tantestületünk minőségét nézzük, sikerülnie kell, hacsak a politika nem lép a fejünkre.

Mit rontottunk mi magunk el?

Például pont a mértékletességünk vált hátrányunkra. Indíthattunk volna nyolcosztályos gimnáziumot is 92-ben, de nem tettük. Úgy gondoltuk, egy kisváros méretéhez a hatosztályos megfelelőbb. Két tényezőt nem vettünk figyelembe. Akkor még nem volt információnk arról, hogy lesz másik gimnázium Mezőtúron, amelyik elindítja a nyolcosztályos képzést.

Elrontottuk a reakcióinkat. Nem voltunk hozzászokva ahhoz, hogy átgázoló technikával érvényesítsük saját érdekünket. A mi szakmánk nagyon különleges: minden gyermek külön univerzum, felelősen nem állíthatom, hogy mi vagyunk a legjobb számára. Utólag azt mondom, megtalálhattuk volna az utat: úgy megmaradni saját magunknál, hogy közben ezeket az értékeinket nyilvánvalóvá tesszük. Lehetett volna vonzó sok szülőnek, ha tudja: ez az iskola a kudarcot kudarcnak, a sikert sikernek, az örömöt örömnek, a bajt bajnak mondja.

Rosszul viseltük külső megpróbáltatásainkat. A ránk kényszerített összevonásokat előnyünkre is fordíthattuk volna. A világban számtalan példája van a vegyes, sokszínű oktatás sikerének, kutatások igazolják létjogosultságát. A helyzetet akár vidáman is vehettük volna. Hiszen volt varázsa az épületek közötti bóklászásnak, a koszlott zuhanyzókkal ékesített, egykori színpadi öltözőből átalakított matektanteremnek. Ezek a helyzetek ugyanis leszállítják a tanárt akár csak az önmaga által elképzelt magasságából is, egy oldalra helyezik a gyerekkel. Ezt tudatosíthattuk volna magunk között is, sőt, építhettünk volna rá.

Bután reagáltunk a pénzügyi különbségekre. Ha riválisunk fő témája az, hogy hány és hány forint jutalmat kapnak a gyerekek, ha az állam a saját fenntartású iskolájának morzsákat, a nem is saját fenntartásúnak mindent ad, akkor teljesen fölösleges és hibás a tetőfelújításra kapott millióinkkal dicsekedni.

Van-e kiút?

A helyzet adott, és senkinek sem jó. Egyik iskolának sem. És nem jó a szabadeséssel zuhanó városnak. Mit lehet tenni?

Mivel a városvezetés egyedül a hatosztályos gimnáziumot támadta, már 1999-ben felszólaltam az önkormányzati ülésen: „A város a maga által létrehozott helyzetből egyféleképp menekülhet: előre. Ha nem akarja, hogy a városért eddig oly sokat tevő pedagógusréteget még lehetetlenebb helyzetbe hozza, még inkább egymás ellen uszítsa, ha nem akarja, hogy a város tovább fogyjon, akkor erősítenie kell iskoláit. Pályáznia kell, ki kell csikarnia központi pénzeket kollégiumépítésre, tornaterem-építésre, nagy-nagy reklámmal, marketinggel és a tanárok megbecsülésével ide kell vonzani a gyerekeket."

Kicsi lépés lehetne a válság meghaladásához, ha élő együttműködés lenne a két iskola között. Mert tényleg abszurd: egymástól száz méterre élnek, dolgoznak értelmes emberek úgy, hogy nem is tudnak egymásról, hogy beszélgetés maximum a túrkevei gyógymedencében alakul ki véletlen találkozáskor. Márpedig közös szakmai

programok vinnék előre a tanítványokat, ha még számítanak egyáltalán... Ezt a jelenlegi kötet másik szerzője is észrevette, így ír: „bizony középiskolás éveim alatt nem sokat tudtunk egymásról, a két gimnázium nem igazán akarta megismerni és megérteni a másikat. (…) Ez hiba volt, mert mindkét fél vesztett általa. Mint már sajnos nem Mezőtúron élő református öregdiák, csak remélni tudom, hogy azoknak az időkre már vége." (Papp István)

Halvány kísérletek voltak. Például egy ideig meghívtak zsűrizni versmondó versenyükre, még azt a tanácsunkat is megfogadták, hogy ne csak Wass Albert-verssel lehessen nevezni. De ez a verseny az évek alatt kifáradt, elsorvadt. Én magam meghívtam a kollégákat, diákokat két jól sikerült történelmi műsorunkra: az október 23-aira még személyesen, holokauszt műsorunkra telefonon – visszajelzést azóta sem kaptam. A Kaán Károly környezetvédelmi verseny laborgyakorlatát évekig iskolánkban vezették tanáraink. Aztán előbb a meghívóról maradt le a Teleki, aztán kihagyták a laborgyakorlatot. Néhány kollégának felvetettem: hívjuk meg a tantestületet egy péntek délután: bemutatnánk iskolánkat, főznénk valamit, lenne egy táncház. Akkor azt mondták: szerintük most nem aktuális. Lehet. De el kell undulni ebbe az irányba.

Hogy van-e kiút számunkra, telekisek számára? Mert nem könnyű egy érdemtelenül alulértékelt iskolában létezni. De az elmúlt évtizedek megedzettek bennünket. Így aztán továbbra is igen jó szellemű, műhelymunkára képes tantestülete vagyunk környékünknek. Olyan, amelyről akár a messziről jött továbbképzés-vezető, akár a más iskolákat megjárt új kollégák is megállapítják, milyen „tök jó" itt. Olyan munkákkal, amelyek tanárképzések témája lesznek. Olyan tanulók sorával, akik büszkélkedve jönnek vissza: az egyetemen ők voltak az egyedüliek, akik már hallottak az ottani témáról…

Ettől persze kellenek egyéni megoldások is. Sokan a munkába temetkeznek: csak azért is próbálják a lehető legnagyobb hozzáadott értéket megvalósítani mindenféle dicsekedés nélkül. Munka után aztán hazamennek, beülnek a fotelba, és órákig gitároznak. Más felnőtt-énekkart vezet. Megint más maga köré gyűjti a gyerekeket, hogy filmet forgasson velük. A harmadik saját gyerekeivel pályázik környezetvédelmi filmekkel.

Számomra a friss levegő egyszerre felszabadító és elkeserítő. Évente többször is van lehetőségem kívül kerülni a helyi dimenziókon. Előadásokat tartok, tanároknak vezetek foglalkozásokat az erdélyi drámanapokon, műsoromon Ausztriában is sírnak, cikkeimet országszerte olvassák stb. És bár feldobódom ezeken az alkalmakon, mindig bennem van a keserűség: Mezőtúrnak nem lenne szüksége minderre?

Hogy mire építhetünk kollektíven? Az értékeinkre. Hogy puritán iskola vagyunk. Hogy röhögünk a dicsőségen. Hogy a ballagáson a gyerekekről beszélünk, nem a másik iskoláról.

Hogy a kimondott szó egybeesik a gondolattal. Nem ideológiára van szüksége az iskoláknak. Ideológiát két hónap alatt lehet szerezni akár marxista iskolán, akár konfirmáció-előkészítőn. Az iskoláknak emberekre van szüksége. Akik hitelesek. Akik hitük szerint élhetnek, beszélhetnek. Ebben szintén jók vagyunk: szabad iskola tud csak a jövőre felkészíteni. És örülnünk kell, hogy nem kapunk iszonyatos pénzeket, nem kell nagyhatalmú percemberek kedvéért gyerekeket kivezényelnünk.

És jók a programjaink is. A hozzám legközelebb állót részletezem is. Mivel minden hierarchiát gyűlölök, nem mondom, hogy a legkorszerűbb koncepció, csak azt, hogy a környék egyik nagyon korszerű koncepciója.

A kommunikáció-dráma tagozatról

1983-ban első darabunkkal arany minősítést kaptunk. Ugyanekkor későbbi drámatanár kollégám, az akkor még gimnazista Győrfi Kati osztálya szintén aranyat kapott. Többször rám került a sor fecskebáli, szalagavatói műsorokkal. (Odüsszeia, János vitéz, Popfesztivál) A János vitéz útra kelt: 1990-ben, a romániai változások után az elsők között léphettünk fel Kolozsváron, Kalotaszegen. 1991-ben országos diákszínházi fesztiválon lettünk díjazottak. Ekkor elkezdtem tanulni a szakmát. Ez volt a személyes felkészülés ideje.

Közben a világ olyan tempóban változott, hogy megfogalmazódott egy teljes paradigmaváltás szükségessége. A jövő a művészeti nevelés erősítésével építhető, tehető élhetőbbé. A dráma lépés lehetett a pedagógiai kultúra megújítása felé. A gimnázium megújítása felé. Sok-sok iskola ugyanis csakis tantárgyi szinten tudja elképzelni a fejlesztést: kicsivel több angol, kicsivel több matematika, informatika, ez-az. Azaz nyolcadikos korodban próbálj dönteni, miközben húszéves, sőt, diplomás fiatalok tömege nem tud mit kezdeni magával. A gimnázium feladata az általánosság lenne, olyan alap adása, amelyre orvosként, eladóként, tanárként, üzletemberként, édesanyaként építkezni tudsz később. Freund Tamás agykutató szerint „az érzelemvilág gazdagsága jelentősen befolyásolja tanulási képességünket, kreativitásunkat. Ezért kell oktatási rendszerünkben, elsősorban középiskolában, jóval nagyobb hangsúlyt kapnia az érzelemvilág gazdagítását szolgáló művészeti és erkölcsi nevelésnek." (Az erkölcsi nevelés legmegfelelőbb terepe is a művészet, azon belül is a színház – az üveges tekintetű gyerekek feje fölött elmondott erkölcsi tételek hatékonysága közelít a nullához.)

A dráma egyszerre intellektualitás, érzelmi fejlesztés, érzékenységnevelés, csoportmunkára való készség, látókör-szélesítés – és persze radikálisan új viszony diák és diák, tanár és tanár között.

A kommunikáció szót azért tettük a dráma elé, hogy megértessük: amit teszünk, az emberi kapcsolatok javítása érdekében tesszük. Meg akartuk különböztetni magunkat létező drámatagozatoktól is: láttunk néha elszállt művészifjakat ezekből az iskolákból. Mi nem a művészöntudatra építünk, pont ellenkezőleg: egyből elkezdjük nyesegetni, ha minimálisan is megjelenik valamelyik gyereknél. És kerüljük az ideológiát, meggyőződésünk, hogy helyette értékorientációra van szükség.

Egyértelműnek kellett volna lennie a tagozat elsöprő sikerének. Kíváncsi lennék, más városban hová jutottunk volna. Bár vannak keserűségeim Mezőtúrral kapcsolatban, még az is lehet, hogy eddig se! Még szerencsénk is lehetett a mezőtúri abnormális helyzettel: ugyan évtizedes felkészülés után indítottuk a képzést, muszáj is volt lépnünk. Több éven keresztül másfél osztálynyi drámásunk volt. Most diákjaink zöme vidéki, a mezőtúri lakosság csak beül szalagavatói műsorainkra, elvárja a nívós

előadásokat, az utcán gratulál, de a gyerekét nem küldi hozzánk. Rosszul esik, de a gyerek még többet veszít, ha elmegy a lehetőség mellett.

Ez a munka személyiségfüggő. Hárman tartunk drámaórákat, három különböző attitűddel, de egymást segítve. Természetesen nem csak színpadra szánt munkáink vannak, sőt, az osztálytermi dráma nagyobb súllyal is szerepel az előadásoknál, de hadd mutassam meg munkánk lényegét két saját produkcióm bemutatásával. (Bővebben: www.achskaroly.hu)

A 2010-es szalagavató műsor

A műsor elején és végén Mike Oldfield Ommadawn című zenéje szólt az Esti Kornél zenekar előadásában. A közte levő időt saját ritmusimprovizációink töltötték ki, melyeket dobokon, kukákon, műanyag lavórokon valósítottunk meg, persze némi széki zenével fűszerezve.

Hogy miért ez az egyik legsikeresebb munkám? Mert amellett, hogy tényleg magával ragadta a közönséget, megvalósította azt, ami a pedagógiában a legfontosabb: alkotótársi közösséget teremtett diák és tanár között. Megfordult a szokásos irány, amelyben a tanár ráengedi saját elképzeléseit a diákokra. Itt megnéztük, ki mit hozott magával: valaki modern táncot tudott, kértem, találjon ki egy percnyi koreográfiát. Más népzenei hegedűt tanult, nyilván boldogan építettem be egy széki négyest a történetbe. A ritmusok órai improvizációkból alakultak ki, a ritmizálható mozgásimprók a próbákon, kiscsoportokban, így a gyerekek sajátjuknak érezték az előadást. És tényleg: nekem csak az építkezés, a szerkezet kitalálása, illetve a kidolgozás igényessé tétele volt a feladatom. (Épp elég munka ez is közel negyven szereplő esetén…)

És ezer olyan pedagógiai hozadék volt, amelyet a közönség nem is láthatott: például olyan gyerek kapott a műsor szempontjából felelős feladatot, aki talán sose korábban iskolás évei alatt.

A műsor sikeréhez természetesen hozzájárult, hogy az akkorra már országos hírű Esti Kornél zenekar játszott, de saját bevallásuk szerint is az együttes indulását a 2006-os Pink Floyd-műsor indukálta… (YouTube: Ommadawn + dobolás; Teleki szalagavató The Wall)

Holokauszt-emlékműsor (2013)

Azt példázza, hogy a dráma igen komoly intellektuális munka.

Jeruzsálemben jártam a Jad Vasem intézet továbbképzésén. Egy túlélő, kilencven felé tartó hölgy két mondata indította el a gondolkozást: 1. „Egyszer csak Szalai néni nem adott virágot." 2. „Nem mondhattam verset az október hatodikai ünnepségen." Milyen logikai sor vezet ebből a két mondatból egy egész műsorhoz?

Ha „egyszer csak nem adott", akkor korábban adott. Legyenek tehát olyan jelenetek, amelyek kétféleképp fejeződnek be: először még kapnak virágot a gyerekek a szomszéd

nénitől, másodszorra nem. De akkor tegyük meg ugyanezt október hatodikával kapcsolatban is. Akkor viszont a később eltiltott kislány mondja a Nemzeti dal első versszakát. De ekkor hangozzon el később még két versszak a színpad ugyanazon pontján ugyanattól a lánytól. Ha először még ott a kokárda, akkor később tűnjön el, majd helyettesítse a Dávid-csillag. A végére, ha nem is a lányon, de legalább az egyik szereplő táskáján jelenjenek meg a nemzeti színek. És így tovább. Hogy legyen szerkezet. A felkészülés közben a gyerekek logikai készsége legalább annyira fejlődik, mint matekórán, annyi előnnyel, hogy itt észre sem veszi… (matekórán eleve hárítja a szituációt).

Megkértem néhány egykori diákot, hogy írják le véleményüket. Ketten még nem voltak drámások, csak egyszer-kétszer színpadra kerültek, a többiek évekig heti két tanórában dolgoztak velem. Illett volna kiszerénykedni a személyemet érintő mondatokat, de az elfogyó levegőről szóló írásban csak azért is benne hagyom őket-

Diákemlékek

„A színpadtól sosem tudtam igazán elszakadni. Bár szakmámnak nem ezt választottam, de a kommunikáció terén rengeteg alkalmam volt színpadi produkciók szervezésére. Jobbára szervezői feladataim voltak, nem színpadi, de borzasztóan élveztem minden egyes lehetőséget, amikor színpadszagot érezhettem. Sok jeles művésszel, rendezővel sikerült együtt dolgoznom, Presser Gábortól kezdve Pitti Katalinon át Böhm Györgyig, leginkább céges előadásokat, vagy gyerekelőadásokat hoztam össze, de mindegyikre nagyon büszke vagyok.

Munkám során gyakorlatilag bármilyen prezentáció, projekt megvalósításában előjött, hogy borzasztóan igyekeztem valami tartalmat, mondanivalót is adni. Ha valaki feláll egy előadásról vagy prezentációról, érezze, hogy kapott valami üzenetet. Ezt az igényt pedig a gimnáziumi színpadi munka ültette el bennem." (Szilágyi Andrea, 1991-ben érettségizett, sportkommunikációs tanácsadó egy híres klubnál)

„Színpadon lenni olyan érzés volt, mintha becsináltál volna, és mindenki látná a nyomokat. Aztán, amikor eljött a pillanat (ha eljött), hogy teli gatyáddal együtt is részévé váltál egy pillantásnyi ideig tartó egésznek, akkor történik valami lenyomat az ember lelkében (ez próbán is megtörténhet), ami aztán később, évtizedek múlva is előhívódik. A színpadi emlékek dolgoztak bennem, sokáig, főleg addig, amíg megértettem, hogy mit miért csináltunk. Úgy értem, miért pont úgy csináltuk, és miért nem a sokféle másképp? Drámatanárom tanítási eszközei közül az ordibálás volt rám a legnagyobb hatással, mert akkor döbbentem rá, hogy komolyan veszi ezt az egészet és komolyan vesz engem is." (Király Csaba, 1993.)

„Mit adott nekem a dráma? Én két év után – külön vizsga letételével – csatlakoztam a drámásokhoz, s egyáltalán nem bántam meg, hogy ezt választottam érettségi tantárgynak. Igazán maradandó élményként él bennem a szalagavató műsorként színpadra vitt Kőműves Kelemen előadás, ahol én lehettem Anna. Introvertált személyiségként

dráma tagozatosnak lenni, s színpadra lépni, sok személyiségépítő tanulságot hozott a komfortzónán kívüli működésről. Véleményem szerint mindez nagyban hozzájárult a kommunikációs képességeim kibontakozásához.

Achs tanár úrral pedig együtt dolgozni, gondolkozni, egyáltalán létezni, meghatározó a négyéves gimnáziumi emlékek között." (Lengyel Krisztina, 1999.)

„Hülyeség valamiféle logikai láncolatot felhúzni. Csak bele kell gondolnom, hogy melyek voltak azok a közös munkák, órák, beszélgetések, félmondatok, poénok, amelyek leginkább megmaradtak bennem.

A Pink Floyd-műsor záródala alatt végignézek a színpadon, és mindenki mosolyog. Nem azért mert kell, hanem mert öröm van. Sikerült. Fél év után itt van, 1000 ember hallgatja, marha jól sikerült. Együtt csináltuk a klubban, a rongyos tornateremben. Pakoljuk a hangfalakat a Volkswagenből, Imi fater, Dodi fater, harckészültségben az egész család. Tanár úr megírja a magyar szöveget a Brick In The Wallra: „Hé, tanár, hagyjon békén már". Van az egészben valami olyan, amire a britek azt mondják, hogy punk. Nem a tarajos csávók, hanem igazi punk.

Nem mindegy, milyen szinten vagánykodik az ember - kaptuk annyiszor a négy év alatt. Beégett.

Azt hiszem, elsősorban a közös munkák során megtapasztaltak húznak ki mostanában a nehezebb szituációkból. Egy műsort megelőző fél évig tartó próbafolyamat olyan szintű fegyelmet és odafigyelést igényelt harmadikos gimnazistaként, amellyel sok zenésztársam csak jóval később, felnőttként, legtöbbször már csak a színpadon, élesben szembesül először. Az egymásrautaltság, amivel egy-egy műsor elkészítése során találkoztunk, sokszor előbukkan különböző élethelyzetekben azóta is. Ennek az edzettségnek köszönhetően az ilyen szituációkat eléggé jól tudom kezelni. Könnyebben engedek saját pozíciómból, végighallgatom az ellenkező véleményt képviselőt, megpróbálok az ő fejével is gondolkodni. Hiába van a Comfortably Numb végén az az 5 perces gitárszóló, ahol 5 percen át villoghatnék egy sportcsarnoknyi ember előtt, ha emiatt az 50 ember által táncolt koreográfia 2 perc után indokolatlanul elnyújtott lenne. Alázatosságra neveltek ezek a munkák. És sok örömet adtak, ami legalább ilyen fontos. Jól éreztem magam a bőrömben, rájöttem, hogy a másokkal létrehozott mű sokkal izgalmasabb számomra, mint az egyedül kikapart siker. Egy csomó sikeres vizsga után arra gondoltam önkéntelenül is, hogy azok, akiknek nincs meg a közösségi élmény – az egyetemi évek kocsmatúráin kívül - csak az, hogy bemagolják a jogszabályokat és korrektül visszaböfögik egy általuk alig ismert professzornak, szegényebb emberek. Ha nekem csak ennyi jutott volna, el lennék keseredve. Talán ezért is döntöttem úgy, hogy zenekart alapítok. Mert a drámatagozaton megéreztem a közösségi munka semmihez sem hasonlítható varázsát. És nem akartam elveszteni gimnázium után sem ezt az érzést. Ez ilyen konkrétan nem fogalmazódott meg bennem akkoriban. De ösztönösen megéreztem, hogy egy-egy szűkebb (alkotó) közösség egyike azon kevés helyeknek, amelyben könnyebben el lehet viselni és kicsit a saját képünkre formálni ezt az önmagából igen csak kifordult világot." (Lázár Domokos, 2007., jogász, zenész)

„Mi itt tanultunk meg önmagunk lenni. Milyen fordított dolog, hogy az ember a színjátszás és a gimnázium miliőjében talál magára, és elkezd a saját maszkja mögött kutakodni. Ez különösen fura a tizenéveseknél.

Brigi osztálytársam a ballagási beszédében azt mondta: „Ha telekis vagy megtanulod, hogy ne csak nézd, hanem lásd is a világban zajló folyamatokat." Ezért kiemelkedő számomra ez a gimnázium. A Teleki! Az eldugott Mezőtúr Telekije, ahová a most cseperedő nemzedék összes diákját küldeném. Mert kell egy dráma, kell egy Teleki, kell egy osztály és kell egy Achs ahhoz, hogy megtanuld látni is a világot.

Mindannyian mosolyogva gondolunk az osztályra. Arra az osztályra, amely ott volt a pedagógusnapi színpadon, műsort csinált a gulág-emléknapra és október 23-ára, dobolt a sportcsarnokban ezer ember előtt, ott volt a Globe fesztiválon, könyvbemutatózott Budapesten, és végül együtt lépte a moldvait az osztályfőnökével.

Sokat dolgoztunk. Ezért voltunk mások. Mert tudtunk alázattal lenni a darab-, a rendező és egymás felé. Tudtuk, ha valami nem jó, az együtt nem jó, és ha valami zseniális, azt együtt hoztuk létre. Tudtunk alkotni, és nagy nehezen kompromisszumot kötni. Megéreztük az empátia és az együttműködés csodáját. Fura is belegondolnom, hogy azóta sem működtem együtt így ennyi emberrel egyszerre. Milyen felemelő érzés volt a Kufstein teremben próbálni esténként (a terem szagát még most is az orromban érzem), izgulni a másik szerepe miatt, és a darab végén fogadni a tapsvihart vagy épp a néma csendet.

Egyikőnk sem lett színész. Mert nem a művészeten volt a fő hangsúly, hanem rajtunk: diákokon, embereken, majdani felnőtteken. A kapott ajándékokat még most is tudjuk kamatoztatni. Ajándékok: érzések, viselkedések, gondolatok, életfelfogás. Ezeket mi mind belepakoltuk egy dobozba, amit azóta is magunkkal viszünk mindenhova.

*Az itt kapott szociális érzékenység és színpadi szereplés belőlem tanítónőt faragott. Bár ahányan voltunk, annyi felé vagyunk most, de összeköt minket az, hogy drámások voltunk a Telekiben, és mindannyian olvastuk Szabó Magda Abigéljét még a gimi előtt (ofő kérésére)." (*Túri Boglárka 2011., tanítónő (lesz))

Na, ezek az értékek azok, amelyek Mezőtúrnak alig kellenek. (Másnak bezzeg: műsorainkat gátlás nélkül másolják az országban, legutóbb egy nyertes országos pályázatban találkoztam a szóról szóra átvett előadásunkkal.) De talán egyszer…

Le vagyok győzve?

F.S. személyes kérdésével kezdtem írásomat, hadd fejezzem be szintén személyes szinten. József Attila sorait azoknak ajánlom, akik úgy gondolják, le vagyok győzve: „Le vagyok győzve, győzelem, ha van, de nincs, akinek megadjam magam."

A pedagógia mégse mérkőzés. Főleg nem háború. Úgyhogy győzelem végképp nincs. És nincs, akinek megadjam magam. Győztest semerre sem látok.

A vesztest pedig eleve nem a tanárok között kellene keresni: a biztos vesztesek a gyerekek, akik áldozatai ennek a minden ízében beteg magyar iskolaügynek.

És ezáltal a város is, melynek nem jósolok nagy jövőt, ha hatalmas (és okos) lelkek nem kezdenek azonnal dolgozni megmentésén.

Azoknak, akiket József Attila végtelen bölcsessége nem tudott meggyőzni, és a legyőzöttek közé sorolnak, sőt, talán még triumfálnak is, jelzem, hogy Mezőtúr történetét tekintve nem kerültem rossz társaságba.

De dolgozni fogok még egy darabig.

Oktatási trendek Mezőtúron

Fehérvári Anikó
ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Intézet

A tanulmány 2007–2014 legfontosabb változásait mutatja be Mezőtúr járás[1] oktatásstatisztikai adatain keresztül. Összehasonlítási alapul Jász-Nagykun-Szolnok megye és az országos adatokat is figyelembe vettük. Célunk az volt, hogy elhelyezzük járásunkat (településünket) megyei és országos viszonylatban, megnézzük, hogy az oktatásstatisztikai adatok alapján mennyire tekinthető városunk leszakadó térségnek, milyen trendek bontakoznak ki. Elemzésünkben főként a hátrányos helyzethez kapcsolódó adatok bemutatására koncentráltunk: a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók arányainak változására, valamint arra, hogy képzési típusok alapján milyen különbségeket tapasztalhatunk ezen a területen. Arra is kitérünk, hogy milyen tanulói eredményességgel párosul ez a tanulói összetétel.

Az adatokat az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet új fejlesztésű járási és megyei szintű térképes rendszere nyújtotta, az EDUMAP[2], amely alapvetően a Közoktatási Információs Rendszeren (KIR) adataira épült[3]. Emellett felhasználtuk az országos kompetenciamérés kutatói adatbázisait is (ez szintén a KIR része[4]), amely szintén alkalmas területi elemzésekre, mivel intézményi, telephelyi és tanulói szintű adatokat tartalmaz.

Demográfiai változások

Mivel az iskolarendszert alapvetően befolyásolja az iskoláskorú népesség számának alakulása, ezért röviden áttekintjük az alapvető demográfiai változásokat és az ehhez kapcsolódó tanuló- és pedagóguslétszám változásokat. A népszámlálási adatok is azt mutatják, hogy Nógrád és Békés megye vesztessége volt a legmagasabb a két népszámlálási periódus között (2001–2011 között), de Szolnok megye lakossága is az átlagot

1 A járáshoz tartozó települések: Mezőtúr, Túrkeve, Mezőhék, Mesterszállás, Kétpó

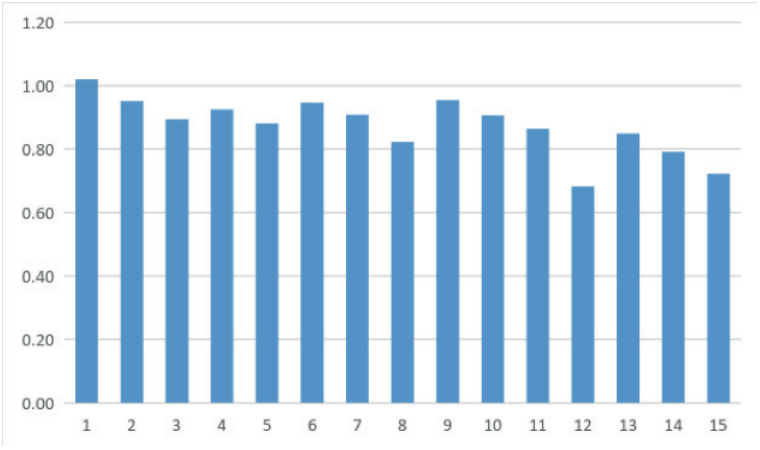
2 http://edumap.ofi.hu/

3 A KIR a köznevelés feladataiban közreműködők által szolgáltatott adatokra épülő, országos, elektronikus nyilvántartási és adatszolgáltatási rendszer.
http://www.oktatas.hu/hivatali_ugyek

4 A 2001 őszén elkezdődött Országos kompetenciamérések a 2007/2008. tanévtől kezdődően a közoktatásról szóló törvényben, majd pedig a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 80. §-ában meghatározottaknak megfelelően a 6., 8. és 10. évfolyamos tanulók gyakorlatilag teljes körében felmérték a szövegértési képességeket és a matematikai eszköztudást. A 2010. évi Országos kompetenciamérés során bevezetett évfolyamfüggetlen szövegértés, illetve matematika skálán összehasonlítható módon ábrázolható a 6., a 8. és a 10. évfolyamos tanulók szövegértési, illetve matematikai eredménye. https://www.kir.hu/okmfit/

meghaladó mértékben fogyott (KSH, 2013.[5]). Ez a népességcsökkenés nemcsak a természetes fogyásnak köszönhető (261 ezerrel csökkent az ország lakossága 2001–2011 között), hanem az elvándorlásnak is. A népesség leginkább az ország középső részén koncentrálódik. Városunk országosan is az egyik legnagyobb vesztese a belső migrációnak, vagyis két népszámlálási időszak között Mezőtúrról a lakosság 11%-a tűnt el a természetes fogyás és az elvándorlás miatt. A különböző korcsoportok népességfogyását vizsgálva, tíz év alatt Szolnok megyében a 0–14 év közöttiek fogyása volt a legnagyobb mértékű, 21%-kal csökkent e korosztály. Ez a demográfiai átalakulás a tanulólétszám változásában is tetten érhető. Mezőtúr járásban 2007-hez képest 2013-ban 15%-kal csökkent a tanulólétszám. Vagyis az elvándorlás leginkább a fiatalok, a családalapítás előtt állók körében volt a legnagyobb. Országos és megyei viszonylatban is csökkent a tanulólétszám – ez nem újdonság – viszont ennek mértéke jóval alacsonyabb a mezőtúri járásénál, mivel országosan 8%, míg megyei szinten 13% volt a csökkenés hat év alatt. Összességében 2013-ban az óvodásokkal együtt 4430 tanuló vett részt a közoktatásban Mezőtúron. Ez a létszám jelenti elemzésünk alapsokaságát.

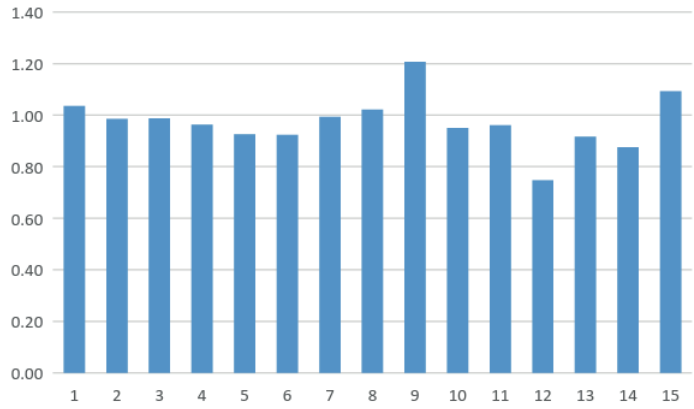
A létszámváltozást képzési típus szerint mutatja az 1. ábra, melyből az is látható, hogy míg országos szinten 2007-hez képest növekedett az óvodások száma, Szolnok megyében és Mezőtúron is csökkent. Ez utóbbiban nagyobb mértékű volt ez a csökkenés, mint megyei szinten. Vagyis a jövendő iskolások számának további drasztikus fogyása várható a városban. Az általános iskolai és a szakiskolai képzésben az országos és a megyei arányokhoz képest jobbak a város mutatói, míg a gimnáziumi és a szakközépiskolai képzésben rosszabbak. Vagyis az érettségit adó képzésekben jelentősebben csökkentek a tanulólétszámok, mint a többi képzésben. Ez azt is jelzi, hogy a középiskoláknak nem sikerül elegendő tanulót becsábítani a vonzáskörzetből.

1. ábra. A tanulólétszám változásának mértéke 2013-ban 2007-hez képest.
(Forrás: EDUMAP)

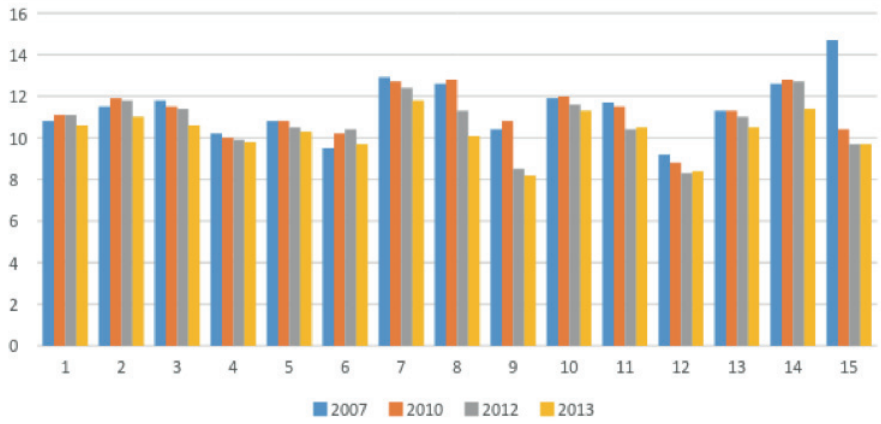
5 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 3. Országos adatok, KSH 2013. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orsz_2011.pdf

A vizsgált időszak alatt a pedagógusok létszáma is csökkent, de ennek mértéke elmaradt a tanulólétszámétól. Míg országos szinten 3%-ot, megyei szinten 7%-ot, addig városi szinten 5 %-ot csökkent a pedagógusok száma 2007-hez képest 2013-ra. Képzési típusok szerint országos szinten növekedett az óvópedagógusok száma 2007-hez képest, Mezőtúron a szakiskolai és szakközépiskolai tanárok száma emelkedett, viszont jelentősen csökkent a gimnáziumi tanároké, a 2007-es szint 75%-ára esett vissza. Ez a változás némileg ellentmondásban van a tanulólétszám adataival, hiszen ott éppen azt láthattuk, hogy a szakközépiskolások létszáma csökkent.

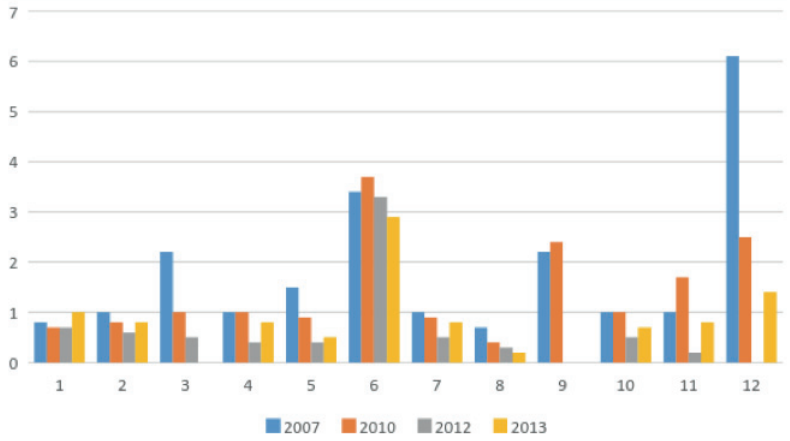
2. ábra. A pedagógusok létszámváltozásának mértéke 2013-ban 2007-hez képest. (Forrás: EDUMAP)

A tanuló-és pedagógus létszámváltozások trendjei az egy pedagógusra jutó diákok számában is megmutatkoznak. A *3. ábra* alapján látható, hogy országosan, megyei és városi szinten is kedvezőbbé váltak ezek az arányok, vagyis kevesebb diákot több tanár oktat. Az óvodák tekintetében érzékelhető, hogy országos szinten nem változott a vizsgált időszakban az egy óvópedagógusra jutó gyerekek aránya, míg mind megyei, mind városi szinten javult ez az arány a jelentős gyereklétszám csökkenésnek köszönhetően. Főként azonban a szakiskolában javult jelentősen a tanár/diák létszámarány, hiszen ott a csökkenő tanulólétszám ellenére is nőtt a pedagógusok száma. Az is elmondható, hogy Mezőtúron valamennyi középiskolában jóval alacsonyabb a tanár-diák arány, mint országos vagy megyei szinten.

3. ábra. Egy pedagógusra jutó diákok száma képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013. (Forrás: EDUMAP)

A kedvezőbb létszámarányok mellett az is elmondható, hogy Mezőtúr járásban igen magas a pályakezdő foglalkoztatás. Míg országos szinten egy százalék körül mozog a pályakezdő tanárok aránya, addig Mezőtúron – főleg a szakiskolában – ennél jóval magasabb ez az arány. Bár ez utalhat arra is, hogy az iskola tanármegtartó ereje nem túl nagy.

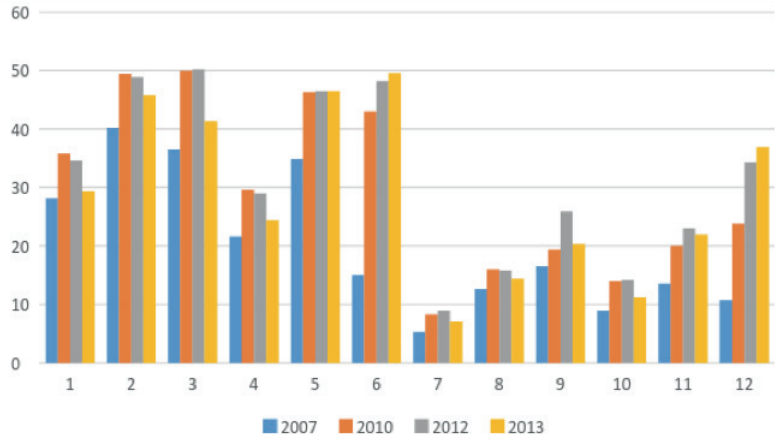
4. ábra. Pályakezdő pedagógusok aránya képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013. (Forrás: EDUMAP)

A tanulói összetétel változásai

A tanulói összetételt három jellemző alapján vizsgáljuk tovább: hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű és más településről bejárók aránya.

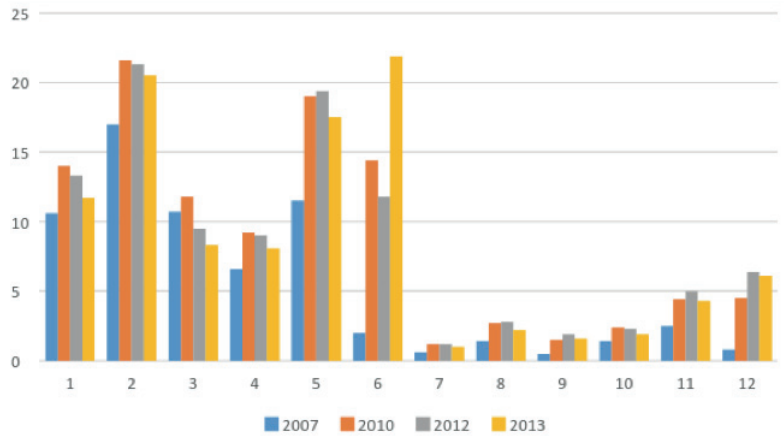
Az országos adatokhoz képest a hátrányos helyzetű tanulók aránya Mezőtúr járásban magasabb, a megyei szinten hasonló. Az adatok minden szinten növekvő értéket mutatnak, viszont Mezőtúron és Szolnok megyében is 16%-kal magasabb a hátrányos helyzetűek aránya, mint az országos átlag.

A képzési típusok árnyaltabb képet adnak. Megállapítható, hogy az országos arányokhoz képest jóval nagyobb a hátrányos helyzetűek aránya az összes középiskolai képzésben. A szakiskolai képzésben kétszer, a gimnáziumi képzésben 2,8-szor, míg a szakközépiskolai képzésben 3,2-szer több a hátrányos helyzetű tanuló. Ezek a megyei értékekhez képest is kiugró adatok. Ez többféleképpen is interpretelhető: örvendetes, hogy Mezőtúron ennyi hátrányos helyzetű diák jut az érettségit adó képzésekbe, de azt is mondhatjuk, hogy az elmúlt években drasztikusan megnőtt a leszakadó, deprivált családok száma a városban és vonzáskörzetében.

5. ábra. A hátrányos helyzetű diákok száma képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013. (Forrás: EDUMAP)

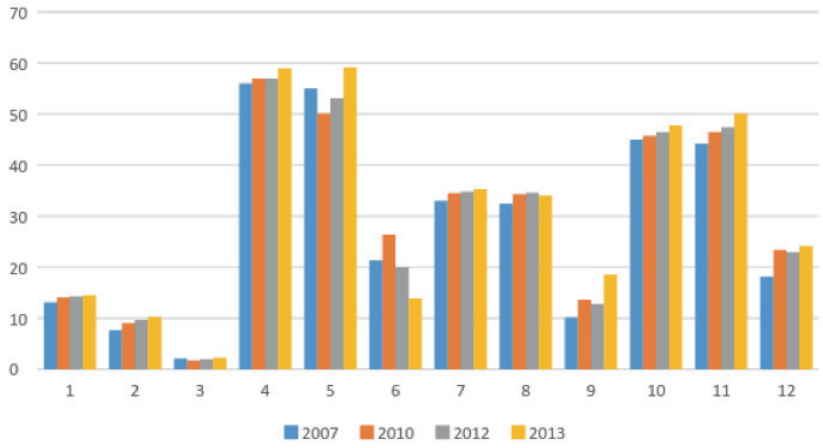
A hátrányok halmozódása szempontjából Mezőtúr az országos átlaghoz hasonlít, ugyanakkor a megyei adatok ennék sokkal kedvezőtlenebbek, közel kétszeres az eltérés (15%-os arányt mutat a megyei adat, míg a mezőtúri és az országos adat is 8%). Képzési típusok szerint azonban ebben már sokkal erősebb a határvonal. Bár a hátrányos helyzetűek arányában is volt különbség a különböző érettségit adó képzések között, és főként a szakiskolák felé billent a mérleg, a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók esetében sokkal élesebb ez a válaszvonal, melyet az alábbi ábra is szemléltet.

6. ábra. A halmozottan hátrányos helyzetű diákok száma képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013.
(Forrás: EDUMAP)

A két érettségit adó képzés közül a gimnazisták körében alig akad halmozottan hátrányos helyzetű. a szakközépiskolások között azonban magasabb az országos és a megyei átlagnál is a számuk, ráadásul növekvő trendet mutat. Az országos és a megyei adatokhoz képest is eltérőek az általános iskolai és a szakiskolai tanulók adatai. Míg régóta megfigyelhető tendencia, hogy az általános iskolásokhoz képest középfokra már csökken a halmozottan hátrányos helyzetűek aránya, Mezőtúron nem érvényes ez a jelenség: a szakiskolások körében magasabb a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya, mint az általános iskolások között. Valószínűleg ennek oka az lehet, hogy míg az általános iskolákba főleg helyiek járnak, addig a szakiskola a környező településekről is felszívja a tanulókat.

A más településről bejárók aránya valóban a szakiskolában legnagyobb Mezőtúron, ugyanakkor jelentős az elmaradás a migráció terén minden képzési típusban az országos és a megyei adatokhoz képest is. Az általános iskolákat jól láthatóan, főleg a helyi családok gyermekei töltik fel, itt a legkisebb a napi ingázás, ami a környék településszerkezetének is tulajdonítható. Mezőtúron már szinte felszámolódott a tanyavilág, a túlnyomó többség a lakóhelyén jár iskolába. Ugyanakkor a többi képzésben sem jellemző az ingázás. A megyei adatok az országoshoz hasonlók, míg Mezőtúré messze elmarad ettől. Mezőtúron a gimnazisták körében 14, a szakközépiskolákban pedig 25% a kollégisták aránya, ami jóval magasabb, mint az országos vagy a megyei átlag (mindkettő 7–8% megyei és országos szinten is).

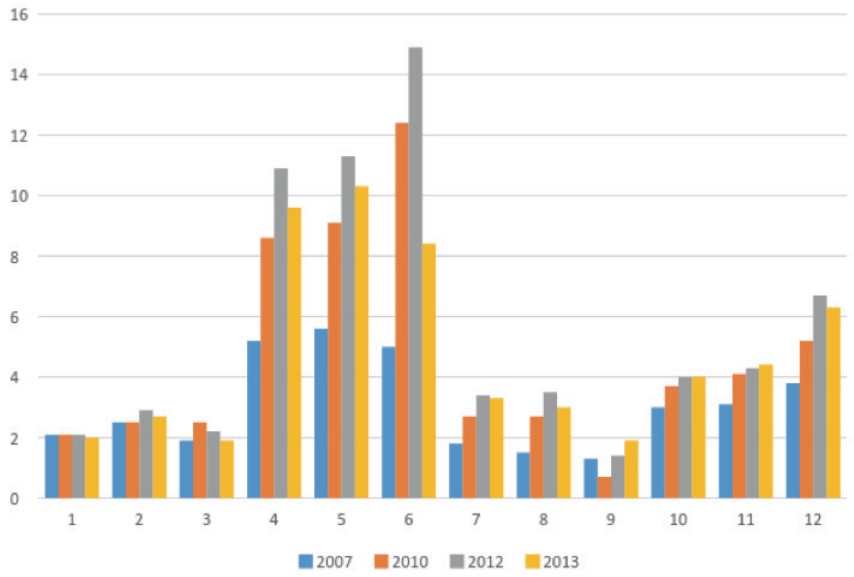

7. ábra. A más településről bejáró diákok aránya képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013.
(Forrás: EDUMAP)

Összességében a tanulói összetételről megállapíthatjuk, hogy Mezőtúr iskoláiba a megyéhez hasonló társadalmi hátterű családok gyermekei járnak, akik az országos átlagnál nagyobb mértékben tekinthetők hátrányos helyzetűeknek. Ugyanakkor megyei viszonylatban csak a középiskolák azok, amelyek a leghátrányosabb helyzetű családok gyermekeit is bevonzzák. Ezt az mutatja, hogy az általános iskolák családi összetétele Mezőtúron kedvezőbb, mint a középiskoláké. Mindez azonban nem annak köszönhető, hogy más településről magas a bejárók aránya, hanem inkább annak, hogy jóval magasabb a kollégiumban lakók aránya, mint az országban vagy a megyében. Vagyis a mezőtúri középiskolák vonzó célpontot jelentenek a hátrányos helyzetű családok körében. Ezt pozitívumnak tekinthetjük, mivel a kollégiumnak a tanulói eredményességre tett pozitív hatása kutatási eredmények által kimutatható (Szemerszki, 2015)[6].

Ez az eredményesség részben az évfolyamismétlők arányában jelenik meg: a gimnazisták körében kedvezőbbek a mutatók, mint az országos vagy a megyei átlag. A mezőtúri szakiskolások adatai igen hullámzóak, a szakközépiskolásoké pedig egyértelműen romló tendenciát mutatnak, csakúgy, mint az országos vagy a megyei adatok, viszont a mértéket tekintve Mezőtúr sokkal kedvezőtlenebb.

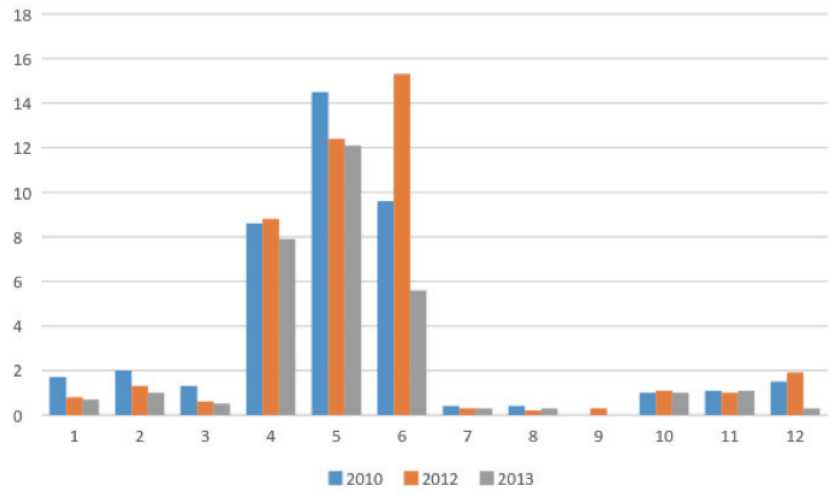
6 Mariann Szemerszki (2015): Dimensions and background factors of student effectiveness. Anikó Fehérvári (ed): Snapshot of Hungarian Education 2014. Budapest: OFI.

8. ábra. Évfolyamismétlők aránya képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013. Forrás: EDUMAP

Az eredményesség egyik jelének foghatjuk fel azt is, hogy ha egy iskolában alacsony az igazolatlan hiányzások száma. Ebben a tekintetben is kedvezőek a mezőtúri adatok. Valamennyi képzésben az országos és megyei átlagnál is alacsonyabb az 50 óránál több igazolatlan órával rendelkező diákok aránya[7]. A korábbi évekhez képest 2013-ra jelentősen csökkent az igazolatlan hiányzások aránya Mezőtúron, ami tekinthető az iskola megtartó erejének növekedésének is.

7 Országos szinten is csökkent az igazolatlan hiányzás, amely köszönhető a jogszabályi változásoknak is. 50 igazolatlan óra fölött sor kerül az iskoláztatási támogatás folyósításának szüneteltetésére, illetve indokolt esetben a fiatalkorú védelembe vételére. Nem tanköteles korú tanuló esetében már 30 óra hiányzás a tanulói jogviszony megszűnésével jár. 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet 50 és 51§. Ezért is kezeltük az EDUMAP-ben kiemelt adatként az 50 órás hiányzást.

9.ábra. 50 óránál több igazolatlan órával rendelkezők aránya képzések szerint, 2007., 2010., 2012., 2013.
(Forrás: EDUMAP)

A tanulói eredményesség területi adatai

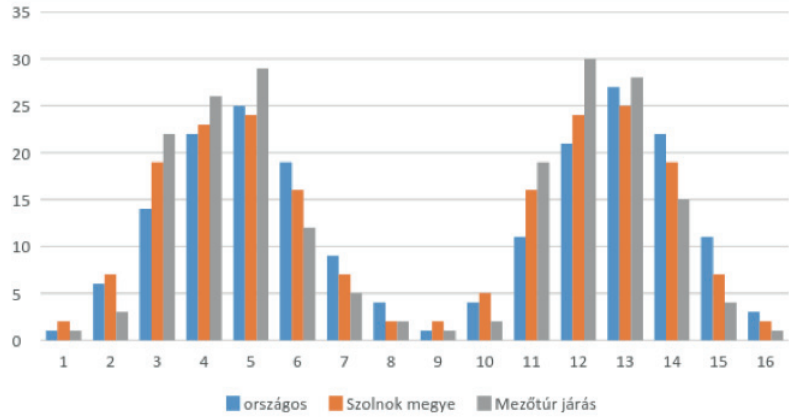
Írásunk második részében az országos kompetenciamérés 2014-es adatainak felhasználásával mutatjuk be a város középiskoláit. Az országos kompetenciamérés matematika és szövegértés területén vizsgálja a 6., 8. és 10. évfolyamos tanulókat, 7. képességszintbe sorolva a tanulók tudását[8]. A tanulói adatbázis alapján megvizsgáltuk az általános iskolás (8.évfolyam) és a középiskolás (10. osztályos) tanulói eredményeket, és összevetettük Mezőtúr járás eredményeit a megye, valamint az ország átlageredményeivel. Az átlagos képességpontszámok helyett inkább a képességszintek szerinti besorolást elemeztük, mivel így egyértelműen látható az, hogy mekkora az alulteljesítő és a kiválóan tanulók aránya.

Az általános iskolás 8. évfolyamos eredmények azt mutatják, hogy Mezőtúr járás görbéje (a normál eloszláshoz képest) középre húz, képességszintek szerint legnagyobb arányban 3. és 4. szinten vannak a tanulók. Kiemelhető, hogy az országos és a megyei átlagnál is kisebb az 1. szint alatti és 1. szintű tudással – tehát a legalacsonyabb tudásszinttel - rendelkező tanulók aránya, igaz a kiemelkedő tanulók aránya is kisebb, mint a megyei vagy az az országos arány.

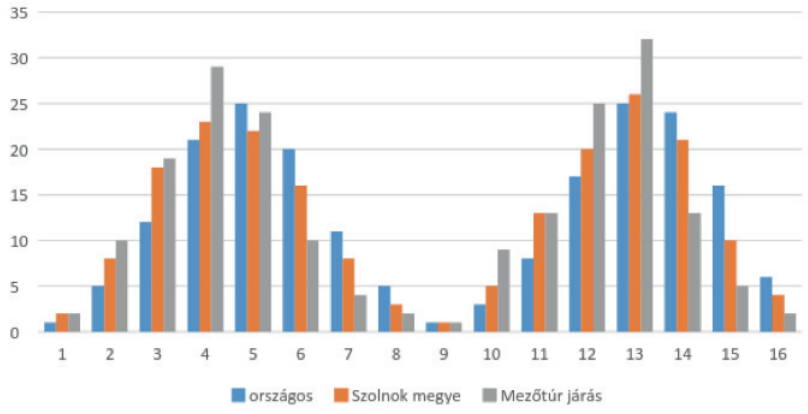
8 4. melléklet a 28/2015. (V.28.) EMMI rendelethez. Matematika: 1. szint alatti 1168-ig, 1. szint 1168–1304, 2. szint 1304–1440, 3. szint 1440–1576, 4. szint 1574–1712, 5. szint 1712–1848, 6. szint 1848–1984, 7. szint 1984-től. Szövegértés: 1. szint alatti 1071-ig, 1. szint 1071–1211, 2. szint 1211–1351, 3. szint 1351–1491, 4. szint 1491–1631, 6.szint 1631–1771, 6.szint 1771–1911, 7.szint 1911-től

Az általános iskolai adatoknál kissé kedvezőtlenebb képet mutatnak a középiskolások (10. évfolyamosok) eredményei. Itt is megfigyelhető, hogy Mezőtúr adatai középre húznak, viszont magasabb az alulteljesítők aránya, mint az országos vagy a megyei átlag. Emellett a kiemelkedő eredményekkel rendelkező tanulók is kisebb arányban vannak jelen.

Az is látható mindkét diagramból, hogy Mezőtúr eredményei a megyei adatokhoz közelebb állnak az országoshoz képest, de az alulteljesítők és a középen elhelyezkedők esetében jobbak ezek az eredmények a megyei szintnél (az általános iskolákban egyértelműen, középfokon csak részben), míg a kiemelkedően teljesítők esetében rosszabbak. Vagyis a megye iskoláihoz képest a leszakadók képzésében a környéknél valamelyest eredményesebbek a mezőtúri iskolák.

10. ábra. Országos kompetenciamérés eredményei, 8. évfolyam, 2014. (Forrás: OKM tanulói kutatói adatbázis, saját számítás, 2014.)

11. ábra. Országos kompetenciamérés eredményei, 10. évfolyam, 2014. (Forrás: OKM tanulói kutatói adatbázis, saját számítás, 2014.)

Az országos kompetenciamérési eredmények telephelyi kutatói adatbázisa alapján kontrollálható az iskolák tanulói összetétele[9] is, vagyis megvizsgálhatjuk, hogy valóban magasabb-e a járásban a hátrányosabb családi háttérrel rendelkező tanulók aránya a középiskolákban. Az adatbázisban a telephelyek képzési típusát is figyelembe véve négy negyedre osztották szét az ország összes iskoláját, ahol az 1. negyedbe a leghátrányosabb, a negyedik negyedbe pedig a legelőnyösebb családi háttérrel rendelkező tanulók tartoznak. Az összehasonlító tábla azt mutatja meg, hogy Szolnok megye, valamint Mezőtúr középfokú iskoláiban hogyan alakul a tanulói összetétel. Ahová egynegyednél nagyobb arányban tartoznak tanulók, az azt jelzi, hogy az országos átlagnál jellemzőbb az adott tanulói összetétel.

	Szolnok megye	Mezőtúr járás
1. negyed	35	0
2. negyed	31	78
3. negyed	31	22
4. negyed	3	0

1. táblázat. A telephely tanulói összetétel indexe képzési típus szerinti negyede, 2014., 10. évfolyam.
(Forrás: OKM, telephelyi kutatói adatbázis, 2014. saját számítás)

Az adatok szerint Szolnok megye tanulói összetétele lefelé húz, alig akad olyan iskola, ahol tanulói összetétel tekintetében kedvező társadalmi háttér jellemezné a diákokat, ugyanakkor a legrosszabb alsó negyedbe tartozó telephelyek aránya tíz százalékkal magasabb az országos átlagnál. Mezőtúr járás iskoláinak tanulói összetétele sokkal homogénebb, mint a megyéé, itt teljesen hiányzik is a legalsó és a legfelső negyed, vagyis nincs olyan iskola, ahol többségében nagyon rossz vagy nagyon jó társadalmi hátterű gyerekek járnának.

9 A telephely tanulói összetétele alapján képzett indexe: az index a Telephelyi kérdőív azon kérdéseiből készül, amelyek bizonyos jellemzőkkel rendelkező tanulók százalékos arányára kérdeznek rá az általános iskolai, gimnáziumi, szakközépiskolai és szakiskolai osztályokban. Ezek a jellemzők a következők: átlag feletti anyagi körülmények között élők, nagyon rossz anyagi körülmények között élők, rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők, veszélyeztetettek, az iskolában térítésmentesen vagy kedvezményesen étkezők, ingyenes tankönyvben részesülők, szülei munkanélküliek, szülei diplomával rendelkeznek. Az index kialakításához a változókat standardizáltuk, azaz 0 átlagúvá és 1 szórásúvá alakítottuk lineáris függvény alkalmazásával, és ha szükséges volt, az előjelét is megváltoztattuk, hogy a nagyobb értékek jobb körülményeket jelentsenek. Ezt követően a standardizált értékek átlagát képeztük.
Forrás: https://www.kir.hu/okmfit/files/OKM_Utmutato_a_Tanulasi_kornyezet_jelentes_abrainak_ertelmezesehez.pdf

Ugyanakkor döntő többségében inkább a kedvezőtlen hátterű (2. negyedbe tartozó) diákok jellemzik az iskolákat.

A 8. évfolyamos kompetenciamérés telephelyi adatai alapján, megyei szinten hasonló jellemzőket tapasztalhatunk. Nagyon alacsony a jellemzően legjobb társadalmi hátterű gyerekeket tanító iskolák aránya, míg az országos átlagnál magasabb az 1. és 2. negyedbe tartozó iskolák köre.

	Szolnok megye	Mezőtúr járás	Mezőtúr járás (településtípussal is korrigált)
1. negyed	33	13	43
2. negyed	35	65	29
3. negyed	23	25	28
4. negyed	9	0	0

2. táblázat. A telephely tanulói összetétel indexe képzési típus szerinti negyede, 2014., 8. évfolyam.
(Forrás: OKM, telephelyi kutatói adatbázis, 2014. saját számítás)

Mezőtúr járás szintjén is hasonló a helyzet. Ha a nem kizárólag azonos képzést folytató iskolákat, hanem az azonos településtípusú iskolákat vesszük figyelembe, akkor Mezőtúr nem a legjobb kondíciókkal rendelkezik. Az azonos képzés és településtípus összehasonlítás azt mutatja, hogy az országos átlagnál 18%-nál magasabb a legrosszabb társadalmi hátterű tanulókat oktató iskolák aránya. A 2. és 3. negyedbe tartozó iskolák száma is meghaladja az országos átlagot, és nincs olyan iskola, amelyik jellemzően a legjobb családi hátterű gyerekeket okítaná.

Összegzés

Írásunkban áttekintettük Mezőtúr járás főbb oktatásstatisztikai adatait és azok változásait 2007–2014 között. A területi elemzésben Mezőtúr járás adatait Jász-Nagykun-Szolnok megye és az országos adatokkal vetettük össze. Alapvetően nem survey típusú vizsgálati adatokat használtunk, hanem adminisztratív adatbázisokat. Az EDUMAP a KIR adatbázisára építve járási és megyei szintű adatokat tartalmaz, ebből mutattunk be főként a hátrányos helyzetre irányuló adatsorokat. Emellett – szintén a KIR elemét képező – országos kompetenciamérés kutatói adatbázisainak felhasználásával mutattuk be a járás tanulói összetételére és tanulói eredményességére vonatkozó adatsorokat.

Kiemelhető, hogy a megyében és a járásban is nagy népességfogyás történt 2001 óta, amely nem kizárólag a természetes fogyásnak, hanem az elvándorlásnak is tulajdonítható. Ennek révén jelentősen csökkent az iskoláskorú népesség aránya, és a jövő kilátásai sem túl bíztatók. A tanulólétszám csökkenése Mezőtúr járásban magasabb volt a vizsgált időszakban, mint az országos vagy a megyei szint. A pedagógusállomány nem csökkent olyan ütemben, mint a tanulólétszám, ugyanakkor képzési típusok szerint igen eltérő a változás mértéke. Főként a gimnáziumi képzésben csappant meg a tanárok száma.

Megállapítható, hogy Mezőtúr járásban a megyei és az országos szint felett van a hátrányos helyzetű tanulók aránya valamennyi képzési szinten. A vizsgált időszakban növekedett a rosszabb családi háttérrel rendelkezők aránya. Fontos azt a pozitívumot is kiemelni, hogy a középfokon is igen magas a hátrányos helyzetű tanulók aránya. A halmozottan hátrányos helyzetűek tekintetében kevésbé kedvezőtlen adatok jellemzik a várost és környékét. Ezen a terülten inkább csak a szakképzésbe járók adatai térnek el negatív irányba az országos és a megyei adatoktól. Az országos kompetenciamérés telephelyi adatbázisának tanulói összetétel szerinti vizsgálata is azt az eredményt támasztja alá, hogy Mezőtúr járás iskoláiba leginkább alacsony társadalmi státuszú családok gyermekei járnak.

Helyi sajátosságként értékelhető a más településről bejárók alacsony aránya, amely nemcsak az általános iskolai oktatásban jellemző, hanem a középiskolaiban is. Emellett – főként középfokon – jellemzően magas a kollégiumi elhelyezésben részesülők aránya.

Írásunkban a tanulói összetétel jellemzői mellett néhány eredményességi mutatót is bemutattunk. Így az országos kompetenciamérési eredmények képességszintjeit, illetve az iskolai kudarcra utaló igazolatlan hiányzás és évfolyamismétlés adatait. Ez utóbbiakban azt tapasztaltuk, hogy Mezőtúr járás kedvezőbb helyzetben van a megyei és az országos átlaghoz képest, vagyis kevesebb tanulót érint iskolai kudarc. A matematika és a szövegértés kompetenciamérés eredményei azt mutatják, hogy – főként alapfokon- a mezőtúri iskolák sikeresebben tudják kezelni a leszakadókat, mint a megyei iskolák vagy országosan.

Mezőtúri választások, 1920-1998[1]

Papp István
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos munkatársa

A magyar történet- és politikatudomány igen elhanyagolt területét jelenti a választástörténet. Ennek oka főképpen abban keresendő, hogy a szabad választások hiánya miatt nem volt tanácsos a társadalom politikai tagoltságát kutatni, hiszen ebből kellemetlen következtetéseket lehetett volna levonni. 1990-et követően annál nagyobb érdeklődés mutatkozik a téma iránt, de főleg az országos összefüggéseket vizsgálják az elemzők és kevés figyelmet fordítanak a regionális szempontokra. Kutatásunk célja, hogy feltárjuk az mezőtúri országgyűlési választások történetét. Ez nem csupán a választások eredményeinek elemzését jelenti, hanem az egyes voksolások esetén a kampány és a szavazás lefolyásának, a jelöltek politikai és társadalmi jellemzőinek a bemutatását is. Tanulmányunk köztes állapotot rögzít, hiszen elsősorban a választási eredményeket, azok hátterét próbáljuk górcső alá venni.

A mezőtúri választások eredményeit három szakaszban kívánjuk elemezni, az 1920-39 közötti, az 1945-47-es, és az 1990-98 közötti választások alkotják a három vizsgált időszakot.

Mezőtúron az 1920-as választásokat június 13-14-én tartották meg. Ez öt hónapos csúszást jelentett az országoshoz képest. Ennek oka, hogy a román megszállás miatt csupán ekkor lehetett lebonyolítani a választást a tiszántúli kerültekben.

A választásokon négy jelölt indult. Közülük az első fordulóban a pártonkívüli Tóth János gyűjtötte a legtöbb szavazatot. Ez nem véletlen, hiszen 1892 óta képviselte a kerületet, sőt 1918-ban rövid ideig belügyminiszter is volt. Személyesen ismerte a választók többségét, de a két erős kisgazda jelölt miatt nem tudott abszolút többséget szerezni. A kisgazdák jó szereplése nem meglepő ezen a jellegzetes agrárvidéken. Igaz, a két jelölt egymást gátolta a versengésben, de együttesen abszolút többséget (55,09 %) szereztek.

Érdekesség, hogy Friedrich István politikai alakulata, a Keresztény Nemzeti Párt is képes volt jelöltet állítani, igaz teljesen alárendelt szerepet játszott. A keresztény politikusok, mint majd látjuk, a későbbiekben sem tudnak érdemben beleszólni a mezőtúri választások végkimenetelébe.

Mivel a választás első fordulójában senki sem szerzett abszolút többséget, pótválasztásra került sor 1920. június 27-28-án. Ekkor szinte ugyanaz az eredmény született, mint az első fordulóban, mármint az irányzatok tekintetében. A jobbik kisgazda jelölt, Vértes Vilmos István a szavazatok 55,72 %-át szerezte meg. Vagyis a kisgazda-

1 A választások eredményeit a Hubai László által készített választási archívumból vettem, melyet a szerző a Belügyminisztérium adatai alapján állított össze a Politikatudományi Intézetben. Az anyag Magyország Választási Atlaszának alapját képezi. Ezúton köszönöm meg szíves hozzájárulását, hogy az adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

párti szavazatok nyilvánvalóan összpontosultak az egyedül maradt jelöltre. Tóth János magához szívta a keresztény szavazók nagyobb részét, így hozta a maga 44,28 %-át. Tehát Mezőtúron is érvényesült az általános tiszántúli tendencia, azaz kisgazda mandátum született. S mint látjuk, már az első fordulóban győzhetett volna az OKGFP[2], ha nem indít két jelöltet.

A második választás kísértetiesen hasonlított az elsőre, csak a nevek változtak. Ezen Vértes Vilmos István már nem kisgazda színekben, hanem mint pártonkívüli jelölt indult. Az első fordulóban 50,77 %-ot kap Mezőtúron, de csak a városban szerzett abszolút többséget, a választókerületben nem. Két egységes párti jelölt is beszállt a küzdelembe, de ők csak egymást gyengítették. Igaz Mezőtúron együttesen csak 49,23 %-ot kaptak, de a választókerület többi részén behozták Vértes előnyét. / A mezőtúri választókerület 1920-1939 közötti eredményeit a 1. számú, Mezőtúr város 1922-es és 1939-es eredményét a 2. számú táblázat tartalmazza. /

Amikor egyéni választást tartottak Mezőtúron, ez volt az egyetlen eset, hogy a mezőtúri siker nem jelentette a mandátumot. Minden más esetben a városi győzelem egybeesett a választókerületi győzelemmel. Vagyis, ha a választókerületet nézzük, az első fordulóban Vértes 37,9 %-ot kapott, a két kormánypárti 62,1 -et. Ha megnézzük a választókerület három települése (Kuncsorba, Túrkeve, Mezőtúr) közötti megoszlást érdekes összefüggéseket láthatunk. A választókerületben az első fordulóban 8306 szavazat esett, ebből 5678 jutott Mezőtúrra. Vagyis a mezőtúri szavazatok 68,47 %-át jelentették az összes szavazatnak. A fennmaradó két településre 2628 voks, 31,53 % esik. Mivel összesen 3148 voksot kapott Vértes, s ebből 2883-at Mezőtúron, így Kuncsorbán és Túrkevén mindössze 265 szavazatott szerzett. Vagyis Mezőtúron kívül a szavazatok mindössze 10,08 %-át kapta meg.

Ez a katasztrofális szereplés felveti a kérdést, hogy a kampány, vagy a választások során nem történt-e visszaélés, mennyire befolyásolták a szavazókat a nyílt szavazás során. A három település közül Mezőtúr számított a legpolgárosultabbnak, (pl. két gimnáziuma volt) valószínűleg itt lehetett legkevésbé mód a szavazás törvénytelen befolyásolására, nyomásgyakorlásra. Mindenesetre érdemes lenne a szavazás lefolyását tanulmányozni Kuncsorbán és Túrkevén. Ez még további kutatásunk tárgyát képezi.

Bármi is történt, pótválasztásra került sor 1922. június 5-én. Ezen, mivel már csak egy MÉP jelölt indult Rácz János, így ő szerezte meg a voksok 57 %-át. Tehát Vértes képes volt egy hét alatt 5 %-ot elhódítani, s a maga 43 %-ával alighanem elérte a maximumot. Vagyis a választókerületben most is összeadódott az egy párt két jelöltjének a szavazatmennyisége, s ez eredményezte a győzelmet. S csakúgy, mint 1920-ban, itt is hamarabb győzött volna a pótválasztás nyertese, ha nincs az első fordulóban saját pártbeli vetélytársa.

Mivel 1920-ból csak a választókerület adatait ismerjük, a városét pedig nem, így nem tudjuk megtenni a fenti összehasonlítást. Bár a két évvel későbbi folyamatokat 1920-ban sem tarthatjuk kizártnak, de azt adathiány miatt nem tudjuk igazolni.

A következő három választást (1926,1931,1935) könnyen elintézhetjük. Mindhárom egyhangú választás volt, s mindig a kormánypárt (az Egységes Párt, illetve a

2 Országos Kisgazda- és Földmíves Párt

Nemzeti Egység Pártja) jelöltje nyert. Vagyis most semmit sem bíztak a véletlenre, s nem hagyták, hogy ellenzéki jelölt kellemetlenkedjen. Bár az is lehet, az ellenzék belátta hogy, egy kormánypárti jelölttel szemben nem sok esélye van. Néhány érdekességet azért megállapíthatunk. Vértes Vilmos István elnyűhetetlennek bizonyult, 1926-ban újból próbálkozott, ezúttal a kormánypárt, az EP színeiben. Vetélytársa az ugyancsak egységespárti Rácz János volt, aki 22-ben legyőzte őt. Most visszavágott a vereségért Vértes, hiszen a szavazás befejezése előtt egy órával már olyan sok szavazattal vezetett (5903 : 1853 arányban), hogy ellenfele 17. 20-kor bejelentette visszalépését. Így Vértes a jegyzőkönyv szerint egyhangú győzelmet könyvelhetett el.[3] 1931-ben és 1935-ben új jelölt, Urbán Gáspár báró képviselte a kormánypártot, s mindkét ízben ellenfél hiányában kapta meg a mandátumot.

1939-re újból izgalmassá vált a verseny, hiszen 3 jelölt is ringbe szállt, s négy párt tudott listát állítani. A cenzus miatti megszorítások következtében májusban 1000-rel csökkent az egyéni választók száma a listásokhoz képest. A pártok közül három erő is új volt, igaz közülük kettő rendelkezett némi hagyománnyal Mezőtúron.

Újból megjelent a keresztény politika, ezúttal az Egységes Keresztény Párt képviseletében. A közel 6 %-os listás eredményük kimagaslóan jó az országos 1,7%-hoz képest. Nem tudom mi a magyarázata ennek, hiszen amolyan köd előtte, köd utána szereplés volt. Talán a hívő református egy része szavazhatott rá, s ez eredményezte a jó szereplést.

A Független Kisgazdapárt révén megjelent a színtéren az agrárpárt, s besöpörte a voksok közel 24%-át. Ez irányadónak tekintendő, s az agrárirányzat maximumát jelenti Mezőtúron. Reálisan szemlélve 20 % körüli eredmény mindig benne van itt az agrárpártokban, s az adott választástól függ, mennyit hoznak ki ebből. Még a kisgazdapártnál is jobban szerepelt a tiszántúli szegényparaszti és földmunkás bázisra támaszkodó MNSZFMP[4]. Bár a Meskó Zoltán vezette erő országosan csak 5. volt a szélsőjobboldali erők között, bázisterületén hozta a maga 25%-át. A listán legjobb eredményt a MÉP érte el, amely 45 %-ot szerzett, 3 %-kal lemaradva az országos átlagtól.

Nézzük meg az egyéni eredményeket! Itt három jelölt versengett, egy kisgazda, egy pártonkívüli fajvédő és egy MÉP-es. A versengést eldöntötte az, hogy a MÉP Spett Ernőt indította, aki már sok éve Mezőtúr polgármestere volt. Spett aktívan dolgozott a városért, számos intézményt, egyesületet alapított, és általában is népszerű ember volt. Így hát Mezőtúron bizton számíthatott a legtöbb szavazatra. Ezt meg is kapta, 45 %-ot, de érdekességként említhető, hogy a választókerület nem mezőtúri szavazatainak pedig 48 %-át nyerte el. Ezt nem azzal magyarázható, hogy népszerűbb volt Spett Mezőtúron kívül, mint otthon, hanem a két kisebb településen hűségesebbek voltak a kormánypárthoz a szavazók, mint Mezőtúron. Emékezzünk rá, hogy 1922-ben is rosszabbul szerepelt Mezőtúron a kormánypárti jelölt, mint a két másik helyen. Most éppen Spett Ernő személyisége hozta fel a kormánypártot.

3 Mezőtúr és Vidéke, 1926. dec. 12. 1. p.

4 Magyar Nemzeti Szocialista Földmunkás és Munkáspárt

A második helyen Szappanos József pártonkívüli fajvédő végzett, igaz csak 35 szavazattal előzte meg a kisgazda Dörgő Lajost. A listás és egyéni eredmények összevetésénél láthatjuk, hogy a MÉP-esek egyéniben Spettre szavaztak. A kisgazdák és a Meskó-pártiak a kisgazda, illetve a fajvédő jelöltre, míg a kb. 6 %-nyi keresztény szavazóból, 3,5 %-ot a kisgazda, 2,5 %-ot a fajvédő jelölt szívott fel.

Összegezve, elmondhatjuk, hogy Mezőtúr mindig kormánypárti honatyával bírt 1920-1939 között. Ám az 1922-es és 1939-es választás megmutatta, több jelölt esetén még nyílt szavazásnál is (1922) nagyobb volt az ellenzék támogatottsága, mint a városon kívül. Vagy vidéki szavazatokkal, vagy egy népszerű jelölttel tehát ellensúlyozták ezt a különbséget.

1945-47-es választások

1945-ben a cenzus jelentős leszállításával az 1939-es 9081-ről 15957-re nőtt a szavazók száma. Ez 75 %-os növekedést jelent, ami azt mutatja, hogy Mezőtúr viszonylag fiatalis és alacsony műveltségi szinttel rendelkező település volt. A választási eredmények komoly eltérést mutatnak az országos eredményekhez képest.[5] A Kisgazdapárt nyert ugyan, de 44,9 %-os eredménye 12 %-kal gyengébb, mint az országos szint. Pedig logikusnak tűnhetne, hogy egy tipikus agrárvidéken arasson a kisgazdapárt. Ennek okát abban látom, hogy a Kisgazdapárt az önálló, kicsit módosabb középparaszti tömegeket szívta fel, míg az itteni parasztságot jórészt törpebirtokosok vagy nincstelenek alkották.

Ezenkívül jelentős számú volt Mezőtúron a földmunkások, kubikusok rétege, amely nem volt kisgazda szavazó. Ezen csoportok szavazatait két párt fogta fel: a Nemzeti Parasztpárt 10,9 %-ot kapott Mezőtúron, tehát 4 %-kal többet, mint országosan. A Magyar Kommunista Párt ugyancsak jól szerepelt, 20,2 %- eredménye 3 %-kal veri az országos szintet. Ebben az eredményben szerepet játszott az is, hogy a földosztást követelő propagandában az NPP és az MKP járt az élen. Mivel Mezőtúron az országos átlagnál több volt a szegényparaszt, e rétegek honorálták a kapott földet és az ígéreteket. Az MKP Jász-Nagykun-Szolnok megyei listáját a népszerű közlekedési miniszter, Gerő Ernő vezette. Negyedik helyen a mezőtúri Gyenes Antal, a NÉKOSZ alapító elnöke állt. (Egyébként Gyenes volt a parasztság körében népszerű Szabad Föld című lap alapító szerkesztője.)

Az SZDP szintén jobban szerepelt az országosnál, s majdnem annyival előzte meg az MKP-ot, mint az országos listán. Kicsit meglepő lehet a Polgári Demokrata Párt 3,4 %-át, amely mögött sejtésem szerint az áll, hogy a mezőtúri polgárság és értelmiség vékony rétege inkább őket, mint a kisgazdákat választotta.

5 Országos szinten az FKGP 57, 03 ; az SZDP 17, 41; az MKP 16, 95; az NPP 6, 87; a PDP pedig 1,62 %-ot kapott. A hatodik országos listával rendelkező párt, a Magyar Radikális Párt nem indult a Jász-Nagykun-Szolnok megyei választókerületben. Lásd Balogh Sándor: Szabad és demokratikus választás - 1945 222. p.In: Parlamenti képviselőválasztások 1920-1990. Szerk.: Földes György, Hubai László Bp. 1994

Az 1947-es mezőtúri választási eredmények az országos átlag lecsapódását követik, egy nagyon jelentős különbséggel. A politikai katolicizmus gyökértelensége miatt nem tudott megyei listát állítani a legmarkánsabb ellenzéki erő, a Demokrata Néppárt. A keresztény politizálást a Slachta-féle Keresztény Női Tábor képviselte, a politikai katolicizmus leggyengébb mezőtúri szereplését produkálva (0,52 %). A választások győztese az MKP lett, s a 25,6 %-os eredménye ugyanúgy 3 % fölötti eredményt jelentett az országos szinthez képest, mint két évvel korábban. A kisgazdák arányosan ugyanannyi szavazatot vesztettek, mint országosan, de Mezőtúron az FMDP[6] és az MFP[7] is megelőzte őket, ami országosan nem következett be.[8]

A mezőtúri választások legnagyobb vesztesének mégsem a kisgazdák, mivel ők követték az országos tendenciákat. Viszont az SZDP, amely országosan csak 5 %-kal gyengült, itt 20%-ról 11- re esett vissza. A szociáldemokraták kisiparos, tisztviselő és szakmunkás szavazórétegének jelentékeny részét elszívták a kispolgári pártok. Mindenképpen figyelemre méltó a kispolgári pártok sikere. A Magyar Radikális Párt majdnem 2 %-ot kapott, ami fölötte van az országos átlagnak, a PDP pedig az 1 %-os országos szinthez képest csaknem 9 %-ot kapott! Véleményem szerint döntően a szociáldemokraták 1945-ös szavazói dobták fel ennyire ezeket a pártokat.

Mivel a Nemzeti Parasztpárt gyakorlatilag megőrizte szavazóbázisát (10,5 %), így a kisgazdák 34 %-os szavazatveszteségének két ellenzéki párt, az FMDP és az MFP lett a nyertese. Ők együttesen 30,2 %-ot szereztek, így látható miért esett vissza a kisgazdapárt. A Pfeiffer-párt majdnem pontosan hozta az országos eredményt. Kiugróan jól szerepelt a Balogh-páter vezette Független Magyar Demokrata Párt, amely 11 %-ot tett rá az országos eredményre, így 16,5 %-ot mondhatott magáénak.

Ha megnézzük a koalíció-ellenzék szavazatarányát (58,32 - 41,68) az valamivel (2,4 %-kal) kedvezőbb az ellenzék számára, mint az országos arány(60,73 - 39,27). Ezért a szereplésért az SZDP a "bűnös", hiszen a szocdemek országosan szavazataik 85,4 %-át őrizték, az FKGP 26,9-et míg Mezőtúron az SZDP 54,7-et, az FKGP 24,45-öt tartott meg. Vagyis az SZDP még erősebben visszaesett az országos visszaeséshez képest, mint a kisgazdapárt.

Természetesen hangsúlyoznuk kell, hogy a kékcédulás akció miatt az 1947-es választás nem tekinthető demokratikusnak, hiszen nem tudjuk az MKP-ra valójában mennyi szavazat jutott. Ráadásul a választás hangulatára rányomta bélyegét a Kisgazdapárt vezetésének erőszakos eltávolítása és az MKP egyre mohóbb hatalmi ambíciói. Ezért eredményeinket kizárólag ezen szempontok figyelembevételével lehet értelmeznünk.

Ha röviden akarjuk értékelni ezt a két választást, akkor két jellegzetességet emelhetünk ki. Először is az országos átlagnál nagyobb bázissal rendelkezett az MKP, és ebből következően gyengébbek voltak a polgári ellenzék pártjai.

---

6 Független Magyar Demokrata Párt

7 Magyar Függetlenségi Párt

8 Az országos választásokat az MDP nyerte 22,3 %-kal. Az FKGP 15,4 ; az SZDP 14,9; az MFP 13,4 ; az NPP 8,3 ; az FMDP 5,2; a PDP pedig 0,7%-ot kapott. In: Szerencsés Károly: A kékcédulás hadművelet 73.p. Bp. 1992.

1990-1998 közötti választások

Kétségkívül ez a három a legmélyebben elemezhető választás, az adatok itt a legpontosabbak. Érdekes jelenség, hogy a választásra jogosultak száma nőtt, pedig a település lakossága csökken. A választási kedv az országos szintet követte, igaz 1990-ben és 1998-ban alatta maradt annak (58,3 illetve 52,5 %). 1994-ben az országos átlagnál valamivel többen nyilvánítottak véleményt. Az 1998-as választások második fordulójában Mezőtúron nem érvényesült az országos tendencia, mivel nem nőtt, hanem minimálisan csökkent a szavazók száma. Bár ekkor a mezőtúri részvétel (52,2) meghaladta a Jász-Nagykun-Szolnok megyei szintet (50,4 %).

Az 1990-es választások nyertese Mezőtúron az SZDSZ volt.[9] 24,12 %-os eredményüket azzal magyarázhatjuk, hogy itt az SZDSZ-es szavazók elsősorban a legkevésbé baloldali pártra szavaztak. Liberális, kispolgári hagyományról óvakodva beszélhetünk, egyszerűen az SZDSZ radikalizmusa több szavazót vonzott, mint az MDF "nyugodt ereje". A kisgazdáknál viszont egyértelmű az agrárhagyományok továbbélése. A párt 18,7 %-os eredményével felülmúlta országos eredményét, s helyi szinten megelőzte az MDF-et. Ha a kisgazda eredményhez hozzátesszük a Magyar Néppárt és az Agrárszövetség voksait, mint agrárszavazatokat, a "parasztblokk" együttesen 23,8 %-ot ért el. Ez ugyanolyan eredmény, mint az 1939-es kisgazda szavazatok aránya, tehát igen reális eredmény. Az MDF az országos eredményhez képest 8 %-kal kevesebbet, 16,4 %-ot kapott. Ez kissé meglepő, bár magyarázható a konzervatív hagyomány hiányával, és azzal, hogy inkább az SZDSZ vitte el az antikommunista szavazatokat. Az országos eredményét felülmúlóan szerepelt valamennyi baloldali párt. Ebben egyértelmű ezen hagyomány erőssége. Az MSZP 12,1 %-ot kapott, az MP 4,9-et, még a szociáldemokraták is 4,7 %-ot. Vagyis az összesített eredményük közel 7 %-kal múlta felül az országos szintet. Jobban szerepelt a FIDESZ is az országos szintnél. Véleményem szerint radikalizmusuk is vett el "antikommunista" szavazatokat a Magyar Demokrata Fórumtól. A hat parlamenti párt közül egyedül a KDNP nem tudott listát állítani a megyében, ami az előzményeket látva nem is meglepő.

1994-ben kisebb kilengéseket vehetünk észre az országos eredményekhez képest.[10] A Magyar Szocialista Párt tarolt, majd 40 %-át hozta el a voksoknak. Ezt normálisnak érzem, hiszen a munkáspártok Mezőtúron már 1990-ben láthatóan jobbak voltak az országos szintnél. 1994-ben az MSZP valamivel az országos átlag fölött hozott volna önmagában, de még magához vonzott 3 %-nyi szocdem és 1 %-nyi munkáspárti szavazót.

Az SZDSZ valamivel elmaradt az országos eredményéhez képest - pont annyival, amennyit a FIDESZ felszívott Mezőtúron 1990-es szavazataihoz viszonyítva. A fiatal demokraták 8,9 %-a igen jónak tekinthető az országos összehasonlításban. Az MDF nagyot bukott, de kisebbet mint 1990-ben és 1998-ban, hiszen 8 %-nyi szavazata azt jelzi, hogy bázisa felére csökkent, míg országosan ennél nagyobb volt a deficit.

9 Az országos listás eredményeket lásd: Tények könyve '91 783. p. Szerk.: Baló György és Lipovecz Iván Bp. 1991.

10 Az országos adatok fellelhetők: Officina Világévkönyv '94-95. Magyarország. 306.p. Szerk.: Petra Zwickert Bp. 1995

A kisgazdapárt kissé alulmúlta az országos szintet, de az összagrár szavazat így is 13,3 % volt, ami nem olyan sokkal marad el az elvárhatótól. 1994-ben először állíthatott megyei listát a KDNP, de csak a hagyományos eredményt tudta hozni.

1998-ban az országos 4 % differencia Mezőtúron közel 10 % volt az MSZP és az FIDESZ között. Ez azzal magyarázható, hogy az MSZP gyakorlatilag alig vesztett, s e négy százalékos veszteségből három a Munkáspárthoz vándorolt. Ha megnézzük a baloldali pártok együttes szereplését 1994-ben és négy évvel később, láthatjuk 45 %-ot, illetve 42,4-et produkáltak, tehát igen stabil szavazóbázissal rendelkeznek. Különösen jó volt a Munkáspárt szereplése, amely 6,8 %-ot kapott, így megduplázta a '94-es eredményét. Bőven teljesítette Mezőtúron a parlamenti küszöböt, s még az SZDSZ-t is maga mögé utasította. A választásokon jó, kiegyensúlyozott eredményt ért el a Kisgazdapárt a maga 17 %-ával. 1994-hez képest a kisgazdák felszívtak minden agrárpárti szavazót. Ráadásul az FKGP eredményébe bele kell kalkulálnunk, hogy az Új Szövetség és a MIÉP együttesen kb. 2-3 % FKGP szavazót magához vonzott. A meglepetésnek számít, hogy a MIÉP Mezőtúron elérte az 5 %-ot, s ezt egy tényezővel, az MDF katasztrofális meggyöngülésével tudom magyarázni (1994-ben ugyanis még nem volt MIÉP lista Jász-Nagykun-Szolnok megyében).

A FIDESZ 26 % szereplését két tényezővel magyarázhatjuk. Gyakorlatilag elhódította az SZDSZ-es szavazótábor több mint 2/3-át, s jelentékeny mennyiségű voksot szerzett az MDF-től is. A masszív és hűséges baloldali szavazótábor az oka annak, hogy ennek ellenére közel 10 %-kal lemaradt a szocialistáktól. A mezőtúri választók két pártot büntettek nagyon keményen, az MDF-et és az SZDSZ-t. A Magyar Demokrata Fórum teljesen szétaprózódott, szavazói 75 %-át elvesztette. A legnagyobb veszteséget az jelentette, hogy voksai jelentős részben a FIDESZ-re estek. Emellett megjelent két új vetélytársa, a MIÉP és az MDNP. Különösen a Magyar Igazság és Élet Pártja szerzett meg sok '94-es szavazót. Megint feltűnt a KDNP, de a négy évvel korábbi eredményéhez képest is gyengén teljesített. A Szabad Demokraták is komoly veszteséget szenvedtek, még a MIÉP is megelőzte őket.

Pártcsaládok, választói kötődések Mezőtúron

Végezetül megpróbáljuk felvázolni, mely politikai áramlatok vannak jelen a mezőtúri választási hagyományban. Az egyes pártcsaládok eredményeit a 3. számú táblázat tartalmazza. Az egyes pártcsaládokba a program és az ideológiai hasonlóság alapján soroltuk be az egyes pártokat. Így a politikai katolicizmushoz került a KNP, az EKP, a KNT és a KDNP. Az agrárpártokhoz pedig az OKGFP, az FKGP, az EKGP, az NPP és az ASZ. A szélsőjobboldali családban az MNSZFMP-t, a MIÉP-et, az ÚSZ-t és egy pártonkívüli fajvédőt találunk. A munkáspártokhoz az MKP, az SZDP/MSZDP, az MSZMP/MP és az MSZP került. A liberálisokhoz jutott a PDP, az MRP, az SZDSZ, a Fidesz, a VP, az FMDP, a KP az EMU és a HVK.

A nemzeti konzervatív csoportot a HVK, az EP/NEP/MÉP, az MFP, az MDF, az MDNP, az NDSZ tölti ki.[11]

A táblázatból kiolvasható tendenciákkal óvatosan kell bánnunk. Három olyan pártcsalád van, amely esetében viszonylag pontosan kiolvasható a folyamat. A politikai katolicizmusról elmondhatjuk, hogy sem hagyományai nincsenek, s 1990 után sem tudta megvetni a lábát Mezőtúron. Ez nem meglepő, mivel a hívő emberek aránya elég alacsony, s ezen belül döntően (75 - 80 %) református többség van. Az agrárpártok jól illeszkednek a városhoz, amely ezer szállal kötődik a mezőgazdasághoz. Legerősebben ez a hagyomány van jelen Mezőtúron, az agrárerők mindenkor számíthatnak 15-25 %-nyi szavazatra. A munkáspártokhoz való kötődés is igen komoly, s ha az 1990-es átmeneti megingást kiemeljük a körből, látható, hogy ez az erőcsoport 40 % körüli eredménnyel bármikor számolhat. A többi pártcsalád helyzetét sokkal bizonytalanabbnak és esetlegesebbnek tartom, mint az előbbi hármat. A szélsőjobb mindössze két választáson volt jelen, majd 60 év különbséggel, így ebből nem tudunk hozzávetőleges következtetéseket sem levonni. A liberális és nemzeti konzervatív csoporttal az a baj, hogy nincs társadalmi beágyazottsága, csupán szavaznak rájuk az emberek, de meggyőződéses liberális vagy konzervatív polgárság gyakorlatilag a városban nem létezik. 1998-cal pedig az a probléma, hogy a FIDESZ-t nem igazán tudjuk hova helyezni: ha liberálisnak tekintjük, akkor ezt a kategóriát, ha konzervatívnak, akkor ezt torzítjuk el. Végül amiatt, hogy az MDF-fel közös jelöltet állított, a nemzeti konzervatívokhoz soroltuk. De valójában annyira laza a pártkötődés, hogy sem a liberális, sem a nemzeti konzervatív szavazótábort nem tehetjük többre 5 - 6 %-nál. Valószínűsíthető, hogy minden választásnál van egy szabad 30- 35 %, amely mindig másra pártra szavaz.

Ha az 1990-1998 közötti választások egyéni képviselőjelöltjeit vizsgáljuk, igen tarka képet kapunk. Egyetlen olyan jelölt sincs, aki mindhárom választáson indult volna. Öt olyan politikus van, aki két ízben is próbálkozott a mandátumszerzéssel: Lázár Mihály 1990-ben és 1994-ben indult. Először függetlenként, majd a Vállalkozók Pártjának színeiben indult, de nem sikerült mandátumhoz jutnia. Pedig másodszorra ő vezette a VP megyei listáját, de ez is kevésnek bizonyult. Tóth Albert József ugyancsak az első két választáson indult, a Magyar Demokrata Fórum színeiben. Míg az első alkalommal elnyerte a képviselőséget, másodszorra sikertelenül próbálkozott. Pártja sem túlzottan preferálta, hiszen a megyei listán 1994-ben 8 helyet visszacsúszott a négy évvel korábbihoz képest. Búsi Lajos 1994-ben és 1998-ban indult a Fidesz, illetve a Fidesz és az MDF közös jelöltjeként. Míg az első kísérletkor nem járt sikerrel, 1998-ban ő szerezte meg a mandátumot." Értéke " pártján belül is növekedett, hiszen eggyel előrelépve 3. helyen szerepelt a megyei listán 1998-ban, míg országosan 50 hellyel előretörve a 74. helyre került. Vagyis a Fideszen belül a képviselők második vonalába

11 KNP=Keresztény Nemzeti Párt, EKP=Egyesült Keresztény Párt, KNT=Keresztény Női Tábor, EKGP=Egyesült Kisgazda Párt, ASZ=Agrárszövetség ÚSZ= Új Szövetség MRP=Magyar Radikális Párt VP=Vállalkozók Pártja, KP=Köztársaság Párt, EMU=Együtt Magyarországért Unió, HVK=Hazafias Választási Koalíció,NDSZ=Nemzeti Demokrata Szövetség. A közismert rövidítéseket nem oldottam fel.

küzdötte fel magát, az országos vezetőgarnitúra mögé. Tokár István az a politikus, aki két választáson is mandátumhoz jutott, erre a bravúrra senki más nem volt képes. Őt a Magyar Szocialista Párt indította, s 1994-ben megnyerte az egyéni versengést, míg négy év múlva a megyei lista 6. helyéről került be a parlamentbe. Érdekes, hogy míg a megyében előre tört a 15. helyről a 6.-ra, addig országosan 11. helyet visszacsúszva a 84. helyre került 1998-ban. Vagyis ő szintén pártjának második számú politikusi gárdájához tartozik. Szurcsik Istvánt a legutóbbi két választáson indította a Munkáspárt, de egyik alkalommal sem jutott parlamenti székhez. Bár 1994-ben pártja előkelő megyei politikusának számított, hiszen a lista 2. helyét foglalta el. Az összes többi képviselőjelölt csak egy ízben próbálkozott. Míg az első két alkalommal 11-11 jelölt indult, 1998-ra csökkent a vállalkozókedv, hiszen csak hatan szálltak ringbe.

Négy olyan párt van, amely minden alkalommal önálló jelöltet tudott indítani, az FKGP, az MSZP, az MP és az SZDSZ. Az MDF is képes lehetett volna erre, de 1998-ban a közös jelölt fideszes politikus lett. Mezőtúr kuriózum abban a tekintetben, hogy az egyetlen vidéki választókerület, ahol a KDNP egyetlen esetben sem tudott egyéni jelöltet indítani.

A listás helyezéseket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy országos, pártja első vonalába tartozó politikus egyetlen esetben sem indult Mezőtúron. A legelőkelőbb helyezése Nagy Tibornénak volt 1994-ben, aki a 24. helyet kapta meg az MSZDP országos listáján. A többi próbálkozó pártja középgárdájába tartozott. Megyei szinten már több fontos politikussal találkozunk. Ki kell emelnünk Dögei Imrét, aki 1994-ben a Független Kisgazdapárt megyei listáját vezette, s ennek köszönhetően szerzett képviselői helyet. Dobogós helyezéssel még hárommal találkozunk, 1994-ben Mile István a Köztársaság Párt listáján a 3., Szurcsik István a Munkáspártén a 2., míg 1998-ban Búsi Lajos a Fidesz lista 3. helyét foglalta el.

Az egyéni jelöltek versenyében 6 jelölt csatázott. Itt az első fordulóban szorosabb eredmény született, hiszen az MSZP-s Tokár István 1,5 %-kal előzte meg Búsi Lajost, a FIDESZ-MDF közös jelöltjét. A szoros eredmény két dologgal magyarázható. Búsi számíthatott a FIDESZ, MDF és MDNP szavazók közös voksaira. Másrészt a FIDESZ-es politikus mezőtúri, míg szocialista vetélytársa kisújszállási, tehát kevésbé ismert a túri szavazók előtt. Mezőtúri volt az SZDSZ-es jelölt is, lám 3 %-kal többet kapott, mint listán az SZDSZ. A MIÉP és a Kisgazdapárt jelöltje szintén nem mezőtúri volt, de az ő esetükben a listás és az egyéni szavazatok szinte egybeestek. A második fordulóban egyszerűsödött a küzdelem, mivel dr. Szöllősi Kálmán az FKGP jelöltje visszalépett a FIDESZ-MDF-es jelölt javára. Tehát Búsi Lajos a kisgazda szavazatokat megszerezte, s nyilván rá szavaztak a MIÉP-esek is. Tokár István pedig a munkáspárti és SZDSZ-es szavazókat tudta maga mögé felsorakoztatni. Érdekesség, hogy a kampány utolsó napjaiban próbálták Búsit, mint mezőtúri, Tokárt pedig mint nem mezőtúri jelöltet reklámozni. De ennek úgy érzem a második fordulóban már nem volt jelentősége.

Vásári forgatag, vidékimázs, turizmus és helyi közösség: a mezőtúri Túri Vásár és az őriszentpéteri Őrségi Vásár esete

Csurgó Bernadett
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

A tanulmány egy alföldi és egy őrségi kisváros, Mezőtúr és Őriszentpéter egy-egy jelentős, több évtizedes múltra visszatekintő helyi turisztikai-közösségi rendezvényének a Túri Vásárnak és az Őrségi Vásárnak az elemzésével arra keresi a választ, hogy a vidéki rendezvények milyen funkciókat tölthetnek be a helyi közösség életében és hogyan járulhatnak hozzá a helyi identitás és térségi imázs fenntartásához és megerősítéséhez.

A tanulmány alapját képező kutatások –döntően a helyi kulturális élet és turizmus szereplőivel készített félig strukturált interjúk alapján– azt vizsgálták, hogy a helyi kulturális örökség hogyan járulhat hozzá a helyi identitás és a térség imázsának átalakulásához, és ez milyen változásokat eredményezhet a helyi közösségfejlesztésben[1] és a vidék fenntartható fejlődésében[2]. A kutatások egyik központi témáját jelentette a helyi kulturális örökségre és hagyományokra építő rendezvények vizsgálata, amely esetében a kulcsszereplőkkel készített interjúkat résztvevő megfigyelés, valamint fotó- és videódokumentáció is kiegészítette.

A vizsgált vásárok: a Túri Vásár és az Őrségi Vásár is jelentős, a vizsgált térségek (Mezőtúri járás és Őrség) emblematikus, a helyi hagyományokat változatos formában és intenzitással hasznosító eseményei, amelyek az elmúlt évek folyamán számos átalakuláson, funkcióváltáson mentek keresztül. A rendezvények elemzése hozzájárulhat a vidéki területek endogén, a helyi erőforrásokra építő fejlesztési lehetőségeiben rejlő lehetőségek és korlátok megértéséhez azáltal, hogy rámutat a helyi erőforrásokra építő fejlesztési, fejlődési utak és elképzelések közötti ellentétekre, a helyi kultúrára építő alternatív fejlődési utakban rejlő ösztönző és gátló tényezőkre. A vásárok elemzésének segítségével értelmezhetővé válnak a helyi identitásra építő fejlődési modellek szereplői, megközelítésmódjai és funkciói, és választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a helyi kultúrára, hagyományokra alapozva megújítható-e úgy a helyi identitás, hogy az hatást gyakoroljon a település és térség külső megjelenítésére, imázsára és a helyi közösségre egyaránt.

1 A mezőtúri kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program –Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott.
2 Az őrségi kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH 108628 Kulturális örökség és fenntartható vidékfejlődés című projekt keretében valósult meg.

Vidékfejlesztés, kulturális örökség és helyi rendezvények

Az európai vidékfejlesztési rendszer a területi egyenlőtlenségek felszámolásának egyik fő eszközének a helyi gazdasági, társadalmi és kulturális erőforrások feltárását és felhasználását tekinti (Ray, 1998; Van Der Ploeg & Renting, 2000). Az uniós vidékfejlesztési rendszer hazai megjelenésének hatására a magyar vidéki területeken is egyre nagyobb hangsúllyal jelennek meg a helyi erőforrások felhasználására és értékké tételére alapuló fejlesztési stratégiák, programok, kezdeményezések (Megyesi, 2012, 2014). Mindezek következtében a lokális identitás újraértelmezése, az önpromóció és imázsteremtés egyre fontosabbá vált a magyar vidéki települések és térségek számára is. A helyi rendezvényeknek pedig kulcsszerepe van az imázsteremtésben és a helyi közösségfejlesztésben egyaránt (Csurgó, 2014; Csurgó & Nagy Kalamász, 2007; Pusztai, 2003).

A lokális közösségek fejlődését, fejlesztési kapacitását középpontba állító endogén fejlesztéspolitika sikerének kulcsa a kutatások tanulsága szerint a fejlesztésben résztvevők helyi társadalmi beágyazottsága, helyi tudása valamint kapcsolatteremtő és kockázatvállalási képessége (Csurgó, Kovách, & Kučerová, 2008; Kelemen, Megyesi, & Nagy Kalamász, 2008). Az endogén fejlesztések egyes kutatások szerint csak azokon a területeken tudnak sikeresek lenni, ahol az együttműködés formái és a külső gazdasági és piaci kapcsolatok már történetileg kialakultak. Ahol azonban mindez hiányzik a fejlődéshez külső (exogén) erőforrások (is) szükségesek, amelyek elősegítik a helyi identitások és imázsok felértékelését és ezen keresztül a helyi kapacitások kibontakozását (Murdoch, 2000).

Ray (1998) szerint pedig a helyi, kulturális rendszerek felfedezése és újraértelmezése kulcsfontosságú a vidéki térségek és települések társadalmi és gazdasági fejlesztésében. Az általa kidolgozott kultúra-gazdaság modellben a vidéki területek külső megjelenítésében, promóciójában és a helyi közösségfejlesztésben a hagyományos ételek, helyi folklór, helyi művészetek, kézművesipar, történelmi látnivalók, irodalmi utalások és természeti környezet mint a helyi identitás és imázs fő alkotóelemei kapnak helyet és gazdasági jelentőségre tesznek szert, azáltal, hogy mind a helyi lakosságban mind pedig a kívülről érkezőkben a lokálpatriotizmus erősítésével és annak értékké tételével ösztönzik a helyi termékek és kultúra fogyasztásának előnyben részesítését. Modelljében a kultúra gazdaság négy működési módját határozza meg.

Az első működési módban az adott terület és kultúra termékként jelenik meg. A második működési módban a kulturális erőforrásokat a terület reklámozásában hasznosítják. A harmadik működési módban a területi identitás kulturális értékekre épülő fejlesztése befelé, a helyi közösség felé mutat. Míg a negyedik működési mód a másik három kombinációját jelenti, ahol a hangsúly a helyi gazdaság belső erőforrásokra épülő alternatív fejlődési útjain van (Ray, 1998).

A vidék kulturális örökségét, hagyományait legegyszerűbben a helyi közösség és a látogatók számára is könnyen elérhető és érthető formában a helyi rendezvények, fesztiválok képesek megjeleníteni. Így nem véletlen, hogy a vidék kulturális értékeinek felértékelődésével párhuzamosan az elmúlt évtizedekében gombamód megszaporodtak illetve egyre inkább előtérbe kerültek a vidéki fesztiválok és egyéb

vidéki rendezvények amit a vidékfejlesztési programok is támogatnak és a térségi, települési marketing is erősít (Csurgó, 2014).

A vidéki rendezvények és fesztiválok kutatásával leginkább a hazai turizmus irodalom foglalkozik és a vidékszociológiai kutatásokban kisebb súllyal ugyan, de szintén megjelenik. A kulturális örökség turisztikai megjelenését a vidékturizmus-irodalom a vidék hagyományainak nosztalgikus idealizációjából táplálkozó hagyományalkotás keretében tárgyalja és azt vizsgálja, hogy a helyi fesztiválok, falunapok kínálatában hogyan jelennek meg és fogalmazódnak újra a helyi hagyományok (Csurgó, 2014). Pusztai Bertalan (2003, 2007) pusztamérgesi és bajai kutatásai arra mutattak rá, hogy a helyi, döntően turisztikai célzatú rendezvényeket, – mint a pusztamérgesi káposztafesztivál vagy a bajai halászléfesztivál – a helyi szervezők a helyi hagyomány újraélesztéseként értelmezik és a lokalitást, az autenticitást, az ősi múltat, tradíciókat hangsúlyozzák. Fontos azonban, hogy az ilyen hagyományápolásra építő rendezvények célja nem a hagyományőrzés, hanem a turisztikai kínálat gazdagítása, és ezen keresztül a területfejlesztés. Lényege a lokalitáskonstrukció, amely a helyi autentikus, vagy annak vélt, kulturális elemekből egy márkázható erőforrást teremt, amely a turisták felé eladhatóvá válik (Pusztai, 2007). „Megalkotott hagyományok," „autenticitás" és „megrendezett autenticitás" a fő fogalmak, amelyen keresztül a turizmus-, kultúra- és vidékkutatás értelmezi a vidéki turizmus és helyi hagyományok összekapcsolódását (Bessière, 1998; Csurgó, 2014; Fejős & Szijártó, 2000; Pusztai, 2003, 2007).

A megrendezett autenticitásra kiváló példát kínál a lajosmizsei Sobri Napok, amely a tanyai turizmus egyik jellegzetes típusa, ahol a tanyai életmód, népi kultúra helyi mítoszok és szimbólumok, – mint a tájjellegű ételek, kézműves termékek, cigánybanda – kollázsszerű felvonultatása zajlik (Kürti, 2000). Egy svéd vidéki település turisztikai élelmiszerkínálatának és szüreti fesztiválján elemzése pedig azt mutatja, hogy a turizmusszolgáltatók fő célja, hogy az autenticitás érzetét nyújtsák a résztvevők számára, és ami lényeges, hogy egy olyan jelentésmezőt hoznak létre, amelyben a részvevők: turisták és helyiek az alapvető értékekben egyetértenek, és ez pedig a vidék nosztalgiája és idilli értelmezése. Ezáltal emelik a helyi élelmiszert szimbólummá illetve teremtik meg azt a rusztikus, idilli vidéki atmoszférát, díszletet, amelyben minden termék és szolgáltatás az autenticitást vagy legalábbis annak érzetét biztosítja (Tellstrom, Gustafsson, & Mossberg, 2005).

Kutatások azt mutatják, hogy a vidéki hagyományok felértékelésében fontos szerepe van a városból vidékre költözőknek is. Az etyeki gasztronómiai fesztiválok valamint a kapolcsi Művészetek Völgye fesztivált is az állandóan vagy időszakosan beköltöző városi értelmiség és középosztály hozta létre a helyiek különböző típusú és sikerű bevonásával. Mindkét esetben igaz azonban, hogy a városiak által felértékelt helyi hagyományokat a fesztiválok koncentráltan kínálják a turisták tömegei számára. A vidék idillje, az autenticitás a helyi és általában a vidéki tradíciók és a rurális miliő jelentik ezeknek a fesztiváloknak a fő vonzerejét a szervezők és a látogatók számára egyaránt (Csurgó–Nagy Kalamász, 2007).

Fesztivált, rendezvényt a vidéki településeken számos okból lehet szervezni. Janiskee (1991) hét tényezőt határoz meg, amely vidéki fesztiválok motivációját jelentheti:

– Az elsődleges célja a vidéki fesztiválok szervezésének, hogy a helyi vállalkozók számára vagy a civil szervezetek jótékonysági céljaihoz anyagi erőforrást teremtsenek. Lényeges azonban, hogy akár a legkisebb rendezvények is lehetnek pénzügyileg sikeresek, ha önkéntes munkára és adományokra épülnek.
– A nagyobb, jól működő fesztiválok azonban a turisták és utazók számára is vonzóak, amelyek így jelentős bevételi forrást is jelentenek a vidéki települések számára.
– A fesztiválok a jellegadó eseményei lehetnek azoknak a kisebb településeknek, ahol egyéb turisztikai látnivaló nincs.
– A pénzügyi nyereség mellett a vidéki fesztiválok ismertséget és támogatást hozhatnak a helyi közösségnek és szervezeteknek és hozzájárulhatnak a helyi identitás és közösségtudat megerősödéséhez, amely a vidék megtartó képességéhez is hozzájárulhat még a hanyatló térségekben is.
– A vidéki közösségek a helyi rendezvények segítségével megmutathatják kulturális sajátosságaikat és hozzájárulásukat a nemzeti kulturális örökséghez valamint megünnepelhetik és felidézhetik a történelmi múltjukat és más helyi büszkeségeiket.
– Ezek a rendezvények, mint helyi ünnepek egyfajta kulturális rituáléként is értelmezhetők.
– Végezetül a vidéki fesztiválok a helyi lakosság számára a helyi „eseményt" jelentik.

A helyi rendezvények és a turizmus kapcsolata azt mutatja, hogy ezeknek a rendezvényeknek döntő szerepe van a helyi identitás és imázs fejlesztésében és a turisztikai célpontok marketingjében egyaránt. Egyre növekvő igény figyelhető meg a különleges szabadidős és kulturális élmények iránt, és ebben az értelemben a helyi rendezvények, fesztiválok jelentős motiváló tényezőként jelennek meg a turisták számára és ezzel egyidőben a büszkeség és identitás forrását biztosítják a helyieknek. A helyi kulturális rendezvények egyfajta kiegészítői is a helyi természeti és épített környezet kínálta turisztikai lehetőségeknek, azáltal, hogy a statikus terek emberi dimenziót mutatják meg (Derrett, 2003).

A fesztiválok és egyéb kulturális rendezvények azon közösségek számára vonzóak, akiket a helyi identitás, örökségvédelem és helyi fejlesztés kérdései foglalkoztatnak. A rendezvény annál sikeresebb minél inkább helyi kezdeményezésen alapszik. A fesztiválok és egyéb helyi rendezvények a helyi közösség számára a közös célok és értékek manifesztálódásának lehetőségét biztosítják, amelyen keresztül a közösségtudat és a helyi közösség integrációja is megmutatkozik (Derrett, 2003). A kutatások azt bizonyítják, hogy azok a közösségek, amelyek rendezvényeket és fesztiválokat szerveznek a helyi kulturális értékek hangsúlyozására, megmutatására, azok az összetartozás érzését teremtik meg a résztvevő helyiek számára.

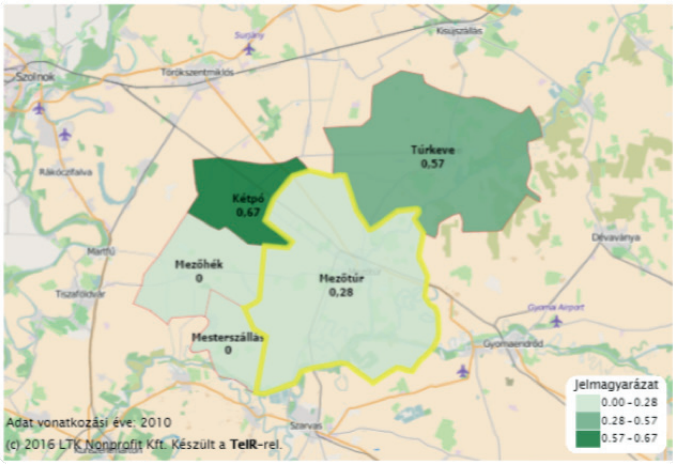
A turisták érdeklődése ezek iránt a rendezvények iránt egyfajta többletként jelenik meg (Csurgó, 2014; Derrett, 2003). Ugyanakkor a fesztiválok mint a közösségi értékek manifesztumai a közösség bizonyos csoportjai számára a közösséghez tartozás megerősítését biztosítják, míg mások számára a kívülmaradást erősítik meg (Derrett, 2003).

A továbbiakban két vidéki kulturális rendezvény a Túri Vásár és az Őrségi Vásár elemzésével azt vizsgáljuk, hogy a rendezvények hogyan járulhatnak hozzá a helyi identitás és közösségtudat erősítéséhez és a település- és térségimázs fejlesztéséhez.

Mindezek megértéséhez az esettanulmányok elemzése során arra keressük a választ, hogy:
– az elmúlt évtizedekben milyen változásokon mentek keresztül a rendezvények,
– hogyan változtak a fő célok és motivációs tényezők a rendezvények szervezésében és
– ezek hogyan befolyásolták a rendezvények arculatát és tartalmát.

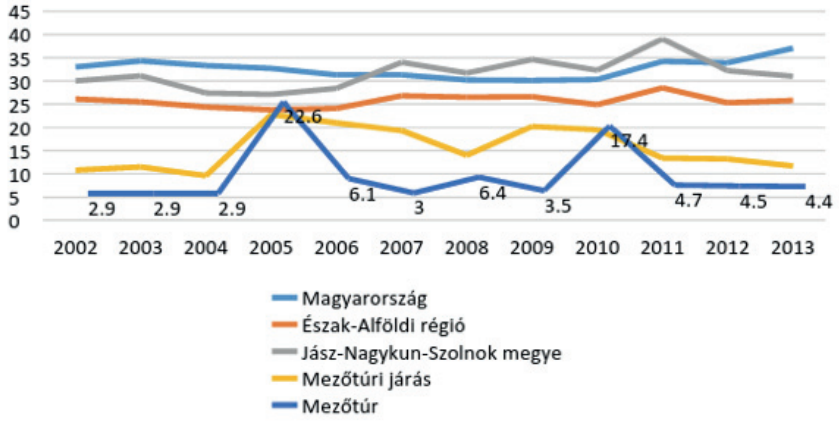
Túri Vásár

A Túri Vásár a Mezőtúri járás és központi települése Mezőtúr egyik legjelentősebb helyi kulturális-közösségi rendezvénye. A térségre és a városra egyaránt csökkenő és öregedő népesség jellemző. A mezőgazdaság jelenleg is jelentős ágazat a térség gazdaságában, 2013-ban a térségi regisztrált vállalkozások 8,3%-a az agrár szektorban tevékenykedett, ami jelentősen magasabb az országos 3,8 %-os részaránynál, ezzel együtt a mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepe az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent a térségben is. Az ipar jelentősége viszonylag alacsony, a járásban működő vállalkozások 20,6%-a volt ipari vállalkozás 2013-ban, míg a vállalkozások döntő többsége (70,9 %) a kereskedelmi és szolgáltató szektorban tevékenykedett. A turizmus jelentősége is alacsony, a működő vállalkozások mindössze 6,5%-a foglalkozott szálláshelyszolgáltatással és vendéglátással a 2013-as adatok szerintturizmussal a kistérségi települések közül Túrkeve rendelkezik a gyógyfürdőturizmus miatt, valamint Kétpó rendelkezett még, amíg az Almásy kastély, mint kastélyszálló üzemelt, emellett a vadász és horgászturizmus tekinthető még fontosnak a kistérség turisztikai szolgáltatásai közül. Az egy főre jutó idegenforgalmi adó 2010-ben csak Mezőtúron, Túrkevén és Kétpón jelentett bevételt, ma már csak Túrkevének és Mezőtúrnak van idegenforgalmi adóbevétele.

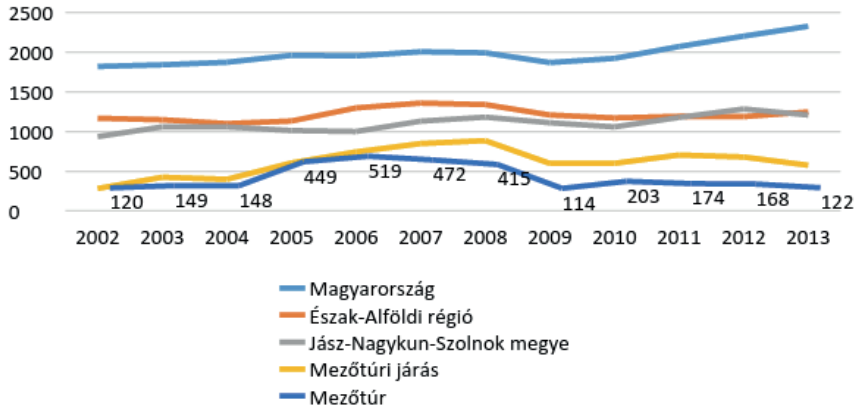
1. ábra. Egy főre jutó idegenforgalmi adó (1000 Ft) (2010).

Mezőtúr turisztikai potenciálja alacsony, megfelel a térség (járás) turisztikai jellegzetességeinek. Az 1000 lakosra jutó kereskedelmi szálláshelyek szállásférőhelyeinek száma 2013-ban 4,4 volt Mezőtúron, és az egész járásban is csak mindössze 11,7. Mindez azt jelzi, hogy sem a járásban, sem a kivárosban nincs jelentősebb turisztikai szálláshely-kapacitás.

2. ábra. Az összes kereskedelmi szálláshely szállásférőhelyeinek száma, ezer lakosra. (Forrás: saját szerkesztés TEIR adatbázis alapján.)

A városban 2005-2008 között volt egy jelentősebb emelkedés a turizmusban, amely a vendégéjszakák számában is megmutatkozott. 2008 után, vélhetően a gazdasági válságból és a kétpói kastélyszálló megszűnéséből következően a járásban visszaesett a vendégéjszakák száma és ez a visszaesés Mezőtúron is megfigyelhető. 2013-ban Mezőtúron az ezer lakosra jutó vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken mindössze 122 darab volt, amely megközelíti a 2009-es mélypontot (114 darab).

3. ábra. A vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken, ezer lakosra. (Forrás: saját szerkesztés TEIR adatbázis alapján.)

A Mezőtúron szálláshelyszolgáltatást igénybe vevők többsége belföldi látogató, fontos sajátosság még, hogy a látogatók többsége nem száll meg (átutazók), vagy nem a kereskedelmi szálláshelyeken (rokonlátogatók, hétvégiház tulajdonosok) száll meg.

A térség legfontosabb kulturális értékei, kulturális öröksége a kulturális és közösségi élet valamint a turizmus szereplőivel készített interjúk tanulsága szerint:
– a mezőtúri fazekasság,
– a túri vásár Mezőtúron,
– a kun hagyományok,
– a juhász hagyományok Túrkevén,
– a kétpói Almásy kastély,
– a református templom Mezőtúron és
– a paraszti hagyományok az egész térségben.

A Túri Vásárt mind a kérdezett mezőtúriak mind a nem mezőtúriak az térség egyik legfontosabb rendezvényeként jelölték meg, amelynek több évtizedes hagyományai vannak és fontos esemény a helyiek és a látogatók számára egyaránt.

A Túri Vásár történelemi gyökerekhez nyúlik vissza és Mezőtúr városi és ezen belül is vásártartó szerepkörével hozható összefüggésbe. Az első Túri Vásárt 1411-ben rendezték meg és ez akkor országos jelentőségű, egy hetes vásár volt. Közösségi-kulturális rendezvényként először 1968-ban került megrendezésre Mezőtúr 600 éves évfordulója alkalmából ekképpen is visszanyúlva a város történelmi örökségéhez. Ezt követően rendszeresen megrendezték. Az 1970-es-80-as években országos jelentőségű idegenforgalmi látványosság volt, amely egyrészt az akkoriban reneszánszát élő helyi fazekasság legfontosabb bemutatkozó eseménye volt valamint regionális jelentőségű kézműves vásárként is funkcionált.

A 90-es évektől jelentős változásokon ment keresztül a rendezvény. A helyi fazekasság súlyának és gazdasági szerepének csökkenésének valamint a gombamód szaporodó vidéki rendezvények következtében a Túri Vásár elvesztette országos jelentőségét és regionálisan is lecsökkent a szerepe. Mikrotérségi szinten azonban továbbra is jelentős maradt, a helyi közösség legfontosabb rendezvényei között tartják számon ma is.

A rendszerváltást követően évente kerül megrendezésre, 2016-ban rendezik meg a 25. Túri Vásárt 2001 óta kiegészült az arTúr fesztivállal, amely egy héten keresztül sokszínű kulturális programokat kínál a helyi, mikrotérségi lakosság számára. A rendezvény tehát fokozatosan vesztett turisztikai jelentőségéből, míg közösségi, helyi társadalmi jelentősége megmaradt, sőt növekedett. A helyi identitás és imázs megerősítésében továbbra is fontos szerepet játszik a Túri Vásár. Ezt jól példázza a Túri Vásár új logója is, amely a mezőtúri fazekas hagyományok szimbolikájára épít. Mezőtúr rendezvényeként jelenik meg, ahol a legfontosabb kulturális örökség a fazekasság, amit mi sem bizonyít jobban mint, hogy 2010-ben Mezőtúr elnyerte a „kerámia fővárosa" címet is.

4. ábra.
(Forrás: mkskft.hu/turivasar/)

A kutatás eredményei is azt mutatják, hogy a Túri vásár egyik fő feladata, hogy megerősítse a település és térség imázsát benne központi szerepet nyújtva a helyi fazekasságnak, valamint, hogy fejlessze a helyi közösséget és a lokális identitást. Ugyanakkor mind a kínálati (kézművesek, árusok, fellépő művészek, szervezők), mind a fogyasztói (helyi /térségi lakosság, turisták, hazalátogató helyiek) oldalon eltérő érdekű és igényű szereplőket azonosíthatunk. A kutatás eredményei szerint kétféle markáns érdekcsoportot artikulálódik a Túri Vásár körül:
– a populáris kultúra alapú közösségfejlesztők és
– a kulturális örökség alapú turisztikai-imázsfejlesztők.

	Aktorok	**Fő cél**	**Fő eszközök**
Populáris kultúra alapú közösségfejlesztők	Közösségi Ház, vegyes árusok, populáris művészek, helyi lakosság	helyi közösségi esemény, a helyi lakosság széles köreinek elérése + helyi identitás megerősítése	populáris programok, széles vásári áruválaszték
Kulturális örökség alapú turisztikai-imázsfejlesztők	helyi civil szervezetek, kulturális-turisztikai intézmények, fazekasok, kézművesek, turisták	turisztikai rendezvény, turisztikai vonzerő növelése, helyi imázs fejlesztése + helyi identitás megerősítése	unikális programok és vásári portékát, helyi kézművesség középpontba állítása, hagyományőrző programok

1. táblázat.

A populáris kultúrát középpontba állító közösségfejlesztők legfontosabb aktorai a Túri Vásárt szervező Közösségi Ház, a helyi és nem helyi vegyes portékát áruló árusok és szolgáltatók valamint a populáris kultúrát képviselő meghívott művészek, előadók, és a helyi szórakozni-vásárolni vágyó lakosság. A cél hogy minél szélesebb

társadalmi rétegek számára tegyék vonzóvá az eseményt és, hogy a helyi lakosság nagy számban találjon magának szórakozást és portékát egyaránt a vásáron. Az esemény fő célcsoportjának a helyi lakosságot tekintik és céljuk, hogy a helyiek minél szélesebb tömegei számára biztosítsanak szórakozási-vásárlási lehetőséget és közösségi élményt. Ennek érdekében a ruhaárustól a kosárfonóig, a népdalkörtől Lagzi Lajcsiig széles palettán mozog mind a vásári portékák, mind a kulturális programok kínálata. Az elmúlt évtizedekben egyre inkább ez a csoport és elképzeléseik váltak hangsúlyossá a Túri Vásár arculatában, amit tovább erősít a rendezvény helyszínváltozása is: a város központi tereiről és főutcájáról a rendezvény kijjebb került a város egyik nyíltabb, gyéren lakott területére, ezáltal a helyiek mindennapjait kevésbé zavaró, de egyben a város központjától leszakadó eseménnyé válva.

A Túri Vásár körüli helyi véleménycsoportok között megjelenik egy másik ellentétes csoportosulás a kulturális örökség alapú imázsfejlesztők, akik a fenti csoporttal szemben a Túri Vásár unikális jellegét hangsúlyozzák, amelyben központi helyen kell(ene), hogy szerepeljen a helyi fazekasság és általában a hagyományőrző kézművesség, a tradicionális vidéki kultúra. Ez csoport a Túri Vásár '70-es -80-as évekbeli jellegét szeretné felélesztení, amikor a rendezvénynek komolyabb turisztikai vonzereje is volt.

Véleményük szerint a rendezvénynek meg kellene erősíteni a hagyományőrző jellegét és ehhez mind az árusokat, mind pedig a művészeket válogatni, szűrni kellene, hogy a vidéki tradíciók iránt érdeklődő és fogékony nem helyi látogatók számára is vonzó eseménnyé válhasson (ismét) a Túri Vásár, még ha ennek az is az ára, hogy a helyi lakosság közül kevesebbeket tud megszólítani a programjaival. Ehhez a véleménycsoporthoz tartozik a helyi fazekasság többsége és más kézműves alkotók, a helyi kultúra és turizmus néhány vezető szereplője valamint a potenciális turisták és a helyi lakosság hagyományőrzésben érdekelt vagy az iránt érdeklődő csoportjai.

Jelenleg ez a véleménycsoport kevésbé hangsúlyos a Túri Vásár szervezésében, bár a kézművesség és a helyi fazekasság valamilyen formában mindig megjelenik a Túri Vásáron és igyekeznek különböző formában biztosítani számukra a láthatóságot is. Az esemény helyszínváltoztatása ebből a szempontból is konfliktusforrásként jelenik meg a helyi diskurzusokban. A kulturális örökség alapú imázsfejlesztők véleménye szerint a város központi terein megrendezett eseményen, ahol a kézműves árusok vannak a középpontban a központi rendezvénytér körül és a többi árus csak mellékszereplőként jelenik meg biztosított a rendezvény unikális imázsa, amely megkülönbözteti a hagyományos piactól és ezáltal a turisták számára is vonzó lehet. Főleg, ha a vásár kézműves jelelegét a vidék kulturális örökségéhez kapcsolódó kulturális programokkal tovább erősítik.

Véleményük szerint a helyszínváltozással ezek a szinergiák megszűntek: a vásár és a kulturális programok szétváltak vagy eldugottá váltak (egyes vélemények szerint a helyi fazekasság már nem is akar reszt venni a rendezvényen). Az elmúlt években számos formában próbálta ez a csoport az érdekeit, véleményét megjeleníteni és érvényre juttatni, több -kevesebb sikerrel. (ezek közül kiemelkedik a 2014-ben megrendezett Túri Vásárocska, amely a Túri Vásárral párhuzamosan a Túri Fazekas Múzeum udvarán és épülete előtt kínált alternatív programot és „igazán jóféle

kézműves portékát" az érdeklődők számára.) Ezek a kezdeményezések azonban eddig nem tudtak megszilárdulni és a Túri Vásárnak továbbra is a helyi közösségi jellege erősödik.

A két csoport az eltérő érdekek és vélemények ellenére abban azonban egyetért, hogy a Túri Vásár a térség és a város legfontosabb a helyi identitást erősítő eseménye a vita a rendezvény tartalma és formája között van. A Túri Vásár körül kialakuló helyi narratívák és szerveződések jól példázzák a helyi kulturális és közösségi életben jelentős szereplőcsoportok érdek- és nézetkülönbségeit. A Túri Vásár leírható a populáris kultúrát középpontba állító közösségfejlesztési és a helyi hagyományokat hangsúlyozó turisztikai-imázsépítő helyi fejlesztési törekvések versengéseként, amelynek közös eleme a helyi identitás fejlesztése, illetve fejlesztési igénye.

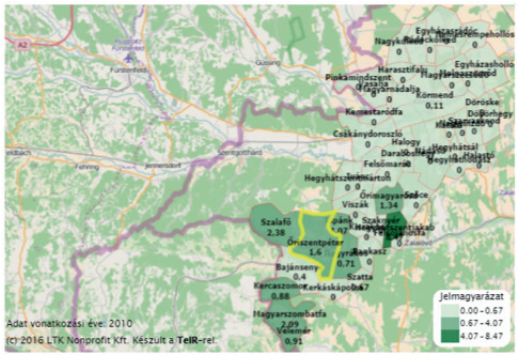
Őrségi Vásár

Az Őrségi Vásár az Őrség és központja Őriszentpéter egyik legfontosabb rendezvénye. Története több évtizedre nyúlik vissza, az első Őrségi Vásárt 1980-ban szervezte meg az akkor Őriszentpéteri Községi Tanács. Célja már akkor is az volt, hogy a helyi kézművesség, fazekasság számára megjelenést és fórumot biztosítsanak és látogatókat vonzzanak a térségbe. Az Őrségi Vásár hosszú évtizedekig az Őrség legjelentősebb rendezvénye volt. Jelenleg az egyike a térség legfontosabb rendezvényeinek, de már nem az egyetlen, számos fontos turisztikai-közösség rendezvény van ma már az Őrségben, amelynek célja a helyi kulturális értékek és örökség bemutatása és a turisztikai vonzerő biztosítása. Az Őrség turisztikai fejlődésének hatására az elmúlt évtizedekben az Őrségi Vásár is számos változáson ment keresztül.

Az Őrség és „főváros" Őriszentpéter az egyik legfontosabb hazai vidéki és falusi turizmus célpont és természeti értékekben gazdag kirándulóhely. A térség turisztikai karaktere tovább erősödött az Őrségi Nemzeti Park 2002-es megalakulása óta, amely a természetvédelem mellett komoly turizmusfejlesztési tevékenységet is végez. Az Őrség Vas megye délnyugati szegletében jelenleg a Körmendi járásban fekszik korábban településeinek többsége az Őriszentpéteri kistérséghez tarozott. A térség gazdaságában a mezőgazdaság ma is jelentős, a 2013-as adatok szerint az Őriszentpéteri kistérségben a működő vállalkozások 16%-a a mezőgazdaságban tevékenykedett. A térségben viszonylag sok állattartó gazdaság van. Az ipar jelentősége alacsony, 2013-ban a kístérség működő vállalkozásainak mindössze 24,6%-a volt ipari vállalkozás. A kistérségi vállalkozások 58,6%-a kereskedelmi és szolgáltató szektorban tevékenykedett és köztük jelentős a szálláshelyszolgáltatással és vendéglátással foglalkozók aránya - a 190 kereskedelmi és szolgáltató vállalkozásból 30 - a 2013-as adatok szerint. A térség turisztikai potenciálját jól mutatja, hogy jelentősebb idegenforgalmi adóbevétellel a Körmendi járás települései közül az Őrségi települések rendelkeztek 2010-ben.
Egy főre jutó idegenforgalmi adó (1000 Ft)

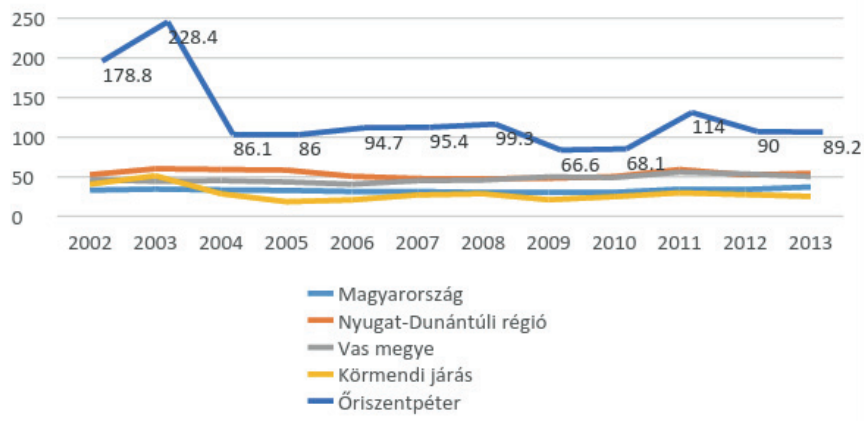
Az Őrség és egyik központi települése Őriszentpéter turisztikai potenciálja országos viszonylatban is jelentős. Őriszentpéteren 2013-ban az ezer lakosra jutó kereskedelmi szálláshely szállásférőhelyeinek száma 89,2 volt, ami országos viszonylatban is

jelentősnek tekinthető, annak ellenére, hogy a 2000-es évek elején egy jelentősebb visszaesés volt megfigyelhető, de az elmúlt évtizedben alapvetően stabilizálódott a helyi szálláshely kapacitás.

5. ábra.
(Forrás: saját szerkesztés TEIR adatbázis alapján.)

A városban az elmúlt évtizedben jelentős ingadozások voltak a vendégéjszakák számában, bár a járási adatok egyfajta stabilitást tükröznek. Az ezer lakosra jutó vendégéjszakák száma 2013-ban Őriszentpéteren 1435 volt, amely kevesebb mint fele a 2011-es értéknek. Az interjúk tanulsága szerint az időjárás nagy mértékben befolyásolja a helyi turizmus sikerét, főként ha a jó idő éppen a rendezvények idejére esik.

6. ábra. Az összes kereskedelmi szálláshely szállásférőhelyeinek száma, ezer lakosra.
Forrás: saját szerkesztés TEIR adatbázis alapján

A rendezvényeknek központi jelentősége van az Őrség és Őriszentpéter turizmusában. Őriszentpéter egyik központi rendezvénye pedig az Őrségi Vásár. A

térség rendkívül gazdag kulturális és természeti értékekben. A fazekasság és a helyi gasztronómia, valamint az épített örökség és az őrségi településszerkezet emelkedik ki a helyi kulturális örökség közül. Ez utóbbinak és a természeti környezetnek köszönhetően az őrségi táj a hagyományos, rusztikus vidéki környezetet, a vidék idilljét kínálja és biztosítja a látogatók és turisták számára. Az Őrség idilljének köszönhetően a 80-as évektől, de leginkább a rendszerváltást követően jelentős számban jelentek meg városi főként budapesti szereplők nyaralótulajdonosként vagy betelepülőként a térség falvaiban és Őriszentpéteren egyaránt. Közülük sokan turisztikai vállalkozásba, falusi vendégfogadásba és közösségszervezésbe fogtak és jelenleg fontos szereplőcsoportját jelentik a térség és város közösségének és gazdaságának.

Őriszentpéteren és általában az Őrségben a turizmusban és közösségfejlesztésben három fő szereplőcsoport azonosítható:
– a helyi önkormányzat és intézményei,
– a Nemzeti Park és
– a városból beköltözők és civil szervezeteik.

Mindhárom szereplőcsoport célja a térség kulturális és természeti örökségére építve fejleszteni a térség turizmusát, turisztikai imázsát és ezen keresztül a helyi identitást és közösséget. Eszközeik is sok hasonlóságot mutatnak, rendezvények, termék- és turisztikai szolgáltatás fejlesztés jelenik meg fő tevékenységként mindhárom csoport esetében csak eltérő hangsúlyokkal és tartalommal.

	Fő cél	Fő eszközök	Jellemző esemény, rendezvény
Helyi önkormányzat és intézményei	közösség és turizmusfejlesztés	rendezvények	Őrségi Vásár Fazekas Napok, Völgyhídi Vásár, stb.
Nemzeti park	fenntartható vidékfejlesztés és turizmusfejlesztés	túraútvonalak, rendezvények, termékek	Pünkösdölő Pityerszeren, Kockásliliom túra, Szent György napi túra, Szertúra Őriszentpéteren, stb.
Városiak és szervezeteik (pl. Őri Alapítvány)	turizmusfejlesztés és helyi identitás- és közösségfejlesztés	turisztikai szolgáltatások (szálláshely, vendéglátás), rendezvények	Virágzás napja, Hétrétország. Őrségi Teleház, helyi termelői piac, pajtaszínház, stb.

2. táblázat.

A helyi önkormányzatok döntően rendezvényeket szerveznek, amivel a fő céljuk, hogy a helyi közösségfejlesztés mellett a térségben megjelenő turistáknak is vonzó programokat szervezzenek. A térségi települési önkormányzatok többsége szervez a helyi kulturális értékekre építő azokat bemutató rendezvényeket. A Nemzeti Park célja a fenntartható vidékfejlesztés, amelynek az Őrségben az egyik kulcseleme a

turizmusfejlesztés. A Nemzeti Park turisztikai szolgáltatási között döntően a térség természeti értékei bemutatót túrák és túraútvonalak szerepelnek valamint fontos kezdeményezésük a Nemzeti parki termék védjegy létrehozása, amellyel a helyi értékeket –a kézművestermékektől a helyi élelmiszereken át a szálláshelyekig– támogatják és erősítik. Emellett a Nemzeti park is szervez rendezvényeket az általa fenntartott turisztikai helyszíneken, amelyek közül a legfontosabb a szalafői Pityerszer. Az Őrségben tehát a sokféle szereplő különböző tevékenységének köszönhetően egy a helyi természeti és kulturális értékekre épülő komplex turizmus és közösségfejlesztési tevékenység zajlik, és a szereplők és tevékenységeik döntően kiegészítik egymást, és bár lehetnek és vannak is konfliktusok alkalmanként közöttük, úgy tűnik az alapvető irányvonalakban és célokban minden szereplő egyetért.

Az Őrségi Vásár az Őriszentpéteri önkormányzat és a hozzá csatlakozó többi települési önkormányzat rendezvénye. Jól példázza az önkormányzatok helyét és szerepét a helyi turizmus és közösségfejlesztésben. Az Őrségi Vásárt a térség egyik legfontosabb rendezvényeként tartják számon. Az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül. Kezdetben Őriszentpéterre központosult és döntően a kézműves portékák árusítása, a látogatók és helyiek számára elérhetővé tétele volt a legfontosabb célja. Mára alapvetően kulturális eseménnyé vált, amelyhez a térség több települése is csatlakozott és több helyszínen kulturális programok zajlanak miközben Őriszentpéter központjában zajlik a vásár. Az elmúlt években a turizmus jelentőségének növekedésével és a többi rendezvény megjelenésével a vásár kézműves és autentikus jellege egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Ennek eredményeként a nem kézműves termékekkel megjelenő árusokat különválasztják a kézművesektől. Előbbieknek a városközponttól távolabb a sportpályán biztosítanak helyet, míg a kézművesek a kisváros főutcáján kapnak árusítási lehetőséget.

A sportpályán a „hagyományos" falunapokra vagy búcsúra jellemző hangulat és szereplők foglalnak helyet a vurstlitól a vegyes árusokon át a cukorkaárusig, míg a falu központjában a népművészeti-termék árusok és kézművesek árulhatják portékájukat. Az előbbivel inkább a falu lakosságát, míg az utóbbival a turisták igényeit kívánják kielégíteni. Miközben mind a helyiek és még inkább a látogatók számára kulturális programokat rendeznek a térség több településén. A helyi közösség és turisták igényét az Őrségi Vásár párhuzamosan igyekszik kielégíteni, bár a turisztikai célok egyre hangsúlyosabbá váltak az évek során.

Ehhez az is hozzájárul, hogy a térség turisztikai vonzerejéhez a helyi rendezvények szorosan hozzátartoznak, igazán nagy látogatólétszámot ezek a rendezvények tudnak a térségbe vonzani, másrészről pedig az Őrségi Vásár rendezvénynek igazodnia és alkalmazkodnia kell a többi térségi rendezvényhez, ha meg akarja őrizni vezető szerepét a térségi események között. Így vált az Őrségi Vásár az Őrség egyik jelentős turisztikai-kulturális rendezvényévé veszítve ezáltal kirakodó vásár és falunap karakteréből. Az Őrségi Vásár már az Őrség fő rendezvényéből az Őrség egyik rendezvényévé vált, jellegadó turisztikai-kulturális esemény, amely még őriz néhány elemet, a helyi közösségi esemény jellegéből is.

Túri Vásár és Őrségi Vásár: helyi rendezvények eltérő fejlődési pályán

A Túri Vásár és az Őrségi Vásár két vidéki kisvárosi rendezvény, amely nagyon hasonló indulás után rendkívül eltérő fejlődési pályát járt be. Mindkét rendezvény a szocialista korszakban a helyi fazekasságot középpontba állító kézműves-kirakodó vásárként indult és akkoriban hasonló sikereket is ért el, országosan is. A rendszerváltást követően azonban a térségek és települések eltérő gazdasági-társadalmi fejlődésének, változásainak következtében a rendezvények is eltérő irányban fejlődtek tovább és alakultak át.

Az Őrségi Vásár a térség turisztikai fejlődésével párhuzamosan turisztikai-kulturális rendezvénnyé nőtte ki magát és számos helyi „versenytársával" együtt a térség turisztikai szolgáltatási között tett és tesz szert jelentőségre, és emellett a térség imázsát és a helyi identitást egyaránt erősítő eseményként jelenik meg. Ezzel szemben a Túri Vásár a térség gazdasági-társadalmi problémáinak növekedésével párhuzamosan egyre nagyobb jelentőségre tett szert, mint közösségi-kulturális rendezvény, amelynek célja, hogy a helyi identitás megerősítésén keresztül járuljon hozzá a térség társadalmi megtartóképességének növekedéséhez és emellett a turisztikai jelentősége csak másodlagos célként fogalmazódik meg. A két rendezvényben azonban közös, hogy a helyi kulturális értékekre és örökségre építve kívánja a helyi identitást és lokális imázst megerősíteni. Az Őrségi Vásár esetében ez inkább kívülre a külső szereplők felé, míg a Túri Vásár esetében belülre a helyi közösség felé irányuló folyamatokat, tevékenységeket jelent.

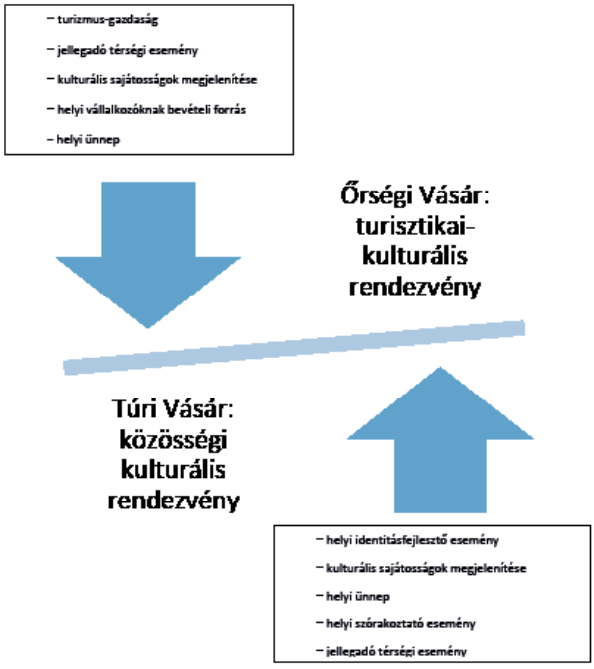
A két rendezvény esetének elemzése Janiskee (1991) osztályozásának a vidéki fesztiválok motiváló tényezőiről (lásd feljebb) tovább gondolására ösztönöz. A rendezvények szervezésének motiváló tényezői nem érthetők meg a helyi társadalmi-gazdasági kontextus ismerete nélkül. A Túri Vásár és Őrségi Vásár példája azt mutatja, hogy a számos különböző hangsúlyú motiváló tényező mellett ezek a rendezvények tulajdonképpen a lenyomatai a helyi közösség legfőbb igényeinek-céljainak és választ próbálnak adni illetve hozzá kívánnak járulni –a rendezvény adta eszközökkel– a helyi társadalmi-gazdasági problémák megoldásához. Jankiskee osztályozása és a Ray-féle kultúra-gazdaság elmélet (Ray, 1998, lásd feljebb) együttes alkalmazása kínál megfelelő értelmezési keretet a helyi rendezvények lokális társadalmi-gazdasági szerepének megértéséhez.

Az Őrségi Vásár legfontosabb célja, hogy a helyi imázs és identitás megjelenítésével növeljék a település és térség turisztikai vonzerejét. A szervezésében tehát a legfőbb motiváló tényező, fontossági sorrendben:

– a turisták számára vonzó legyen és ezáltal bevételi forrást biztosítson a térségi települések számára,
– a térség jellegadó eseménye legyen,
– megmutassa a térség kulturális sajátosságait, múltját, és büszkeségeit valamint hozzájárulását a nemzeti kulturális örökséghez,
– a helyi vállalkozók számára is bevételi forrást biztosítson,
– egyfajta helyi ünnepként, rituáléként jelenjen meg,

– erősítse a helyi közösség és identitástudatot és ezáltal hozzájáruljon a vidék megtartóképességéhez és
– a helyi lakosság számára is eseményt, szórakozást biztosítson.

A Túri Vásár legfontosabb célja, hogy a térségben kiemelkedő a helyi közösséget megerősítő kulturális-közösségi esemény legyen. A legfőbb motiváló tényezők sorrendben tehát, hogy
– ismertséget és támogatást hozzon a helyi közösségnek és hozzájáruljon a helyi identitás és közösségtudat megerősödéséhez és ezen keresztül a vidék megtartóképességéhez,
– megmutassa a helyi sajátosságokat, értékeket, és a térség hozzájárulását a nemzeti kulturális örökséghez, valamint bemutassa a helyi múltat, helyi büszkeségeket,
– helyi ünnep, rituálé legyen a közösség számára,
– helyi eseményt biztosítson a közösség tagjainak,
– a település, térség jellegadó eseménye legyen,
– bevételi forrást biztosítson a helyi vállalkozóknak és
– turisztikai vonzerőként jelenjen meg a turisták számára és ezáltal gazdaság fejlődést eredményezzen.

7. ábra.

A Túri Vásár és az Őrségi Vásár összehasonlítás tehát azt jelzi, hogy a helyi kulturális értékekre építő rendezvényeket a különböző társadalmi-gazdasági környezet eltérő fejlődési pályára helyezve a helyi társadalmi-gazdasági folyamatokban eltérő

szereppel ruházta fel, és ezáltal a hasonló motivációs tényezőkben jelentős, lényegében ellentétes irányú hangsúlyeltolódások figyelhetők meg. Ez az oka a két vásár eltérő arculatának és tartalmának is. Az eltérő gazdasági-társadalmi kontextusból következő eltérő célok magyarázzák tehát hogyan vált két alapvetően nagyon hasonló helyi kézműves-kirakodó vásárból az Őrségi Vásár esetében a népi hagyományokra és a magas kultúrára építő turisztikai-kulturális esemény és ezzel épp ellentétesen hogyan tolódott el Túri vásár pedig egyre növekvő mértékben a populáris kultúra felé és vált egy helyi közösségi-kulturális eseménnyé.

A rendezvények jelenlegi formájával kapcsolatos kritikák pedig éppen a megfigyelhető hangsúlyeltolódásokon alapulnak az Őrségi Vásár esetében a rendezvény közösségi karakterének elvesztését kritizálják, míg a Túri Vásár esetében pedig a turisztikai potenciál kihasználását hiányolják. Eredményeink azt is mutatják, hogy a turisztikai és közösségi célok alapvetően ellentétes folyamatokat eredményeznek így a helyi rendezvények egyszerre nem tudják ugyanolyan hangsúllyal elérni a közösségfejlesztési és turizmusfejlesztési célokat még, akkor sem, ha alapvetően mindkét esetben jelen vannak és rendelkezésre állnak hasonló elemek és motivációs tényezők is.

A helyi rendezvények két versengő modelljéről illetve fejlődési pályájáról van tehát szó, amelyre az Őrségi Vásár és a Túri Vásár szemléletes példát kínál, ezáltal hozzájárulva a vidéki Magyarországon egyre nagyobb számban megjelenő helyi rendezvények eltérő társadalmi-gazdasági szerepének megértéséhez is.

Irodalom

Bessière, J. (1998): Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis.* 38. 1. Pp. 21–34. http://doi.org/10.1111/1467-9523.00061

Csurgó B. (2014): A vidék nosztalgiája : kulturális örökség, turizmus- és közösségszervezés három észak-alföldi kistérségben. *Socio.hu.* 4. 2. Pp. 1–20. http://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1

Csurgó, B.–Kovách, I.–Kučerová, E. (2008): Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis.* 48. 3. Pp. 292–312. http://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00461.x

Csurgó B.–Nagy Kalamász I. (2007): A szolgáltató vidék: a Művészetek Völgye és az etyeki bor- és gasztronómiai fesztiválok. In: Kovách I. (Szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon.* Budapest: L'Harmattan – MTA PTI. Pp. 67–84.

Derrett, R. (2003): Festivals & Regional Destinations: How Festivals Demonstrate a Sense of Community & Place. *Rural Society,* 13. 1. Pp. 35–53. http://doi.org/10.5172/rsj.351.13.1.35

Fejős Z.–Szijártó Z. (Szerk.) (2000): *Turizmus és kommunikáció.* Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció Tanszék.

Janiskee, R. L. (1991): Rural Festivals in South Carolina. *Journal of Cultural Geography.* 11. 2. Pp. 31–43. http://doi.org/10.1080/08873639109478426

Kelemen, E.–Megyesi, B.–Nagy Kalamász, I. N. (2008): Knowledge Dynamics and Sustainability in Rural Livelihood Strategies: Two Case Studies from Hungary. *Sociologia Ruralis.* 48. 3. Pp. 257–273. http://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00467.x

Kürti L. (2000): A puszta felfedezésétől a puszta eladásáig. Az alföldi falusi-tanyasi turizmus és az esszencializmus problémája. In: Fejős Z.–Szijártó Z. (Szerk.): *Turizmus és kommunikáció.* Pp. 112–129). Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció Tanszék.

Megyesi, B. (2012): Institutions and networks in rural development: two case studies from Hungary. In: Sjöblom, S.–Andersson, K.–Marsden, T.–Skerratt S. (Eds.): *Sustainability and Short-term Policies: Improving Governance in Spatial Policy Interventions.* Pp. 217–244. Surrey: Ashgate.

Megyesi B. (2014): Fejlesztéspolitika helyben : a társadalmi tőke és a fejlesztéspolitika összefüggései a vasvári és a lengyeltóti kistérségben készült esettanulmányok alapján : [doktori tézisek]. *Socio. hu.* 4. 3. Pp. 100–109.

Murdoch, J. (2000): Networks — a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies.* 16. 4. Pp. 407–419. http://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X

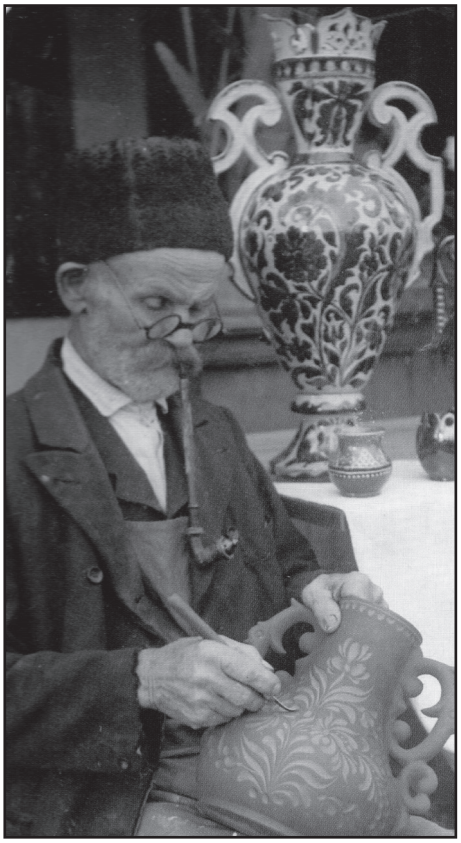
Pusztai B. (2003): Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In: Pusztai B. (Ed.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus / Invented Traditions and Village Tourism: A pusztamérgesi eset / The Pusztamérges case*. Szeged: JATE Press. Pp. 9–21.

Pusztai B. (2007): 'Bajászlé'. Identitás, kanonizáció és márkázás a bajai népünnepélyen. In: Pusztai B.–Neill M. (Eds.): *Fesztiválok, turizmus és helyi identitás. Halászléfőzés Baján - Feasts, Tourism and Local Identity. Fish Soup Cooking in Baja, Hungary.* Edinburgh: University of Edinburgh. Pp. 7–25.

Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis.* 38. 1. Pp. 3–20. http://doi.org/10.1111/1467-9523.00060

Tellstrom, R.–Gustafsson, I.-B.–Mossberg, L. (2005): Local Food Cultures in the Swedish Rural Economy. *Sociologia Ruralis*. 45. 4. Pp. 346–359. http://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2005.00309.x

Van Der Ploeg, J. D.–Renting, H. (2000): Impact and Potential: A Comparative Review of European Rural Development Practices. *Sociologia Ruralis*. 40. 4. Pp. 529–543. http://doi.org/10.1111/1467-9523.00165

Mozaikok a város életéből

Szerencsi
CUKORKA
Franck
HUTTER
A B C
SZINSZARD

Közgyűjtemény és polgárosodás – a Túri Fazekas Múzeum példája

Bartha Júlia
turkológus, etnográfus. Szolnoki Damjanich János Múzeum

Mezőtúrnak, ennek a kedves kis alföldi városnak történelme során igazi vonzerejét a pünkösd utáni (május-júniusi) úrnapi és a Szent Máté napi (szeptember 21.) országos vásárai, sokadalmai adták. Ezek a vásárok már a 15. században nagy jelentőségűek voltak, főleg 100-200 kilométeres körzetből keresték fel a várost, s ezzel Mezőtúr a Közép-Tisza vidék legjelentősebb vásárhelyének számított. A kereskedelem és az ugyancsak korán meghonosodó gazdag ipar, amely már a 15. században 16 iparágban a lakosság 20 %-át érintette igen erős fundamentumot jelentett a mezőváros későbbi életében is. Mindehhez jött még az, hogy a túri iskolarendszer és az ezt működtető református egyház a várossal egyetemben kiemelkedett a többi alföldi mezőváros közül, kisugárzása, hatása a Nagykunság műveltségére rendkívül nagy volt.

Mezőtúr társadalmi helyzetét meghatározza az a közeg, amelyben történelme formálódott. Jász-Nagykun-Szolnok megye kulturális képét nem az etnikai megosztás (jászok, kunok, alföldi magyarok, palócok leszármazottjai) határozza meg, hanem a történetileg kialakult társadalmi viszonyok, az egykori Hármas Kerület (Jászság és Nagykunság) privilegizál helyzete, lakosságának szabadabb, a nemesekéhez hasonló jogállása, a mezővárosok, köztük Mezőtúr privilégizált területeinek lakosaihoz hasonló jogai. Elmondhatjuk, hogy ennek a vidéknek a szabadparaszti népe korán megindulhatott a polgárosodás útján, kultúráját parasztpolgári állapottal lehet jellemezni. Ez az alföldi paraszti lét más, mint az ország peremvidékén élő jobbágyság. A különbséget a társadalom tagoltságában, nyitottságában és a kultúrához való közelítésben láthatjuk. Mindennapi életében a régi és az új dolgok, kulturális javak szerves egységgé forrnak.

A város az Alföld egyik legnagyobb fazekas központja volt és az ma is. A mezőtúri fazekasság felfedezését Györffy István néprajztudósnak köszönhetjük, aki a 20. század elején a nagykunsági és mezőtúri gyűjtőútjain figyelt fel rá. Története igen régre nyúlik vissza, a régészeti leletek között az elpusztult Túrtőn nemcsak mázas és mázatlan cseréptöredékeket találtak, hanem kerek égetőkemence nyomát is. Egy 1518-as összeírás „cserepesmestereket" említ, 1737-ben pedig a város 19 iparosa közül négy fazekast találunk. A túri fazekasok igen korán céhekbe tömörültek, amelynek 1783-tól írásos nyoma van. Történetük egyik fényes pontja az, hogy 1813-ból Czéh Forma Társaságok jegyzőkönyvével találkozhatunk, s iparuk fejlettségét mutatja, hogy 1817-ben 88 fazekas anyagi hozzájárulásával 1047 forintért újították meg a kiváltságlevelüket. Mezőtúr a fazekassága tehát a 19. század második felétől kezdett erősödni, ami egyfelől az általános paraszt-polgári lét megerősödésével, a gazdasági fellendüléssel, másfelől a népművészet divatba jöttével magyarázható. Az

alföldi fazekas központok között a mezőtúri igen jelentősnek számított, s mondhatni napjainkig az maradt. A ma dolgozó fazekasok felmenői között nem egynek már a 19. században „rúgták a korongot"... Bár a mesterek között a származást mindig számon tartották, azt sohasem helyezték a mesterségbeli tudás elé: túri fazekassá az válhatott, aki ismerte a szakma minden fogását. A város történelme, kézműves ipara szinte adja a helyi büszkeség, a fazekasság bemutatására alkalmas közgyűjtemény alapításának lehetőségét. Ennek ellenére ez még jó ideig váratott magára.

Hazánkban, de vidékünkön, az alföldi mezővárosokban a polgárosodás és a közgyűjtemények alapításának gondolata egybeforrott, s magába foglalta az egyre izmosodó polgárságnak azt az igényét, hogy részint pártolja a kultúrát, egy fajta korábban nem létező értéket teremtsen, másrészt a letűnt korszak szép tárgyait, mintegy mementóként megőrizze. Ehhez társult még az ezredéves kiállítás előkészülete, mely minden jelentősebb települést érintett.

Az alföldi városokban a 19. század végén és a 20. század elején a helyi értelmiség fogalmazta meg a közgyűjtemény létrehozásának igényét, és a megalapító is helybéli, vagy elszármazott volt, aki tenni akart a szűkebb pátriájának felemelkedéséért. Megyénkben Jászberény dicsekedhet a legrégebbi múzeummal, követi Tiszafüred és Karcag. A megyeszékhely, Szolnok múzeuma viszonylag kései, de még így is jóval megelőzi a mezőtúrit, ami idén 32 éves.

A mezőtúri múzeum alapításának gondolata régóta vajúdott. Móricz Zsigmond már 1927-ben szorgalmazta a közgyűjtemény létrehozását, amikor Badár Balázs fazekasmesternél látta a kallódó fazekas-történeti emlékeket. Több alkalommal járt Móricz Badárnál, látogatásáról a Céhláda című riportjában számolt be. A sok szép kerámia láttán javaslatot tett a közgyűjtemény alapítására, a fazekas emlékek összegyűjtésére. A nagy múltú fazekas-hagyományokat ápoló város azonban csak a 20. század utolsó harmadában, 1983-ban nyitotta meg a múzeumát. Igaz, akkor nagy ívű gondolatot valósított meg: létrehozta a Kárpát-medence egyetlen fazekas múzeumát.

A tárgyak gyűjtése a 20.század derekán kezdődött. Apróbb, nagyobb gyűjtések után 1962-ben a helyi Művelődési Ház támogatásával Kozák Lajos órásmester az egykori túri diák megszervezte a Múzeumbarátok Egyesületét, melynek tagjai jelentős dokumentációs adattárat és tárgyi gyűjteményt hoztak létre. Az általuk összegyűjtött anyagból a szolnoki Damjanich János Múzeum munkatársai Pócs Éva és Csalog Zsolt kiállítást rendeztek a Művelődési Ház udvarán lévő paraszthá̧z két helyiségében. Az egyesület megszűnése után a Néprajzi Múzeum munkatársa, kerámiagyűjteményének legkiválóbb szakértője, Kresz Mária és a helyiek közül Vargha Lajos, Molnár Sándorné és Füstös Jenő gondoskodott arról, hogy ne menjen feledésbe a mezőtúri múzeumügy.

A város központjában lévő zsinagóga 1967-ben került a város tulajdonába. A felújított épületben 1974-ben nyílt meg benne az első kiállítás, ami a város 600 éves évfordulója tiszteletére készült. A nagy múltú város történetét és népéletét mutatta be szolnoki muzeológusok rendezésében. Az ekkor még kiállítóhelyként működő intézmény a helyi Művelődési Házhoz tartozott, Vargha Lajos gimnáziumi tanár gondozta. A következő években a kiállítóhely bővült a zsinagóga melletti iskolával és itt nyílhatott meg 1979-ben először, majd a múzeummá válás évében, 1983-ban a mezőtúri fazekasság történetét bemutató kiállítás. Ezzel beteljesedett az az álom, amit

a mezőtúri értelmiségiek szűk köre dédelgetett. Létrejött a Kárpát-medence máig egyetlen fazekas múzeuma, melynek törzsanyagát a mezőtúri fazekas hagyományok emlékei alkotják, gyűjtőköre Mezőtúr fazekas emlékei és helytörténete. A gyűjtemény és vele a kiállítóterek az 1970-es években bővültek, Füstös Jenő közbenjárásával a város megvásárolta Badár Erzsébettől, a népművészet mesterétől a régi Badár-házat és a Badár-gyűjtemény legszebb darabjait, melyeket méltó módon, immár az 1988-ban megnyílt Badár-házban mutatták be.

Mivel 1962 tavaszán törvény született arról, hogy a „politikai és gazdasági megfontolások" alapján a vidéki múzeumokat a 19 megyei tanács hatáskörébe kell vonni, gazdaságilag és szakmailag integrált hálózatként létrejöttek a megyei múzeumi szervezetek, később igazgatóságok. Mindezek célja az volt, hogy a vidéki kulturális, tudományos és művészeti élet megerősödjön, a tudományos kutatói bázisukra és gyűjteményeikre támaszkodva a „tömegek művelődésében" jelentős szerepet vállaljanak. Természetes volt tehát, hogy a mezőtúr Fazekas Múzeum születésénél is a szolnoki muzeológusok, élükön Szabó László néprajzkutatóval, bábáskodjanak és a Szolnok megyei múzeumi szervezethez kerüljön a múzeum. Sorsa ezzel jó időre megpecsételődött.

A megyei szervezethez kerülő Túri Fazekas Múzeum első vezetője Nagy Molnár Miklós volt, akinek kutatási területe a fazekasság. Mintegy tíz éven át vezette a múzeumot, majd átkerült Karcagra, a Györffy István Nagykun Múzeum élére. Követte őt Mezőtúron Tolnay Gábor történész, aki számos kötet megjelentetésével tudományos műhelyt teremtett a város kulturális életében. Nyugdíjba vonulása után fiatal munkatársa Pusztai Zsolt vette át az intézmény irányítását, aki néprajzosként tovább viszi elődje tudományos munkáját ugyanakkor a múzeum közművelődési élete, időszaki kiállításai és rendezvényei különleges színfoltot jelentenek a város kulturális palettáján.

Kezdetben a gyűjtemény alapját a mezőtúri korsósok és a Badár család kerámiái alkották, azonban az általános gyűjtőkört kiszélesítették egyéb néprajzi tárgyakra is, így kerülhetett be 1982-ben Szőllősi Antal mezőtúri kovácsmester hagyatéka, majd 1983-ban Ónodi Erzsébet helyi fényképész műtermének több ezer üvegnegatívja. Különleges módon bővült a múzeum tárgyi gyűjteménye 2000-ben, amikor is a város elszármazottja, a szenvedélyes kerámiagyűjtő, Kun Zsigmond hagyatéka meglehetősen kalandos úton haza került. A gyűjtemény létrejötte is különös: 1976-ban a Néprajzi Múzeumban Rejtett kincsek címmel nyílt kiállítás Kun Zsigmond gyűjteményének legjelentősebb darabjaiból. Ortutay Gyula néprajzkutató szakmai támogatásával ekkor kezdett állandó kiállítási lehetőséget keresni a Kun házaspár. A III. kerületi Tanáccsal kötött szerződés alapján az Óbuda Fő terén álló, 13. századi műemlék épületben nyert elhelyezést az akkor 687 darabból álló népművészeti gyűjtemény, amely 1976-78 között a Kun házaspár otthonául is szolgált. Egészségi állapotuk romlása idővel nem tette lehetővé, hogy ők fogadják a látogatókat, de további adományaikkal hozzájárultak a gyűjtemény folyamatos fejlődéséhez. 1996-tól a III. kerületi Helytörténeti Gyűjtemény levált a művelődési házról, és önálló intézményként Óbudai Múzeum és Fíliája Kun Zsigmond Lakásmúzeum Népművészeti Gyűjtemény néven kapott új működési engedélyt a Művelődési Minisztériumtól. Kun Zsigmond

2000. január 2-án bekövetkezett halálakor közel 1100 műtárgyból állt gyűjteménye. Több épület felújítást, átrendezést ért meg a kiállítás Óbudán. 2010 júliusában Kun Zsigmond hagyatéka szülővárosába, Mezőtúrra költözött. Jelenleg a Túri Fazekas Múzeumban tekinthető meg a gyűjtemény.

A múzeum gyűjteménye új építésű irodaházzal és raktárral valamint kiállító termekkel új helyre, méltó körülmények közé kerül 2005-ben, amikor áttelepült a Bolváry-kúriába. Az L alakú, tornácos épület szép belső udvart fog közre, amely a fazekassággal kapcsolatos szabadtéri rendezvényeknek is helyet tud adni. A múzeumi gyűjtemény már több, mint 5000 tárgyat számlál. Állandó kiállítása a fazekasság helyi történetét mutatja be a régészeti korok kerámiáitól kezdve a 21. század alkotóinak legszebb munkáikig, úgy, hogy a mesterség minden fontos fázisa megjelenik a tárlókban, a dokumentumokban és a kiállítóteremben pergő filmen.

A múzeum nagyobb gyűjteményi egységei

A múzeum egyik első, becses gyűjteményi egysége a Papp János-féle gyűjtemény, 520 db-ból áll, melynek 90%-a mezőtúri kerámia, a többi vegyes néprajzi anyag. A gyűjteményt Ozvald Márton, az egykori Fazekas kft. ügyvezetője vásárolta meg, majd 2006-ban a múzeumnak adományozta.

Másik jelentős tárgy-együttest Füstös Jenő adományozta a gyűjteménynek 2009-ben. A tárgycsoport jelentőségét és értékét mutatja, hogy az 1112 db-ból álló gyűjteményi egységből 420 db. az állandó kiállításban kapott helyet. Füstös Jenő gyűjtőszenvedélyét jól mutatja, hogy „mindent" gyűjtött, legértékesebb darabja egy 1854-ből való butella, illetve egy 19. század elejéről való rátétes gyertyamártó. A gyűjtemény adományként került a múzeumba. A termet, ahol a gyűjteményt egyben tartva bemutatják Füstös Jenőről nevezték el.

Számban kisebb, de jelentőségében nem, a Korom Kálmánné által adományozott dudi színű butella és más kerámia. A helyi kórház nőgyógyász főorvosa, Dr. Károssy Csaba és családja ugyancsak jelentős tárgycsoporttal, 340 db. vegyes néprajzi anyaggal (bútor, konyhai felszerelések, pásztorművészeti tárgyak) gyarapította a gyűjteményt.

Külön egységet képez a már említett, kalandos út után Kun Zsigmond gyűjteménye, amely egyenlőre csak kölcsönszerződéssel 2010-ben került a múzeumba Óbudáról, de az 1100 db-ból álló részben kerámia, részben (300 tételnyi) textilia, igen nagy értéket képvisel, remélhetőleg helye végleges Mezőtúron.

Különleges, és a népi kerámiától eltérő gyűjteményi egység Török János mezőtúri származású porcelánművész mintegy 50 darabból álló hagyatéka, mely 2008-ban és 2011-ben került immár végleges helyére. Pénzbeli értékét tekintve ez a legnagyobb adomány a múzeum számára.

Amint a gyűjteményi egységek története is jól példázza, az a fajta polgári hozzáállás, mely a helyi közgyűjtemény sorsát, értékét emeli, Mezőtúrra is jellemző. Jóllehet, az adományok, a jelentős adományok a szülőföldnek szólnak, az innen elszármazottak adományozták a város közgyűjteményének azzal a szándékkal, hogy szolgálják a helyi közművelődést. A helyi polgári réteg igen gyengének tűnik, részben a fiatalok

elvándorlása miatt, részben pedig azért, mert valljuk meg: a rendszerváltás adós maradt az erős középosztály, a markáns polgári értékek és az ezzel járó életszínvonal megteremtésével. A helyi értelmiség, orvosok, pedagógusok nem nagyon vesznek részt a város közművelődésében, véleményformáló hatásuk elenyészőnek mondható. Mindezek ellenére a múzeum bár fiatal az intézmények sorában, nagy jövő előtt áll, önkéntes segítőkből álló holdudvarának köszönhetően szép szakmai és közművelődési programokat szerveznek, gyűjteménye jól megalapozott, s ha gyűjtőkörét kiszélesíti a Kárpát-medence népi kerámiájának gyűjtésére, a nemzet egyetlen olyan gyűjteményének gazdája lehet a Túri Fazekas Múzeum, amely páratlan Európában. A gyűjteményben rejlő lehetőség erős alapot jelent, s mindezt tovább növeli az a körülmény, hogy 2009-ben a Szellemi Kulturális Örökség nemzeti jegyzékére került a mezőtúri fazekas-hagyomány.

Időközben országos közigazgatási átszervezésnek köszönhetően a múzeum fenntartója megváltozott. Megyei fenntartású intézménynek lenni egy város életében meglehetősen furcsa helyzet volt, ami néha előnnyel, olykor hátránnyal is járt. Ez az állapot egészen 2012 decemberéig tartott, amikor is a megyei múzeumi hálózatok között adminisztratív intézkedésre utolsóként a Szolnok megyei szervezet is feloszlott, megszűnt létezni a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, mint szervezeti keret, s így a mezőtúri múzeum is visszakerült a város fenntartásába. Jelenleg a kulturális minisztérium által területi (regionális) múzeum kategóriába sorolt intézményt a város tartja fent a Mezőtúri Közművelődési-és Sport Közhasznú Nonprofit Kft. egyik ágazati kulturális intézményeként.

Változó szakképzés

Közben az a szakma és népművészeti ág, amely Mezőtúrt híressé tette, átalakult. A 20. század elejétől új képzésekkel frissítették a hagyományos technikát, visszatanították a mintakincset. A mai műhelyek motívumai ennek a megújulásnak a nyomán maradhattak fenn. Az újításszándék mellett természetesen a hagyományos mintakincset is tovább vitték a túri fazekasok. A műhellyel rendelkező fazekasok között mindenki elismert szakember, jóllehet, van közöttük egyfajta hierarchia. Búsi Lajos a Népművészet Mestere, és Gonda István szintén a Népművészet Mestere a két legismertebb és országos hírű fazekasa a városnak. Nem könnyű a mesterek élete, mert állandó megújulást igényel. Alkalmazkodni kell a változó ízléshez, a lakáskultúrához és a piacot, ennélfogva a megélhetésüket nagyban befolyásolja a divat is… Az tud fennmaradni, aki képes az alkalmazkodásra. A folyamatos átszervezések nyomán, amin a szakképzés átesik, a hangsúly a divatos szakmák felé tevődik. Immár 5 éve nincs fazekas szakképzés a nagynevű fazekas központban!

A tanulmányomban rövid történeti áttekintés után azt vizsgáltam, hogy milyen törekvések munkálnak egy kisváros közgyűjteményének gyarapításakor, a helyi mecenatúra mennyire van jelen a gyűjtemény fenntartásában, de legfőképpen arra kerestem választ, hogy milyen lehet a jövő múzeuma Mezőtúron, milyen módon tudja szolgálni és alakítani a város arculatát. Az az erő, a kultúrapártoló parasztpolgári

réteg, amely a város történelme során olyan jelentős szerepet játszott, mára a változó társadalom kihívásainak súlya alatt meggyengült. A rendszerváltás nagy ígérete, a középosztály polgári igényének és életszínvonalának megerősítése várat magára. Mindezek ellenére ha a helyi vezetés és az anyagi értelemben nem éppen erős, de tenni akaró értelmiségi kör mer nagyot álmodni, a múzeumi gyűjtőkör Kárpát-medencei kiszélesítésével (részben már megtörtént, hiszen a tárgyak lelőhelyei túlnyúlnak az ország határán), jó eséllyel teremtheti meg Európa egyetlen népi fazekasságot bemutató gyűjteményét. Más alternatíva aligha elképzelhető.

Irodalom

Bácskai Vera (1965): *Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történeti tudományok köréből.* 37. Budapest.

Bagi Gábor (2010): Mezőtúr története a honfoglalástól a mohácsi vészig In: Városnap helytörténeti előadásai 2010. május 14. Mezőtúr. Pp. 5–49.

Basics Beatrix (2012): *A megyei múzeumi szervezet sorsa . Múlt és jelen.* Előadás 2012. márc. 1. internetes forrás: 2015 márc. 5. (Magyar Múzeumok a Pulszky Társaság online magazinja)

Bartha Júlia (2010): *A reformáció hatása Mezőtúr és a Kunság műveltségére.* In: Városnap helytörténeti előadásai 2010. május 14. Mezőtúr. Pp. 49–62.

Balogh István (1973): *A parasztság művelődése a két világháború között. /Értekezések a történeti tudományok köréből* 66. Budapest: Akadémiai.

Bodoki Fodor Zoltán–Bodoki Fodor Zsigmond (1978): *Mezőtúr város története.* Mezőtúr. Pp. 896–1944.

Füvessy Anikó (2005): *Az alföldi kerámia stílusváltozásai In: Válogatott kerámiatanulmányok (1979-2005). Az Alföld népi fazekassága.* Szolnok. Pp. 174–184.

Fazekasság (1987): *Szolnok megye népművészete.* Budapest. Pp. 375–421.

Mezőtúr elfelejtett múltja – *Válogatás Bodoki Fodor Zsigmond munkáiból.* Mezőtúr. 2009. /Mezőtúri Helytörténeti Füzetek 20. /

Pusztai Zsolt (2014): *Sárarany. Barangolás egy agyagból lett városban.* Mezőtúr.

Selmeczi Kovács Attila–Szabó László (Szerk.) (1989): *Néprajz a magyar múzeumokban.* Budpapest–Szolnok. Pp. 253–326.

Szabó László (Szerk.) (1987): *Népművészeti örökségünk. Szolnok megye népművészete.* Budapest.

Szolnok megye néprajzi atlasza. Szolnok. 1974.

A Mezőtúri Közkórház története

Dr. Gombás István
Mezőtúr, Dózsa György Gépészeti Szakközépiskola

Ma, amikor a kórházak a betegellátás csúcsintézményeit képviselik, kevesen gondolják, hogy ezek az egészségügyi létesítmények hosszú időn át a szegény betegek ellátását szolgálták, sőt e célból alakultak.

A 18. században az ipari forradalom hatására kialakuló gyáripar következményeként a munkát keresők tömegesen özönlöttek a városokba. Nőtt a városok zsúfoltsága, ami kedvezett a fertőző betegségek terjedésének. Egyre gyakoribbá váltak a járványok, amelyek megfékezése komoly gondot okozott az egészségügynek. A városok tehetősebb polgárai otthon gyógyíttatták magukat. Mindez a szegények számára szűkös otthonuk és anyagi helyzetük miatt lehetetlen és elérhetetlen volt. A meglevő kórházak a betegek megnövekedett tömegét képtelenek voltak befogadni; szükségessé vált újabb kórházak építése.

Angliában, ahol az ipari forradalom leginkább éreztette társadalmi hatását, 1736-1799-ig 37 új kórház épült. (1). Jelentősen nőtt a kórházak száma a kontinensen is; főleg Franciaországban, Németországban és Ausztriában. Az utóbbiban 1784-ben épült a bécsi 2000 ágyas óriáskórház, az Allgemeine Krankenhaus („Általános Kórház", közkórház), amelynek szülészeti osztályán dolgozott Semmelweiss is; hangsúlyozták, hogy itt egy ágyon egy beteget ápolnak, szemben a párizsiak ágyankénti 3-4 betegével. (2). Mindez jól, érzékeltette a kórházak betegeinek szociális hovatartozását is.

Az okok Magyarországon is hasonlóak voltak a nyugat-európaihoz, de jelentős eltérést is mutattak. Hazánkban a nagyipar fejlődése a 19. század második felében ugyan jelentős volt, de korántsem olyan mértékű, mint az iparilag fejlett Nyugaton. Itt a gyáripar csupán a fővárosra és néhány vidéki városra korlátozódott. Ebből következően munkaerő szükségletüket részben a helyben lakó nincstelenekből, részben a szűkebb környezetükből biztosították. Tágabb környezetükben az egész országra kiterjedően migráció nem alakult ki. A vidéki kisvárosok szegényeinek egészségügyi gondjait helyben kellett megoldani.

A vidéki szegények száma az 1848-as polgári forradalom után, a jobbágyság megszűnésével ugrásszerűen nőtt és az alföldi mezővárosokban jelentős tömeget képviselt.

Szolnok megyében a 19. század végén két közkórház épült. Az első 1883-ban Jászberényben 56 ággyal, ahol a betegeket egy orvos és két ápolónő látta el. (3). A szolnoki közkórházat, amely egyben megyei kórház is volt, 1896-ban szervezték, kezdetben 100 ággyal, amit később 125-re bővítettek. Figyelemre méltó a megyei kórházba felvett betegek szociális összetétele; miszerint „legtöbb napszámos, iparos, cseléd, munkás, gazdálkodó, hivatalnok" (4). A tehetősebbek a különszobai ellátást sem szívesen vették igénybe, inkább saját otthonukban gyógyíttatták magukat.

Mezőtúron 1847-ben, a forradalom küszöbén, a mezőgazdaságból élőknek már 68%- át a föld nélkül maradt nincstelen zsellérek adták, akik korábban, ha szerényen is, a közös földek használatából éltek. (5). A jobbágyság eltörlésével a közös földeket felosztották, így a korábbi zsellérek jelentős része nincstelen agrárproletárrá vált. Megélhetésüket a mezőgazdaság nyújtotta bérmunkából vagy a vasútépítkezéseken és a folyószabályozásoknál, kubikus munkából igyekeztek biztosítani. Mivel a szegénységből való kitörési lehetőségük minimális volt, így a város szegényeinek száma az évek múlásával inkább nőtt, mint fogyott. E társadalmi rétegnek elszomorító lakásviszonyairól olvashatunk dr. Tóth Ignác, városunk tisztiorvosának a helyi lapban megjelent írásában; ennek egészségügyi következményei rendkívül nehéz feladat elé állították Mezőtúr város egészségügyért munkálkodó orvosait. (6)

Közkórház építésének gondolatát először dr. Bordács István, Mezőtúr tisztiorvosa 1914-ben vetette fel. Miszerint: „Évek óta érezzük szükségét a közkórháznak is, amelynek kérdése még eldöntetlenül áll. Nem szükséges azt bővebben fejtegetni sem, hogy milyen üdvös és milyen fontos egy jól elszerelt és jól berendezett közkórház egy város közegészségügyében. Városunknak körülbelül 26 ezer lakosa van s kórháza egyáltalán nincsen. Ez oly nagy hiba, melyen okvetlenül segíteni kell még áldozatok árán is, még pedig mielőbb. Megfelelő kórházat kell építeni Mezőtúrnak, mert így bizony a lakosságnak legnagyobb része olyan helyzetben van, amely helyzet sokszor nehéz, sőt akárhányszor legyőzhetetlen akadályt gördít a betegek sikeres gyógykezelése elé. Legtöbb családnak csak egy szobából álló lakása van, s abban az egy szobában nemcsak laknak, hanem igen gyakran főznek, mosnak, sőt akárhánysor még az aprójószágot is benntartják. Hogy az ilyen lakásban aztán, ahol semmi nyugalom nincs s ahol a levegő legrosszabb, legegészségtelenebb, mily nehéz a gyógyulás és gyógyítás, azt mindenki beláthatja. Ezzel szemben a modernül berendezett kórházban a szegény beteg világos, jól szellőzött egészséges levegőjű terembe kerül, ahol elég kényelmes és rugalmas elhelyezésben részesül, gondoskodnak megfelelő élelmezéséről, ápolásáról és gyógykezeléséről. Ahol ilyen modern kórház van, ott nem is találkozunk a kórháztól való iszonyodással, ott csakhamar megbarátkoznak a kórházzal, mert tapasztalják, hogy az ilyen kórházakban sok esetben gyógyulást lehet elérni akkor is, amikor odahaza, a beteg lakásán más semmit sem lehetett volna tenni és át kellett volna adni a beteget tehetetlenül a sorsának. Különösen nagy eredményeket lehet elérni a kórházakban sebészeti téren, úgy, hogy sebészeti műtétek miatt a kórházakat nemcsak a szegény betegek, hanem, amint gyakran látni, a vagyonosabbak, sőt akárhányszor a főrangúak is felkeresik. S midőn a modernül berendezett, semmi kifogás alá nem eső kórházak áldásdús eredményeit tapasztaljuk, legszentebb emberbaráti kötelességét teljesíti mindenki, aki a jövőbeli mezőtúri közkórház létesítését bármiként is elősegíti."(6)

Kórház hiányában a legfőbb gondot az okozta, hogy a város orvosai a fertőző betegségeknél gyakran tehetetlenek voltak a gyógyításban, mivel a beteget nem tudták hová kiemelni szerencsétlen környezetéből, így az tovább fertőzte a család többi tagját is.

A közkórház hiányát leszámítva, Mezőtúr egészségügyi ellátása nemcsak megyei, hanem országos szintű összehasonlításban is jónak volt mondható. A városban ekkor már 9 orvos és 21 bába dolgozott és négy gyógyszertár működött. (7)

Az 1914. július 28- án kitört első világháború következtében a közkórházból egyelőre szükség szülte katonakórház lett; amit részben az Úri Kaszinóban, részben a Református Gimnázium tornaterében (majd rajztermében is) helyeztek el. A férőhelyek száma általában száz körül mozgott. (8)

A helyi Vöröskereszt Egylet dr. Bordács István városi tisztiorvos vezetésével már 1914. október 15-én négyhetes önkéntes ápolónői tanfolyamot szervezett. A tanfolyamon a város hölgyei közül 70-en vettek részt, akik a tanfolyam végén sikeresen vizsgáztak. (9)

A kórház felszerelését közadakozásból biztosították. A gyógyítást és ápolást az orvosok és ápolónők ellenszolgáltatás nélkül végezték. A kórházban nemcsak ápoltak, hanem a szükséges műtéteket is elvégezték, és gondoskodtak a sebesültek utókezeléséről is.

A katonakórház, jellegéből adódóan, önzetlen és áldásos munkáját a háború végével befejezte. Ugyanakkor bizonyságot tett arról, hogy Mezőtúr városa jól szervezett egészségügyi rendszerrel és képzett egészségügyi személyzettel rendelkezik. Megvan a képessége egy közkórház megszervezésére is, megfelelő anyagiak birtokában. Ezt már nem lehetett hazafias lelkesedésből felépíteni és fenntartani. Mezőtúrnak a háborúból adódóan nemcsak anyagi áldozatai voltak (román megszállás, békekölcsön, beszolgáltatást stb.), de több mint ezerfős halottja is. A trianoni békediktátum következményei pedig nemcsak az országot, hanem annak közösségét is súlyosan érintették. A város vezetése továbbra sem mondott le arról, hogy Mezőtúrnak közkórháza legyen. Az egészségügy fejlesztésére ezután is nagy gondot fordított.

Az 1920-as és 30-as évek két legjelentősebb egészségügyi intézménye, az 1926-ban létesített Horváth-féle magánszanatórium és az 1936-ban meg nyitott Stefánia Szülőotthon volt.

Az elsőt városunk szülötte, dr. Horváth Ferenc szülész-nőgyógyász nyitotta meg magánszanatóriumként. Lényegében szülészeti és nőgyógyászati jellegű magánkórház volt, fizető betegek számára, ami 5 kórteremmel, 2 műtővel, 154 kórházi ággyal és egy fertőtlenítővel volt ellátva. A megnyitás alkalmából „Szülőotthon Mezőtúron" címmel terjedelmes cikk jelent meg a helyi lapban; méltatva az intézmény jelentőségét, ami sokban elősegítette a város egészségügyének fejlődését. (10)

Dr. Horváth Ferenc 1930-ban bekövetkezett tragikus halála (vérmérgezés) után, az akkor már ott dolgozó, szintén szülész-nőgyógyász dr. Thőresz Ede (aki 1931-ben megnősült) feleségének szülei, dr. Horváth Ferenc özvegyétől a szanatóriumot 1921-ben megvásárolták, amit lányuk hozományként vitt a házasságba. (11) Ettől kezdve Thőresz dr., mint tulajdonos vezette a szanatóriumot, két konziliárus kollégájával, dr. Jelinek Károly sebésszel és dr. Takács László belgyógyásszal. (12) (A háború után mindhárman együtt bábáskodtak a közkórház megszervezésében.)

A másik áldásos egészségügyi létesítmény a Stefánia Egyesület által szervezett és fenntartott Mezőtúri Stefánia Szülőotthon volt, ami a „Dobogó" vendéglő egy részének e célra átalakított helyiségeiben nyílt meg 1936-ban, 20 férőhellyel – ággyal. Az intézmény céljának megfelelő szolgáltatását bárki igénybe vehette, de elsősorban az arra rászoruló szegénybetegek, szülőnők számára létesült.

A szülőotthon a város egyik fontos (talán a legfontosabb) egészségügyi intézménye volt, a Zöldkereszttel együtt; mivel e két intézmény a gyermekhalandóság visszaszorításában a legfontosabb szerepet játszotta.

Az utolsó békeévvel, 1938-cal lényegében ismét lezárult egy korszak, amelyben a város egészségügyéért munkálkodó orvosainak, ha nem is sikerült – pénzügyi nehézségek miatt – Mezőtúron körkórházat létesíteni, de az egészségügy magas szintre fejlesztésével megteremtették annak feltételét.

Néhány adat Mezőtúr város egészségügyi helyzetéről az 1928-as évéről, dr. Ábrahám János városi tisztiorvos jelentéséből.

Személyi ellátottság:

18 orvos, ebből 8 szakorvos, 14 bába, 3 stefániani védőnő, 2 menhelyi segédszemély, 1 egészségügyi segédszemély, 1 irodavezető, 1 fertőtlenítő

Egészségügyi intézmények:

Országos Stefánia Szövetség Mezőtúri Fiókja és Szülőotthona, Tüdőbeteg - gondozó Intézet, Városi Járványkórház, Dr. Thőresz Ede magánszanatóriuma. (Volt Horváth-féle szanatórium),
Városi Szegényház – Kórház (70 ápolttal). (13)

Szükségkórház

A front átvonulása után, 1944. őszén, város egészségügyileg is igen nehéz helyzetbe került. Az egészségügynek mind a személyi, mind az intézményi feltételei máról holnapra összeomlottak. A visszavonuló német és magyar alakulatokkal eltávoztak a városból az orvosok, sőt az ápolónők többsége is.

Nem volt jobb a helyzet Szolnok megyében sem. „Az egész megye területén alig volt néhány orvos, néhány gyógyszertár üzemben. Az egészségvédelmi intézmények és kórházak alig vagy egyáltalán nem működtek. Épületük, helyiségük, felszerelésük elpusztult vagy Nyugatra hurcolták. (14).

Az orosz csapatok által megszállt területeknek kezdetben még központi irányító szerve sem volt, hiszen az Ideiglenes Kormány csak december végén alakult meg. Ebben a helyzetben nagy felelősség és feladat hárult a gyorsan kialakuló helyi szervekre. Mezőtúron súlyosbította a helyzetet, hogy október végén egy német ellentámadás során a város három napra hadszíntérré vált. A súlyos utcai harcok nyomán további károsodás érte az egészségügyi létesítményeket és sok volt a polgári sebesült is. A nehéz helyzetben a város vezetősége szükségkórház és szülőotthon felállítása mellett

döntött. Bodorik Józsefné, négy önkéntes ápolónő és egy védőnő (Tóth Eszter) bevonásával egy hét alatt megszervezték a két intézményt.

Helyéül dr. Lápossy Kálmán elhagyott lakását (Szabadság tér 19.) választották. A lakosság adakozásából a szükséges felszerelést sikerült előteremteni. A kórház első orvosa dr. Folkman János, volt munkaszolgálatos orvos lett. A szülésznői teendőket a 70 éves „Karsai néni" látta el. (15.) A járóbetegek számára dr. Lapis Júlia orvosnő tartott rendelést a Fischer dr. elhagyott házában. (Rákóczi út 7.) A kórháznak három osztálya (szülészet, belgyógyászat, sebészet) és ugyanannyi kórterme volt. A műtőnek berendezett szobán kívül a kiszolgáló rész egy fürdőszobából és egy konyhából állt.

Mindezt egy későbbi tisztiorvosi beszámoló így összegzi:

„A szükségkórházat Mezőtúron a kényszerítő szükségszerűség hozta létre. Kevés volt az orvos, nem lehetett a betegeket elszállítani, lehetőség szerint itt kellett megoldani a problémákat. Dr. Folkmann vezette a szükségkórházat kezdetben …" (16). Később a szovjet kórház a Horváth-féle szanatóriumot (ahol korábban berendezkedett) kiürítette. Ide költözött át a sebészet dr. Folkmann vezetésével és négy ápolónővel. A Lápossy házban maradt szülészet és belgyógyászat a közben városunkba érkezett dr. Földessy János orvos irányításával folytatta munkáját, dr. Lapis Júliától a betegrendelést is átvette, amely most már a kórház mellett működött.

A korabeli állapotokra legyen szabad idézni Tóth Eszter védőnő visszaemlékezéseiből: „Egy este Borsi néni szülésznő behozott egy szülő nőt, akinek szűk medencéje és harántfekvése volt…..dr.Földessy szerint daraboló-műtétre volt szükség, hogy az anya életét meg lehessen menteni, de ilyet még gyakorló orvos korában látott a klinikán. Műszer is kevés volt, sterilizálónk sem volt, csak ajándék lavór, aminek az alja bádoggal volt megjavítva. Ebben főztük ki a műszereket és petróleumlámpa mellett a vizsgáló asztalon fogott az orvos a műtéthez, minden érzéstelenítés nélkül…. két órahosszáig tartott a műtét… az anya életét megmentettük …"

A kórház élelmezését közadakozásból látták el. A gyógyszerellátás is nagy gondot jelentett. Az ideiglenes gyógyszertárat Láng Aladár vezetésével, a Fischer dr. elhagyott házában (Rákóczi út 7.) helyezték el. Gyógyszert a szétrombolt és kifosztott gyógyszertárakból szedték össze, sokszor azok környékén szétszórt gyógyszerek begyűjtésével.

Budapest ostroma után, 1945. tavaszán, fokozatosan konszolidálódott a helyzet. Az egészségügyi ellátás is lényegesen javult. A megyei tiszti főorvos 1945. végén, már némi megelégedéssel állapította meg, hogy a „falvak lakosságának orvosi ellátása csaknem teljesen megfelelőnek mondható" (17).

Probléma azért még akadt bőven, de mind a megye, mind Mezőtúr, egészségügyi ellátás területén átvészelte a legnehezebb időszakot. A Szükségkórház vezetését 1945. júniusában dr. Jelinek Károly vette át,, a szülőotthonét pedig dr. Thőresz Ede. A szükségkórház és a szülőotthon közös gazdasági vezetéssel, a „Dobos" (Stefánia) épületében kapott helyet. Ez időszak eredményeit a városi tisztiorvos az alábbiakban összegezte: „Példátlan nehézségek után sikerült az intézményt fenntartani úgy, hogy a szükségkórház…. a város és környéke áldásos intézménye lett." (17)

„Az 1944. csonka és 1945. évben 1214 beteget, 8732 ápolási nappal gyógykezelték. A betegek között helybeliek, hadifogságból visszatértek és az orosz hadsereg tagjai

is nagy számban szerepeltek. Ez évben 314 műtétet és 258 szülést vezettek le. 1946. évben a betegek között 400 volt a szegényjogos és 404 fizető, ill. valamely biztosító intézet tagja. A kórházi személyzet elismerésre méltó munkát végzett". (18)

Az egyszerű tények mögött azonban továbbra is súlyos nehézségek húzódtak meg; a kórházi személyzet munkájának a rövid kis elismerése pedig kitartó, áldozatos munkát takart. A ma szinte hihetetlennek tűnő problémák, akkor nagyon is valós tények voltak. A Mezőtúri Néplap még 1947-ben is elszomorító képet rajzol a szükségkórház helyzetéről. „Jelenleg (írja a lap) 50 ágy van az intézetben, 15 pedig a kórház kezelésében levő járványkórházban van. Van még a kórháznak vagy 40 ágya, de ezeket szalmazsákok hiánya miatt nem tudják beállítani, pedig beteg volna rá bőven…

Alig egy éve még a kerítést tüzelték el a műtőben, hogy az operációkon meleg legyen a szoba, és a műtőruhákat ócska dunyhahuzatokból maga az ápolószemélyzet állította össze…" (19).

Harc a közkórházért

A nehézségek ellenére mind a város, mind a kórház vezetői szinte megszállottan küzdöttek, hogy Mezőtúrnak ne csak szükségkórháza („Munkás Betegotthona"), hanem állandó kórháza legyen. Érveltek a város közgyűlésein, a Mezőtúri Néplap hasábjain, a megyénél, a minisztériumban és a minden fórumon, ahol a cél eléréséért valamit tenni lehetett. A város egészségügyi helyzetének központi kérdésévé vált a kórház megvalósítása.

A Mezőtúri Néplap 1946. augusztusi számában: „Közkórházat Mezőtúrnak" címmel írt cikkében sürgette egy állandó kórház felállítását. Mindezt indokolttá teszi, hogy a „tüdővész és egyéb betegségek komolyan fenyegetik és tizedelik városunk lakosságát". Viszont a lakosság „jórésze olyan szegény, hogy sem az orvost, sem a patikát nem képes megfizetni. De nem csak a lakosság szegény, hanem maga a város is… Ez az általános szegénység az oka annak, hogy városunkban nincs megfelelő kórház és betegeink nem részesülhetnek kellő orvosi kezelésben. „Ezért Mezőtúrnak szüksége van olyan közkórházra, hol az „Országos Betegápolás terhére lehessen szegény betegeket ápolni". És ez nemcsak Mezőtúrnak, hanem környéke szegény napszámos népe számára is szükséges" (20).

A sajtó rövidesen megkongatta a vészharangot is, amikor így írt: „Jelenlegi állapotában a Szükségkórház nem folytathatja munkáját. Kénytelen bezárni kapuját, ha anyagi fedezetről gondoskodás nem történik". (21). Lehetetlen, hogy egy ilyen fontos szociális intézmény hosszabb ideig egyes emberek önzetlen és áldozatkész munkájára legyen felépítve" (22)

Amíg a sajtó a város lakosságát és felettes hatóságait igyekezett megnyerni és cselekvésre ösztönözni, addig a város vezetése is kereste a megoldást. A képviselőtestület már 1946. decemberében határozatban szögezte le annak szükségességét, hogy a háború befejezése óta működő szükségkórházat állandó városi kórházzá alakítsák. (23). Mivel azonban a meglevő helyén a kórház bővítése és korszerűsítése nem old-

ható meg, ezért a képviselő testület feltétlenül szükségesnek tartja az üresen álló, volt gyalogsági laktanya kórházi célra való megszerzését. Ennek érdekében a békekötés aláírása után küldöttség ment a Népjóléti és Honvédelmi Minisztériumba. A város vezetőségének eltökéltségére és áldozatvállalására jól rávilágít a határozat szövege:

..."A kórház létesítése Mezőtúr és a környező helyiségek állandó követelése, annak kérdése feltétlenül megoldandó és a város a kért épület átengedésével minden államsegély és minden állami támogatás nélkül biztosítja a kórház létesítését és fenntartását." (24)

A kórház minden állami támogatás nélküli vállalása, még az épület biztosítása esetén is rendkívüli terhet jelentett volna a város számára; hiszen a legalapvetőbb felszerelésben is hiányt szenvedtek. A szükségkórház vezető főorvosa – dr. Jelinek Károly – 1946. decemberében még beadvánnyal fordult a város polgármesteréhez, hogy ne adjon engedélyt a kórház felszerelési tárgyai közül magánosok tulajdonát képező eszközök (orvosi műszerek) visszaadására, mert nincs lehetőség pótlásukra. (25).

Az 1940-es évek végén a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása (hidegháborús légkör) miatt, a laktanyát a néphadsereg alakulatai vették birtokukba. A kórháznak más megoldást kellett keresnie. A város képviselő testülete 1948-ban új kórház építését fontolgatta, és erre a célra a vásártéren 3000 négyszögöl területet a kórháznak ingyen rendelkezésére bocsátott azzal, hogy a „kórház építése elsőrendű közegészségügyet szolgál". (26) Pénz hiányában azonban rövidesen erről is le kellett mondani. A továbbiakban a fő hangsúlyt a szükségkórház állandó jellegűvé, közkórházzá tételének elismertetésére helyezték, ettől várva az elhelyezés kérdésének megoldását és a nagyobb anyagi támogatást is.

Első lépésként a meglevő sebészeti és szülészeti osztály mellé megszervezték a belgyógyászati osztályt is m, mellyel a „munkás Betegotthon közkórházzá minősítésének feltételei …. megteremtődnek". Egyben utasítja a képviselő testület a város polgármesterét, hogy a „Mezőtúri Városi Munkás Betegotthon (szükségkórház) közkórházzá minősítését és a közkórház működésének engedélyezését a Népjóléti Miniszter Úrtól kérelmezze." (27)

Még ugyanebben az évben (1948-ban) a kórház három osztályára a város képviselő testülete a „kórház szabályszerű működésének biztosítására … osztályvezetői főorvosi állásokat" szervezett. Indoklás „a közkórházi jelleg felsőbbhatósági elismerése és jóváhagyása érdekében …." A sebészeti osztály vezetésével dr. Jellinek Károlyt, a belgyógyászati osztály vezetésével dr. Takács Lászlót, a szülészeti osztály vezetésével dr. Thőresz Edét bízták meg. A megbízások egyelőre ideiglenesek, mivel a határozatot főhatósági jóváhagyásra kell felterjeszteni; de az osztályvezetői főorvosi teendők ideiglenes ellátására hozott határozatot, azonnal végrehajtandónak mondja ki a közgyűlés. Az állásokat be is töltötték.(28)

A Népjóléti Miniszérium (a 281.194/1948.VI.oszt.) rendeletével a közkórház működésének engedélyezéséhez nem járult hozzá, viszont „közületi magánkórházzá" (városi kórházzá) való átalakítása ellen nem emelt kifogást. Ezért a képviselő testületi közgyűlés 1949. márciusában úgy határozott, hogy a városi Munkás betegotthont (szükségkórházat), közületi magánkórházként tartja fent.

Elkészült a kórház szabályrendelete is, melyet az országos Egészségügyi Szakszer-

vezettel és a Községpolitikai és Népi Bizottsággal előzetesen megvitatva, a képviselő testületi közgyűlés 1949.március 26-án elfogadott.

Annakbiztosítására,hogya„működésiengedélyaminisztériumáltalmegadattassék", a meglevő osztályok mellé még fertőző osztályt is létesítenek. A vármegye törvényhatósági bizottsága 1949.június 30-án évnegyedes rendes közgyűlésén jóváhagyta a városi képviselő testület határozatait. (56.kgy. 17.249/1949.k.i.sz.5932/1949.ki.) Végül 1950. június 1-én kapta meg a kórház a „nyilvánossági jogot", de már nem a Népjóléti, hanem az időközben megalakult Egészségügyi Minisztériumtól .(30)

Ekkor a volt Stefánia épülete (jelenleg a Református Kollégium tulajdona) és a Fóti úti Járványkórház tartozott a kórházhoz 95 működő ággyal. A kórház felszerelésének egy része azonban továbbra is közadakozásból származott. Kórház most már volt, de helye egyelőre a régi maradt, ahol nemcsak fejlesztésre, de korszerűsítésre sem volt sok lehetőség. Ez újabb erőfeszítésre ösztönözte mind a városi tanács, mind a kórház vezetését.

A városi kórház bővítése és végleges elhelyezése

A biztosítottak számának ugrásszerű növekedése, nemcsak a járóbeteg ellátást növelte, de a kórházat is erősen igénybe vette.Az ingyenes orvosi ellátásból adódóan, igen sok beteg évtizedeken át elhanyagolt betegségével kereste fel orvosát és került kórházi kezelésre. A lehetőségek figyelembe vételével szükségessé vált a kórház bővítése.

A kórház élére 1950.július 1-vel, dr. Bojanoff Nikifor sebész főorvost nevezték igazgató főorvosnak; aki nagy ambícióval fogott a kórház további szervezéséhez és bővítéséhez. Az időközben megürült Járásbíróság épületét a kórház 1951-ben megkapta, amit az év első felében, erre a célra át is alakítottak. A kórház nagyfokú megterhelése szükségessé tette az ágyak számának emelését, amit az új épület is lehetővé tett.

Az Egészségügyi Minisztérium 1951-ben a kórház eddigi 95 ágyát 150-re növelte. A régi épületből a „hegyén-hátán összezsúfolt osztályok közül a sebészet, a szülészet és a nőgyógyászat, továbbá az új gyermekosztály" a Járásbírság épületébe költözött. (31)

Az újonnan szervezett gyermekosztály élére 1951-ben dr. Várady Mária gyermekorvost nevezték ki. (32)

Az 55 ággyal bővült kórház 40 belgyógyászati, 50 sebészeti, 25 szülészeti, 25 gyermekgyógyászati és 10 fertőzőágyon ápolt beteget tudott fogadni. A dolgozók összlétszáma 69 fő volt. (33) Korábban 35 fő). A fejlesztéssel egy időben a kórház az Egészségügyi Minisztériumtól 12 vagon felszerelési és berendezési tárgyat kapott. (34).

Az Egészségügyi Osztály 1952. február 6-i jelentésében megelégedéssel összegezte az elmúlt év eredményeit, és méltatta, hogy „…a mezőtúri 150 ágyas kórház Szolnok megyének olyan helyén létesült, ahonnan a lakosság csak nagy üggyel-bajjal kerülhetett távol fekvő kórházakba.(35)

A háború előtt Mezőtúrhoz legközelebb csak Szolnokon volt kórház. A Járásbíróság épületével bővült kórház elhelyezését továbbra sem lehetett megoldottnak te-

kinteni, mivel a városban három, egymástól távol eső épületben működött. Ezáltal nemcsak az irányítása, de a betegek ellátása is nehézségbe ütközött. A Városi Kórház egységes elhelyezése valamint további bővítése céljából az Egészségügyi Osztály és a kórház igazgatója, kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy a Fiúgimnázium diákotthoni épületét (amely a volt Járásbíróság épületével közvetlenül határos), engedjék át a kórháznak. A Diákotthon épületének kórházi célra való igénybevételéhez az elvi hozzájárulását a városi tanács már 1952. júliusában megadta (36), de annak végeleges átadásáról a Közületeket Elhelyező Bizottság (Közelbiz.) 1953.május 21-i határozata döntött. A kérdés bonyolultságára jól rávilágít a Közelbiz. Határozatának alábbi részlete:

„…A Városi Kórház részére biztosítandó a Mezőtúr, Kossuth u. 9. sz. épületben a Földművelésügyi Minisztérium (F.M.) és a Közoktatásügyi Minisztérium (K.M.) diákotthona. A K.M. itt igénybe vett diákotthona a Kossuth úti Fiúgimnázium épületében helyezendő el, az ott lévő F.M. kollégisták helyére. A gimnázium alagsora valamint egyéb helyiségei a K.M. kívánsága szerint a műszaki követelményeknek megfelelően átalakítandó… Az F.M. mezőgazdasági technikuma egy éves időtartamra, míg az új épület fel nem épül, a Kossuth tér 9. sz. alatti (Bazár) épületében helyezendő el, a Magasépítő Vállalat, az Útfenntartó Vállalat és az ezelőtt nem lakás céljára használt három szolgálati lakás helyiségeiben. A Magasépító Vállalat a Bercsényi Tsz. Jelenlegi házában helyezendő el. A Bercsényi Tsz.,az Útfenntartó Vállalat és a Kossuth tér 9.szám alatti szolgálati lakások lakóinak elhelyezéséről a Városi Tanács gondoskodjon. A Kossuth tér 11. szám alatti, („Dobogó") jelenleg belgyógyászati kórház. Megyei gyermekotthon (csecsemőotthon) részére biztosítandó."

Indoklás: „… a kórház egységes lakelhelyezését, valamint a gyermekotthon létesítésének lehetőségét mind szociális, mind pedig egészségügyi szempontból biztosítani kellett."(37)

A kollégium elhelyezésével kapcsolatos költségek az Egészségügyi Minisztériumot terhelték. A Közelbizottság határozata értelmében az átköltözéssel kapcsolatos átalakítási munkálatokat augusztus 15-ig el kellett volna végezni. Mivel azonban az egészségügynek erre anyagi fedezet nem állt rendelkezésére, csupán annyi történt, hogy a gimnázium kollégiumát kiköltöztették, (felszerelését az iskola tornatermében halomba rakva tárolták), de elhelyezéséről már nem tudtak gondoskodni, a kórház belosztálya viszont a Stefánia („Dobogó") épületéből beköltözött a Kossuth út 9. számú (Diákotthon) épület kiürített részébe.

A kollégium a helyzet megoldatlansága miatt nem mozdult egyik helyéről sem.

A Városi Tanács, látva a kialakult helyzetet, 1953. augusztus 6-i határozatában kéri a Közületeket Elhelyező Bizottságot, hogy az 1953. május 21-i határozatát módosítsa, illetve annak végrehajtását az 1954. iskolai év bezárásáig halassza el, mivel a kórház diákotthonba való átköltözésével a. diákok részére pénz hiányában a Városi Tanács férőhelyet biztosítani nem tud." (38)

Néhány nappal később a VB. „utasítja a városi tisztiorvost, adja ki a kórház vezető orvosának, hogy a diákok részére augusztus 15-ig, …. A diákotthon épületét ürítse ki". (39) Költözzenek vissza az eredeti helyükre. Hogy ez mégsem következett be, az a kórház igazgató főorvosa határozott ellenállásának volt köszönhető.

A kollégium átmenetileg a kórházzal egy épületben maradt. Sok-sok intézkedés , határozat született, akta halmozódott fel, mire mindegyik intézmény - kórház, diákotthonok - elhelyezése megnyugtatóan megoldódott. Az egészségügy véglegesen birtokba vette a volt diákotthon épületét, a gimnázium diákotthona az iskola épületében helyezkedett el, a technikum pedig megkapta a volt belgyógyászat (Stefánia) épületét.

A fentiek csupán érzékeltetni szerették volna (korántsem teljességében bemutatni) azokat a nehézségeket, amelyeket le kellett küzdeni mind a városi tanácsnak, mind a város egészségügyi vezetőinek, de nem utolsó sorban az érintett intézményeknek ahhoz, hogy a kórház a jelenlegi helyét elfoglalhassa és ezáltal továbbfejlődése biztosítva legyen.

Egy kicsit talán könnyedén fogalmazott a Szolnok megyei Néplap 1953. május 28-i száma, amikor azt írta: „… A régi gimnáziumi internátust kórházzá alakították át, és minden igényt kielégítően modern felszereléssel látták el…" A helyi nehézségek ismertének hiányában ezt nyílván sokan el is hitték; pedig a problémák és ezek megoldása csak ekkor kezdődött.

Az épület teljes birtokba vételével, a kórház végleges elhelyezésével lehetővé és érdemessé vált a nagyobb mértékű beruházás. Az eddig más célra használt épületet új, rendeltetésének megfelelően átalakították és korszerűsítették. Megépült a kórház új biológiai derítője, az alagsorban konyhát és étkezőhelyiségeket alakítottak ki. A kórház udvarán saját kutat fúrattak. A Kossuth út 4-6 sz. épület megvásárlásával és átalakításával orvoslakásokat és szolgálati szobákat hoztak létre. Ezzel az ügyeleti ellátást is igyekeztek megkönnyíteni. A főépület padlásterének beépítésével 1965-ben, 32 férőhelyes nővérszállást alakítottak ki, amivel sikerült az ápolónők nagyarányú elvándorlását megszüntetni. (40)

A kórházzal együttműködő intézmények

A kórház mellett építették fel 1973-ban a négyszintes, modern, központi fűtéssel ellátott szakorvosi rendelőt, ami a kórházat is ellátta – és ma is ellátja – a szükséges energiával. Ezzel megoldódott a kórház évtizedes fűtési problémája; eltűntek az osztályokról (kórtermekből) az eddig oly sok gondot okozó cserépkályhák. A kórház is központi fűtést kapott. A lebontott cserépkályhák megüresedett helye lehetőséget adott a kórháznak újabb ágyak beállítására: az ágyak számát az eddigi 180-ról 1974-ben 200-ra emelték.

A Rendelőintézet épülete mellett, annak építésével egy időben, központi fűtéssel ellátott orvoslakások is épültek, ezzel megkönnyítve az ügyeleti ellátást. A Kossuth út 4-6 sz. alatti orvoslakásokat a kórház kiürítette, visszaadta a városi tanácsnak; azok azt lebontatták, és helyére felépítették a Fiúgimnázium kollégiumát.

A betegellátás színvonalának további emelése, a meglevő intézményrendszer szerkezetének és működésének továbbfejlesztése, egységesítése érdekében 1972-ben megjelent az új Egészségügyi Törvény. Az új törvény a tanácsok hatáskörébe utalta a területükön működő egészségügyi intézmények Működési Szabályzatának kidolgozá-

sát. A gyógyító, megelőző tevékenység hatékonyabb ellenőrízhetővé és irányíthatóvá tétele érdekében megszűntette a kórházi és kórházon kívüli ellátás elkülönítését. (41)

Ennek szellemében született a Mezőtúri Városi Tanács 1976. decemberi határozata a gyógyító-megelőző intézményrendszer szerkezetének és működésének továbbfejlesztéséről. A város egészségügyi intézményeit 1977. január 1-vel két integrált csoportba – egészségügyi és szociális – vonta össze; a Városi Tanács Egészségügyi és Szociálpolitikai Osztálya vezető főorvosának irányítása alatt. (42) Az egyesített egészségügyi intézmény keretében – 1977. január 1-től a Szakorvosi Rendelőintézet szakrendelései részben a kórház négy osztályának (belgyógyászat, sebészet, szülészet-nőgyógyászat, gyermekgyógyászat) ambulanciájaként működtek, szakmai irányításukat és felügyeletüket az illetékes kórházi osztályvezető főorvosok gyakorolták. A kórházi osztály hiányában működő szakrendelések szakmai irányítását és felügyeletét viszont a megyei szintű intézmények, illetve szakorvosok látták el.

A kórház központi osztályát képezte a Vértranszfúziós Állomás, a Laboratórium és a Röntgen osztály is. (43)

A Vértranszfúziós Állomást (Véradóállomást) 1968. május 13-án adták át rendeltetésének; Igazgatója dr. Debreczeny András belgyógyász főorvos lett. Az intézmény feladata volt, a Városi Tanács Kórháza Rendelőintézetének vérellátása; a hatáskörébe tartozó területen szakmai és módszertani szempontból irányítani, támogatni és ellenőrizni az egészségügyi intézmények vértranszfúziós munkáját; így a mezőtúri kórházat is. (44) Az intézmény vérellátásban Mezőtúron kívül, kisegítő jelleggel a karcagi kórházat is támogatta, továbbá az igényeknek megfelelően plazmakészítménnyel látta el a mezőtúri, jászberényi és a karcagi kórházat. (45)

A kórház szempontjából fontos egészségügyi létesítmény a mentőszolgálat, amely a háború tán Mezőtúron a tűzoltóállomásra települt. Lóvontatta mentőkocsival szállították a betegeket, meghatározott tarifa ellenében. Az Országos Mentőszolgálatot a 4980/1948. sz. kormányhatározattal hozták létre; ezzel a mentőszolgálat állami feladattá vált. A megyében Szolnok után 1949-ben Jászberényben, majd 1950-ben Mezőtúron létesítettek mentőállomást, egy-egy gépkocsival. Mezőtúron jelenleg két mentőkocsival működő mentőállomás van, a kórház udvarán kialakított bázissal.

Az 1980-as évekre Mezőtúr a hazai egészségügy színvonalán működő, 200 ágyas, jól felszerelt, négy alapszakmát (belgyógyászat, sebészet, szülészet-nőgyógyászat és gyermekgyógyászat) művelő kis kórházzal rendelkezett. A kórház ugyan mindvégig magán hordta a szükség szülte elhelyezésének gondjait, de jó személyi ellátottságának köszönhetően ezt ellensúlyozni tudta. A város egészségügyének e csúcsintézménye Mezőtúron kívül, ellátta és ellátja Túrkeve, Kétpó, Mezőhék ás Mesterszállás kórházi kezelésre szoruló betegeit is.

Az 1990-es években még a korábbi ágyszámmal és az eddigi négy alapszakmával (osztállyal) működött. Az ezredforduló (2000.) után a helyzet megváltozott; fokozatosan csökkent a kórházi ágyak száma. Különösen az ún. aktív ágyaké. Megjelent és növekedett viszont a krónikus betegek ellátást szolgáló ágyak száma, ami 2012-ben már túlsúlyba került. 2005. december 1- től a sürgősségi beteg-fogadóhelyen a nap 24 órájában fogadnak sürgősségi ellátást igénylő betegeket.

Az intézmény egynapos sebészeti beavatkozások elvégzésére is kapott lehetőséget, 24 órás járóbeteg ellátást, (sebészet) valamint 24 órás járóbeteg szakrendelést működtet.

A diagnosztikát röntgen, laboratórium és pathológia segíti.(48)

A fenti átalakulással egyidőben 2006-ban adták át a másfél milliárd forintból épült, és felszerelt új kórházi épületet, amely nemcsak az ágyak számának növelését, de a betegek lényegesen jobb körülmények közötti elhelyezését és ápolását is lehetővé tette. Kiválthatták vele a régi épületből való gondokat is. A 2013. évi XXV. Egészségügyi törvénnyel, a mezőtúri Kórháznál is megtörtént a tulajdonosváltás és 2013. április 1-vel az eddigi önkormányzati tulajdonból az intézmény állami tulajdonba került.

Reméljük, hogy az új közigazgatási környezet kedvezően hat az intézmény életére; sikerül megállítani az aktív ágyak számának csökkenését és a kórházi osztályok nemcsak stablizálódnak, de ismét gyarapodnak is.

Végül köszönet mindazoknak, akik létrehozták és azoknak, akik ma fennmaradásért küzdenek, mert mindkettőjük „legszentebb emberbaráti kötelességét" teljesítette és teljesíti.

Irodalom

1. Sherwin B. Nuland (2013): *Fertőző Gyógyítók.* Budapest: HVG Kiadó Zrt.–Gyomai Kner Nyomda Zrt. P. 37.
2. Benke József (2009): *Az orvostudomány története.* Egyetemi tankönyv. Budapest: Medicina Könykiadó Zrt. P. 174.
   Sherwin B. Nuland i.m. 37.o.
3. Zádorné Zsoldos Mária: *Jász-Nagykun-Szolnok megye egészségügyi szervezetének, helyzetének fő vonásai.* Szolnok: SOLTISZ Kft. P. 16.
4. U. o. P. 19.
5. Dr. Tóth Ignác (1890): Egészségügy. *Mezőtúr és Vidéke.* nov. 16.
6. Dr. Bordács István városi tisztiorvos jelentése. *Mezőtúr és Vidéke.* 1914. április 19. Közegészségügy
7. U. o.
8. *Mezőtúr és Vidéke.* 1914. nov. 15.
9. *Mezőtúr és Vidéke.* 1926. október 25. P. 3.
10. *Mezőtúr és Vidéke.* 1926. dec. 19.
11. Bodorik Sándor (1999): *Mezőtúri Életrajz Lexikon.* Mezőtúr: S-print. P. 152.
12. Bodorik Sándor i.m. P. 152.
13. Dr. Ábrahám János városi tisztiorvos évi jelentése (1928) évről. *Egyetértés.* (helyi lap) 1939. január 8.
14. Fodor Mihály (1965): Szolnok megye egészségügyi és szociális ellátottság. *Jászkunság.* 1–2. sz. P. 49.
13. Dr. Ábrahám János városi tisztiorvos évi jelentése (1928) évről. *Egyetértés.* (helyi lap) 1939. január 8.
14. Fodor Mihály (1965): Szolnok megye egészségügyi és szociális ellátottság *Jászkunság.* 1-2. sz. P. 49.
15. *Tóth Eszter védőnő visszaemlékezései.*
16. SZMLT. Mezőtúr 1947. *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 181/b1/4229/1947. kgy.s
17. Fodor Mihály: i. m. P. 49.
18. SZMLT. Mezőtúr, 1947. *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 181/b1/4229/1947.kgy.sz.

19. *Mezőtúri Néplap.* 1947. márc. 7. (Közkórházat Mezőtúrnak)
20. A *Mezőtúr Néplap.* 1947. febr. 28. (Az MKP. Közegészségügyi tervei)
21. A *Mezőtúri Néplap.* 1946. aug. 23. (Közkórházat Mezőtúrnak)
22. SZMLT Mezőtúr *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 273/8033/1946. kgy. sz.)
23. SZMLT Mezőtúr *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 273/8133/1946. kgy. sz.
24. SZMLT Mezőtúr *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 282/8324/1946. kgy.sz.
25. SZMLT Mezőtúr *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 283/8549/1946. kgy.sz.
26. SZMLT Mezőtúr 1948. *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 272/11.087/1948.kgy.sz.
27. SZMLT Mezőtúr 1948. *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 263/11.250/1948.kgy.sz.
28. SZMLT Mezőtúr 1948. *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 371/13.830/1948. kgy.sz.
29. SZMLT Mezőtúr *Közgyűlési jegyzőkönyv.* 73/2694/1949.kgy.sz.
30. Dr. Papp Sándor (1975): *A Mezőtúri Kórház 25 éve.* (Tudományos Közlemények a Mezőtúri Kórház 25 éves jubileuma alkalmából. P. 11.
31. SZMLT Mezőtúr 1951. I.. f.évi. jkv. 46/1951.vb.sz.
32. SZMLT Mezőtúr 1951. I. f.évi jkv. 150/b./1951.vb.sz. hat.
33. Dr. Papp Sándor i. m. 12.o
34. SZMLT Mezőtúr, 1951. II. f.évi jkv. 5205-3/27/1951.üv. sz.
35. SZMLT Mezőtúr VT. VB. 1952. I. f.évi VB. jkv. 115-3/1952
36. SZMLT Mezőtúr VT. VB. 1952.II. f.évi VB. jkv. 370/1952. vb.sz.
37. Közületeket Elhelyező Bizottság 3015/597/1953. vb. ht.
38. SZMLT Mezőtúr VT. VB. 1953. II. f.évi VB. jkv. 268/1953. vb. sz.
39. U.o. 1953. II. f.évi VB. jkv. 269/1953. vb. sz.
40. Dr. Papp Sándor i. m. 12. o.
41. Dr. Katona István (1975): *Mezőtúr egészségügyi integrációs problémái.* (Tudományos Közlemények a mezőtúri kórház 25 éves jubileuma alkalmából. P. 59–61.
42. Dr. Balássy Zoltán (1975): *Mezőtúr egészségügyi integrációs problémái.* (Tud. Közl. A mezőtúri kórház 25 éves jubileuma alkalmából. Pp. 62–70.
43. *Jelentés a városi Eü-i Intézményei integráció utáni helyzetéről.* (26461978. iktsz. VT.VB. Titkárság irattára).
44. Vértranszfúziós Állomás szervezeti és működési Szabályzata.
45. Dr. Debreczeny András: Terhes nők szűrővizsgálata (kézirat).
46. SZMLT *Mezőtúr közgyűlési jkv.* 183/4782/1946. kgy.sz.
47. Fodor Mihály(1965): Szolnok megye egészségügyi és szociális ell. *Jászkunság.* 1–2. sz. P. 62.
48. *Mezőtúri Kórház és Rendelőintézet titkársága.* Dr. Nagy Mihály orvosigazgató szíves összeállítása és közlése alapján.

KOLOSVÁRY ALADÁR
1863-1945
SZEP ERNŐ
TANKÓ SIRATÓ KÁROLY
1905 - 1980
A TURI ÖREGDIÁKOK
1977
1985

Hagyomány és korszerű műveltség – A mezőtúri református gimnázium az utóbbi évtizedekben

Bodorik Sándor
Mezőtúri Közművelődési és Sport Közhasznú Nonprofit Kft.

„A vallás régen kéz a kézben járt az oktatással, melynek során fejlesztették a felfogáson és logikai képességeken túl az elme erkölcsi képességét is. A gyermekkönyvek végén mindig volt tanulság, boldog vagy tragikus befejezés, melyek a gyermekeknek megmutatták a döntések és cselekedetek szerint várható következményeket. Az emberiség megsegítésének szükségességét és a társadalmi hasznosság erkölcsi felelősségét szándékosan próbálták beplántálni a fiatalok szívébe." [1]

(Dr. Carl A. Stevens: Bocsáss meg, ember vagyok)

Történeti visszapillantás városunk, egyházunk és református gimnáziumunk múltjára

Mielőtt leírom a Mezőtúri Református Egyház és Kollégiuma mai helyzetét és szerepét, fontosnak tartom, hogy mind a város, mind református gimnáziumának történetét néhány szóban vázoljam.

Mezőtúr legjellemzőbb vonása, hogy mezőgazdasági város, melyre a tsz-ek megjelenéséig nem volt jellemző a nagybirtok. Talán nem túlzás leírni, hogy Mezőtúr az Alföld mostohagyermeke, amennyiben nem tartozik szervesen egyik tájegységbe sem. Nem viharsarki, nem tiszazugi, de nem is nagykunsági város: corpus separatum. A település a mezőgazdaságnak köszönheti, hogy a 19–20. század fordulóján a legnagyobb adófizető volt a megye városai közül.[2] Ha pedig az itt élők számát nézzük, megelőzte a mai megyeszékhelyek közül Kaposvárt, Veszprémet, Zalaegerszeget, Szekszárdot. Salgótarjánt, Tatabányát. Fontosabb, hogy a határ nagysága tekintetében az ország 6. legnagyobb határú városa volt Mezőtúr a maga 41 023 hektárjával (Szeged, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Kiskunhalas után). 1912-ben a népesség: Alsórész 6949, Felsőrész: 5917, Újváros: 3920, Tanya: 9049 (35%)[3]

1948-ban elérte legnagyobb lélekszámát: a 28 ezer lakosból a külterületen 12 ezer ember élt, a lakosság 42 %-a! Akkor volt 2200 lakott tanya, ma ennek egytizede. Ezzel jár együtt ma az is, hogy a tanyai lakónépesség nagyon elöregedett, a gyermekes családok igyekeznek mihamarabb elmenekülni. Jórészt idős emberek laknak tanyán, akik kényszerűen kint rekedtek.

1 Carl H. Stevens (1986): *Bocsáss meg, ember vagyok.* Budapest.
2 Thirring Gusztáv (1912): *A magyar városok statisztikai évkönyve.* Budapest. 577. p.
3 Thirring Gusztáv: i. m. 66. p.

A 2001. évi népszámlálás szerint már csak alig 1300-an éltek kint, mára ez jóval 1000 alá csökkent. A rendszerváltás idején volt az utolsó időpont, amikor a tanyavilágot még meg lehetett volna menteni (és nem konzerválni!). 1975-re felszámolták a klebersbergi tanyai iskolákat, ezzel bekényszerítették a gyerekeket a városba, aztán hamarosan lebontották az iskolákat, hogy véglegesítsék a pusztítást! Összegezve az a véleményem: Mezőtúr romlása egyenlő tanyavilágának felszámolásával (ma a lakónépesség kb. az 1840-es évek eleji népességgel azonos, s mivel a népességmegtartó képesség egy komplex mutató – sajnos Mezőtúr jelene nem sok derűre ad okot…). Bár sokak számára az összefüggés nem olyan világos, de azt tudni kell: a város szervesen együtt élt, millió szállal kapcsolódott össze óriási és jövedelmező határával; ez mára megszűnt.

Mezőtúr a XX. század második felében iskolaváros jelleget mutatott négy nagy általános iskolájával, két szakközépiskolájával, két gimnáziumával, a főiskolájával, Az iskolaváros jelleg eltűnt a fiatalok számának apadásával, a főiskola felszámolásával. Ennek megszűnése azért is olyan fájdalmas, hiszen - ahogy utaltam is rá - a város mezőgazdasági jellegű, a mezőgazdasági főiskola oktatóival, képzési formáival reményt adott arra, hogy átvészelve a recesszió időszakát ki tud törni a negatív spirálból (vagyis a népességcsökkenés minden területen káros hatásaiból). Sajnos országos tendenciának látszik, hogy a megyeszékhelyek, egyes kiemelt ipari központok, az idegenforgalmi vonzerővel bíró fürdőhelyek kivételével a magyar vidék sorvadásra ítéltetett. És ez nem mai keletű baj! Nyugodtan kijelenthetem: Trianon hatása az addig sem valami mély magyar önérzetet, a bergsoni élan vital-t az emberekben egyre lejjebb csavarta. Amint majd lentebb kifejtem, a ma embere képtelen lenne megtenni azt, amit kemény mezőtúri őseink a város kétszeri futásakor megtettek: otthonukat odahagyva, innen 50 kilométerre elbujdosott az egész város, és a Tisza mellékén éveken át laktak sátrakban, szekereken, gödrökben.

Most szenteljünk néhány gondolatot a város ősi iskolájára, a Túri Alma Materre. A „Kis Debrecen”-nek – ahogy hiteles források szerint Túr mezővárosát a régebbi századokban emlegették – a reformáció idején alapított középiskolája egyike az ország legrégibb iskoláinak. Nevezetes gimnáziumát előbb alapították a túri protestánsok, mint a híres pataki és debreceni kollégiumot, melynek később a túri iskola is partikulája lett. Az iskolát 1530–40 között Turi Sánta Jakab és Turi Szabó Lukács szervezték meg, s első ismert rectora a jeles énekköltő Szegedi Kis István (1551–1553), a bécsi, krakkói, wittenbergi egyetem diákja[4], akinek latin nyelvű munkái Genf, Basel, Zürich és London nyomdáiban láttak világot, s nyugaton akkoriban tankönyvként használták.

A református egyház jelentőségét mutatja az is, hogy a reformáció kezdetén, amikor még a hit szervezeti keretei nem alakultak ki, Túr volt a vidék első hivatalosnak tekinthető protestáns egyházi szervezetének központja.

Az iskola történetében a XVII. század igen súlyos és válságos időszak volt. Hol a törökök, hol a rácok kényszerítették futásra a lakosságot, de ők évekig tartó pusztai sátorozásuk közben is gondoskodtak gyermekeik oktatásáról.

A mezőtúri fiúiskola az 1700-as években túlnőtt az úgynevezett gymnasiumi ok-

4 Faragó Bálint (1929): *A mezőtúri református gimnázium kifejlődésének útjai.* Mezőtúr. Pp. 4–5.

tatás keretén, mert tantárgyai között a latin és görög nyelveken kívül a héber nyelv, philosophia, és theologia is szerepelt. 1764-ben 300-nál is több fiúgyermek tanulója volt. Az Alma Mater 1734-ben keletkezett latin nyelvű törvényei, melyet a tanulók 1820-ig aláírtak, azt mutatják, hogy intézetünk a XVII. század folyamán rendezett viszonyok között élő, virágzó iskola volt, amelynek az ország távolabbi vidékeiről, Dunántúlról, Felvidékről és Erdélyből is voltak tanulói.

Az abszolutizmus alatt 1850-ben kibocsátott „Organisations Entwurf" követelményeinek a túri iskola azonban nem tudván megfelelni, 1855-ben megszűnt. Ám 1858-ban – nem csekély áldozatok árán – újólag elkezdődött az oktatás. 1864-ben már újra hatosztályos 1894-ben nyolcosztályos képzés folyt.[5] 1889-ben a régi iskola telkére új, egy emeletes épületet emelt a fenntartó mezőtúri református egyház a város támogatásával.

Itt jegyzem meg, hogy a túri református gimnáziumnak nem volt főúri támogatója, azt teljes egészében mindig a mezőtúri lakosok tartották el, nem kis áldozatok árán. Ez időben az egyház igen sok intézményt épített Mezőtúron, melyek még ma is meghatározó városképi jelentőségűek. A gimnázium mellett a Kálvin János (Központi) fiúiskolát, az újvárosi templomot, majd a XX. sz. elején az internátust (ma a régi kórházépület), a tornaterem-könyvtár-igazgatói lakás tömbjét. Ilyen vállalások mellett nem csoda, hogy az egyház által szintén tervbe vett református leánynevelő intézet (ma a Teleki Blanka Gimnázium) felépítését átadták a városnak.

Bár az iskolát 1948-ban államosították, falaiba mélyen beivódott a régi protestáns szellemiség. Köszönhető ez az ottmaradt tanároknak - közülük volt, aki még az hatvanas években is itt tanított. Egy korabeli diák szavai jól jellemzi a gimnáziumban uralkodó légkört: „S a hitet, a fegyelmet, a tudást, a kemény munka szeretetét itt alapoztuk meg a Túri Alma Mater ősi falai között. Segített ebben a több mint 450 éves nagy múltú intézmény légköre, a pedagógusi elhivatottságot a szó legnemesebb értelmében képviselő kiváló tanárok egész sora: Papp László, Patkós János, Hőgye Sándor, Őri Zoltán, és felesége Edit néni, Dobos tanár úr és felesége, Olga néni, Kávási Sándor, Gombás tanár úr és Tímár Gellért, Ádám Sándor és a többiek. Ők nyugdíjazásukig tanítottak, még akkor is, amikor az ősi gimnázium az ország kommunista vezetése alatt, a hetvenes években mezőgazdasági szakközépiskolává alakult.

Meghatározó volt sokunk életében az a legnehezebb időkben is a hitet formáló és ébren tartó, erkölcsi tartást és értékrendet adó protestáns szellemiség, mely az iskola falain túlról is áradt. Kiss István, Szabó Dániel vallásóráin, a református nagytemplom gyülekezetében, a vasárnap délelőtti istentiszteleteken felhangzó töretlen, kemény hitvallás: »Tebenned bíztunk eleitől fogva!«"[6]

Az 1991-es XXXII. sz. törvény lehetővé tette az iskolák visszaadását az egyházaknak. Mezőtúron a városi képviselőtestület 1992. április 23-i ülésén hozott rendelete szerint a mezőtúri református egyházközség visszakapta iskoláit, így a gimnáziumot is. A megalakult iskolaszék elnöke Perjési Sándor lelkészelnök lett, az iskola igazgató-

5 Szerk. Borsos Károly (Szerk.) (1928): *A mezőtúri ref. gimnázium értesítője az 1927–28. iskolai évről.* Mezőtúr. 18. p.

6 Vincze Lajos (1997): Üzenetek egykori iskolámnak. In: Szilágyi Ferenc (Szerk.): *A túri lecke.* Mezőtúr. 193. p.

jául Árvai Gyulát az iskola tanárát, öregdiákot választották. 1992-ben tehát az országban az elsők között kapta vissza a református egyház a Túri Alma Matert, s az iskola felvette első rektorának, Szegedi Kis Istvánnak a nevét.

A visszaadás tényét Mezőtúron általános rokonszenv és várakozás kísérte. Ezt támasztották alá az akkoriban megjelent nyilatkozatok is. „Vajon milyen többletet tudnak nyújtani ezek az iskolák a tanulóknak". Perjési Sándor mezőtúri lelkipásztor a célkitűzésekről - így tájékoztatta lapunkat: »hitoktatás (fakultatív), erkölcstan oktatása, történelmi múlt hiteles feltárása, család-és hazaszeretetre nevelés, tiszta emberi jellem formálása a Tízparancsolat szellemében«"[7]

Az 1992. évi ünnepi tanévnyitót már a Belvárosi Nagytemplomban rendezték meg, igét hirdetett Dr. Kocsis Elemér a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. A Józsué könyvéből vett prédikációból idézünk néhány gondolatot: „»Szent ez az iskola és szent az ifjúságunk jövője.« Kérem az Isten áldását minden diákra és tanítójára. Egyházunk élete és népünk jövője függ tőlük. Valami újnak, egészen újnak a kezdetén állunk, amikor ősi iskoláink rendszerét helyre kell állítani egyházunknak. Óriási feladatok előtt állanak iskoláink és tanáraink. Hogy egy erőszakosan megszakított életfolyamat helyreálljon, és hogy újra krisztusi hittel formált jellemek sokaságát neveljük a városnak, Tiszántúlnak és népünknek, valóban szükségünk van isteni erőre."[8]

Az 1992-es újraindulás után adta ki a gimnázium a Visszaforrt ág c. kötetet, melyben Dr. Szilágyi Ferenc öregdiák jellemzi a hitélet terén a tennivalókat:

„A több mint ötödfélszázados Mezőtúri Református Gimnázium kiemelkedő eredményeit nemcsak korszerű, az európai protestáns polgári államokkal lépést tartó oktatásának köszönhette, hanem legalább ilyen mértékben a Biblia örök igazságain alapuló szigorú erkölcsi nevelésnek, annak, hogy igazgatói, tanárai még a XIX. század folyamán is református hitük elkötelezettjei; gyakran teológiát végzett férfiak voltak.

Az újra református, egyházi iskolává lett mezőtúri gimnáziumnak sem csupán az oktatás európai szintre emelésében kell bepótolnia csaknem fél évszázad hiányait, hanem a Szentíráson alapuló erkölcsi nevelésben is. S több mint négy évtized tervszerű romboló munkája után ez a nehezebb. A nagy hagyományok éltető szellemében azonban nem lehetetlen. Az erkölcsi relativizmusból, a machiavellista, szemforgató, képmutató szócsavarásból kiábrándult közönség is szilárd, örök erkölcsi alapokra vágyik. Ezt bizonyítja az 1992. augusztus 30-i évnyitóra megtelt belvárosi Nagytemplom, amely 1945 előtt is ritkán fogadott be ennyi érdeklődőt.

Az újjáalapított iskola, élve a hagyományokkal: a reformáció emlékünnepének megtartásával, közös áhítatokkal, a »csendes napok« felújításával, zsoltár- és népdaléneklő ifjúsági versenyekkel alakítja ki azt a szellemet, amelyben a „kis Debrecen" iskolája, »a Berettyó-parti Athén« országos hírűvé s jelentőségűvé emelkedett, tudván, hogy az égbe nyúló tornyú templom s a magasba törésre tanító iskola elválaszthatatlan egymástól."[9]

A *Visszaforrt ág* c. kötetben, témánkba vágóan Gyurasicsné Uherkovich Éva lelkész-tanárnő ír az újraindulás nehézségeiről. 1992. szeptemberétől indul meg a

7 Újraindulnak az egyházi iskolák. (Református Lapja, 1992. május 17.)
8 Dr. Szilágyi Ferenc (Szerk.) (1996): *Visszaforrt ág.* Mezőtúr. 55. p.
9 Uo. 156. p.

fakultatív hitoktatás, 1993. szeptemberétől a hittan-és erkölcstanóra már kötelező, órarendbe iktatott része az oktatásnak, az akkor induló első osztályok számára. Hátráltatta az oktatást a tanterv-és tankönyvhiány. Gyurasicsné Uherkovich Éva említett beszámolóját így fejezi be:

„A református szellemiség formálódása kapcsán átmeneti állapotban vagyunk. De nagy a reménység, hogy egyre több és több diáknak kelti fel az érdeklődését a hitélet. Erre az útra rávezetni tanulóinkat azonban – a mai állapotokat figyelembe véve – csak óvatosan és szeretettel lehet."[10] „A 16. században készült, de ma is helytálló hitvallásunk – írja a lelkész-tanárnő –, a Heidelbergi Káté világosan megfogalmazza, mi az igaz hit: »Nemcsak az a bizonyos megismerés, melynél fogva igaznak tartom mindazt, amit Isten az Ő Igéjében nekünk kijelentett, hanem egyszersmind az a szívbeli bizalom is, melyet a Szentlélek az evangélium által gerjeszt benne, hogy Isten nemcsak másoknak, hanem nekem is, bűnbocsánatot, Örök igazságot (megigazulást) és életet ajándékoz kegyelméből, egyedül Jézus Krisztus érdeméért.« (21. kérdés)

A »református keresztyén« megjelölés nem jelent elkülönülést másoktól, még kevésbé szembehelyezkedést másokkal, nem takar gőgöt sem, csupán arra utal, hogy ma is vállaljuk a »sola Scripturán« kívül a »solus Christus«, »sola gratia«, »sola fide« hitvallásokat is (egyedül Krisztus, egyedül kegyelméből, egyedül hit által), melyeket a 16. századi reformáció írt újra zászlajára… "

Szintén itt szerepel a „A református keresztyén hitre való nevelés színterei" c. fejezet, melyben a hitoktatás nevelési lehetőségei kaptak helyet.

„A hittanoktatás színterei fokozatosan bővültek, változatosabbá váltak. A tradíciókat követve, újra fogadalmat tesznek az új tanárok, ill. az első éves diákok. Szép hagyománnyá vált, hogy minden első osztályos tanuló egy teljes Bibliát kap ajándékba. … Az osztályfőnöki órák, egyéb tanítási órák (magyar, történelem, ének) ugyancsak fontos ismeretekkel bővíthetik a tanulók hitbeli, bibliai ismereteit."[11]. Ady Endre fogalmazta meg ezt a kételkedve is hinni akaró, Istennek elkötelezett, az Ő nevét nem szégyellő modern lelkületet (Ady Endre: *Menekülés az Úrhoz*):

Megszakadt szép imádkozásunk,
Pedig valahogyan: van Isten,
Nem nagyon törődik velünk,
De betakar, ha nagyon fázunk.

Imádkozzunk, hogy higyve higgyünk:
Van Isten, de vigyáz Magára,
Van Isten s tán éppen olyas,
Kilyenekben valaha hittünk.[12]

10 Uo. 158–159. p.
11 Dr. Szilágyi Ferenc (Szerk.) (1996): *Visszaforrt ág.* Mezőtúr. Pp. 71–76.
12 Ady Endre összes versei II. kötet. Budapest. 152. p.

Az iskola története a református anyaszentegyházhoz történő visszatérés után

A Református Gimnáziumnak alapításától fogva az 1948-ban bekövetkezett államosításig – ha kisebb-nagyobb nehézségek közepette is – jogfolytonosan mindig a helyi református egyházközség volt a fenntartója. 1948-ban azonban az iskolát államosították, s mint állami gimnázium működött tovább, majd 1951-ben vette fel Dózsa György nevét. Az 1964/65-ös tanévben, párhuzamosan a gimnáziumi képzéssel, szakközépiskolai képzés indult. A korszerű diákotthoni épületet 1975-ben vehette birtokba az iskola.

A gimnáziumi képzést „felsőbb határozatra" fokozatosan elsorvasztották, így ez a képzési forma az 1973/74-es tanévre megszűnt. A tanárok lelkiismeretes munkájának köszönhetően szerencsére ebben az időszakban is színvonalas képzés folyt, de a humán műveltség iránt elkötelezett öregdiákok és a város közössége örömmel fogadta, hogy 1992-től újra indult a gimnáziumi osztály. Ezután gyorsan követték egymást az események.

Hazai és külföldi egyházi segítséggel gyarapodásnak indult a gimnázium. A szakközépiskolai képzés mellett megindult a speciális angol tagozatos-és a nyolcosztályos gimnáziumi képzés. Folyamatosan fejlesztjük a számítástechnikai tantermeket. 100 hektár földdel kiépült a tangazdaság és a presbitérium visszavásárolta a diákotthon épületét. A fejlesztések és bővítések hatására ma intézményünkben több mint 500 diák tanul, közel ötven oktató irányításával.

Az iskola fenntartójává tehát újra a Mezőtúri Református Egyházközség vált. Célja és feladata, hogy a hagyományok tisztelete és a korszerű műveltség elsajátítása útján tanulóit művelt, jellemes keresztyén emberekké, az egyetemes emberi értékek tisztelőjévé, a magyar haza és nemzet hűséges és áldozatkész, alkotó polgáraivá formálja, akik mindenkor készek az örökölt és a jelenkori kultúra valódi értékeit befogadni, gyarapítani és továbbadni. Református vallású tanulóit az egyház hitvalló tagjaivá, nem református tanulóit – vallásuk szabad gyakorlásának biztosítása mellett – saját felekezetük és a református egyház értékeinek megbecsülésére igyekszik nevelni.

Az egyház Jézus Krisztus missziói parancsának engedelmeskedve folytat oktató-nevelő munkát. „…tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek;"(Máté 28, 20a), amint Mihalina László: A testté lett Ige c. könyvében írja: „tanítva, tehát nem elég hívogatni, megkeresztelni, hanem az Isten akaratának megismerését is elő kell segítenünk a személyes lelki beszélgetések, a hitoktatás és a konfirmációi felkészítés által."[13]

Az iskola külkapcsolataiban az 1990-es években inkább volt jellemző a nyugati orientáció, amikor svájci (Chur) és holland (Alkmaar) protestáns gimnáziumokkal tartottuk a kapcsolatot. A 2000-es évektől egyre inkább erdélyi városok oktatási intézményével (Nagyvárad, Arad, Kézdivásárhely) létesítettünk testvériskolai kapcsolatot. S ez nem csak felszínes köteléket jelentett; többször jártak nálunk az említett intézményekből tanár-diák küldöttségek tapasztalatcserére, de mi is minden évben

13 Mihalina László (2013): *A testté lett Ige: Jézus Krisztus.* Budapest. 36. p.

ellátogatunk valamelyik líceumba, összekötve ezt az aradi vértanúk emlékművének megkoszorúzásával a nemzeti gyásznapon.

Intézményünk 2010-ben felvette a Mezőtúri Református Kollégium nevet, s hagyományaihoz híven ma is tág teret biztosít a diákok, nevelők kulturális igényeinek, a hagyományok ápolásának. Ezek megannyi jó alkalmak a diákok önkifejezésének gyakorlására érettebbé válásuk érdekében. Néhány ilyen iskolai kezdeményezést felidézve:

1997-ben, Szegedi Kis István halálának 425. évfordulójára rendeztünk tudományos emlékülést. Az emlékülés szervezője dr. Kocsis Attila lelkészelnök volt. Nagyszerű alkalom nyílt arra, hogy neves előadók, kutatók idézzék fel a nemzet egyik nagyszerű reformátorának hányatott sorsát, hithű kiállását a reformátori eszmék mellett. Az esemény egyik meglepetése volt, hogy a krakkói Jagello egyetem elküldte számunkra Szegedi Kis ott fellelhető írásos nyomait. A másik kuriózum volt, hogy hosszú idő óta itt volt látható Szegedi Kis István kiadott könyveinek teljessége egy kiállítótérben.

A rendezvények között szempontunkból igen jelentős az a nemzetközi konferencia, melyet 1998 nyarán rendezett meg az intézmény a Keresztyén Iskolák Nemzetközi Szövetségének (ACSI) részvételével. Ekkor szinkrontolmács segítségével angol nyelvű előadók beszéltek a szépszámú mezőtúri és más településekről származó résztvevőknek a nevelés és az evangélium kapcsolatáról. Az előadásokat kiscsoportos megbeszélések követték, s a szünetekben is jó alkalom kínálkozott a hallgatóság tagjai közti eszmecserére. Első kézből hallhattak magyar nevelők olyan témákról olyan előadásokat, melyek elütnek ugyan a mi hagyományos egyház-és iskolafelfogásunktól, viszont éppolyan élők és biblikusak.

Ugyancsak a reveláció erejével hatott az érdeklődőkre Asztalos Zoltán hajdúszoboszlói lelkész nagytemplomi evangelizációs hete és Sipos Árpád kisújszállási lelkész evangelizációja, majd az azt követő előadás melyet a tantestület tagjainak tartott a könyvtárban.

1999–2000. évben a Túri Esték címmel, neves előadók részvételével előadássorozatot szerveztünk diákoknak, dolgozóknak, városi érdeklődőknek. Ennek keretében itt járt Hegedűs Lóránt, Jelenits István, Jókai Anna, Dévai Nagy Kamilla. A legutóbbi időkben pedig megfordult nálunk a diákoknak előadást tartva Zacher Gábor (drogokról), Levente Péter – Döbrentei Ildikó (a család fontosságáról, házastársi hűségről), Bagdy Emőke (párkapcsolatokról), a Gryllus-testvérek.

A gimnázium mindenkor igyekezett az irodalmat szerető tanulóknak lehetőséget biztosítani alkotásaik közlésére. Az egyik ilyen fórum a „Szárnypróba" c. válogatás, melyben nyomtatásban is láthatták verseiket, novelláikat. Néhányan közülük az érettségi után is publikáltak, mint Murinkó Lívia, Vida Gábor, vagy Csider István Zoltán. A tanulmányírók közül kiemelendő Slíz Mariann és dr. Papp István kötetei. A gimnázium történetének öt kötetes sorozata is ebben az időszakban jelent meg. Szerkesztője és írója Szilágyi Ferenc öregdiák volt. A sorozat kötetei, melyekben a legkorábbi időktől a megjelenésig feltárták a gimnázium egy-egy területének eseményeit, felidézték a diákok emlékezései kapcsán az itt töltött éveket.

Itt jegyezzük meg, hogy a Kollégium (gimnázium és általános iskolája) történetével foglalkozó publikációk sora még folytatható lenne, most a három legjelentő-

sebbeket említjük csak. Egyik Gombás István: A mezőtúri református gimnázium főgim-náziummá szervezése. A másik: Tolnay Gábor: Varga Lajos összegyűjtött írásai (mindkét szerző a gimnázium volt tanára, Varga Lajos szintén, tanár és kollégium-igazgató volt). Harmadik: Bodorikné Aszódi Ágnes: *A mezőtúri református általános iskola és diákotthon jubileumi évkönyve,* 1898–1998. E kiadványok bizonyítják, hogy az iskola tág teret adott mindenkor az öregdiákok, tanárok írásainak közlésére (pl. gondoljunk régebben Boross István könyveire, vagy Szép Ernőre, Tamkó Sirató Károlyra, kiknek először itt, gimnazista korukban jelentek meg verseskötetei), elősegítve ezzel a helytörténeti kutatást (utóbbira Fózer Vendel öregdiákunk legutóbbi könyve – *„Diákéveink és érettségi találkozóink emlékei"* - az ékes bizonyíték, melyben a város történetét feldolgozó rész tartalmaz eddig előttünk ismeretlen és nagyon fontos tényeket).

Kiemeljük annak fontosságát is, hogy a Kollégium milyen nagy szeretettel foglalkozik öregdiákjaival, várja őket mindenkor. Ez annál is fontosabb lehet manapság, mivel kétségkívül bizonyos érdekérvényesítési lehetőséget jelent az intézménynek – olyan öregdiákokat tudva maga mögött, mint Dr. Latorcai Jánost, a parlament alelnökét, egyszersmind a Kollégium Igazgatótanácsának az elnökét, vagy Turi-Kovács Béla parlamenti képviselőt, volt környezetvédelmi minisztert. S lehetne folytatni még a sort, Mezey Barna (az ELTE rektora, Illy László nyelvész, Kovács Sándor Iván irodalomtudós, Dobozy Attila, Lapis Károly akadémikusok, Kovács József a paksi atomerőmű volt vezérigazgatója, stb.). Mondhatnánk azt, hogy ők egy korábbi időszak reprezentánsai, ám ne feledjük: a ma végzettek és az itt tanulók folyamatosan látják maguk előtt, hogy alma materük szívesen visszavárja őket.

Az itt tanulók idejük nagy részét az internátusban töltik. A Kollégium internátusának vezetője, Gulyás László, aki mély evangéliumi hitével tud hatni tanítványaira. A kollégiumban a közösségi nevelés legfőbb színterei a csoportfoglalkozások, ifjúsági bibliaórák, kollégiumi istentiszteletek, a lelkigondozás. Az internátus vezetője a sportdélutánok és versenyek megszervezésén túl, aktív hegymászó múltját felhasználva (volt 6000 méteres csúcson Himalájában és megmászta a Mont Blanc csúcsát) vezeti a diákokat egyszer a Fogarasi havasokba, máskor teljesítménytúrákra, vagy éppen egyéb nemes célok érdekében szervezett futóversenyekre.

A Kollégium igyekszik, hogy múltjának emlékeit tárgyiasult formában is megörökítse. Így a főlépcsőházban, vagy a gimnázium főbejáratának falánál emléktáblákat helyeztünk el itt tanító tanárok, szép pályát befutott diákok méltatására.

A főlépcsőházban az első fekete márványtábla az első világháborúban hősi halott tanárainkra, diákjainkra emlékezik 1914–1918 Pro Patria címmel, melyen a Félegyházy Gyula rajztanár tervezte táblán 64 diák és két tanár, hősi halottaink nevei vannak feljegyezve. Ezeken kívül a lépcsőházat és a homlokzatot Kolosváry Aladár, Erdélyi József, Tamkó Sirató Károly, Szép Ernő, Benkő Gyula, Csenki Imre, Őri Zoltán, dr. Mezey Sándor emlékét megörökítő táblák díszitik. Az udvarban Trianon-emlékhelyet, díszkutat (Veres Miklós szobrászművész, öregdiák alkotása), Szegedi Kis István bronz szoborportrét avattunk.

A hagyományok ápolásának egyik fontos eseménye volt 2003. október 31., amikor Református Egyház-és Iskolatörténeti Emlékszobát avattunk, ahol bemutattuk a

református egyház mezőtúri történetét, megemlékeztünk kiváló szolgálóiról; az érdeklődők elé tártuk a mezőtúri oktatás néhány rekvizítumát, kiállítjuk a régi tankönyveket. Minden tanév szeptemberében a bejövő osztályok diákjai megismerkedhetnek az itt bemutatott múlttal, s egyúttal meglátogatják a gimnázium ősi könyvtárát is, ahol kézbe vehetnek XVI. században kiadott könyveket, vagy éppen a Nyugat bekötött évfolyamait, olvashatják a legrégebben kiadott mezőtúri sajtótermékeket. Ez az a könyvtár, ahol Móricz Zsigmond is járt, s Mezőtúrról szóló regényének, az Uri murinak nem egy történetét itt megtalálta. A könyvtár – melynek nagysága eléri egy kisebb városi könyvtár méretét - gyűjtőkörében kiemelt fontosságú a protestantizmus edíciói mellett a pedagógiai irodalom és az értékálló magyar és világirodalmi művek beszerzése, rendelkezik helyismereti és természetvédelmi könyvek különgyűjteményével, audiovizuális állománnyal. A könyvtár állománya meghaladja az 50000 kötetet. DE megtaláljuk itt a gimnáziumban az évek folyamán megjelent „helyi sajtótermékeket", pl. Szegedi Paprika, Refirka címmel, amelyeket a tanulók írták-szerkesztették.

A diákok médiaszerepléséhez tartozik a mezőtúri református televízió létrejötte, mely eddig az ország egyetlen hivatalos médiaengedéllyel rendelkező városi adója. E csatorna egyike a három túri kábeltévének, adása folyamatos, s a gimnáziumról rengeteg tudósítást közöl. 2013 óta közel 500 műsora került fel a youtube videómegosztójára, s látogatottsága meghaladta a 114 ezret. Borzi Lajos szerkesztő-operatőr kezei alatt diákriporterek készítenek műsorokat, állandó operatőrként is besegítenek.

A mezőtúri Erőd klubban havi rendszerességgel a tanulók irodalmi-zenés délutánokat, felolvasásokat tartanak társaik és a városi érdeklődők épülésére. A Magyar Kultúra Napja alkalmából a gimnáziumi Ókönyvtárban kiállításokat rendezünk, ahol a diákok otthonról hozott, a magyar hétköznapok viseleteit, eszközeit, háztartási tárgyait mutatják be. A tanulók karitatív tevékenységéhez tartozik, hogy kötelező közösségi szolgálataikat a Szendi Pál Református Idősek Otthonában töltik ki. Emellett gyűjtenek rendszeresen szegény sorsú gyerekek javára; több alkalommal vittek már könyveket, adományokat a csángóföldi Frumozára. (Ez utóbbi település javára adott jótékonysági koncertet a Republik együttes az iskola udvarán 2010. április 21-én).

A Kollégium két iskolájának (gimnázium és általános) jelentősebb közös eseményeit a mezőtúri Belvárosi Nagytemplomban rendezik. Az évnyitók, évzárók, ballagások mellett a nemzeti ünnepeinkre történő emlékezésekre is a templom ad otthont. Ezeken kivétel nélkül alkalomhoz illő műsorokat adnak a diákok, már az általános iskola első osztályától kezdve a 12. osztályokig bezáróan. Ezen ünnepélyeknek ad sokszor felemelő keretet a diákénekkar szolgálata Seres Attiláné karnagy vezényletével, a csodálatos hangú Biró Szabina énekével. A tanulók és a tanárok közös énekkara 2014. július 16-án az Omega és a német Scorpions együttes kísérőjeként hatalmas közönség előtt lépett fel a budapesti Hősök terén tartott koncerten.

A Kollégiumban, tanítási időben minden nap, az egyik szünetben a beosztott osztályok számára áhítatot tart egy-egy lelkész. Hagyomány, hogy félévente tartunk Csendes Napot (ősszel, a Reformáció Napján, illetve tavasszal áldozócsütörtökön.). Ezeken elmélyíthetik hitüket a tanulók. Közös, csoportos részvétellel előadásokat, koncerteket hallgatnak meg a református egyház lelkészeitől.

1996-ban és 1998-ban otthont adtunk a magyarországi felekezeti középiskolák

I. és II. ökumenikus találkozójának. 2013. július 23-27 között kilencszáz önkéntes, háromszázötven program, negyvenegy munkacsoport és kétéves szervezés munkája nyomán „Csillagpont" néven Mezőtúron tartották a kétévente rendezendő református ifjúsági találkozót. Ennek motorjai a mezőtúri gyülekezet és lelkészei, illetve a Kollégium tanárai-diákjai voltak. 2014-ben a 19. Kárpát-medencei Református Középiskolák találkozóját – melyre csaknem 50 középiskola küldött delegációt - Mezőtúr rendezte meg. Az összejövetel célja az volt, hogy a lelkiség, a közösség megélése mellett megismerkedjenek egymással a tanárok és a középiskolák.[14]

A különböző versenyek és vetélkedők rendezése is fontos helyet foglal el a tanulók motivációs készségének fejlesztésében, így a Márai Sándor Irodalmi Vetélkedő, az Ábrahám Örzse Angol Nyelvi Verseny, vagy a Benkő Gyula Komplex Vetélkedő. Ez utóbbi természettudományok ismereteit kéri számon. S ugyanezt a vonalat erősíti a Kaán Károly Országos Természet-és Környezetismereti Verseny, mely az idén már 23. alkalommal gyűjti össze környezetvédelmi témában a tanulókat.

Külön bekezdést érdemelnek a különböző sportágak versenyei, viadalai, annál is inkább, mert a gimnázium nem egy olimpikont is kinevelt a tanulói közül, így Sántha Lajost, Uzsoki Jánost, vagy az olimpiai bajnok Papp Bertalan kardvívót. A sport annál is inkább otthon van az intézményben, mert a meglévő, kisebb alapterületű csarnok mellé 2003-ban egy nemzetközi méretű küzdőtérrel és lelátóval rendelkező sportcsarnokot és a hozzá tartozó tanügyi épületet avattak a meghívott vendégek, öregdiákok. 2012-ben elkészült a rekortan futópálya az udvaron, a régi sportcsarnokot 2013-ban újították fel. Jelenleg folyik az iskola területén tanuszoda építése. Az edzőképző osztályokat az érettségizett tanulók számára indítjuk, eddig labdarúgás, kosárlabda és kézilabda csapatsportágakban indult oktatás. Országos református sportversenyeket rendezünk atlétika és úszás sportágakban (Széchy Tamásról, az „úszópápáról"elnevezve, aki itt érettségizett). Az utóbbi évek legnagyobb sportsikere kétségkívül a 2011. évi diákolimpia volt, ahol a lány kosárlabda csapat első, a fiú csapat 5. helyezést ért el! A tanulók tehát értékelik és meghálálják, hogy kiváló körülmények között sportolhatnak. További elismerést tud nyújtani a kiválóan teljesítő tanulóknak a Pályi István (olimpikonok testnevelő tanára volt) Alapítvány évenként kiosztott díja az iskola legjobb sportolója számára.

Alapítványaink közül megemlíthetjük még a Dávid Sándor-és a Leslie Gonda, a „Volt tanítványok a diákokért" Alapítványokat. melyek révén jelentős jutalomban részesülhetnek a diákok a kuratóriumok döntése alapján.

Kimagasló teljesítménye elismeréseként a gimnázium 2000-ben elnyerte a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai Díját. Az intézmény főigazgatója, Árvai Gyula 2002-ben megkapta a legmagasabb pedagógiai elismerést, az Eötvös-díjat; 2014 tavaszán Mihalina László lelkész-főigazgató a Magyar Köztársaság Érdemkeresztjét; ugyanez év őszén a Kollégium és könyvtára elnyerte a történelmi emlékhely címet. „A Nemzeti Örökség Intézet a Kollégium épülete előtt állíttatta fel a történelmi emlékhelyet jelképező sztélét, melyet hálaadó istentiszteleten lepleztek le október 17-én."[15]

14 Képes Kálvin Kalendárium 2015. 128. p.
15 Reformátusok Lapja, 2014. november 2.

Református elkötelezettsége miatt Túr városát méltán nevezték „Kis Debrecen"-nek, de a „Berettyóparti Athén" nevet elsősorban a református gimnázium humán irányultsága miatt kapta. Kisugárzása végig meghatározó volt Mezőtúr és Kelet-Magyarország történelmében. Az évszázadok folyamán Mezőtúrnak és térségének nemcsak oktatási-nevelési értékeit gazdagították a tanárok és az itt tanuló diákok, hanem a város közéletében, kulturális-, tudományos- és sportéletében is meghatározó erővel bírtak.

A Kollégiumban folyó munkát jól foglalja össze a megyei lapban közölt cikk: „… Máig érvényes, alapvető tézis, hogy a tanulóikat az alapvető értékek közvetítésével kívánják nevelni az élet tiszteletére, a természet szeretetére, az emberi munka, a kultúra megbecsülésére, Krisztus követésére." A cikkíró így folytatja: „Mivel tisztában vagyunk vele, hogy az általános képzés nem minden esetben elegendő a boldoguláshoz, olyan versenyképes szakmákat is oktatunk – rendészeti pályára előkészítő szakközépiskolai képzés, informatikai rendszergazda, mezőgazdasági gépésztechnikus képzés folyik -, melyeknek valóban lehet jövőjük. "[16]

Záró gondolatként egy általam igen nagyra becsült régi tanárt, Dr. Boross Istvánt idézem iskolánk hivatásáról, melyet 1930-ban vetett papírra, az intézmény négyszáz éves évfordulójára:

„… a túri iskola nagy múltú tradícióihoz híven mindig a kálvinista puritánságnak, demokratikus szabadelvűségnek személyválogatást, megalkuvást soha nem ismerő egyenességnek volt az oktató-nevelő intézete, amely büszkén tekinthet hátrafelé. Nincs múltjában egyetlen homályos pont, amely miatt szégyenkeznie kellene, szigorú, de igazságos mértékkel mért az elbírálások alkalmával, a felekezeti elfogultságot nem ismerte és nem ismeri ma sem. Nagy múltjának fénye teszi elviselhetővé a jelenlét nehézségeit s teszi biztatóvá a jövendőjét is: a legjogosabb reménykedéssel tekinthet a megkezdett új évszázad elé.

Alma Materünk egyidős a magyar protestantizmussal, élni is fog mindaddig s áldott tevékenységet kifejteni, amíg a kálvinizmus hivatását be tudja tölteni »ifjú szívekben s mindig tovább«, mert élete millió gyökerű."[17]

16 Új Néplap. 2015. január 28.
17 Értesítő, 1930/1931. 14. p.

Függelék

Szegedi Kis István (rajzolta Szőnyi Gyula öregdiák)

A tanári fogadalom szövege (1992-től)

Én …… a Szentháromság egy örök és igaz Isten színe előtt fogadom, hogy a mezőtúri Szegedi Kis István Református Középiskola hű tanára, a reám bízott fiatalok őrizője és gyámola leszek. A munkámat mindenkor lelkiismeretesen végzem, a kor kívánalmainak megfelelően képezem magamat. Életemet tanári hivatásomnak és az Anyaszentegyház szolgálatának szentelem. Minden erőmmel azon leszek, hogy tanítványaim megismerhessék megváltó Urunkat, egyházunkat és magyar nemzetünknek hasznos és odaadó tagjai legyenek.

Isten engem úgy segéljen!

A diákfogadalom szövege (1992-től)

Én …… a Szentháromság egy örök és igaz Isten színe előtt fogadom, hogy a mezőtúri Szegedi Kis István Református Középiskola diákjához méltó módon élek, életemet Istennek, hazának, tudománynak szentelem. Szüleimet, tanáraimat tisztelem, diáktársaim iránt testvéri szeretettel viseltetem. Az iskola hagyományait ápolom, törvényeit megtartom. Kérem Istent, hogy életem egyházam és magyar nemzetem hasznára, dicsőségére szolgáljon.

Isten engem úgy segéljen!

Szép Ernő: *Az öregdiákokhoz*

Öregdiákok, túri diákok,
Nektek messziről egyet kiáltok.
Szívem trombitál messziről néktek:
Túr városát el ne felejtsétek!

Túr városának vén fehér tornyát,
Azt az egyszerű szép magyar formát,
Harangozása hármas szózatját,
Ha szólongatja a mennyek atyját.

Templom mellé ugye oda láttok:
Ott a ti nagy latin palotátok,
Hová álomban még visszajártok
Öregdiákok, túri diákok.

Jó vón újra a padba ülni
Bánattól gondtól elmenekülni,
Fáradt lelkünkben friss lelket lelni
Túri tanítást szívesen nyelni.

A túri leckét, öregdiákok,
- Nem a latint kit nap-nap bevágtok
Azt, amit adtak s fel se kérdezték:
Azt a szépséges szép magyar leckét:

Testvért védeni, hazát szolgálni,
Hitet, hűséget, harcokat állni:
A nemes virtust itt tanultátok
Túri diákok, öregdiákok

Nem ennyi bajjal, nem ennyi évvel,
Ha zsenge szívvel, fiúi hévvel
Úgy imádjátok, amit imádtok
Öregdiákok, túri diákok.

Két életünk van itt a világon:
Egyik az élet, másik az álom.
Egyik tövist ád, másik virágot,
Ugye tudjátok, öregdiákok.

Berettyó-parton tavaszi füzek
Ifjú eszmények örökké szüzek
Susogó fűzfák amit meséltek…
Túri diákok ne felejtsétek.

Öregdiákok ne felejtsétek,
Az ifjúságot el ne ejtsétek,
Ifjak maradtok Túrra ha jártok
Testvéreim, jó öregdiákok!

GYÓGYVÍZ

Turake Roma – mezőtúri cigányok

Kiss Andrea
Karcagi SZC Teleki Blanka Gimnázium

Az alábbiakban Mezőtúr városában egyre nagyobb arányban jelen lévő s szerepet betöltő cigány lakosság, azon belül is az oláh cigány közösség, nyelvi változásait próbáltam nyomon követni. Az anyag megírása igazi felfedezést jelentett, hiszen sem az említett közösségről sem magáról a cigányok Mezőtúron való megjelenéséről, sem a nyelv változásairól nem jelent meg még összefoglaló munka. A kutatás során meglepetéssel tapasztaltam, hogy ha kisebb mozaikokban is de fellelhetők bizonyos információk melyek szilárd támpontot jelenthettek a az összeállításhoz. Néprajzosok, kutatók, dalgyűjtők közül nem kevesen jártak és gyűjtöttek városunkban: Dr. Herrmann Antal. Csenki Imre, Csenki Sándor, Erdős Kamill és Sáfár Sándor és még mások is kincsekre leltek itt. A feltárás során nagyban segített az említett kutatók írásai mellett a szociolingvisztikai kutatásaim, nyomozódások a korabeli és a közelmúlt sajtóiban, anyakönyvekben, levéltárakban, temetőben való síremlékek felkutatása. Nagy segítséget jelentett a még élő legidősebb cigányemberek visszaemlékezései, történetei.

A munka kibontásához nem kerülhettem el a településszociológiai összefüggések feltárását sem. Nem nélkülözhettem a társadalmi egyenlőtlenségek mezőtúri specifikumait, konfliktusait, érdekviszonyait nagyobb történelmi távlatokban is bemutatni. A történelmi, földrajzi és társadalmi összefüggések az írásomban az általam legfontosabbnak ítélt korban, táblázatokban is feltüntetettem, napjaink adataival kiegészítve azt. Az elemzésben, bizonyos mértékben a város belső folyamatait is áttekintettem.

A városról

A város és határa földrajzilag a Nagyalföld középső részén, a Hortobágy – Berettyó - Körösök közötti síkság déli részén terül el, Jász-Nagykun-Szolnok megye egyik legrégibb múltú városa. Már az 1700-asévek elején laktak itt cigány emberek. A második hullám után 1850 után a Románia felől érkező oláh cigányok a román határ közelsége miatt nagy számban telepedtek le a határmenti megyékben, így itt is. Jelenleg megyei szinten kb.10% a cigány lakosság aránya.

Mezőtúr a XIV. századtól, az árutermelés kibontakoztatásával egyre inkább előnyös helyzetbe került a környező településekkel szemben. A Sárrét mocsárvilágán átvezető egyetlen út a mezőtúri révnél kezdődött. Nyilván a kereskedők között már ekkor voltak cigányok-hiszen ezen az úton Ecsegfalva közelében egy „Putricsárda" nevű fogadó is volt. Ez volt a legrövidebb út a szolnoki réven át Budáról Erdélybe vezető utak közül. Az átkelőhely fontos városfejlesztő tényező lett.

A cigányok valószínűsíthetően két alkalommal jelentek meg tömegesen Magyarországon, a XV. és a XVII. században. Nagyobb csoportok az 1400-as évek elején indultak el Görögországból, felfelé a Duna mentén a Havasalföldön, Szerbián, Horvátországon keresztül. Görögül is beszélő cigányokról a XV. századtól több európai országban említést kapunk. Az első cigány csoportok, amelyekről feljegyzések vannak, 1415-ben érték el Erdélyt, 1416-ban Magyarországot. A csoportok tovább is vonultak Európa többi országa felé. Ebből az időből azonban nincsenek írásos információk arról, hogy Mezőtúron letelepedtek volna.

A kézműipar fejlődéséhez hozzájárult a jó minőségű túri agyag s az erre épülő szakmák a korsósok, cserepesek fazekasok, melyek a mai napig országos hírnévnek örvendnek. A Túri Vásárok már a XV. században egyre híresebbek és a külföldi kereskedők által egyre látogatottabbak lettek, s ez kedvezett a kereskedelem fellendülésének is. Heves és Külső- Szolnok vármegye Balkán felé irányuló marhakereskedelmét kizárólag túri tőzsérek bonyolították le a XV. század második felében. 1468-ban Túr lakosságának számát 1000 főre becsülték. Ebből az időből még nem várhatunk adatokat, a cigányságot illetően, hiszen az első Magyarországra érkezett cigányok jórészt tovább is vándoroltak Európa többi országaiba. Ők a szerb-horvát cigány nyelvjárást beszélték (kárpáti cigányok).

Túron, mint templomos helyen már a XV. században is folyt iskolai oktatás a plébánián. A város hamar csatlakozik a reformációhoz, és az 1530-ban megalapítja a református iskoláját. A lakosság nagy többsége már 1551-ben kálvinista hitet vallott. A katolikus hívők száma annyira megapadt, hogy 1584-ben a plébánia is megszűnt. A Rákóczi Szabadságharc korában (1692-1711) a rekatolizációs törekvések következtében a katolikusok száma ismét növekedésnek indul.

A magyar-cigányok

A XVII. század végén XVIII. század elején már van némi támpontunk arra, hogy cigányok laktak a városunkban. Mivel a cigányság száma növekszik az 1772-1889-es évekig, ezért az 1880-as évek előtti „koldus" megnevezések alatt sok esetben a cigányokat kell érteni. A koldus fogalmához tartozott egyébként a vándorzenész, jós, kuruzsló ember is, ezek pedig tipikus cigányfoglalkozások voltak. Az újmagyar kifejezést csak a XVIII.század közepén –végén kezdték használni.

A mezőtúri cigányokról, jelenlétéről történelmi vonatkozások Mária Terézia korától találhatók. A királynő 1767. január 13-án kiadott urbáriális rendeletét Mezőtúr lakosai előtt 1773-ban hirdették ki. 1799-ben pedig a városi elöljáróság megalkotta az Úriszéket, amely a nemesek részvételével büntető jogkörrel rendelkezett.

Valószínűsíthető, hogy az Erdély felől 1760-as években érkezett csoporthoz tartozott Törzsök Ádám. Későbbi református halotti anyakönyvi kivonatából megtudhatjuk, hogy Törzsök Ádám rézműves volt. Az említett csoport nagy része fémműves, rézműves, kovács és rostás foglalkozású volt. A csoport legnagyobb része az Alföldön telepedett le.

„Nagy-Thúr" város életében a túri vásár valósággal ünnepszámba ment, ilyenkor

az Úriszék esetenkénti felállított bírósága ügyelt a biztonságra. Rendbontást tapasztalva a vásári „Czédula-házban" működő „Vásár-bíróság" pálcája túriakra és vidékiekre egyaránt azonnal lesújtott. Egy ilyen vásári igazságszolgáltatást megörökítő dokumentumban is találkozhatunk információkkal a túri cigányokat illetően:

„A kávések sátraiban 1785-ben szólt utoljára cigányzene. 1785. november 2…. Minthogy minden vásár alkalmatosságával tapasztaltatott, hogy a kávés sátrasok muzsikásokat tartván sátraikban, minden éjjel-nappal nemcsak az éretlen ifjak, hanem másforma sorsú emberek is ottan megcsoportozván sokszor erőszakosan is megfosztatnak, e mellett sok fertelmes beszédek, iszonyú káromkodások, fajtalankodások a vásáros népnek a nagy botránykoztatására a cigány muzsikaszó alatt elkövettetek, nagy veszekedések, s vérengzések gyakran onnan következnek, azért ezeknek utána a rosólis és kávés sátrakban semmiféle muzsikálás meg nem engedtetik."(Bodoki Fodor, 1972)

A túri vásárokban a cigányzene 1785-ig a vásárok elengedhetetlen tartozéka volt. Ez azt is jelenti, hogy már előtte is szólhatott vásárokban, ünnepségeken cigányzene - tehát már ekkor élhettek itt cigányzenészek.

A második nagyobb letelepedési hullámot megelőzően, a XVI-XVII. században is jöttek csoportok a városba. Ezeket a csoportokat kárpáti cigánynak nevezik, mivel déli irányból érkeztek, szerb-horvát nyelvterületen keresztül. Ők lettek a muzsikus cigányok. A Mihácsik, Buraik - akiknek ma is élnek leszármazottaik a városban - már ehhez a csoporthoz tartozhattak. Így hát előbb voltak Mezőtúron, mint a fémműves Törzsök család, akik csak a XVIII. század közepe-vége felé jönnek Magyarországra. A Törzsök család csoportjához tartozhatott a Raduly család is. (Az adatokat Kissné Mikes Éva tanárnő bocsátotta rendelkezésemre, aki a Mezőtúri Református Anyakönyvi Kivonatban gyűjtött.)

Reformátusok még az 1950/60-as évekig 80-90%-ban voltak jelen a városban, majd csökkenni kezdett a számuk. A lakosság hitfelekezeti megoszlása azt mutatja, hogy régebben a magyar cigányok között is elsősorban katolikus vallásúak voltak többségben. A magyar cigányok később vették fel a református ill. evangélikus hitet.

MEGN:	**1551**	**1584**	**1776**	**1811**	**1827**	**1869**	**1910**	**2003**
Róm.K.	1 700×	45 ×	12	602	777	2 106	3 200	2 392
Reform.	6 800×	9 100 ×	6 058	10 500	14 500×	17 497	20 873	6 820
Összlak.	9 000×	10 000×	11 000×	11 134	15 736	20 447	25 835	19 600

1. táblázat. A mezőtúri összlakosság és a cigányság felekezeti megoszlása.

(× A környező évekből származó írások alapján-becsült adat. A más felekezethez tartozók száma a mai napig nem számottevő.)

A XIX. század elején a földesurak hatalma meggyengült. Ebben a helyzetben lett a céhes kisipar (fazekasok, kovácsok lakatosok) virágzó iparrá, közük a legismertebbé a népi fazekasság vált. Egyre jelentősebb a zene a foglalkozások között. Újabb feljegyzéseket találunk a magyar cigányokról Kissné Mikes Éva kutatási anyagában.

„A zeneszós temetés ha nem is volt mindennapos, nem lehetett túl ritka sem. 1914-ben a Mezőtúr és Vidéke megörökített egy ilyen temetést. Fazekas Antal városi ellenőr agyonlőtte magát. Utolsó kívánsága szerint Váradi Zsiga zenekarával a „Lehullott a rezgő nyárfa" és a „ Hívlak akkor is ha nem jössz" kezdetű dalokat húzta."(Kissné Mikes 1987:94). „Az egyik legnagyobb megemlékezést 1915.jan.24.-én Váradi Zsigmondról, a túriak kedvelt „ Zsiga" cigányprímásáról olvashatták" (Kissné Mikes 1987:63).

A város legrégibb cigány lakossága tehát a cigányul már nem beszélő romungrók, azaz magyar cigányok. Ők elsősorban vályogvetéssel foglalkoztak (Gombás 1982:60). Foglalkozásukról a még századfordulón is meglévő nagyszámú vályogház és a vályog kitermelésének helyei, az úgynevezett „gödrök köze" tanúskodik. Jellegzetes képet a (különben elég tágas) telkek végében található vályogverő gödrök adnak, ahonnan a házak falához szükséges vályog került ki. Még a 1900-1910–es adat is arányaiban 99%-ban vályog, mint építkezési anyag az uralkodó. Mezőtúron, az összes 5371 lakóház közül 5139 vályogház volt ebben az időszakban. Bizonyíték a fentiek mellett a Mezőtúr Város Talajtérképe is, amely a város nagy részében vályogvetésre alkalmas talajt mutat (Gombás 1982:97).

Ahol a cigányok laktak, azt a környéket „Replán szigetnek" nevezték el. Ez a terület földrajzi fekvését tekintve az egyik legrosszabbnak számított a mély fekvés és a délnyugati irányban lévő Berettyó és Körösök közelsége miatt. Ezen a területen volt a közelmúltig az egyik legnagyobb szeméttelep is. Ezt az Alsórészi Regálén lévő cigánytelepet 1975-ben a tanács felszámolta. A régi telep megszűnésével az akkori szocialista politika „C kölcsön" adásával nagy részüket házhoz segítette a Vágóhídi-kertben és az Alsórészen.

A XIX. sz. végén a nagyszámú magyar cigány miatt felröppent a hír, hogy cigányvárost terveznek az Alsóváros̈on (mai nevén Alsórész). Ezt a város szépészeti, rendészeti, egészségügyi okokból nem engedélyezték volna, még akkor sem, ha az alsórészi birtokosság esetleg földet osztana itt számukra. A cikkből, melynek címe „Czigányváros keletkezőben" egyértelműen kiderül, hogy magyar cigányokról van szó, a cikkben említett Farkas és Mihácsi nevek ezt tovább erősítik.

„A városi tanácshoz özv. Farkas Józsefné szül. Farkas Éva kérvényt nyújtott be, melyben kéri, hogy az alsórészi birtokosság nagylelkűségéből az alapítandó czigányváros területén kapott házhelyen építendő gunyhója költségeinek fedezésére a tanács könyöradomány gyűjtését engedélyezze, egyszersmind a város azon hírnek jött tudomására, hogy az alsórészi birtokosság valóban osztott volna ki a várost dél felől védő körgáton kívül a Berettyó-laposon 50 sőt 25 □ölével több czigánycsaládnak ilyen házhelyeket, sőt némelyek már az ottani kubik gödrök betöltését meg is kezdették. A kérvényre aztán városunk tanácsa következőleg határozott. A kérelem elutasíttatik. Mert az 1882. évi 18613. számú körrendelet 2. pontja értelmében ilyen könyöradomány gyűjtési engedélyeket a községeknek egyáltalában nem szabad kiadni. Mert özv. Mihácsi Ádámné és társai kérvényére a 294-905/1889. sz. végzéssel már ki is mondott, hogy külön czigányváros, vagy czigány-telep létesítését hatóságunk szépészeti és rendőri tekintetekből meg nem engedi, mely határozat fenntartását a megjelölt helyen még az egészségügyi tekintetek is támogatják. Miután pedig a rendészet alapelvével merőben ellenkeznék, hogy akár egyes birtokos, akár egy erkölcsi személy, habár a

saját birtokán a városi hatóság tudta és megkérdezése nélkül városrészt alakítson: felhivatik az alsórészi birtokosság, miszerint nyilatkozatát arra nézve, hogy valóban osztott-e ki 25 □öles házhelyeket, s a városrész alapítására honnan nyerte az engedélyt, hatóságunkhoz 8 nap alatt a megfelelő intézkedések megtehetése végett mutassa be." (Mezőtúr és Vidéke 1889:3)

Ebben az időben a cigányoknak a szolgabíró engedelme nélkül nem volt szabad helyüket változtatni (Varga 1983:35). A XVIII.-XIX: században megerősödő polgárság, nagybirtokosság szórakoztatására létrejött a meggazdagodó romungrók csoportja és a muzsikus cigánynak nevezett réteg is. Ők kapcsolatot vettek fel a később bevándorló oláh cigányokkal is, nem úgy, mint a vályogvetők. A szegényebb nincstelen, vályogvető romungró cigányok iránt a mai napig fellelhető az ellenszenv, olykor a megvetés az oláhcigányok részéről. Különállás jellemző nemcsak a foglalkozásban és a letelepedés helyében, de más volt a családi és a keresztnév is.

Körükben, nem olyan jellemző a csoporton belüli elnevezés (gúnynév) használata, mint az oláhcigányok közösségében. Az oláhcigányok szemében a muzsikusok voltak a „raj"- azaz úri - cigányok. Gyakran hívták az oláhcigányok a muzsikus cigányokat lakodalmas zene megtartására, temetésre. Sok adat létezik a korabeli sajtóból mezőtúri híres cigányprímásokról, meghívásukról, sikereikről. Mivel ez idáig nem foglalkozott senki ilyen irányú, megpróbáltam a teljesség igényével összegyűjteni a róluk szóló cikkeket. Czigányok és a tenorista. (Dr. Kun Árpád cikke, Magyar Hírlap 1896. I. 2.), Czigány mellett vers. (Mészáros Miklós cikke, Magyar Hírlap 1903. I. 25.), Melyik az első banda? (Mezőtúr és Vidéke 1907. 01. 27.–6. oldal), Túri históriák „az öreg Seres ételbeköszöntő czigány rigmus" (Mezőtúr és Vidéke 1908. 02. 16.–1., 2., 3. oldal), Váradi Zsiga cigányzenekara a Royal Orfeumban"- ahol hangversenyeztek az ország kiváló muzsikusai-arany címet kapott a zsűritől - (Mezőtúr és Vidéke 1909. 11. 21.), Csóka Sógor Mezőtúron (Mezőtúr és Vidéke 1911. IX. 17.–4-5. oldal, Mezőtúr és Vidéke 1911. XI. 12.–4–5. oldal), Nekrológia Váradi Zsiga (Mezőtúr és Vidéke 1915. 01. 24.–3. oldal). „F. hó 16-án délután temették el Lakatos Jónást, a régi jó világnak híres cimbalmosát, aki tíz esztendő előtt sokaknak verte ki hangszerén kedvelt nótáját. Temetése nagy pompával ment végbe, melyet a „Kegyelet" temetkezési vállalat rendezett 4 lovas, üveges gyászhintóval és koporsót kísérő testőrökkel, igen szép kivitelben." (Kissné Mikes 1987:177) Egy fiatal túri cigány külföldi sikere (Mezőtúr és Vidéke 1933. január 22.), A mezőtúri cigányokhoz (Dr. K. Á. 500, Egyetértés 1937. V. 23.), A rajkózenekar prímása Lakatos Béla (1939. III. 26.) „Vármegyénk területén több jeles cigányzenekar működik. Legelső sorban… Horváth Miklós mezőtúri…" (Vitéz Szolnoki Scheftsik 1935:309)

Az oláhcigányok

A táj arculatában a legnagyobb változást a XIX. sz. második felében végzett folyószabályozás és árvízmentesítés hozta. A kereskedelem fellendülése, a kézműipar megerősödése, az árvízmentesítés az országos út, a városban megerősödő katolikus vallás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a vándorló cigányok is letelepedtek

Mezőtúron. Megjegyezendő, hogy állattartásra, legeltetésre mindig volt jó legelő a város határában, amely még növelte a kedvező feltételeket, számát a vándorló cigányok otthonra találásában, hiszen a nagyszámú ló tartására jó legelőre is szükségük volt.

A kereskedelem fellendülése, a kézműipar megerősödése, az árvízmentesítés az országos út, a városban megerősödő katolikus vallás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a vándorló cigányok is letelepedtek Mezőtúron. Állattartásra, legeltetésre mindig volt jó legelő a város határában, amely még növelte a kedvező feltételeket, számát a vándorló cigányok otthonra találásában.

Az echós szekérrel, csoportokban, többször nagyszámú állattal vándorló cigányembereknek a megfelelő utak kialakítása után telepedtek csak le a városban, mindez a XIX. sz. közepén-végén történhetett. Második hullámban, a XIX. század második fele (1857) után érkeztek Mezőtúrra. Mivel román nyelvi területről érkeztek, sok román eredetű jövevényszóval rendelkeznek, így lett a nevük oláhcigány (vlashiko-rom). Törzsi-nemzetségi szervezetük még ma is fennáll, bár lazulóban van. Erős törzsi kötelékben érkeztek nemzetségfők és családfők vezetése alatt - erről több történetet is elmondtak az idősebbek. Közösségükben a többségi társadalommal tartotta a kapcsolatot a „krisako manush", azaz a „törvény embere", aki képviselte őket különböző ügyeikben. (Vajdákról szóló előzetes hírek megerősítik, hogy a rézműves és a magyarcigányoknál volt egykor vajdarendszer.). Az oláhcigány csoportok a leghosszabb ideig éltek együtt egy közösségben, szétválásuk csak a XIX. század végén kezdődött el.

Ez a vándorló életforma természetesen megváltoztatta a cigányságon belül az emberi kapcsolatokat, tradíciókat, a szokásaikat, nyelvhasználatukat. Vallásukat a környező népek hagyományaihoz, vallásához alakították.

1870-1880-ra tehető az oláhcigányok Mezőtúrra való betelepülése is. Vezetőjük Rafael Péter Puleshtyi nemzetségbeli férfi volt, aki Erdély felől érkezett. Erdős Kamill az alábbit írja: „Kokolyó nemzetségből származott cigányokról: a Pujéstyiivadék, ezek a legműveltebbek, nagyobb része, már letelepedve vannak Pest megyében, előbbi letelepedésük volt Ráczkevén."…..másrést ugyanitt említést tesz Nagyidai Sztojka Ferenc írásáról: „…a helyes szavakkal beszélő Rafaj (lásd feljebb Rafael) Kozák és Piráncástyé a három legtörzsökösebb ivadék beszédmódja szerint van kiállítva." (Erdős EA 9910:16)

Az oláhcigányok Mezőtúrra való bejöveteléről írott adatot nem találtam, a tényt a ma még élő idős cigányemberek, valamint a katolikus temetőben fellelhető sírfelirattok dátumai megerősítik. Az ő leszármazottaik jelenleg az oláhcigány nyelv lovári változatát beszélők csoportja.

Az Újváros egy sekély helyén, öntésterületen telepedtek le a kubikusok mellé, a város peremkerületeire, dűlőire. Később ez a terület lett a város második legnagyobb szeméttelepe is. A szarvasi úthoz közel lévő cigányok által lakott rész a város nyugati szélén légvonalban 3-4 kilométerre fekszik a romungrók letelepedési helyétől. (lásd 5. melléklet)

Régebben nem volt vegyes házasság a rumungrók és az oláhcigányok között, sőt ha ilyen történt, azt megvetették, kitaszították a közösségből. „ Rrom:sátorlakó, kóbor

törzs neve, mely annyit jelent: ”Mi a felsők.”/„ Ame le rrom”/-„Le rumungri” : alsók.- Ha rrom rumungrót venne feleségül, ez nagy megalázkodás lenne, s a törzsbeliek vele- és utódaival is – megszakítanák az összeköttetést.” (Erdős EA 9910:16) Elfogadottabb volt a magyarral történt házasság, ott is inkább a cigány férfinak a magyar nővel kötött házassága.

A helyi oláhcigányok puleshtyi, a mashari ill. dudumestyi , naneshtyi leszármazottnak tartja magát, de van, aki huszárestyinek sorolja be családját. Szinte kivétel nélkül mindegyik római katolikus vallású. Nagykátáról a naneshtyók költöztek ide, a dudumeshtyi nemzetség Medgyesegyházáról, a mashari nemzetsége (Ajtaiak) Nádudvarról érkeztek.

Az oláhcigányok Mezőtúrra való beköltözéséről több legendát is feljegyeztem, melyekből hármat kiválasztottam. Feltűnő a sok hasonlóság, mely bizonyítja a történetek szájról szájra való közlésének fontosságát és erejét. A II. legendában különösen hangsúlyos a nemzetségnév megemlítése, amit Erdős Kamill „kasztsovinizmusnak” nevez.

Letelepedési legenda I.

O Péter bácsi sas o angluno rom, kon andre avilas andrej Mezőtúra – o Pula, ke kade busholas o phuro Péter. Kade andel 1880-ge bersha avile andre maj anglal andel cerhi beshnas. Sasles shavora, e Pipi néni, o András… haj inke vi kaver shave. Leska romnyako anav andej Mezőtúra, khonyik chi zhanel… Zhanes hoj sostar mukle lenge, hoj ando gav te ashen?! Andel kadal vrami pashavenas tele le sastra pasha e Mezőtúra. O phuro Pula zurales lashe fredyela kerlas, cigányfúrókat … kerlas inke sastrune butya le kovácsonge, kelderashicko butyi kerlas, hatyarlas kaj o sastri, xarkom, pulnija.

No, sar phendom, kasave fredyela kerlas, savenca perdal shaj xuvarnas vi le akaceske kasht, ke dulmut anda kodo kernas le talpfavura karing o sastruno drom. Cerra sas kasavo manush ando them, kon hatyarlas kaj kadale fredyelengo keripe. No, kade mukle le Puleske, hoj te ashel peske családosa zhi jekh-duj bersh. Pala kadi, sar nacholas e vrema, dikhnas, hoj lashe fredyela kerel o phuro Pula. O gav muklas leske, hoj ando Újváros te beshel. Dinele phuv. Von asle le anglune rom. Lendar arakhadyile, sa la Mezőtúrake rom … Maj kerde penge po Újváros andal vajki kolyibi. Kade cirde opre but vályogviskovura vi andej Nyárfa vulica. Intrego plopotuno vesh singerde avri kothe ratyasa, ke dyesesa nashtig kerde, ke le gavesko sas o vesh. Kade kerdyilas vi amaro kher po Nyárfa taj Esze Tamás vulicako agor, saveske berandi andakadal kashta kerdyile. Na dulmut dozerolisarde tele kado kher.

„Péter bácsi volt az első cigány, aki bejött Mezőtúrra- Pula, mert így hívták az öreg Pétert. Körülbelül 1880-ban jöttekbe- először sátorban laktak. Voltak neki gyerekei, Pipi néni, András…meg más fiai is. A feleségének a nevét Mezőtúron, senki sem tudja… Tudod miért fogadta őket be a város?! Ebben az időben fektették le a síneket Mezőtúr határában. Az öreg Pula nagyon jó fúrókat készített, cigányfúrókat… Készített még kovácsszerszámokat, fódozta az üstöket, értett a fémekhez. Na szóval

mivel olyan fúrókat készített, amellyel át lehetett fúrni az akácfát is, mert abból készítették régebben a talpfákat a sínekhez. Kevés olyan ember volt az országban, aki értett ezeknek, a fúróknak az elkészítéséhez. Szóval megengedték a Pulának, hogy maradjon a családjával egy- két évig. Ezután ahogy telt az idő, látták hogy jó fúrókat készít az öreg Pula. A város megengedte, hogy az Újvároson letelepedjenek le. Adtak nekik fődet. Ők voltak az első cigányok. Ő tőlük származik az egész mezőtúri cigányok…Később az Újvároson csináltak vályogból, kalyibát. Így építettek sok vályogviskót a mostani Nyárfa úton is. Egész nyárfaerdőt vágtak itt ki éjszakánként, mert nappal nem lehetett, mert a városé volt. Így épült fel a Nyárfa út és az Esze Tamás sarkán a mi házunk is aminek a gerendáit ezekből a nyárfákból készült. Nemrégiben dózerolták le ezt a házat.

(Adatközlő: Rafael Hajnalka, 43 éves)

Letelepedési legenda II.

O angluno vlashicko rom o Péter sas, kon andre avilas ando gav peske családosa. Kaj le Puleshtyovengi vica inkerdyolas. Kadi sas e anglunyi vica andej Mezőtúra. Pala kadi hamisardyile le noneshtyonca taj masharenca. Te zhasa andej Pesta taj romenca maladyuvas, vi ame kodi phenas, hoj puleshtyi sam, ke kadaleske inke bari patyiv si mashkar le rom. Le phure Péteres shtar shave tagj jekh shej sas, kon drabarelas. Le Pula Pétereske shave o Andrash, o Madyar, o Zoga haj o Péter sas.

Ame kathar o Madyar arakhadyilam. Kodi chi phenas, hoj vi noneshtyengo vaj vi masharengo rat si amende, ke kodalen inke vi akanak tele dikhen mashkar le rom. Le puleshtyi kana andre avile andej Mezőtúra cerhanca, xutyilde penge 'ekh than ando ligeto, ke kado than 'ekh baro veshutno than sas. Kathe maj mishto zhangle te garadyon penge grastenca kethane, ke grasten inkrenas. De hatyarnas vi kaj e sastrunyi butyi. Anda o sastri fredyela, anda xarkomeski sirma kernas kaj o xumer csigavaso. O jekh vi akanar mande si, savo muri dej das mange. Sa kadal kathar muri dej ashundom, voj vorbisarlas but pale le rom.

Az első oláhcigány, Péter volt, aki a városba bejött a családjával. A Puleshtyó nemzetséghez tartozott. Ez volt az első nemzetség Mezőtúron. Ezután keveredtek csak a Noneshtyókkal és a Máshárokkal. Ha Pestre megyünk és cigányokkal találkozunk, mi is azt mondjuk, hogy puleshtyók vagyunk, mert ennek még nagy híre van a cigányok között. Az öreg Péternek négy fia és egy lánya volt, aki jóslással foglalkozott. A Pula Péter fiai András, Magyar, Zoga és Péter voltak. Mi, Magyartól származunk Azt nem mondjuk, hogy naneshtyók vagy máshári vér is van bennünk, mert az lenézettebb ma is a cigányok között. A Puleshtyók mikor bejöttek Mezőtúrra sátorral, elfoglaltak egy területet a mai ligetben, mert ez nagy erdős terület volt. Itt jobban elbújhattak az emberek elől a lovaikkal együtt, mert lovakkat tartottak. De értettek a kovácsmesterséghez is. A vasból fúrókat, a rézdrótból tésztához való csigavasat. Az egyik amit anyámtól kaptam ma is megvan nálam. Mindezt a történetet anyámtól hallottam, ő mesélt sokat a cigányokról.

(Adatközlő: „Pityu" Kiss István, 48 éves)

Letelepedési legenda III.

Ando 1800-to bershengo mashkar vaj agor avile le rom kathe andej Mezőtúra. Kodo phuro Pula Péter phenas leske le rom. Kana vorbinas le rom mashkar pende, phenas: - Kon, o Pula Péter?- no, kodoles pinzharas. Kodoles sas panzh shave, o Palko, o Joka, o Endrike, o Bufi taj o Zoga. Kadal sas leske shave taj sasle sheja, e Zaga, e Mura, E Puki, e Marcha, e Pipi. Kadal zhanglesas te vorbin, hoj kathar avile.

Me kodi ashundem, hoj avilas o Pula Péter peska romnyasa, kusa shavorenca, sas savo shavoro andej Kaba arakhadyilas, sas kon kathe andej Túra.Muri dej, kon man opre barardas, e Pipi, kothe arakhadyilas andej Kaba. Anda kadi vi xolyajvelas, kana kodi phenenas lake, hoj voj ande Kaba arakhadyilas. Cerhasa avilas kathe andej Túra o phuro Péter, de na pa'buteste, kher kindas peske, cino kheroro. O phuro Péter fredyela kerlas, grasta sasles, vi kadalen kinlas, bikinlas. Nas chorro manush. Karfina kerlas, „slipper szegeket" le vashutoske. Vi leske shave fredyela kernas, taj bikinenasle andel forura. Savore zhenen but grasta sas, sakon ando gasv kindas peske kher, ando Újváros, taj mashkar le gazhe beshenas. Kodole dulmutane romen, pala kaste me akanak vorbisarav, kamnasle le gazhe. Ke zhanas lende taj keravnas fredyelo, taj so trubulas le gazhen kaj la phuvaki butyi.

- 10-es fúró kell Sándor bácsi!- phennenas le prostura taj akarsavo rom kerlas kodo fredyelo „szemmértékre". Vi pishot taj vi vignya sasle. O Madyar, o Sandor, o Jani, o Dodi khelderako kher kerenas, duje mujengi shuri kerenas. Chi chorenas, pachake manusha sas, chi azbanas khonyikas. Maj palal ando Balassa út, Kákás dűlő, Pacsirta út, „Shanghaj-telep" beshnas andej gropa taj vi vajki kerenas, ke nas kaver butyi.

Az 1800-as évek közepén vagy a végén jöttek ide a cigányok Mezőtúrra. Az az öreg Pula Péter, mondták neki a cigányok. Amikor beszéltek a cigányok egymás között, kérdezték: - ki, a Pula Péter? – No, azt ismerjük. Annak volt öt fia, a Palkó, Joka, Endrike, Bufi, Zoga. Ezek voltak a fiai és voltak lányai is: Zága, Mura, Puki, Marcsa, Pipi. Ezek tudtak volna beszélni, hogy honnan jöttek. Én azt hallottam, hogy jött a Pula Péter a feleségével, gyerekeivel együtt, volt, amelyik gyerek Kabán született, volt, aki itt Mezőtúron.

Az én anyám, aki felnevelt, a Pipi, ott született Kabán. Ezért haragudott is, amikor azt mondták neki, hogy ő Kabán született. Sátorral jött ide Mezőtúrra a Pula Péter, de nemsoká házat vett magának, egy kis házacskát. Az öreg Péter fúrókat készített, lovai voltak, ezeket is vette és adta. Nem volt szegény ember. Szegeket készített, „slipperszegeket" a vasút számára. A fiai is fúrókat készítettek és eladták azokat a vásárokban. Mindegyiknek sok lova volt, mindegyik a városban vett magának házat, Újvároson és a magyarok között laktak. Azokat a régi cigányokat, akikről én most beszélek neked, szerették a magyarok. Mert mentek hozzájuk és csináltattak velük fúrókat, és ami kellett a magyaroknak a földmunkához.

- 10-es fúró kell, Sándor bácsi! – mondták a parasztok és bármelyik cigány elkészítette ezt a fúrót „szemmértékre". Volt fújtatójuk és kohójuk is. Magyar, Sándor, Jani, Dodi üstházakat készítettek, kétélű késeket készítettek. Nem loptak, békés emberek voltak, nem bántottak senkit. A Balassa úton, a Kákás dűlőn, a Pacsirta úton,

a „Shanghaj-telepen" laktak a gödörben, és vályogot is készítettek, amikor nem volt más munkájuk.

(Adatközlő: „Józsi" Kiss József, 74 éves)

A három letelepedési legenda alapján jól kirajzolódik, hogy a cigányok gazdasági függőségben éltek a városban lakókkal. Fő tevékenységük a szolgáltatás volt, és mesterségük gyakorlása képezte a parasztokkal való kapcsolatuk fő forrását. Úgy tűnik, régen ez az alkalmazkodás zökkenőmentesebb volt, mint napjainkban, hiszen szükség volt az általuk gyakorolt tevékenységekre, szolgáltatásaikra, mesterségükre, így helyet találtak abban a térben ahol letelepedtek. Az oláhcigányok, nemigen foglalkoztak vályogvetéssel, és csak az iparosodás után, amikor elveszítették szakmájukat. Ők kovácsmunkából és lókereskedelemből éltek, melyek igazi oláhcigány foglalkozások voltak Mezőtúron.

Mezőtúr városában 1850-es évekre tehető a nagyobb hatású társadalmi átrétegződési folyamat, melyet a vagyoni helyzet és a vallás jelölt ki: ennek következtében a jómódúak élesen elkülönülnek a szegényebb csoportoktól. A Felsőrészen a gazdagabbak, református vallásúak és a zsidó hitfelekezetűek, az Alsóváros on a zsellérek és a romungrók laktak, akik közül többen reformátusok lettek. Újvároson elsősorban a szegényebb réteg, a katolikus vallású kubikusok, telepednek le. A településen található legrosszabb minőségű földterületeket adták nekik. Erre a területre találtak rá később a Mezőtúrra bevándorló oláhcigány családok.

A XIX. században megindult a tőkés fejlődés, ahol is a gyáripar olcsóbb termékeivel háttérbe szorítja a város kisipari termékeit. Ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az itt letelepedett oláh cigány családok eredeti foglalkozásaikat - a lókereskedelemet, kézműves és kovácsfoglalkozásukat - elveszítsék. A kovácsmunkát felváltja a kereskedelem, majd később egy-két családnál a vályogvetés, tapasztás. Sokan munkanélkülivé válnak - s ez a folyamat tart napjainkig is.

A legtragikusabb év 1944 volt. Márciusban a német hadsereg csapatai átlépve a magyar határt, megszállták az országot. Mezőtúrra a délelőtti órákban az SS Todtekopf motoros divizióinak egy alakulata vonult be, amely a nyár közepéig tartózkodott a városban, majd a keleti frontra vonult tovább. Az SS egység elvonulása után a Wehrmacht csekély létszámú katonája a vasútállomás és a vasúti híd biztosítását vette át.

1944. május 26-án a rendőrség és a csendőrség a helyi zsidó és cigány lakosságot, mintegy 450 embert, a Mayer-féle malom és téglagyár területén felállított gettóba deportálta. Június 16-án, az esti órákban a deportáltakat a csendőrség a vasútállomáson teherkocsikba vagonírozta be, és a szolnoki Cukorgyárban létesített gyűjtőtáborba vitte. Június 25-én a cukorgyárból egy 5200 főből álló csoportot – amelybe a mezőtúriakat is beosztották – tovább indították Strasshoffba, ahová azok június 27-én érkeztek meg. Útjukat június 28-án Bécsbe folytatták, ahová június 29-én értek el. Végleges elosztásuk Ausztriába és Lengyelországba, a németek által létesített táborokba, Bécsben történt. (Mezőtúr város tőrténete,1978, 182.). Minderről az érintettek családtagjai nem, vagy alig beszélnek.

A romungrók és az oláhcigányok elkülönülten élnek a mai napig is a városban. Míg a romungrók az Alsórészen a „Vasmalomnál", a lovári cigány nyelvet beszélők

az Újvároson telepedtek le „Sanghaj telep" - vagy „cigánytelep"- néven említett területen. Az oláh cigányoknál a Rafaelek és a máshári nemzetséghez tartozó Ajtaiak az Újvároson laktak, majd az utóbbi család, 1910 körül az Alsóvárosra, később a belvárosba költözött, otthagyva az egykori cigány telepet. A hagyományukat, nyelvüket azonban továbbra is megtartották.

Beás cigányok

A helyi cigányság bemutatásához tartozik a beás cigányok közössége is. A beások a Dunántúl saját nyelvet beszélő lakói, akik közül néhányan szórványban élnek az ország egyéb tájain.

A XX. század közepén telepedhetett le a város Újvárosi részében az első beás nyelven beszélő balajár azaz teknővájó közösség is. Ekkor Rafael József "balajár" feleséget hozott Mezőtúrra. Családjuk az ide költözött rokonsággal együtt 30 főből állhatott az elmondások alapján. Rafael József – a „magyar", az öreg Pula Péter fia nem örült a beásoknak. (Ő volt az első oláhcigány vajda Mezőtúron.) Szerette volna, ha elmennek a beások a városból, de ahogy a beás közösségből egyre többen vegyes házasságot kötöttek oláhcigányokkal, és gyermekeik születtek, kezdett megszűnni a beások iránti ellenszenv. /Adatközlő: Balogh József, 30 éves, „Báshti" /

A híres vásárok jó alapot teremthettek számukra, hiszen fából készített portékájukat itt eladhatták (teknőket, kanalakat stb). Később valamennyien elköltöztek a városból. Ez azért történt, hogy mikkor a feleségnek meghalt az édesanyja, a balajár közösség nagy része visszaköltözött az anyai házhoz. Jelenleg a városban mindössze ketten tartják magukat beásnak. Ők lovári, beás és magyar nyelven is beszélnek.

Befejezés

A város településszerkezete megváltozott a lakott területek növekedésével. Két új területen, az Oncsán és a hídon túli Kertvárosban a jobb anyagi helyzetben lévő magyar családok telepedtek le. Egyre több romungró és oláhcigány költözött az utóbbi két évtizedben e két városrészbe. A belvárosban, hagyományosan a jobb módú réteg talált otthonra. A feltörekvő oláhcigányok közül néhányan költöztek be a belváros utcáiba. Ma egy újabb terület létrejöttének vagyunk szemtanúi az úgynevezett Béketelepen, ahol Mezőtúr nem cigány lakosai, feltörekvő meggazdagodott középréteg épít házakat, és itt egyáltalán nem laknak cigányok.

A rendszerváltás után a település gazdasága összeomlott. Ez legsúlyosabban az agrárágazatban fejtette ki a hatását. Hirtelen megnövekedett a munkanélküliek száma az egész településen. A termelőszövetkezetek sok embernek adtak munkát, így sok cigány embernek is. De a válság legsúlyosabban mégis a cigányokat érintette. Társadalmi, gazdasági peremhelyzetük, iskolázatlanságuk, szociális helyzetük is meghatározta ezt az állapotot. Ma az oláhcigányok 80-90%,-a munkanélküli! Ők legnagyobbrészt közmunkából (utcaseprés, szemeteltakarítás), alkalmi munkából (vályogvetés,

paprikaszedés, kukoricacímerezés, kamillaszedés és csigagyűjtés, libatépés stb.), valamint segélyekből és a gyerekek után kapott juttatásokból tartják fenn magukat. Néhányuk, körülbelül 1-2%-uk vállalkozó (például, ruha- és fémkereskedő stb.) vagy betanított munkás különböző üzemekben. Valamivel jobb a helyzet a rumungróknál, akik gyárakban, üzemekben, gazdaságokban is dolgoznak betanított munkásként, de többségük szintén alkalmi munkából él vagy munkanélküli. Muzsikusként sem a városban, sem a környéken nem dolgoznak közülük. A munkanélküliek száma évek óta magas, alig csökken.

A Munkaügyi Központtól kapott szóbeli, nem hivatalos információ szerint a mezőtúri kb. 800 regisztrált munkanélküli 15%-a cigány, ez körülbelül 120 ember, bár nem készült a Munkaügyi Központban - sem a múltban sem a jelenben – a cigány emberekről felmérés. De szerintük ez a szám magasabb, mivel sokan közülük nemcsak, hogy nem regisztrálják magukat, még be sincs jelentkezve a városba. A hivatal szakembereinek megítélése alapján kb. a város 20%-a cigány. Mindezt arra alapozzák, hogy nem ez a réteg vándorol el a városból, hanem a képzett munkaerő, akik magyar emberek. A város lakosságának létszáma csökkenő tendenciát mutat, ezért a város társadalmi-gazdasági szerkezete is átalakulóban van, mivel megyénk leszakadó régióban helyezkedik el.

Az összlakosság kb. 10%-át (egyes becslések szerint 15-17%-át) a cigány lakosság teszi ki a városban. A KSH adatai jóval kisebb arányszámot, 1,7%-ot mutatnak! A hivatalos népszámlálások és a helyi felmérések, becslések közötti nagy eltérés adódik a jogos vagy vélt félelmekből, a származásból adódó esetleges hátrányokból és a tudatos állami szintű beolvasztási törekvésekből. A történelemből tudják a cigányok, hogy sem, előny sem egyenlő bánásmód nem származott abból, ha valaki cigánynak vallotta magát vagy cigány nyelven szólalt meg. Ellenkezőleg …

Irodalom

Bódi Zsuzsanna (1999): Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. *Cigány Néprajzi Tanulmányok* 8. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. Pp. 87–103. (Studies in Memory of Antal Herrmann.)

Bodoki Fodor Zoltán–Bodoki Fodor Zsigmond (1978): *Mezőtúr város története honfoglalástól a felszabadulásig.* (896–1944) I. kötet. Molnár Ernő-Salánki Istvánné (Szerk.) Mezőtúr.

Bodorik Sándor (1999): Mezőtúri Életrajzi Lexikon A-Z. *Mezőtúri Helytörténeti Füzetek 16*. Mezőtúr.

Erdős Kamill (1957): *A magyarországi cigányság osztályozása – pályázati anyag.* Néprajzi Múzeum Könyvtára, Etnográfiai Adattár, leltári száma: EA 9910:15-16., Pp. 19–20.

Gombás István dr. (1982): Mezőtúr településföldrajza. *Mezőtúri Helytörténeti Füzetek 3.* Mezőtúr.

Kissné Mikes Éva (1987): *Mezőtúri Temetkezési Szokások.* Mezőtúr. P. 94.

Mezőtúr és Vidéke, 1908. VI. 7. 1-3. l. lapszám és a lap folyamatosan

Németh Pál (1991): A cigányság helyzete. In: *Túri Vásár.* II/10. 6.

Szolnoki Scheftsik György, Vitéz 1935:309 Szolnoki Scheftsik György Dr. Jász-Nagykun-Szolnok Megye Főlevéltárosa (Szerk.) (1935): *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene–Ethnográfia.* Pécs.

Miska bácsi

Papp István
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos munkatársa

„Az utolsó zsidó Mezőtúron”

Nagyapámat nem sokan urazták. Volt ő Jánoska, Jancsi, Molnár elvtárs, Mónár tizedes, inas korában még hé is. De úrnak, tudtommal először Silberer Miska bácsi szólította. Az öreg furcsa szerzeménye volt a mezőtúri téglagyárnak, hivatalosan az Alföldi Cserép- és Téglaipari Vállalat Mezőtúri Üzemegységének. Még a legöregebb kovácsok és kőművesek sem tudták, mikor és hogyan, ki által került oda Miska, de éppen úgy hozzátartozott a gyár agyagsárga udvarához, mint a legutolsó kopott kokilla.

A mezőtúri zsinagóga egykor…

Miska bácsi könyvelőként nevetségesen akkurátus pontossággal járt el, a fáradt melósokat éppen olyan ügyesen kezelte, mint a rábízott tervszámokat, pénztári bizonylatokat és bevételeket. Molnár urat, nagyapámat, aki hegesztett és kovácsolt a lomha gyárépületben, valamiért kiszúrta magának. Mindketten megjárták a háború országútjait, nagyapám fiatal leventeként bolyongott Graztól Debrecenig, Miska bácsi pedig… Hogy mi is történt pontosan, egészen pontosan sosem tudtam meg. Sem gyerekként, sem kamaszként. Miska bácsiról sok mindent sejtettek, pletykáltak, számon tartottak Mezőtúr lakói, legfőképpen azt, hogy ő az utolsó zsidó. Hogy ez

az ismeret mire alapozódott és kitől származott, azt nem tudom, de gyerekkoromtól fogva megkérdőjelezhetetlen faktum volt ez mindenkinek. A biciklinket foltozó sánta műszerész Matyi bácsi, a könyvtár helytörténeti körét vezető Pannika néni, vagy az egyik önkormányzati képviselő is mindig azzal kezdte, ha Miska bácsira terelődött a szó, bizony Pistikém, ő nálunk az utolsó zsidó.

Ezt sokáig nem tudtam megfejteni. Miért utolsó és mitől zsidó?, gondoltam süldő gyerekként. Ha láttam az utcán, ugyanolyan kehes, csoszogó öregembernek tűnt, mint bármelyik öreg paraszt rokonom. A zsidóságból szinte semmi sem maradt nálunk. A zsinagógát sokáig raktárnak használták, a fazekas múzeum kevésbé sikerült emléktárgyai árválkodtak benne. A zsinagóga mellett árválkodott az egykori izraelita hitközségi iskola, valahol ott dolgozott a közelben egy sakter is. Legalábbis nagymamám mindig így mondta. Piacra menet néha láttuk, ahogy nyüzsögtek ott az emberek, de másra nem emlékezett, hibába faggattam emlékeit. Nem nagyon törődtünk mi ezzel, hárította el a kérdést. Vagyis egy szemernyit sem jutottam közelebb Miska bácsi alakjának megfejtéséhez, s mivel nagyapám, Molnár úr, már régen meghalt, ez az út is járhatatlannak bizonyult.

És ma, mint közkönyvtár

Így aztán maradtak a kedves kis történetek arról, hogy Miska bácsi miért nem nősült meg soha, pedig vadásztak rá az asszonyok, vagy hogyan tudott egy hétig megélni némi csirkeszárnyon és karalábén, hogy készített levest, rántott és sült húst

is belőlük. A jól értesültek azt is tudni vélték, hogy két testvére élt Pesten – az utóbbi szót nem egyszer megvetően megnyomva –, de azok persze nem törődnek vele, csak a pénzére lesnek. Ami persze sok van, ő csak rongyosnak álcázza magát, bizonygatta nekem Czövek Bözsi néni, nagymamám gyerekkori barátnője.

Egyszer azonban eljött a jó alkalom is. Ehhez az kellett, hogy Anyu a bankba kerüljön, s ott pénztáros lehessen. Így aztán összeismerkedhetett Miska bácsival, aki Molnár úr lányát kitüntette figyelmével és bőkezűségével. Mármint az emlékeit illetően. Nem is kellett sokat noszogatni az öreget, aki mindig megpihent, miután pénzügyeit elintézte. Leült és mesélt. 1908-ban születettem, Kispestről jöttünk ide, én még felső kereskedelmi iskolát végeztem. Nagyon szép életem volt, a szüleim vaskereskedést nyitottak az Erdődy utcában, vettek is fel hitelt tíz percent kamatra. Aztán én is beálltam a pult mögé és szépen ment az üzlet. Miska bácsi egész jól belelendült, felvonult a háború előtti Túr egész tablója. Majd elvágta a beszéd fonalát. Tudja kedves, elmentünk a Máhrer Téglagyárba, de én aztán Ausztriába kerültem és végig állatokat őriztem. És véget ért a háború. Ennél a két mondatnál sohasem mondott többet. Pedig Anyu százszor és százszor győzködte. De Miska bácsi annyit mondott: nagyon szép életem volt, s már nem emlékszem a régi időkre, csak arra, hogy a szüleim mennyi kölcsönt vettek fel és hány percent kamatra.

Aztán megkérte a biztonsági őrt, vagyis a felügyelő urat, hogy segítse fel a szakadt hátizsákját, hogy elindulhasson Kozák óráshoz, ahol lejelentkezik. Tudniillik az volt a szabály, ha nem jelentkezik Kozák órásnál, akkor törjék rá az ajtót, mert akkor meghalt. De azért Kozák órás előtt még becsoszogott Silberer bácsi a könyvtárba, megnézte a tőzsdei árfolyamokat. Ahogy olvasgattam, mindig azt figyeltem, hogy tud egy ember annyira meggörbülni, hogy a háta és a padló csaknem párhuzamosan fusson.

Igen, Kedves Olvasó, valóban eljött az a nap, amikor Kozák órás, miután Miska nem jelentkezett le nála, kihívta a rendőrséget és feltörték a Rákóczi úti ház ajtaját. Mindezt a könyvtárosok mesélték és kíváncsian kérdezték: Pista, nem volt az öreg temetésén. Nem mindennapi látvány volt. Leginkább a kis Szőke Ferkó örült, mivel némi pénzkeresethez jutott a zsidó temető csőszétől. Mivel a csontkemény februári földet vele ásatta fel. Meg aztán jött egy rabbi is, állítólag Szolnokról. Szénfekete ruhában énekelt, és Miska bácsit deszkakoporsóban engedték le. Biztos azért nem tudott róla, mert olyan gyorsan lezavarták az egészet. Ahogy az öreg meghalt, rá két napra el is temették. Nem, nem tudtam róla. Harmadikos gimnazistaként valami versenyre készültem. De egyszer nyáron a temető fele barangoltam. Még kisdobosként célállomás volt a temető, ide kellett elvezetni az őrsöt a magyar néphadsereg napján. Az éhes kis lurkók vidáman ugrálhattak a bozóttal befutott sírokon. Szerencsére Miska bácsi sírja szép, gondozott. Rajta felirat: Mihálykánk, igaz ember voltál.

Egy sütő szociográfiája

Gyerekek, én már nem sütök többé süteményt, csak kalácsot, meg hajtottat. Meghökkentő, de mégsem ellentmondásos kijelentés ez Bözsike nénitől. Nővérét, nagymamámat jutattja eszembe, aki számára a vajas-krémes sütemények tartoztak

bele a sütemény fogalmába, de a mákos és diós hajtott, a mazsolás-kakaós dúc nem. Bözsike az utóbbival kínál minket, meg foszlós, baracklekvárral töltött pici buktákkal. Szinte olvad a szánkban, hiába öregkorára megtanult sütni-főzni mondom magamban, nem kevés szemtelenséggel. Tudjátok, valahogy nem süt már úgy a sütő, mint kéne, inkább csak szárít. Tegyen cserepet az aljára, mondja jóindulattal a feleségem. Nem az a baj, tán a kora sok. Még 62-ben vettük, egyidős Istvány fiammal.

Káprázik a szemünk az évszámot hallva. Pedig nem kellene rajta csodálkoznunk, hiszen Bözsike néninek számos, ha nem is ilyen régi, de több évtizedes dolga van. Nem ócska ez, hanem kikímélt, ő legalábbis biztosan ezt mondaná. Végső soron ez adta élete lényegét, az szolgált számára zsinórmértékül. A negyvenes évek háborús viszonyai, az ötvenes évek kétszer felvehető és esőben szétmálló papíruhája után megváltás volt számára a legalább százötven éves alsórészi vályogház, ahová a tanyáról beköltöztek. S Bözsike tudta, hogy nem sokja van, de azt keveset mindig megbecsülte és forintot forinthoz téve aprólékosan gyarapította.

Hányszor láttam gyerekkori névnapok és disznótorok alkalmával, hogy a fal szélén gyöngyözik a víz. Miért izzad a fal, tettem fel óvatosan magamban a kérdést, míg rá nem jöttem, a szinte lyukacsos, alap nélküli vályogház vonza magához a vizet. De Bözsike néni nem hagyta magát, megszámlálhatatlan alkalommal tapasztott, meszelt, festetett és suvickolt. S az öreg ház, amelyet nyilvánvalóan el fognak dózerolni, ha ő elmúlik ebből a világból, még teljesen valószínűtlen módon most is áll. A 80 éves öregasszony kihalóban lévő emberfajta.

Ő az, akiről visszapattana bármilyen szociológus vagy antropológus, mert hogy lehetetlen tipizálni. Ha pusztán anyagi viszonyait nézem, nyugdíját, régi bútorait, akkor egész egyszerűen szegény. Őt magát aligha lehetne jobban megbántani, mintha így nevezném. Azért nem, mert nem érzi magát annak. Nincs a tudatában, ha nagyon pszichologizálni akarnék. Egyszerűen azért nem, mert egész élete, mint generációja oly sok paraszti sorban született asszonyának, a szegénység elleni harcról szól.

Ez az a folyamat, amely előtt a száraz statisztika, a leíró szociológia kénytelen kapitulálni. És itt kaphat helyet az a műfaj, amelyet szociográfiának hívtak egykor, vagy mondjuk valóság irodalomnak manapság. Ez az a módszer, amivel a megtévesztő valóság, a leegyszerűsítő kép mögé lopózhatunk.

Megfejthetünk, bemutathatunk emberi sorsokat, amelyek másképp láthatatlanok maradnának. Néhány éve olvastam egy kis riportot Tardról, minek a szerzője találóan jegyezte meg, hogy még mindig aktívak azok a nyolcvan éves nagymamák, akiket Szabó Zoltán kislányként láthatott. Igaz nem tesznek már sokat: leszedik a szőlőt, megkapálják a virágoskertet, elvetnek két sor zöldbabot. Rájuk mondja a statisztika, hogy nyugdíjasok, inaktívak.

Pedig mennyire hamis kép ez! Eszembe jut nagymamám, aki megsiratta régi, ammóniaszagú hűtőjét, amit a garázsba kitoltam molnárkocsin. Legfeljebb ócskavaként szolgálhatott már. Még 72-ben vettem, amikor uborkát szedtünk az állami gazdaságban, mondta könnyei közben. Látom magam előtt Ica nénit Gerendáson, feleségem nagynénjét. Nem messze laknak ők az egykori aradi úttól (a népnyelv nem hagyta magát megtéveszteni Trianontól), s házuk alig húsz éve épült fel. A kiskonyhában üldögéltünk, márciusi hóolvadás idején. Ez már alighanem utolsó

szusszanása volt a télnek. Jól van, nyugtázta Ica néni, akkor kezdhetünk gyűjteni a jövő évi tüzelőre. Mellbe vág ez a mondat, pedig semmi szomorúság, vagy ijedtség nincs benne. Egyszerűen folytatása ez annak az életnek, ami számunkra valószínűtlenül elviselhetetlennek tűnik, végtelen lemondások sorozatának. Mégis őriznek ezek az emberek valamit, amit hívhatunk törhetetlen életakaratnak, szívósságnak. Olyan kis csodái ők a magyar társadalomnak, amihez Kovács Imre, Féja Géza vagy Erdei Ferenc érzékenysége kell, hogy észrevegyük. Ebben állhat a szociográfia értelme.

Öregdiákok

Ebben az írásban nem lesz szó asszimilációról, disszimilációról, kettős társadalomról, torz modernizációról, arányszámokról és paragrafusokról, csupán két költőről. Az ő történetüket szeretném elmondani, hogy egy kicsit belegondoljuk mi történt magyarok és magyarok között hetven évvel ezelőtt.

Az első költő koldusszegény tanító fiaként Huszton született, később Hajdúszoboszlóra került, és 1899-ben tűnik fel neve a Mezőtúri Református Gimnázium évkönyvében. A következő esztendőben már különdíjat nyer Szép Juhászné című „népies tárgyú elbeszélő költeményével", sőt 1902-ben Első csokor címmel, 18 évesen verseskötete is megjelenik a mezőváros egyik áldozatkész nyomdatulajdonosának köszönhetően.

A fiatal költő később is sokszor és szívesen tért vissza kedves gimnáziumába, Hetedikbe jártam címmel regényben dolgozta fel itteni diákélményeit. 1930-ban, amikor a gimnázium fennállásának 400. évfordulóját ünnepli, alkalmi verset írt, Az öregdiákokhoz címmel. Bár alkotása kétségkívül nem a lírai életmű csúcspontja, de amíg lesz mezőtúri identitás, a vers ennek megkerülhetetlen darabjaként él tovább. Aki kíváncsi rá, itt elolvashatja: http://piszkozat.hu/index.php?p=post&id=5269. Az ekkor már befutott költő és novellista a kor vezető folyóiratához, a Nyugat köréhez tartozik.

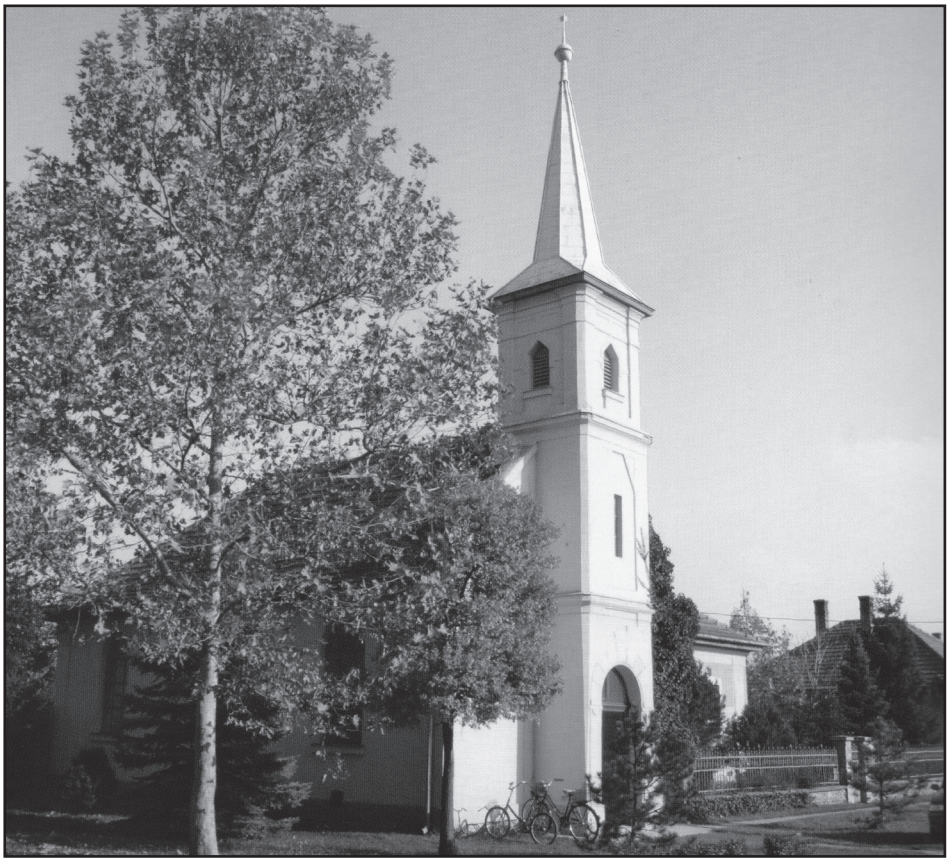
A másik költő koldusszegény uradalmi béres fiaként 1912-ben iratkozott be a mezőtúri református gimnáziumba. Lírai tehetsége neki is hamar megmutatkozott, útját az önképzőkörben a fáradhatatlan Kolosváry Aladár tanár úr egyengette, akárcsak néhány évvel idősebb társáét. A fiú 1916-ban hadiérettségit tesz és a háború után üstökösként robbant be az irodalmi életbe: Petőfi utódjaként tekintenek rá, a népi forrásokból táplálkozó líra megújítója, négyszer nyeri el a Baumgarten-díjat, rendkívüli hatással van pályakezdő József Attilára. Teméntelen költeménye jelenik meg a Nyugat hasábjain, közöttük A hősi halottak emlékére, amelyet egykor kedves túri igazgatójának ajánlott 1930-ban. Az öt részletben közölt vers itt olvasható: http://epa.oszk.hu/00000/00022/00499/15515.htm

1932-ben a két túri öregdiák egymás mellett állt azon a híres képen, amely a Zeneakadémián készült, a Nyugat 25. évfolyamát ünneplő esten. Az idősebb költőt Szép Ernőnek, a fiatalabb Erdélyi Józsefnek hívták. S hogy nem csupán a véletlen sodorta egymás mellé őket, arról tanúskodik többek között a Mezőtúr és Vidéke tudósítása, amely egy 1934-es irodalmi estről ad számot: „Az est fénypontja Nagy Emma, Erdélyi József és Szép Ernő versei voltak. Nagy Emma és Erdélyi József nehéz, komoly, néha

fájóan szomorú versei után kellemesen hatott Szép Ernő – novella helyett felolvasott – bájos kis verse a tiszai halászról, akiről talán a jó Isten is elfeledkezett."

Három évvel a közös költői estet követően Erdélyi József megírta Solymosi Eszter vére című versét, amellyel újra bedobta a közéletbe a tiszaeszlári vérvád mérgező ügyét. Innét szinte nyílegyenes út vezetett 1944 késő őszén publikált soraiig, amelyekben őszinte örömét fejezte ki mindazért, ami az – ő szemében – a magyarországi zsidósággal történt. Ugyanezekben az októberi-novemberi napokban Csomád és Gödöllő vidékén baktatott, erődöt építve, árkot ásva és nap, mint nap a haláltól rettegve Szép Ernő, aki néhány évvel később Emberszag címmel formálta meg a Holokauszt irodalmának, legalábbis számomra, legmegrendítőbb könyvét. A kötet csupa játék és kedvesség, még csak neheztelő mondat sincs benne, s éppen ez által tudja a lelket annyira felkavarni.

Vajon eszébe jutott-e Erdélyi Józsefnek 1937 után, de különösen 1944 folyamán a másik túri öregdiák? Gondolt-e közös mesterükre, Kolosváry tanár úrra? Fülébe csengtek-e a költőtárs emlékversének szavai? Felrémlettek-e a közös költői estek? Lehet, hogy naiv, lehet, hogy tán túlzottan egyszerű kérdések ezek. De a veszteség megértéséhez fontosabbak, mint bármely terjedelmes társadalomtörténeti értekezés.

Két ember barátsága a 19. századi Mezőtúron

Tolnay Gábor
Kárpótlási Hivatal főtanácsosa, múzeumigazgató

Megemlékezés Bereczki Máté halálának 120. évfordulójáról

A barátság összetett, támogató emberi viszony. Tartalma és meghatározása koronként és kultúránként eltérő, valamint az alanyok társadalmi helyzete és személyiségjegyei is befolyásolják. A barátság egyéni vonatkozásban lelki, vagyis érzelmi, anyagi és kognitív erőforrás. A barátság az egyik emberi kapcsolat, mely emberek között alakul ki több örömteli találkozás, beszélgetés által. Jellemzi a kölcsönös elfogadás, rokonszenv, szeretet, bizalom, szövetség, együtt érző képesség, nyitottság, törődés.

E különleges minőségű emberi kapcsolat tudományos igényű meghatározásával máig adós a szociológia tudománya. Ezért legyen szabad néhány gondolkodó megfogalmazását idéznem, hogy egy kicsit körbejárjuk ennek a szép emberi kapcsolatnak a lényegét.

„A barátság az emberi érzelmi tevékenység legtermészetesebb kifejezése, az érzelmi fejlődés minden fokán megtalálható, és mint az egyik legfontosabb emberi kapcsolat, minden társadalomban jelen volt és van."[1]

„Fontos, hogy a barátok hasonlóan gondolkodjanak, ami nem szükségszerűen jelenti azt, hogy mindenben egyet kell értsenek. Ha a hasonlóság nem teljesen érvényesül, az arányosság biztosíthatja az egyensúlyt."[2]

A nők közötti barátságokra inkább jellemző az érzelmi gazdagság, az életet a részek magasabb rendű egységének tekintő és összetettebb, míg a férfiak barátságai jóval inkább a meghatározott, strukturált cselekvésekhez kapcsolódnak, vagyis specializáltabbak. Egybevág a hagyományos nemi szereposztással és szocializációs mintákkal, hogy a nők inkább a kölcsönös segítségnyújtás, a bizalom és az érzelmi támogatás elemeit hangsúlyozzák a barátság kapcsán, míg a férfiak a közös tevékenységekét és tapasztalatokét. A nők barátságait fokozottabb intimitás jellemzi, a férfiaknak viszont több és változatosabb korú barátaik vannak.[3]

E néhány gondolat felvázolásával talán érthetőbbé válik a címben is jelzett két ember: **Bereczki Máté** kunágotai (mezőkovácsházi) pomológus, gyümölcskertész és **Dörgő Dániel** mezőtúri középbirtokos, gyümölcskertész és közéleti ember majd két évtizedig tartó barátsága, amely csak Dörgő halálával ért véget.

---

1 Hamvas Béla (2006): Barátság (esszé-részlet). In: *A láthatatlan történet – Sziget.* Medio Kiadó – Hamvas Béla művei sorozat] című kötetből.

2 Platon Lüzisz című dialógusában Szókratész vélekedik így a barátságról. In: Platon: *Nagyobbik Hippiász, Kisebbik Hippiász, Lakhész, Lüszisz.* Atlantisz Könyvkiadó. 2003.

3 WIKIPÉDIA – https://hu.wikipedia.org/wiki/Bar%C3%A1ts%C3%A1g – 2015. augusztus 18. (Kiemelés tőlem. – T.G.)

Mielőtt azonban e barátság történetét bemutatnák ismerjük meg azt a területet – Mezőtúr várost a 19. század második felében –, amelyben az egyik fél élt és tevékenykedett.

A kormányzat Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét az 1876. évi XXXIII. törvénycikk alapján alakította ki. A város területe 1874-ben 71 281 kat. hold 490 négyszögöl[4] volt. Lakossága 1869-ben 20 447 fő volt és ez 1890-ig 25 383 főre növekedett[5], ami 24,14 %-os emelkedést jelentett az eltelt 21 (!) év alatt. Ez azt is jelentette, hogy ezekben az években erőteljesen a polgárosodás felé indult. Annak ellenére, hogy a vármegye megalakulásakor a legnagyobb lélekszámmal rendelkező helység volt sajátos földrajzi helyzete nem tette lehetővé, hogy elnyerhesse a vármegye székhelye címet.

A Bach-korszakban elrendelték, hogy – talán nemes cél is vezérelte a kormányzatot, de feltételezhető az is, hogy a lakosságot nem akarták „nyugton" hagyni –, minden helységben faiskolát hozzanak létre, melynek nagyságát, területét a lakosság száma határozta meg[6]. Ezt az önmagában hasznos kezdeményezést nem fogadta örömmel az ország lakossága, hiszen az osztrák uralom újabb kellemetlenkedését látta benne. A kiegyezés után ezek a faiskolák az ország legtöbb helységében megszűntek, de nem Mezőtúron. Dörgő Dániel, aki akkor már tekintéllyel rendelkező közéleti tisztségek viselője volt, szívós munkával elérte Mezőtúron a felújítást és a további fejlesztést. Ezt követően továbbra is féltő gondoskodással felügyelte az itt folyó munkát. Eredményes tevékenységét talán igazolják a már említett adatok is. 1850-ben a város területén mindössze 22 kat. hold kert található[7]. Ez 1895-re 1 298 kat. holdra növekedett[8]. A „két férfi barátságának" ilyen haszna is volt városunkban!

Szeretném egy kicsit részletesebben bemutatni e két barátot.

Bereczki Máté (1848-1849-ben Romhányi, 1862-ig Bagyinszki) 1824. szeptember 22-én a Nógrád megyei Romhányon született elszegényedett nemesi családban, meghalt 1895. december 9-én, a ma Békés megyei (1950-ig Csanád megyei) Kunágotán. Apja, Bagyinszki András, kőfaragó mesterként dolgozott, malom- és köszörűköveket készített. Anyja, Balázs Katalin, szüleitől örökölt, komoly kertésztudással rendelkezett[9]. „Máté gazdag kedélyű édesanyja keze alatt tanult meg írni-olvasni."[10] Csak 14 éves korában – 1838-ban – íratták be a romhányi iskolába, ahol az elemi iskola többéves anyagát egy év alatt kitűnő eredménynyel elsajátította. 1839-ben kezdte meg tanul-

4 Thirring Gusztáv(1912): *A magyar városok statisztikai évkönyve.* Budapest. 14. p.
5 *Az 1930. évi népszámlálás.* MKSH. Bp., 1932. 83. kötet 47. p. A város 1891. január 25-i felmérése.
6 Szabó Ferenc dr., a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága nyugalmazott igazgatójának szíves közlése 2015. augusztus 17-én, amit tisztelettel megköszönök.
7 Palugyai Imre (1854): J*ász-Kun kerületek, s Külső-Szolnok vármegye leírása.* Pest. 389. p.
8 *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.* 1. kötet. Budapest. 1897. 294. p.
9 Surányi Dezső: 140 éves génbank. (A kunágotai Bereczki Máté fajtagyűjteményei.) *Agrártörténeti Szemle.* XLIX (2008) évf. 1-4. Pp. 229–276.
10 Kelemen Ferenc: Bereczki Emlékezete (1824-1895). In: Dankó Imre (Szerk.): *Emlékkönyv Mezőkovácsháza község alapításának 150. évfordulójára.* Mezőkovácsháza. 1964. 151. p. A továbbiakban: Kelemen 1964 + oldalszám.

mányait a váci gimnáziumban, amelyet jeles eredménnyel fejezett be 1845 tavaszán. Ősszel iratkozott be Pesten az egyetem jogtudományi karára, és 1848-ban tett ügyvédi vizsgát. Édesapja 1846-ban meghalt. Öccse akkor még fiatalkorú volt, özvegyen maradt édesanyja gyakran betegeskedett. Jogi egyetemi tanulmányai mellett Máté rendszeresen vállalt korrepetálásokat. Az ebből szerzett összegből biztosította a tanuláshoz szükséges anyagiakat, és még a Romhányban lakó hozzátartozóit is támogatta[11].

„Az egyetemi évek alatt érlelődött férfivá, európai látókörű művelt emberré, hazafivá. Megismerkedett kora haladó eszméivel, a francia forradalom nagyjainak műveivel. A reformkor kiemelkedő egyéniségeinek, különösen Széchenyinek és Kossuthnak, és az őket követő progresszív ifjúságnak a hatására haladó gondolkodású értelmiségivé fejlődött ő is.

Közvetlen kapcsolata volt Petőfivel, Vasvárival, Jókaival. 1848 tavaszán vette fel a Romhányi nevet, amelyet a forradalom ideje alatt viselt."[12] A Romhányi név használatát a Belügyminisztérium 11.219/1848. számú határozatával engedélyezte[13],[14].

A szabadságharc során a márciusi ifjúság táborához csatlakozott. Amikor pedig a márciusi vívmányok és a haza veszélybe kerültek, ő is önként lépett be a honvéd hadseregbe. Végigküzdötte annak dicsőséges és vesztes csatáit, törzstiszt lett[15].

„A világosi tragédia után Romhányit (Bereczkit) is üldözték, nemcsak mint a harcokban részt vett »lázadót«, hanem mint Vasvári Pál elvbarátját, Kossuth hívét, a forradalmi eszmék terjesztőjét is. Bujdosó rejtésére alkalmas utakon, tájakon, keserű gondolatokkal, véres csaták, elesett kedves bajtársak emlékképeinek terhével, éhezve, hosszú vándorlás után ért el Teleki Blanka[16] birtokára, Pálfalvára. Itt készséggel kapott menedéket. Erdei Máté néven, mint gazdasági írnok tevékenykedett. Az »írnok« munkahelye valójában nem egy, az időjárás viszontagságaitól védett, csendes, nyugodalmas kis szoba volt, hanem gyakran vándorolt az országban.

Nemcsak azért, hogy mentse életét, hanem azért is, hogy a szerzett tapasztalatairól, a nép hangulatáról, »Magyarország kitűnő férfiainak« személyi adatairól, körülményeiről – akikre egy újabb hazafias megmozduláskor cselekvőleg is számítani

11Bereczki Máté levelei. Közreadja: Szabó Pál (Szerk.) (1995): *Csoma Zsigmond, Oroszi Sándor*. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 243. p. A továbbiakban: SZABÓ 1995-a + oldalszám.

12 Kozma Pál: Bereczki Máté élete és tudományos munkássága. (Előadói beszéd 1966. november 6-án Kunágotán a Bereczki-emlékünnepélyen.) *Békési Élet* 1967. évf. 1. szám 48–57. p.

13 Magyar Országos Levéltár H szekció 577.

14 A szabadságharc leverése után 1849. szeptember 9-én kelt 2905. számú rendelettel az osztrák hatóság a szabadságharc időtartama alatt felvett neveket – köztük a Romhányiét is – megsemmisítette. Ezzel visszaállt az eredeti helyzet, a Bagyinszki családnév. Azonban Bereczki a közel nyolc éves üldöztetése miatt személyi biztonságból – 1857-ig – nem a Bagyinszki, hanem az Erdei nevet, majd 1857-től 1862-ig ismét a Bagyinszki nevet használta. A magyar királyi udvari kancellária 6045/1862. szám alatt Bagyinszki helyett a Bereczki előnevet engedélyezte. Szabó 1995. Pp. 243–244.

15 Kelemen 1964 – 51. p.

16 Teleki Blanka, gróf, széki (Kővárhosszúfalu, 1806. július 3. – Párizs, 1862. október 23.) író, festő. A világosi fegyverletétel (1849. augusztus 13.) után családja pálfalvai (Szatmár vm.) birtokára vonult vissza; segítette a bujdosókat, gyűjtötte a szabadságharc ereklyéit, és jelentéseket küldött a párizsi magyar emigrációnak a nép hangulatáról. 1851. május 13-án letartóztatták és 10 évi várfogságra ítélték. 1857. május 13-án az általános amnesztiával szabadult.

lehet – beszámoljon a grófnőnek. Ez többször levélben történik. Bach[17] kémhálózata gyorsan felismerte, hogy a levelezésekből is lényeges információkhoz juthat. Ennek során figyeltek fel a Teleki Blanka által küldött és hozzá írt levelekre. Ennek következményeként eljárás indult a grófnő ellen.

Bereczki hét éven át bujdosott szerte az országban. Volt iskolatársai, kedves barátai rejtegették, adtak neki menedéket azt követően, hogy Teleki Blanka grófnő birtokán szinte az utolsó pillanatban menekült meg az elfogatástól. Csak 1856-ban, az általános amnesztia kihirdetése után szűnt meg bujdosása.

Bereczki a közkegyelem után sem vállalt egy ideig hivatalt. 1862-ben egy volt honvéd bajtársa ajánlására Sármezey Antal[18] kunágotai kincstári bérlő Bereczkit a pusztájára hívta gyermekeinek nevelésére, ahová aztán tíz évre el is szerződött. Oly sok helyváltoztatás után nyugalomra vágyott, egy nyugodt helyre, ahol azután békességben töltheti idejét: taníthat és kertészkedhet.

Az idők folyamán azután véglegesen gyökeret vert a kunágotai pusztán, és azt soha többé el nem hagyta. Eleinte természetesen főleg a gyermekek nevelésének szentelte idejét, de emellett kertészkedett is. A Sármezey házban öt gyermek volt – eredetileg nyolc, de három már felsőbb tanulmányokat folytatott –, akiket lelkiismeretesen nevelt[19].

A szülőkhöz bensőséges viszony fűzte, neveltjeihez pedig gyengéd szeretet kapcsolta. Mikor nevelői munkáját befejezte, az agglegény sorba deresedett Bereczki nem hagyta el a Sármezey udvarházat, hanem ott, a rendelkezésére bocsátott területen teljes lelkesedéssel a gyümölcsészetnek élt, majd kísérleti kertet alapított. 1872-ben a kincstári bérletek örök áron történő eladásáról döntött az országgyűlés, amely során. Sármezey Antal is megvette eddigi bérletének egy tekintélyes részét. Bereczki is arra kényszerült, hogy 1889-ben egy 23 és fél kat. holdas területet megvásároljon a bérletből. Az itt töltött jó három évtized életének igazi alkotó korszaka volt.

Neve ekkorra már országszerte ismert volt azok körében, akik gyümölcstermesztéssel foglalkoztak, vagy akartak foglalkozni. Hiteles, valódi facsemetéket szinte csak tőle lehetett beszerezni. Hírneve külföldön is tekintélyt szerzett. Hazai pomológusaink közül ebben az időszakban ő volt a legtermékenyebb tollforgató.

17 Bach, Alexander von, báró, dr. (Loosdorf, 1813. január 4. – Unterwaldersdorf, 1893. november 12.) osztrák politikus, ügyvéd. – A Schwarzenberg-kormányban igazságügy-miniszter, majd Franz Seraph Stadion belügyminiszter lemondása után belügyminiszter lett 1849. július 28-án. A forradalmak leverése után kísérletet tett a monarchia összes államainak központosító és abszolutisztikus alapon való átalakítására. Ez a kísérlet azonban kilenc évi kormányzása után csődöt mondott (1859). A bukása után Bach a pápai udvarhoz került követnek. 1867-ben teljesen visszavonult a politikai élettől. – A Bach-rendszer hibáit Széchenyi István mutatta ki Ein Blick auf den anonymen „Rückblick" című művében.

18 Sármezey (eredetileg Vertán) (I.) Antal, szombatsági (Váradolaszi, Bihar vm., 1822. – Kürtös, Arad vm. 1897.) kincstári földbérlő, földbirtokos. Felesége: Rétháti Kövér Anna (Maroskisfalud, Maros vm. 1832. – Arad, 1893.) Házasságkötés: 1848, Mezőkovácsháza.

19 „A Sármezey udvarházban 5 gyermek is volt, akiket szép eredménnyel nevelt. Amint a két idősebb leány: Sármezey Margit (később férjezett Nagel Vilmosné) és Sármezey Ágnes (később férjezett Szathmáry Király Jánosné) felserdült, akkor 3 fiú: Vertán Etele (a bérlő kisöccse, később országgyűlési képviselő), Sármezey Endre és Sármezey Antal nevelése következett." KELEMEN 1935. 14. p.

Fő műve: a „Gyümölcsészeti vázlatok”[20], amelynek négy kötete még életében megjelent, ötödik kötetét a kunágotai gyökerű budapesti ügyész, Szabó Pál jóvoltából 2006-ban adta ki az Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet.

Ebben Bereczkinek azok a hátrahagyott iratai szerepelnek, amelyek még nyomtatásban nem jelentek meg[21].

Nagy mennyiségű levelezését, amely ugyan nyomtatásban csak részben jelent meg[22], a jelenleg fellelhető leveleket teljes gyűjteményét – Dörgő és mintegy két tucat barát válaszlevelével együtt – most a szolnoki Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár folyamatosan teszi elérhetővé az érdeklődők és tudományos kutatók számára[23].

A teljes levélgyűjtemény megjelenését követően tervezik annak más formában történő közreadását is. A megmaradt levelekről a következőket kell figyelembe vennünk:

1./ Bereczki Mátéhoz írt és néha a válaszát is tartalmazó, különböző személyektől kapott levelek, feljegyzések, amelyeket Dörgő Dániel másolt le és tett azok mellé a Bereczki által írt levelek mellé, amelyekhez tartalmilag kapcsolódtak. Ezeket azután hét kötetbe köttette. Ilyen írás 125 maradt fenn. Jelzése: A.

2./ Bereczki Máté Dörgő Dánielnek írt levele 1871. június 22. és 1889. december 31. között: 426 levél, jele: B.

3./ Dörgő Dániel Bereczki Mátéhoz írt levele: 1871. június 22-e előtt egy keltezés nélküli levél (feltehetőleg 1871. június 9-én kelt) és 1889. július 26. között 387 levél. Jele: D. Összesen: 938 levél.

4./ A köteteket általában két-két tanulmány vezeti be. A tanulmányokat a következők írták: Ambrus Lajos, Andrásfalvy Bertalan, Csoma Zsigmond, Kárpáti Elemérné, Nagy-Tóth Ferenc, Nagy Zsolt, Pelczéder Katalin, Surányi Dezső, Szabó Ferenc, Szani Zsolt, Takáts Rózsa (szerkesztő), Tolnay Gábor (szerkesztő is).

Bereczki tagja volt a belga Van Mons[24] gyümölcsészeti társaságnak és francia tudása révén beszerezte a nyolc éven át folyamatosan megjelentetett kiadványukat,

20 Berecki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok.* 1. kötet. Arad, 1877. Réthy Lipót. 499 p.
Berecki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok.*. 2. kötet. Arad, 1882. Gyulai István. 506 p.
Berecki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok.* 3. kötet. Arad, 1884. Gyulai István. 541 p.
Berecki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok.*. 4. kötet. Arad. 1887. Gyulai István. 541, 14 p.

21 Berecki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok.*. 5. kötet. hátrahagyott irataiból összegyűjtötte Szabó Pál. Bp., 2006. Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet és Mezőgazda Kiadó. 81 p.

22 Bereczki Máté levelei. Közreadja SZABÓ Pál. Szerk. Csoma Zsigmond, Oroszi Sándor. Kiad. a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1995. Bp, 247 p.

23 vfek.vfmk.hu/00000185/bereczki_mate-dorgo_daniel-1.pdf
vfek.vfmk.hu/00000185/bereczki_mate-dorgo_daniel-2.pdf
vfek.vfmk.hu/00000185/bereczki_mate-dorgo_daniel-3.pdf
vfek.vfmk.hu/00000185/bereczki_mate-dorgo_daniel-4.pdf
vfek.vfmk.hu/00000185/bereczki_mate-dorgo_daniel-5.pdf
vfek.vfmk.hu/00000185/bereczki_mate-dorgo_daniel-1._ gyumolcsfajtak.pdf

24 Van Mons, Jean-Baptiste (1765-1842) belga kémikus, egyetemi tanár, gyógyszerész, pomológus és mezőgazdász, előbb Brüsszelben, majd Leuvenben létesített kísérleti kertet. 50 ezer fából állott a fajtagyűjteménye, fő műve: Arbres fruitiers. I - II. vol. 1835–1836.

az „Annales de Pomologie”-t (Pomológiai évkönyv)[25]. Éveken keresztül rendelte és küldette Kunágotára a Mas Alphonse[26] szerkesztésében megjelenő és a Dörgővel folytatott levelezésben Le Verger-ként (Gyümölcsöskert) emlegetett kiadványt. [A Gyümölcsészeti vázlatok lapjain főként erre, az 1865 és 1870 között megjelent kiadásra hivatkozik]. Ugyanígy beszerezte az ennek folytatásaként 1872–1883 között – kezdetben ugyancsak Alphonse Mas által szerkesztett –, 12 kötetesre kiegészített Pomologie générale (Általános gyümölcsészet) című híres francia gyümölcsleíró sorozatot is. A kor jeles francia kertészének, az angersi André Leroy[27]-nak azóta klasszikussá vált, hatkötetes Pomológiai szótárát (Dictionnaire de pomologie) is kézikönyvként használta. A német nyelvismerete lehetővé tette számára, hogy 1869-től már a német Pomologische Monatshefte[28] című folyóiratot is járassa, tanulmányozhassa. Ezen keresztül került kapcsolatba a reutlingeni Eduard Lucas-szal[29]. Megismerte és járatta a Monatsschrift für Pomologie und Praktische Obstbau[30] című folyóiratot, amelyet Johan Georg Conrad Oberdieck[31], a német gyümölcsészet atyja, egyetemi tanár és magas rangú egyházi vezető szerkesztett. E kitűnő és Európa hírű pomológusokkal történő levelezései során velük igen gyümölcsöző és szakmai barátságot kötött, és raj-

25 Annales de pomologie belge et étrangère, a Van Mons Társulat évkönyv-sorozata, mely 1853–1860 között jelent meg, és színes képekkel ellátott lapjai leírták, meghatározták a Brabant–Vallon provincia Jodoigne körzetének saint-remy-geest-i gyümölcsészete terméseit, gyümölcsfáit. A társulatot az 1852. június 16-i királyi rendeletre alapított Belga Királyi Gyümölcsészeti Bizottság (La Commission royale de Pomologie, Belge) hozta létre 1853-ban, későbbi titkára, August Royer (1796–1867) indíttatására, s ez adott miniszteriális szintű támogatást működéséhez.

26 Mas, Simon Alphonse (Lyon, 1817. február 28. – Bourg-en-Bresse, 1875. november 15.) híres pomológus, növénynemesítő. Montpellier-ben tanult orvostudományt és botanikát, végül hivatását az utóbbi terén találta meg. 1843-ban feleségül vette a Bourg-en-Bresse (Ain, Franciaország) képviselőjének, M. Sirand-nak leányát, így a város életének jelentős szereplője lett. A "Société d'Emulation et d'Agriculture de l'Ain” (Ain-i Mezőgazdasági és Önképző Egylet – Franciaország egyik legrégibb tudományos egyesülete) tagjaként kezdte munkáját 1846-ban, s működése végén 8000 törzskönyvezett, formára alakított, katalogizált, címkézett, nemes fát tartalmazó fajtagyűjteményt hagyományozhatott a városra. Párhuzamosan, tanított és növénytani előadásokat tartott, a fiziológiát és a metszést oktatta gyakorlatban is. 1851-ben megalapította az Ain-i Kertészeti Társulatot és elindította a Journal de la Société d'Horticulture pratique de l'Ain-t (Ain-i Gyakorlati Kertészek Egyesületének Lapja). 1866-ben megkapta a Francia Becsületrendet és 1872-ben a Francia Pomológiai Társaság aranyérmét. Hírneve eredményeként helyi önkormányzati és kerületi tanácsosi hivatalt is betöltött.

27 Leroy, André (1801–1875) kiemelkedő francia pomológus, korábban Európa legnagyobb faiskoláját alapította. Nagy hatást gyakorolt a magyar gyümölcskertészetre. Fő műve: Dictionnaire de Pomologie (1867–1879) 6 kötetes pomológia.

28 Pomologische Monatshefte – Kiadta a Deutscher Pomologen-Verein, Pomologisches Institut, Stuttgart-Reutlingen. 1875–1905. A Deutscher Pomologen-Verein kiadásában megjelent Illustrite Monatshefte für Obst- und Weinbau német gyümölcsészeti folyóirat folytatása.

29 Lucas, Eduard dr. (Erfurt, 1816. július 19. – 1882. július 24.): az egyik legjelentősebb német pomológus.

30 Monatsschrift für Pomologie und praktischen Obstbau. – Kiadta a Deutscher Pomologie-Verein. Szerk.: J. G. C. Oberdieck und Eduard Lucas. Stuttgart, Köhler, [később Ebner und Seubert], 1-10. Jahrg. 1855–1865. – Folytatása: Illustrirte Monatshefte für Obst- und Weinbau (1865–1874), Pomologi-sche Monatshefte (1875–1905) és Deutsche Obstbauzeitung (1906–1922).

31 Oberdieck, Johann Georg Conrad (Wilkenburg, 1794. augusztus 30. – Herzberg, 1880. február 24.), német lelkész és pomológus.

tuk keresztül több tucat cikke is jelent meg német és francia nyelven különböző német és francia folyóiratokban[32]. A Pomologische Monatshefte 1882-ben közli hasábjain azt az egyetlen, Bereczki Mátéról szóló hiteles adatokat tartalmazó életrajzot, amely alapját adja a további, magyar nyelven megjelent életrajzoknak is. Külföldi kapcsolatainak volt köszönhető, hogy megismerhette mind a belga, mind a francia, mind a német – megbízhatóságukról híres – faiskolákat. Az onnan történő rendelések alapján tudta állandóan frissíteni gyümölcsfa-állományát és ellátni az újdonságokkal vevőközönségét. Legnagyobb forgalmat a franciákkal bonyolított le, főleg a Simon-Louis[33] testvérek metzi faiskolájával. Amikor a Van Mons társaság hitelessége kétségessé vált Bereczki szemében, abban a nyomban megszakította vele a kapcsolatot. Villási Pál[34] mondta Bereczki Máté gyümölcsös-kertjéről az 1870-es évek végén, hogy az egyetlen hiteles gyümölcsészeti hely Európában[35]. Lelkiismeretessége közmondásos volt, a

32 Ezek összegyűjtésével és magyar nyelven való közlésével még tartozik Bereczkinek a magyar ker- tészettudomány.

33 Simon Louis = francia pomológus és gyümölcsfa kereskedő. Metzben, Franciaországban, élt és alkotott a gyümölcstermelés iránt elkötelezett Simon-család. Több nemzedéken átívelt tevékenységük. Cégüket 1666-ban alapították, az „aranykora" azonban a 19. századra tevődik. A négy Simon testvér közül a legfiatalabb Gabriel unokája: Joseph–Leon Simon (Metz, 1834. július 4. – Nancy, 1913. március 14.) volt az, akinek eredményei a világ élvonalába emelték a „Simon Louis és Testvérei" elnevezésű cég tevékenységét. Rendelkezésünkre áll a cégnek 1868-ból két, és 1934-ből egy katalógusa. Értesülésünk szerint az 1940-es évek végén került ki a család kezéből a kertészet, amikor ezt követően profilváltás is bekövetkezett. A Bereczki Mátéval kapcsolatba kerülő Joseph-Leon Simon tudományos felkészültségű és közmegbecsülésnek örvendő polgára volt Nancy városának. Bizonyítják ezt megjelenő tudományos dolgozatai, a Becsületrend lovagja kitüntetés és az, hogy a Nancyban működő Kertészeti Társaság tiszteletbeli elnökévé is választották. A család ma még élő leszármazottja elmondta, hogy őse, gyümölcstermesztéssel kapcsolatos szeminárium megtartására elutazott Magyarországra, amelyet egy általa már elfeledett helység csárdájának a nagytermében tartott egy héten keresztül. A francia pomológia tudományos művelése a 19. században a világ élvonalába tartozott. Ezért összefoglalásként elmondhatjuk, hogy mind Bereczki Máté s rajta keresztül baráti köre, melybe Dörgő Dániel mezőtúri birtokos is tartozott, mind a magyar pomológia Joseph-Leon Simon és André Leroy tudományos felkészültségű kertészeken keresztül közvetlen kapcsolatba került a világszínvonalú francia pomológiával. Ez pedig nagyban elősegítette azt a tényt, hogy Bereczki Máté és baráti köre képes volt megteremteni és tudományos alapokra helyezni a magyar pomológiát. – Irodalom: Barbé, Jean Julien (archivist de la Ville de Metz): Documents généalogiques – armée, noblesse, magistrature, bourgeoissie, arts, sciences, commerce, industrie – d'apres – Les registers de l'État–Civil 1792-1870. Metz, Marius Mutelet, Libraire-Editeur, 1934. 312–315. p.; CATALOGUE 1868: Catalogue général descripif et raisonne des espèces et variétés de fruits composant les collections de l'établissement horticole des frères Simon Louis pepinéristes et marchands de graines. Metz, 1868. Imprimerie F. Blanc. Rue du Palais, 10. ; ETABLISSEMENTS 1934: Etablissements de pépinières et graines. Fondés à Metz en 1666 par D. Simon, Jardinier–Pépinièriste (autrefois Place du Midy) Simone Louis frères et ces Cultivateurs–grainiers. Printemps 1934. 10. décembre 1933. par Valek, Pierre, Vice-Président de la Société Centrale d'Horticulture de Nancy. – [A család még élő tagjával való találkozásról Pápai Lajos (Montrichard, 41400 France) adott hírt, akinek köszönöm szíves közreműködését. – Tolnay Gábor.]

34 Villási Pál (eredetileg: Gápel), (Léva, 1820. november 3. – Bp., 1888. december 26.), jogász, tanár, kertészeti szakíró. Irod.: Galgóczy Károly: Villási Pál. In: OMGE Emlékkv., 6. füz., Bp., 1891; Balás Árpád: Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei (Magyaróvár, 1897); SZABÓ 1995.; MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON 2. kötet. Bp. 1969. Akadémiai Kiadó.

35 Kiemelés tőlem. – T. G.

szemzőhajtásokért hozzá fordulókat mindig pontosan kiszolgálta. Telepe lassan fellendült és tisztességes jövedelmet is hozott.

Az 1890-es évek elején ereje már hanyatlott – sohasem volt fizikailag erős ember. Ellenálló képessége a sűrűn előforduló meghűlések miatt csökkent, sokat betegeskedett. 1895. december elején tüdőgyulladást kapott. Sehl doktor, a mezőkovácsházi orvos, nagyon lelkiismeretesen kezelte, de nem tudta ő sem elhárítani a közelgő összeomlást. December 9-én, hosszú haláltusa után eltávozott a földi életből. December 11-én temették el Kunágotán.

Most lesz 120 éve annak, hogy eltávozott körünkből. Életét, tevékenységét megismerve a sors nagy ajándékának tekintem, hogy pomológiai elveit, gyakorlati tevékenységének módszereit az utóbbi időkben újra elővették, elgondolásait újra alkalmazzák. Megérdemli, hogy igen nagy tisztelettel emlékezzünk rá e kerek évforduló kapcsán is.

Dörgő Dániel 1831. május 27-én született Mezőtúron. Édesapja is Dörgő Dániel (id.) volt, édesanyja Kun Mária (1808 – 1878. december 22.), akik 1830. január 13-án házasodtak össze Mezőtúron. Az 1806 szeptemberében született édesapa nagyon fiatalon, még 1831 augusztusában meghalt, és az özvegye 1847-ben feleségül ment Debreczeni Sári András gyomai földbirtokoshoz, akitől Endre nevű gyermeke született. Kun Mária magával vitte második házasságába Dániel (ifj.) nevű fiát, aki azután 1863-ig Gyomán is lakott. Itt nősült meg, feleségül véve Dörgő Juliannát (1842 – 1895), távoli rokonát. Házasságuk alatt nyolc gyermekük született, akik közül öten érték el a felnőttkort. A Dörgő-család anyagi viszonyai rendezettek voltak. Mintegy 400 kat. hold földön gazdálkodott, amelynek 2/3-át örökölte, 1/3-át már maga vásárolta. Ez az akkor „Dörgő-kanyarnak" nevezett terület, ma már Holt-Körös partján terül el. Akkor még a folyó ága élő volt. Volt 2000 négyszögöles szőlőskertje a Berettyó-csatorna partján és egy tekintélyes háza a mai Kiss János út 11-13. szám alatt. Mint érdekességet jegyzem meg, hogy az 1880-as években Dörgő Dániel felesége az évek alatt megtakarított „koszt-pénzből" saját nevére vásárolt egy 30 kat. holdas szántóföldet.

Dörgő Dániel 34 éves és többgyermekes családapa volt, amikor Mezőtúrra visszaköltözött. Talán nagyobb szerepet játszhatott volna a város társadalmi életében, ha nemcsak a gimnáziumi éveket tölti szülővárosában, hanem belenő a feladatokba. Mindezek ellenére fontos szerepe volt a Központi Kaszinó felépítésében, amelynek alelnökének is megválasztotta. Szintén alelnöke volt a Központi Olvasó Egyletnek is. Ezt nagy lelkesedéssel végezte, hiszen itt volt alkalma éveken keresztül gyümölcskiállításokat szervezni. Elnöke volt a zömmel az Újváros területén lakó földművesek Birtokossági Társulatnak, akik a volt Kállay- és Teleki birtokok területén gazdálkodtak. Tagja volt a Mezőtúri Takarékpénztár igazgatóságának. Minden országgyűlési képviselő-választás alkalmával felügyelte a választók névjegyzékének az összeállítását. Huzamosabb ideig elnöke volt a helyi vadásztársaságnak is. Tagja volt a református gimnázium iskola-bizottságának. Az 1880-as években tagja volt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Kataszteri Bizottságának, majd a Kerületi Kataszteri Bizottságban is képviselte a megyét[36].

36 A Budapesten 1883 januárjában megtartott kerületi bizottsági ülés után a Borsszem Jankó című élclap február 4-i számában karikatúrát jelentettek meg Dörgő Dánielről.

Világnézetileg mind Dörgő Dániel, mind Bereczki Máté közel állt a Függetlenségi és 48-as Párthoz, amely a kiegyezés után alakult magyar országgyűlési párt volt. Főleg az antiszemitizmusuk miatt tértek el mindketten a párt eszmei irányvonalától.

Barátságukat az első időszakában a kölcsönös szimpátiára alapozták. Az évek során egyre világosabbá vált Bereczki szellemi fölénye, domborodott ki alkotó természete, amit Dörgő minden további nélkül azonnal érzékelt és tudomásul is vett. Bereczki szellemi fölényének tisztelete és elismerése mellett egy idő múlva már megengedett magának Dörgő néhány kritikai megjegyzést is, ami azután gyakorlattá is vált kapcsolatukban.

A kritikai megjegyzéseket azonban csak a pomológia terén engedte meg magának Dörgő Dániel, magánjellegű kapcsolatukban továbbra is elismerte Bereczki szellemi adottságait és fölényét. Ezzel azonban Bereczki sohasem élt vissza és végig igazi, nyíltszívű és hűséges barátja maradt Dörgő Dánielnek és családjának.

Ez csak fokozódott akkor, amikor Dörgő fizikai állapota romlani kezdett, ami később szellemi hanyatlással is járt. Dörgő Dániel fizikai állapotában már 1884-ben jelentkeztek a romlás jelei.

Ennek okait feltehetően az életvitelében kell keresnünk. A kövérséggel együtt járó egyre kevesebb mozgás, az egészségtelen ételek túlzott élvezete, a rossz ivóvíz miatt az állandó borivás mind-mind siettették a szervezete gyengülését, ami végül a huzamosabb ágyban fekvésre kényszerítette, és végül halálát okozta 1891. július 18-án. Utolsó sorait 1889. július 26-án keltezte, de az írást már valamelyik leánya végezhette, csak az aláírás volt eredeti.

Bereczki levelei is egyre ritkultak. Nem lehet tudni, hogy mikor írta Dörgő Dánielnek az utolsó levelét, mert a levelek „archiválását" mindig Dörgő végezte, gyűjtötte össze és rakta sorba azokat és köttette be a könyvkötővel. Az utolsó Bereczki-levél, amely fennmaradt, 1889. december 31-én kelt.

Feltételezem, hogy Julianna asszony értesítette a halálesetről a hűséges barátot, hiszen az egész család rajongásig szerette Bereczkit. Még azt is feltételezem, hogy Bereczki eljött a temetésre (ha éppen nem volt beteg), hiszen ő négy évvel túlélte barátja eltávozását, és akkor még volt olyan fizikai állapotban, hogy ezt megtehette. De ezt csak feltételezni tudjuk.

Barátságuk példaértékűnek mondható. Tiszta, minden zavaró körülménytől mentes, tartós, hűséges férfibarátság volt. Dörgő Dániel családja is befogadta a magányos férfit és látogatásai során körülvette a családi fészek melegével. 1871. június 9-től 1889. december 31-ig ez a barátság dokumentálhatóan élt és töretlen volt – feltehetően – Dörgő Dániel halála pillanatáig. Megható és csodálni való emléke ez a 19. század második felének![37]"

37 Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése I. kötet. 1871. június 9.–1878. augusztus 4. (Szerk. és jegyz. Tolnay Gábor) – Szolnok, 2012. [Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár.] – A továbbiakban: Tolnay (szerk. és jegyz. ell.) + kötetszám, évszám, levélszám.

Néhány példán azonban szeretném be is mutatni, dokumentálni a fenti állításokat.

A barátság úgy kezdődött, hogy Dörgő Dániel – aki a „Kertészgazda" című hetilap[38] szorgalmas olvasója volt – levelet írt „Igen tisztelt kedves Tanárunk!" megszólítással Bereczki Máténak, aki a hetilapban pomológiai cikkeket írt. A levél keltezésének időpontját pontosan nem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy a folyóirat 1871. évi 24. számában tette közzé a levelet, amelyre Bereczki 1871. június 22-én keltezett levélben válaszolt is Dörgőnek. Mindketten részletesen bemutatkoztak egymásnak, még gazdasági viszonyaikra is utaltak levelükben.[39]

Még ebben az évben Dörgő tájékoztatta Bereczkit arról, hogy „Gyümölcsöm az idén kevés termett, a' házi szükségletet bőven kielégíti, de eladásra kevés ment.[40]

A barátság azért egy kicsit nehezen indult. 1871 hátralévő félévében Bereczki négy, Dörgő csupán három levelet küldött barátjának. Noha a levelek szívélyesek – sőt – érzelemgazdagok voltak, mégis bizonyos kimértség, távolságtartás jelentkezik a sorok között. Ennek okát talán abban lehet keresni, hogy még közvetlenül sohasem találkoztak, talán a személyes kapcsolat hiánya érződik leveleikben.1872-ben is mindössze hét levelet váltottak egymással, ami már 1873-ben 13 levélre nőtt.

Bereczki már 1871. július 1-én így írt Dörgőnek: „Addig, míg nem ismertük egymást, honfitársak voltunk: most midőn már ismerjük egymást, – barátok lehetünk."[41] Ez nyílt beszéd volt, pedig még nem is találkoztak személyesen. Ebben a levélben már meg is kezdte Dörgő „továbbképzését". Néhány olyan szakirodalmat ajánlott neki, amelyet Mezőtúron is könnyen be tudott szerezni. Irodalom. Pl.: Dr. Entz Ferencz: Kertészeti füzetek, Kovács József: Kalauz, Lucas, Ede: Községi faiskola, Hardy: Gyümölcsfa nyesése (Két utóbbi Lukácsy Sándor fordításában).

Már ebben és az ezt követő levelekben is felmerül egy személyes találkozás gondolata, ami csak nem akart bekövetkezni.

Bereczki Dörgő Dániel egyenes jellemével, segítőkészségével nagyon meg volt elégedve, amikor ezt írta neki: „Kedves barátom! midőn én önt először fölkerestem soraimmal: nem is álmodtam, hogy én önben egy nemeskeblű barátra találok. Reméltem legfölebb, hogy az általam imádott gyümölcsészet zászlója alá egy lelkes bajnokot fogok: de, hogy nem csak a gyümölcsészet ügyének, hanem még hozzá saját ügyemnek is oly buzgó barátjára teszek szert, milyennek önt legutóbbi leveléből

38 Kertészgazda, hetilap. 1867–1868 között változatlan tartalommal Kertészgazda és a Nép Kertésze címen futott. Alcíme: Magyar gazdák és gazdasszonyok képes hetilapja. Az Országos Magyar Kertészeti Társulat s a „Vigardai Bazár" rendes közlönye. Alcíme a 10. számtól: Magyar gazdák, gazdasszonyok, kertészetkedvelők, állattenyésztők, méhészek, selymészek, szőlészek, dinnyészek, gyümölcsészek, erdészek s a természettudományokkal foglalkozók szaklapja. Alcíme 1869–1873. években: Az Orsz. Kertészeti Múzeum közlönye. Megjelent: Pest, 1865–1866, 1869 – 1873, hetenként. Szerkesztette: Girókuti P. Ferenc (1865—1866-ban Pólya József igazgatása mellett). 1873-ban a Reform társlapja. – TurányiI 1958: Turányi Kornél (Szerk.): Mezőgazdasági Szakfolyóirataink bibliográfiája I. 1796–1899. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1958. /Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai, IV. sorozat. A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei 3./ 56–57. és 116. p.

39 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet 49. és B-1. levél. .

40 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, D-2. levél

41 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, B-4. levél.

tapasztalom, azt igazán mondom, nem is gyanítottam. Fogadja érte legmelegebb baráti kézszorításom!"[42]

Végre a személyes találkozás is megtörtént. 1873. augusztus közepén Bereczki váratlanul meglátogatta Dörgő Dánielt. Ez a gesztus igen jól esett Dörgőnek, amit a következő levelében már így fejezte ki barátjának: „Mindenek előtt fogadd szíves baráti köszöntésemet azon jóságodért, hogy engemet saját tűzhellyemnél felkerestél és így alkalmat nyujtottál egymást személjesen meg ismerhetni."[43] Arra is fel kell figyelnünk, hogy a találkozást arra is felhasználták, hogy meghittebbé váljon a viszony közöttük: összetegeződtek.

Még 1873 őszén eldicsekedett Dörgő azzal, hogy „Gyümölcsből különösen almából nőm 200 frt-ot vett be,"[44] Erre az összegre már Bereczki is felfigyelt. De azokra a körülményekre is kíváncsi volt, hogy hogyan volt elérhető ekkor bevétel. „Az a daru alma[45] őszi-e vagy téli? Ha téli, kérlek hozz belőle egypár középnagy példányt. Melyről aztán ama fajt fölismerhessem s annak idejében leírni tudjam. Oly kevés a hazai gyümölcsfaj! Nagyon megérdemelné, hogy világ szerte ismerjék az oly fajt, melyből csak egy házi kertbeli termés után 200 Ftot is be lehet venni. Én nem ismerem még: pedig mindenesetre szeretném megismerni."[46]

Néhány év múlva Dörgő már gyakorlott propagátoraként ajánlotta mind a városban, mind annak környékén a Bereczki által hajtatott fajtiszta vesszőket, csemetéket. Példa rá az alábbi levélrészlet is. „Tegnap a Casinóban egy ismerősöm mondá, hogy egy hóld földet megfordíttatott, gyümölcsfával akarja beültetni. Van é még eladó ójtványod? ollyan mellyet már nem szeretnél kertedben látni, mint például a' tulnőtt almafáid? Azt hiszem, kellene vagy 50 vagy 60 fa, fele körte, a' többi alma és kajszi? Igy gondolkozom: meg írod hogy van, és mennyi? ugy az árát is, én azonnal válaszolok reá, hogy ennyi és milyenre van szükségünk, te akkor kiásatnád és valami pakoló gyékénybe bekötve pinczébe tennéd, 's alkalmilag mindőn a' szöllő vesszőért küldenétek Aradra el-elvinnék. Erről tudósíts, mert ha nem kaphatok, alkalmanként Vedrődre Forstingerhez[47] kell rendelést tennem. Egy másik barátomnak meg 50 db ójtott szilva fa kellett vólna,…[48]"

Közben egyre hosszabb leveleket írtak egymásnak, amelyek tartalma főleg a gyümölcstermelés különböző kérdéseinek boncolgatásáról szólt. Ezzel is tanította barátját Bereczki a gyümölcsfák ápolásának, a gyümölcstermelés különböző fogásainak az elsajátítására, de főleg a fajtatiszta gyümölcstermesztésnek az országban való elterjesztésére. Ennek elvi kérdéseit is tisztázta a barátja előtt, akit igyekezett meggyőzni

42 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, B-4. levél.
43 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, D-9. levél.
44 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, D-10. levél.
45 BERECZKI 1. kötet 421. p.
46 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, B-11. levél. – Kiemelés tőlem. – T.G.
47 FORSTINGER János kertész gyümölcsfa kereskedő, gróf Zichy Ferenc, majd gróf Zichy József főkertésze Vedrődön (Pozsony vm., nagyszombati járás, ma: Voderady, Sl.) lakik. A Nagyszombati Katolikus Érseki Főgimnázium természetrajzi gyűjteményét nagyobb adományaival gyarapította. (Osváth Gyula: Irodalom, tudomány, művészet. In: BOROVSZKY: Pozsony vármegye. 1904.)
48 TOLNAY (szerk. és jegyz. ell.) 1. kötet, D-46. levél.

arról is, hogy ne csak ő vallja ezeket az elveket, de a saját környezetében igyekezzen terjeszteni, másokat is meggyőzni ezek hasznosságáról, célszerűségéről.

Megállapítható, hogy a levelezések közben hogy alakul ki Bereczkinek egy-egy pomológiai kérdésről véleménye, álláspontja, illetve a gyümölcsfák nevelésének egy-egy módszertani kérdésének kialakulása. Ezekkel a gondolatokkal azután a későbbiek során egy-egy közreadott cikk formájában újra találkozhatunk. Kettejük levelezésének, vitáinak tudományos megfogalmazása Bereczkinek fontos forrásává is vált szakirodalmi tevékenysége során.

Dörgő nem egyszer vitába is szállt bizony kérdések tárgyalása alkalmával „mesterével", akinek azonban legtöbb alkalommal sikerült meggyőzni igazáról a barátját. Környezetében – Mezőtúr városban – azzal vált propagátorává Bereczki gyümölcstenyésztési elveinek, hogy a saját kertjeiben alkalmazta a Bereczki által ajánlott módszereket. Azok hasznosságát látva a környezete is átvette tőle e módszereket. Így egy idő után szinte az egész város gyümölcstermeléssel foglalkozó népessége alkalmazta azokat a módszereket, amelyekkel Bereczki is sikereket ért el a termelés során. Sokan fordultak tanácsért Dörgőhöz is, aki mindig nagyon szívesen segítette barátait, ismerőseit kertészeti kérdések megoldásában.

Dörgő hosszú ideig a mezőtúri „Központi Olvasó Egylet" vezetőségének is tagja volt. Az itt rendezett állandó gyümölcskiállítások nagy mértékben elősegítették a legmodernebb gyümölcstermelési módszerek elterjedését, az új gyümölcsfajok és fajták elterjesztését.

A legújabb gyümölcstermesztési eljárások, nemesítések megismertetésében igen nagy segítségére volt Dörgőnek az a tény is, hogy a Városi Kertészet vezető kertészét is sikerült megnyernie ezeknek az elveknek. Szinte ugyanazokat oltványokat lehetett beszereznie a mezőtúri gyümölcstermelőknek helyben, amelyek Bereczki kunágotai kertészetében is kaphatók voltak.

Dörgő Dániel igen jelentős ismeretségi körrel rendelkezett. Tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak, ahol a mezőgazdasági bizottság tagjaként sokat tehetett a vármegye gyümölcstermelésének modernizálása érdekében. Ismeretségi körét minden esetben felhasználta annak érdekében, hogy terjessze barátja – Bereczki Máté – tanításait. Az első jelentős eredményt akkor érték el, amikor 1879. szeptember 7-én megnyíló Jász-Nagykun-Szolnok megyei gyümölcskiállítást Mezőtúron rendezték meg. Ezen főleg helyi kiállítók mutatták be terméseiket, amelynek sajtó-visszhangja igen jelentős volt, hiszen az országos lapok is rendre beszámoltak a jelentős kiállításról. Tekintélyes személyek látogatásáról is írtak a lapok, akik megtekintették a teljes kiállítást[49]

A két ember – Bereczki Máté és Dörgő Dániel – barátságának az lett a haszna, hogy a város lakossága is megismerkedett az ország élvonalába tartozó gyümölcstermelési szokásokkal, eredményekkel, aminek a következményeként szinte átformálódott a mezőtúri gyümölcstermelés: új fajok és fajták kerültek forgalomba, ami

49 Pl. Szilágyi Dezső igazságügy miniszter, Harkányi Frigyes, a Fölművelésügyi Minisztérium osztályvezetője, Csávolszki Lajos országgyűlési képviselő. Megyei notabilitások: Sipos Orbán volt alispán feleségével, Horthy István felsőházi tag, földbirtokos feleségével stb. – TOLNAY (Szerk. és jegyz. ell.) 2. kötet, D-99. levél.

egészségesebbé és gazdaságilag is jövedelmezőbbé tették a pomológiai szokásokat a városban.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy amikor két ilyen tiszta jellemű férfi barátságot köt egymással, az nem egy esetben kihat azoknak a helységeknek közéletére, gazdasági és társadalmi fejlődésére is, amelyben élnek. Dörgőnek Mezőtúr város közéletében viselt szerepe, bizonyos területekre kiható karizmatikus kisugárzása mindenképpen befolyást gyakorolt arra a változásra, amelyre már ezen írás bevezetőjeként utaltam: 1850-ben 22 kat. hold föld volt kertészeti művelés alatt, ami 1895-re ez többszörösére: 1 298 kat. holdra növekedett. Ebben mindenképpen benne van Dörgő Dánielnek – rajta keresztül Bereczki Máténak – a fajtiszta és fajtatiszta gyümölcsészetet elterjeszteni kívánó akarata és szerepe.

Tanulságként megjegyezhetjük a jelenre vonatkozólag is: egy olyan ember, aki valamely közösség figyelmét képes valamilyen jó és hasznos dolog irányában felkelteni: képes lehet arra, hogy boldogabbá, eredményesebbé és hasznosabbá tegye települése, országa életét, életkörülményeit.

A „két barát" – Dörgő Dániel és Bereczki Máté – megérdemli, hogy az utókor legalább megjegyezze nevét, áldásos és eredményes tevékenységét. Bár az utókor néhány kurzusa lehetőséget teremtett arra, hogy alkotásaik megsemmisüljenek. Így azokat az általuk megteremtett – nevezzük egyszerűen mai kifejezéssel: génbanknak – ma már jórészt a nyomait is alig találjuk meg. Ez a sors vár az egyelőre 938 levélből álló „levélgyűjteményükre" is, hiszen savas papírra írták azokat, amelyeknek az a tulajdonsága, hogy egy bizony idő után szétporlanak. Csak remélni tudjuk, hogy a szolnoki Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár jóvoltából megőrzésre vállalt és folyamatosan növekvő levélgyűjtemény talán megőrzi gondolataikat a jövő számára is. Őszintén bízunk benne, hogy így lesz!

A szerzők

Achs Károly, a mezőtúri Teleki Blanka Gimnázium tanára. Budapesten született, Mezőtúron érettségizett, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen először matematikusi és matematikatanári, majd magyartanári, később a Színművészeti Főiskolán drámatanári diplomát szerzett. Fő területei a dráma, az alkalmi műsorok dramaturgiája és a publicisztikai morgolódás.

Bartha Júlia, PhD, turkológus, etnográfus. A szolnoki Damjanich János Múzeum. ny. néprajzi osztályvezetője. Kutatási területe a kunsági folklór és keleti kapcsolatai, a török népek néprajza. Tanulmányai szakfolyóiratokban, múzeumi évkönyvekben és a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványaiban jelentek meg.

Bodorik Sándor, könyvtáros. 1954-ben született Mezőtúron. A Mezőtúri Közművelődési és Sport Közhasznú Nonprofit Kft. dolgozója. Jelenleg Mezőtúr 1944-2015 közötti történelmével foglalkozik, kötet összeállításán dolgozik.

Csurgó Bernadett, PhD, szociológus az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa. Mezőtúron született 1977-ben. Gimnáziumi tanulmányait a mezőtúri Teleki Balanka Gimnáziumban végezte, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szociológia és történelem szakokon diplomázott. Az ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskolájában szerzett doktori címet 2011-ben szociológiai tudományokból. Részt vett több tucat hazai és nemzetközi tudományos kutatásban. Közel száz hazai és nemzetközi folyóirat illetve könyvfejezet publikációja van. 2013-ban jelent meg a Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatás a vidék átalakulására: a város környéki vidék című monográfiája. 2013-ban Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjban, majd 2015-től Bolyai János kutatási ösztöndíjban részesült. Óraadóként dolgozott a Debreceni Egyetemen, a Corvinus Egyetem Széchenyi Szakkollégiumában és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem szociológus képzéseiben. Fő kutatási területei: a vidéki társadalom és közösség, vidéki nők, vidék- és területfejlesztési politikák, kulturális örökség, XX. századi társadalomtörténet és társadalmi elitek.

Fehérvári Anikó, PhD, egyetemi docens, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója. Mezőtúron született, ott is járt gimnáziumba. Az ELTE Szociológiai Intézetében szerzett diplomát. Oktatáskutatóként a legfontosabb vizsgálati területei: oktatási egyenlőtlenségek és szakképzés.

Forray R Katalin, DSc, emeritus professzor a Pécsi Tudományegyetemen. Mezőtúron született, ott érettségizett, a József Attila Tudományegyetemen szerzett középiskolai tanári diplomát. Kutatási területe az oktatáskutatás, ezen belül különösen a kisebbségek, valamint a kis iskolák helyzete.

Gombás István, dr. Mezőtúron született. Középiskoláit a mezőtúri Református Főgimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányait történelem, földrajz szakon az ELTE-n 1952-ben fejezte be. Tanított 1951-től 1988-ig a mezőtúri Dózsa György Gimnázium és Szakközépiskolában (volt Ref. Gimn.) történelmet, földrajzot és művészettörténelmet. Természettudományból 1967-ben doktorált. Helytörténettel foglalkozik. Megjelent munkái: Mezőtúr településföldrajza, a mezőtúri Teleki Blanka Gimnázium története, a mezőtúri Református Gimnázium Főgimnáziummá szervezése, a mezőtúri Kaszinó (Úri Kaszinó) története. Jelenleg Mezőtúr egészségügyének történetével foglalkozik.

Kiss Andrea, Mezőtúron a Karcagi SZC Teleki Blanka Gimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma rajztanára, és itt is érettségizett, ahol most tanít. Mezőtúron született. Szegeden, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán földrajz – rajz szakon végzett, majd a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudomány Karán szerzett romológus diplomát. Munkája mellett főként a romani nyelvvel foglalkozik.

Kovách Imre, DSC (1953-) szociológus, az MTA doktora, az Académie d'Agriculture de France külföldi levelező tagja, Iskolái: Körösi Csoma S. Gimnázium, Hajdúnánás, KLTE magyar – történelem, ELTE szociológia, Pályája: középiskolai tanár, egyetemi tanársegéd, tudományos munkatárs, tudományos főmunkatárs, igazgató helyettes, igazgató, majd tudományos tanácsadó MTA TK Szociológiai Intézet, egyetemi tanár, intézetigazgató, a PhD program vezetője, Debreceni Egyetem. Vidékszociológiával, társadalmi integrációval és társadalmi egyenlőtlenségekkel, elitekkel, projektszociológiával foglalkozik.

Kozma Tamás, DSc, a Debreceni Egyetem professzor emeritusa. Nevelésszociológus. Budapesten született, néhány évet kitelepített családjával Kunszentmártonban töltött, az Oktatáskutató Intézet igazgatója az intézet megszűnéséig. Kutatási területe: oktatáskutatás hazai és nemzetközi összefüggésben, öszehasonlító neveléstudomány.

Molnár Ernő, PhD, geográfus, társadalomföldrajzos, a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe a gazdaságföldrajz, melyen belül elsősorban a (fél) periféria iparának nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódása, illetve e folyamat területfejlesztési összefüggései, következményei

Nagy Erika, PhD, az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsabai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa; geográfus, a földrajztudomány kandidátusa; főbb kutatási területei a gazdaságföldrajz (kereskedelem, fogyasztás, vállalati kapcsolatrendszerek, globális áramlási rendszerek), a városföldrajz (ingatlanpiaci folyamatok, dzsentrifikáció, várospolitikák), a társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek (periferizálódás, marginalizálódás) elméleti kérdései és empirikus vizsgálata.

Nagy Gábor, PhD, a földrajztudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsabai Csoport; habilitált, félállású egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földrajz és Földtudományi Intézet. Tudományterület: társadalomföldrajz, ezen belül: gazdaságföldrajz, városföldrajz, rurális földrajz. Fő kutatási területek az elmúlt években: várostérségek kutatása, határtérségek kutatása, periferizáció és térbeli marginalitás kutatása, külterületek kutatása, az állam változó szerepének hatása a lokális - elsősorban gazdasági - szereplők mindennapi gyakorlataira.

Négyesi Gábor, végzettségét tekintve geográfus. Érdeklődési területe az Alföld felszínfejlődése, valamint a szélerózió folyamatának kutatása. Habár jelenleg Debrecenben él, általános iskolai, valamint középiskolai tanulmányait Jász-Nagykun-Szolnok megyében végezte.

Papp István, PhD, 1979, Mezőtúr. A Mezőtúri Református Kollégium öregdiákja. Történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos munkatársa, a Betekintő szerkesztője. Kutatási területe: a magyar népi mozgalom, 1945 utáni magyar történelem. Kötetei: A magyar népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig (2008) A magyar népi mozgalom történelem 1920-1990 (2012). Szemek a láncban. Játszmák a magyar állambiztonság történetében (2015).

Plásztán József Zsolt, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Földtudományok Doktori Iskola, okl. földtudományi kutató (geológus szakirány), okl. geográfus (geomorfológiai szakirány) és okl. természetvédelmi mérnök (élővíág- és tájvédelmi szakirány). Kutatási terület: fluviális- és antropogén geomorfológia.

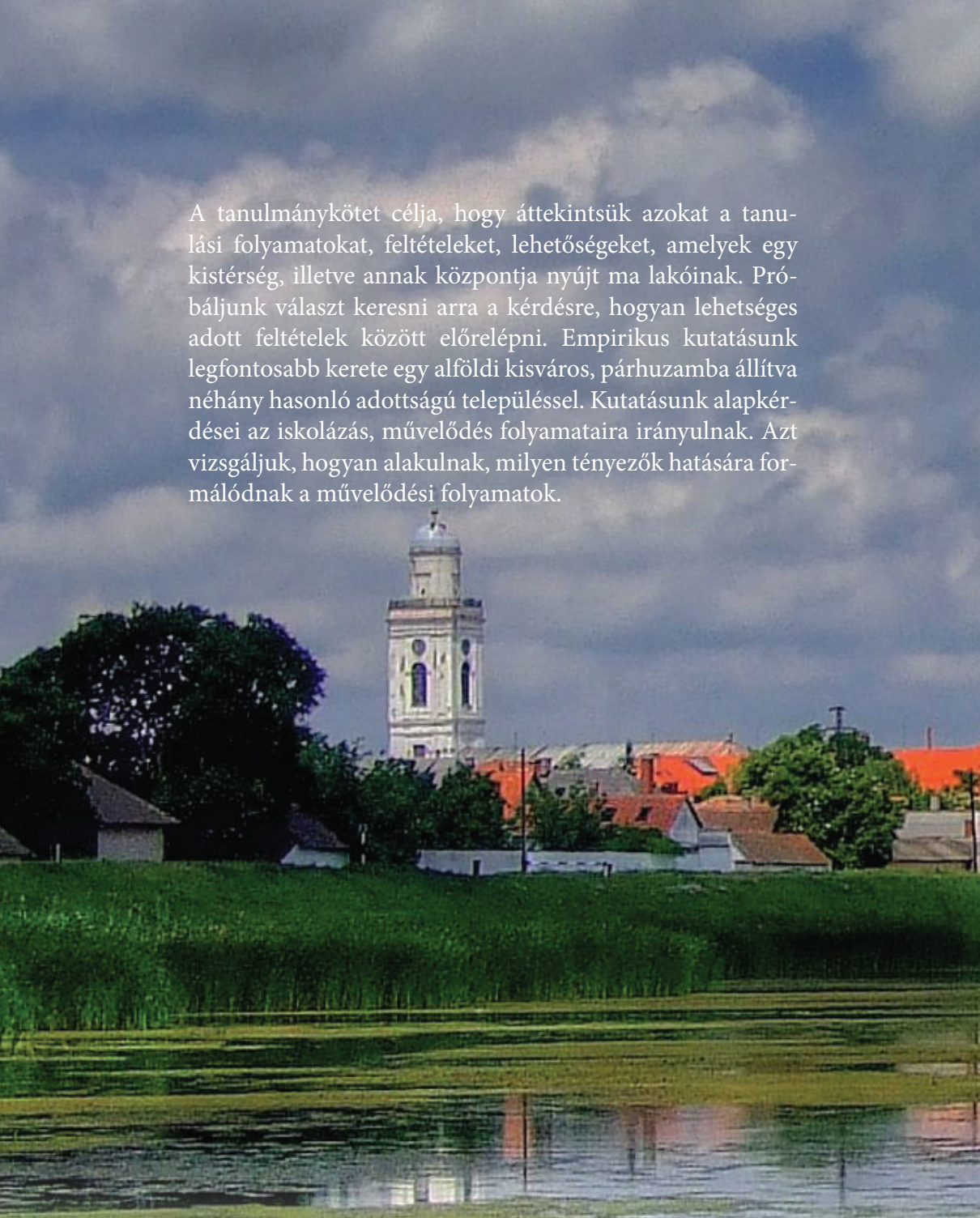
Süli-Zakar István, DSc, egyetemi tanár, a Debreceni Egyetem professor emeritusa. Alapítója és 20 éven keresztül vezetője a Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéknek. A Magyar Tudományos Akadémia doktora, a francia Société de Géographie tiszteletbeli tagja, a Nagyváradi Állami Egyetem díszdoktora. Hazai és nemzetközi tudományos szervezetek tagja (Magyar Földrajzi Társaság, Magyar Urbanisztikai Társaság, MTA X. osztály Földrajzi I. Tudományos Bizottság, IGU Politikai Földrajzi Munkabizottság, Reginal Studies Association stb.). A LACEPHARE CBC Project szakértői bizottságának tagja, a European Commission Association of European Border Regions (AEBR) külső szakértője, a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség Régiótanácsának tagja, a Regionális Fejlesztési Munkabizottság elnöke. Négy évtizede kutatja Észak-Kelet-Magyarország társadalmi-gazdasági kérdéseit, a térség területfejlesztésének társadalomföldrajzi alapjait, a határok geopolitikai szerepét, a határokon átívelő kapcsolatok fejlesztésének lehetőségeit, a cigányság integrációjának társadalomföldrajzi alapjait. Fő kutatási területe a Kárpátok-Eurorégió, a Hadú-Bihar-Bihor Eurorégió és a Debrecen-Nagyvárad Eurometropolis (DebOra Project) tudományos megalapozása. Társigazgatója az Institute of Euroregional Studies „Jean Monnet" European Centre of Excellence (Oradea/Debrecen) kutatóintézetének, társfőszerkesztője az Eurolimes folyóiratnak.

Tolnay Gábor, CSc, (1931-): agrártörténész, a történelemtudományok kandidátusa. Iskolái: szarvasi Vajda Péter Gimnázium, majd Tanitóképző Intézet. ELTE bölcsészettudományi kar: magyar-történelem, politológia. Pályája: tanyai tanító, általános iskolai és gimnáziumi igazgató-helyettes, főiskolai könyvtáros, főiskolai igazgatói hivatalvezető, középiskolai tanár és könyvtáros, Kárpótlási Hivatal főtanácsosa, múzeumigazgató. A Nagyatádi-féle földreform történetével, Bereczki Máté pomológus levelezésének (988 levél) közreadásával foglalkozott.

Tóth Csaba Albert, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem TTK, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék. Természetföldrajzos, geomorfológus. Fő kutatási területe az alföldi tájak felszínfejlődésének és antropogén átalakításának vizsgálata, valamint a kunhalmok földtudományi szempontú értékelése.

Túri Zoltán, PhD, Középiskolai tanulmányait a mezőtúri Teleki Blanka Gimnázium, Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium hatosztályos képzésében folytatta. A Debreceni Egyetemen szerzett geográfus diplomát. 2004–2007 között a tiszaföldvári Tiszazugi Földrajzi Múzeum munkatársa, 2007-től a Debreceni Egyetem Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszékének tanársegédje. Doktori értekezését 2015-ben védte meg, disszertációjának címe: A tájszerkezet-kutatás geoinformatikai módszereinek elemzése alföldi mintaterületeken. Fő kutatási területei: térinformatika, tájökológia, távérzékelés.

A tanulmánykötet célja, hogy áttekintsük azokat a tanulási folyamatokat, feltételeket, lehetőségeket, amelyek egy kistérség, illetve annak központja nyújt ma lakóinak. Próbáljunk választ keresni arra a kérdésre, hogyan lehetséges adott feltételek között előrelépni. Empirikus kutatásunk legfontosabb kerete egy alföldi kisváros, párhuzamba állítva néhány hasonló adottságú településsel. Kutatásunk alapkérdései az iskolázás, művelődés folyamataira irányulnak. Azt vizsgáljuk, hogyan alakulnak, milyen tényezők hatására formálódnak a művelődési folyamatok.

ISBN 978-615-80411-1-9